003.

www.terc.hu www.terc.hu www.terc.hu

MAGYARORSZÁG

CSÚCS-ÍVES STYLÜ

MÜEMLÉKEI.

www.terc.hu

www.terc.hu www.terc.hu www.terc.hu

MAGYARORSZÁG

CSÚCS-ÍVES STYLÜ

MÜEMLÉKEI

GYŐR, SOPRONY, POZSONY, SZ.-GYÖRGY, BAZIN, MODOR

ÉS

NAGY-SZOMBAT.

A VALLÁS- ÉS KÖZOKTATÁSÜGYI MAGY. KIR. MINISTER UR MEGHAGYÁSÁBÓL

IRTA

DR. HENSZLMANN IMRE,

A MAGYARORSZÁGI MŰEMLÉKEK IDEIGL. BIZOTTSÁGÁNAK ELŐADÓJA.

II. KÖTET.

(Négy táblával és 191 fametszettel.)

BUDAPESTEN,

NYOMATOTT A MAGYAR KIRÁLYI EGYETEMI KÖNYVNYOMDÁBAN.

1880.

www.terc.hu

BEVEZETÉS.

Jelen munkának első részében, mely a nm. vallás- és közoktatási m. kir. minister rendeletére iratott és a n. t. országgyülés tagjai közt 1876-ban elosztatott, hogy a műemlékeink bizottságának részbeni működéséről tanuságot tegyen; jelen munkának első részében röviden tárgyaltam kiválóbb ó-keresztyén, román és átmenet-stylü emlékeinket. Érintettem, hogy nálunk a román emlékszerü épitészet csak III. Béla korában, a XII-ik század utolsó negyedében veszi kezdetét, még pedig nem, mint Francziaországban a szerzetesek épitkezéseikben, hanem a nagyobb, azaz a székesegyházakban, hogy, mivel ekkor Francziaországban már a csúcsíves styl terjedett el, nálunk a román épitészet nem fejlődött szervileg, hanem már kezdete óta a másutt divó csúcsíves elemekkel vegyült, s igy az átmenet e stylbe már legrégibb épületeinken is tünik elő; érintettem, hogy székesegyházaink szapora monumentalis ujraépitésére közvetlen következett, a XIII. század eleje óta a szerzetes templomok és zárdák ujraépitése román és átmeneti stylben, és hogy ezen lendület ama század közepéig, a tatárjárásig, sőt némely példányokban (p. a jáki templom) még ezen határponton tul is tartott.

Egészben azonban nálunk stylhatárt a tatárjárás és az erre következett uj népesités a külföldről képez. A vendégeknek nevezett uj jövevények Német- és Lengyelországból szállották meg az országot. Némethonból jöttek leginkább a városok vendégei, polgárai, kik az addig nálunk alig ismert középrendet s annak kereskedelmi és ipar-működését meghonositották; miért is a magyar városok élete csak most kezd virágozni. Lengyel- és Németországból jöttek az e század elején keletkezett kolduló barátok, a domonkosok és a ferencziek, kik, nem mint a régibb szerzetesek a városokon kivül, hanem azokban telepedtek le, és templomaikat nemcsak magok, hanem laicus polgártársaik számára is épitették. Igy például régibbek voltak a plébániai templomoknál a domonkosoké Budán, Kassán, Selmeczbányán és talán Győrött is, igy más városokban a ferenczieké.

Németországban, a jövevények régi hazájában, a XIII-dik század második felében a csúcsíves styl inkább s inkább terjedt el, még pedig a kevésbé pompás egyházakban az egyszerübb kora csúcsíves styl, mely kivált a még nem gazdag kolduló barátok és a csak imént bevándorlott városi polgárok vagyonbéli körülményeinek jobban felelt meg.

Mindezekből következik, hogy városaink legrégibb csúcsíves emlékei, melyek a XIII-ik század második felében, sőt még inkább utolsó negyedében

www.terc.hu

épültek fel, a német építészeti iskolának kora csúcsíves styljét mutatják. A kivételek ezen szabály alól csekély számuak: Kassán sz. Erzsébet, Sopronyban sz. Mihály arkangyal és a benczések temploma, mely utóbbi eredetileg a ferenczieké számára épült. Gyöngébb vagyonbéli körülmények okozták továbbá azt is, hogy templomaink csak lassan épültek fel, hogy azoknál ritkán van a faragott kő alkalmazva, hanem falaik a rendesen törött és termelt kőből szerkesztvék, hogy a belső felszerelés eredetileg talán csak ideiglenes volt, mely később az épitkezők vagyonossága, inkább s inkább növekedvén, ujabbal, gazdagabbal cseréltetett fel; miért is erre nézve csak kevés példánynyal birunk, mely még a kora csúcsíves styl idejéből származik.

Miután, mint mondva volt, régibb szerzeteseink ujra épitkezésöket már a tatárjárás előtt befejezték, és az ellenség visszavonulása után csak tatarozásra volt szükségük, a csúcsíves stylnek meghonositása nem azoknak, hanem a városok polgárainak és a kolduló barátoknak tulajdonitandó, s egyszersmind természetes, hogy ezen stylnek főképen, sőt a kora csúcsívesnek teremtményei csaknem kizárólag városainkban fordulnak elő, és csak is a késő stylt találjuk a vidéken, azon kisebb templomokban, melyeket Mátyás király uralma és a vagyonosság általánosabb elterjedése következtében a városokon kivül épittettek. Egyébiránt a városokban is vannak a styl virágzó és hanyatló korából származó egyházak; sőt e styl csaknem minden városi templomainkban is mutatkozik, a mennyiben t. i. alig van oly épület, melyet nem tataroztak a XIV., XV. és XVI. században. A tudomány feladata tehát a különböző korok részleteit, melyek ugyanazon épületen fordulnak elő, egymástól elválasztani, megkülönböztetni.

E szerint jelen munka folytatásának városi emlékeink körül kell forogni; itt kell lépésről lépésre követnünk azon lendületet, mely emlékszerü építészetünk a XIII-dik század második felében tapasztalt.

És itt ismét van három városcsoport, mely figyelmünket kiválólag veszi igénybe: a bányavárosoké, a felföld ugynevezett pentapolisé, azon öt városé, melyet Kassa, Eperjes, Bártfa, Kis-Szeben és Lőcse képeztek és a Duna felső részén keletkezett városoké, t. i. Pozsony, Győr, Budapesté, mely csoportba számithatjuk Pozsony vármegyének még három kisebb városát: Sz.-Györgyöt, Bazint és Modort, valamint N.-Szombatot és Sopronyt is.

Földtani rendszerben az utóbbi csoporttal (Budapestet még kivéve), kezdjük tárgyalásunkat. Mondhatni másrészt, hogy ezen csoportban, melyre leginkább a közel levő osztrák tartományok építészete gyakorlott befolyást, hogy ezen csoportba tartozik, e kornak legrégibb temploma, az eredeti győri székesegyház, melyben az átmenet korának alakzása még igen feltünő szerepet játszott, következtek erre a sopronyi parochialis, a pozsonyi prépostsági és a nagy-szombati székesegyház, valamint Pozsonyban a mostani benczések temploma, és később több sopronyi, pozsonyi és nagy-szombati zárda és zárdatemplom, végre Pozsonymegye három kisebb városainak egyházai.

Első részünkben az ottan csak röviden ismert emlékek építkezéséről szóló okmányok csekélyebb számmal vannak idézve; részben mert ilyenek elvesztek,

részben mert az irott okmányok annál inkább gyérülnek, minél tovább szállunk le a régi világ ösvényén, részint mert ott az emlékek sokkal nagyobb számát átkarolván ismertetésökben is kisebb térre kellett szoritkoznunk.

Városi emlékeink leirása azonban már több tért és tüzetesebb ismertetést igényel, ámbár ezek leirásának még távol kell maradni az illustrált monographiától, minőt legkiválóbb emlékeink érdemelnek, és minőt szolgáltattam, a székes-fehérvári királyi templom[1]), a pécsi székesegyház[2]) és a lőcsei plébánia templom[3]) monographiáiban, minőt Ipolyi szolgáltatott az egri székes-[4]) és beszterczebányai[5]) templomról és minőt fog szolgáltatni Myskovszky Viktor a sajtó alatt levő bártfai templom leirásával, mely a „Magyarországi régészeti műemlékek" IV. kötetének I. részét teendi[6]).

Többi városi emlékeink közt különös figyelmet érdemelnek még a Selmeczbányának, Budavárának restauratio alatt levő temploma, de főképen a kassai dom, mint hazánk legdiszesebb csúcsíves épülete. Leirtam ugyanazt már 1846-ban, de az akkor, valamint általán, ugy nálam is még kevésbé haladt tudomány és ismeret értelmében és csekély apparatussal. E művem kezdő volt, és reménlem, lesz még alkalmam e hazai építészeti nagy hézagnak jobb betöltésére.

Mondám, hogy építészeti régi lendületünk ezen második korszakát illető okmányok nagyobb számmal maradtak fenn, fennmaradtak kivált olyanok, melyek összhangzásban vannak a styl tanuságával; de mindazáltal itt sem vagyunk képesek mindig és mindenütt ezen okmányokból a styl különböző mozzanatait behatólag kimutatni, a részletek egymásutánját kellőleg felderiteni.

Tudva van, hogy a középkor hanyag volt a művészeti adatok feljegyzésében. Leggyakrabban részletesen felirták a templomok alapitáskorát, felszentelésének esztendejét, sőt napját is és azon birtokot, melylyel az adományozó a templomnak és még inkább a zárdának kedveskedett; de ezen épületek csaknem mindnyáját érő tökéletes, alaptól való ujraépitéséről uj stylben az okmányok mélyen hallgatnak. Legfeljebb, ha oly mellékes eseményről értesitenek, melyből, mint tüzvészről, egyes oltár felszenteléséről, temetkezésről stb., ily ujraépitésre biztosan következtethetünk. Innen van, hogy jó sokáig a régen elenyészett, sokszor kétszer és háromszor ujra emelt épületek első alapitásáról szóló okmányos adatokat a még fenlevőkre, századokkal később épittettekre vonatkoztattak. E tévedést, mint olyant, világosan kimutatta Mertens Ferencz[7]) bebizonyitván, hogy az irott ok-

[1]) „A sz.-fehérvári ásatások eredménye" czimü 1864-ben megjelent munkában.
[2]) A „Magyarországi régészeti emlékek" czimü munka I. kötetében.
[3]) A „régészeti emlékek" III. köt. II. részében.
[4]) Következő czim alatt: „Az egri megye sz. János Apostol s Evangelistáról nevezett régi székesegyháza a várban". Eger. 1865.
[5]) „A beszterczebányai egyházi műemlékek története és helyreállitása" Ipolyi Arn., beszterczebányai püspök által. Budapest. 1878.
[6]) Ide számithatjuk igen diszes kiadásuk miatt (sajnáljuk a szöveg rövidségét) „Emléklapokat", melyeket a pannonhalmi főapát Kruesz Kriz. 1876-ban kiadott, és mint ide tartozó gyüjteményes munkát Rómernek „Régi falképeit Magyarországon". Ezek megjelentek a Rég. emlékek III. köt. I. részében.
[7]) L. Die Baukunst des Mittelalters, Geschichte der Studien über diesen Gegenstand von Franz Mertens. Berlin 1850.

mányok csak akkor érvényesek, ha összhangzatban vannak a styl tanuságával, és hogy a styl az építészeti chronologiában hasonlithatlanul többet nyom az okmány adatánál. Mertens utmutatása nyomán közzétettem Tanulmányokat a középkori román építészeti chronologia köréből, tekintettel a magyar műemlékekre[1]).

Érintettem e munka első részében azon nehézséget, mely a chronologiai meghatározások ügyében nálunk azon körülményből is eredt, mely szerint hazánkban nincsen folytonos, szervi, a részleteknek egymásból folyó kifejlődése, mert általános elkésésünk miatt, a másutt már ujabb alakzások rendszerütlenül vegyültek a régibbekkel az építészek kénye kedve szerint. Ez főleg egész a csúcsíves korszak beálltáig történt, melyben a külföldi fejlődést már rendszeresebben követték azon építészek, kiket az uj polgárok magukkal hoztak; sőt elkésésünk másrészt annyiban előnyös volt, hogy később már hazai építészeink is a szigorubb alakzást tovább megtartották, mint a külföldiek, s igy elég izletes épületeket emeltek még a XVI-ik században is, melyben a csúcsíves építészet már teljes hanyatlásban volt nemcsak Franczia-, hanem Németországban is, sőt az előbbiben a „renaissance" a nemzeti építészetet már egészen elnyomta volt.

Leirtam általánosan és röviden e munka első részében a nálunk előforduló részletek alakzását; jelenleg ezen alakok egyes példányokban egyenként és mintegy egyénileg fognak megjelenni; de mindezek még sem elegendők, nem elegendők a fennmaradt okmányok és alakok, hogy jelesen a chronologia utján egész biztossággal haladhassunk. Erre még kettő hozzájárulhat: a technika és az arányok változásainak tanulmányozása, felderitése. A technikának fejtegetése csaknem egyedül a gyakorlati építészt illetvén, erről itt csak keveset szólhatunk, de az arányokat, az arányozást, azon módszert, melylyel a régiek építészeti arányaikat meghatározták, sehogy sem mellőzhetjük oly munkában, melynek föladata világot deriteni a magyar culturalis viszonyokat legélénkebben magyarázó építészetünkre.

Az ujabb korban feledékenységbe ment régi arányozási módszer, melyet számtalan kisérletek, méregetések és tévedések után ismét feltaláltam sikerült[2]), fölötte egyszerü; hiszen természetes, hogy a naiv régi művészek nem bocsátkozhattak szövevényes fejtörő számitgatásba, és épen egyszerüsége az, mi engemet csak sok tévedés után vezetett az óhajtott czélhoz; de az eljárás, minden egyszerüsége daczára, valóban tudományos; mert oly sorozaton alapszik, melyből a tervező arányait legjobb belátása szerint választhatja. Hozzáadhatom, hogy a régiek nem dolgoztak számokkal, hanem csakis rajzolással, „graphice". A számok pontosabb eredményt adnak ugyan, de a régiek a csekélyebb rajzbeli pontosságot azzal pótolták, hogy építészeti terveiket igen nagy léptékre készitették. Fennmaradtak több, a XIV-ik századból származó tornyok rajzai, melyeknek hossza több mint 12 lábra terjedt, s e nagyságával közel jár a számitás által elért eredményhez.

[1]) L. A m. tudom. Akademia arch. bizottsága által kiadott „Archaeologiai Közlemények" IV. köt. II. füzetét (uj folyam II. kötetét).

[2]) L. E föltődözés történetét „Théorie des proportions dans l'architecture" czimü, 1862-ben Párisban megjelent munkámban.

Építészeti arányozás.

Tudományos módszert, mely szerint az építészeti arányokat határozták, már az egyptomiak találtak, még pedig kettőt, az egyiket alkalmazták a pyramisoknál, a másodikat későbbi építményeiknél. Az előbbiről csak annyit mondok, hogy a ghizei pyramisok alapvonala a magassághoz ugy áll, mint 8 az 5-hez, és hogy a középkori rendszeres tompa csúcsív szintén oly egyenszáru háromszög fölött van szerkesztve, melynek alapvonala a magassághoz ugy áll, mint 8 az 5-hez: miért némelyek ezen csúcsívet „egyptomi"-nak nevezik.

Sokkal fontosabb ennél a második módszer, melyet az egyptomiaktól a classikai világ átvett. Vitruv egyik helyéből kitünik, hogy e módszerről emlékezik Pythagoras, csakhogy Vitruv Pythagoras megjegyzését nem értette, és igy a magától nagyon is elkapatott római iró a görög bölcset nevetségessé akarta tenni.[1])

Az egyptomi és classikai arányozási módszer következőleg fejthető meg:

Legyen v, a, b, z, c, x, y, a, egy szögletéről tekintett köb: ha ezen köbnek a, b, c pontjait egyenes vonalakkal kötjük össze, lesz a, b, c-ben oly háromszögünk, melynek *a) b)* kis oldala a köb oldala. *b) c)* nagy oldala a köb négyegének átlója, diagonálja és *c) a)* az egész köbnek átlója, diagonálja. Ha az ab oldalt egységnek vagy egy egésznek vesszük, leend bc-nek értéke 1 és $\frac{414}{1000}$ vagyis 1,414 . . . és ca-nak értéke 1,732 . . . Mivel e háromszög egyenesen a köbből eredt, ezt k ö b-h á r o m s z ö g n e k nevezzük.

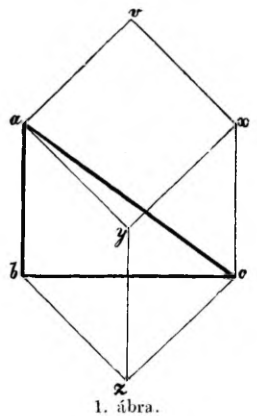

1. ábra.

A köbháromszögnek szerkesztésére nincsen szükség az egész köb rajzolására: elég 2 ábránkon acd e g y e n s z á r u épszögü háromszögöt rajzolni, és annak cd átlóját *a)*-ból *b)*-ig átvinni; ekkor *c) a)* leend a köb oldala, *a) b)* a köb négyegének átlója és *b) c)* az egész köbnek átlója.

A köbháromszögből fejlődnek hasonló nagyobb és kisebb háromszögek: az előbbiek, ha a *c) b)* köbátlót, hypothenusát vagy diagonalisát a hosszabbitott *b) a)* vonalra átviszem *f)*-be, és innen az *e) f)* függőlegest húzom, a *b) c)* hosszabbitott vonalra leend *e) b)*-ben a *b) c) a)* köbháromszöghez arányositott, hasonló nagyobb háromszög: ha ellenben a *b) a)* vonalat, azaz a köbnégyeg átlóját átviszem *g)*-be, az egész köbnek átlójára, diagonaljára,

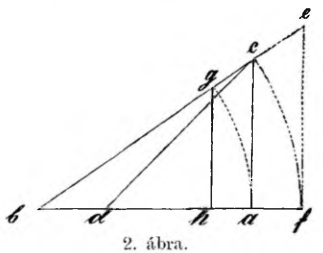

2. ábra.

[1]) L. a „Théorie des proportions" 16. l., hol Pythagorasnak Vitruv által elferditett mondatát magyarázom.

hypothenusájára, és innen leeresztem a *gh* függőlegest, leend *gbh*-ban a *cba* köbháromszöghöz hasonló kisebb háromszögöm.[1])

Hogy már most az arányozásra szükséges, növekedő és fogyaszkodó háromszögeket fejleszszem, nincsen szükségem többre, mint az *ebf* és *cba* két háromszögre, mert az *ebf*-nek kis oldala *ef* tökéletesen megfelel a harmadik (mindkét szélsőt számitva *ef*, *ca* és *gh*) *gbh* háromszög *gh* oldalának ugy, hogy *ef*-nek két harmada leend, és az *ebf* háromszögnek *bf* nagy oldala tökéletesen megfelel a *cbh* háromszög *bh* nagy oldalának ugy, hogy *bh* tökéletesen *bf* két harmadát teendi. Megforditva *ef* leend *gh*-nak három kettede és *bf* leend *bh*-nak három kettede. Ha tehát van a köbháromszögből fejlesztett két háromszögöm, a hasonlókat végtelenig fejleszthetem vagy növekedésben, vagy fogyatkozásban.

A következő ábra (3.) vonatkozik a feltalált arányok vagy háromszögök oldalainak elnevezésére és ezen elnevezések egyszerüsitésére. Az átlókat, a háromszögök hypothenusait, nincsen szükség külön megneveznünk; mert azok a körülmények szerint mindig a következő növekedő hasonló háromszög nagy oldalává válnak, tehát mint ilyenek neveztetnek meg. Marad tehát a nagy és kis oldalnak megnevezése, és itt is

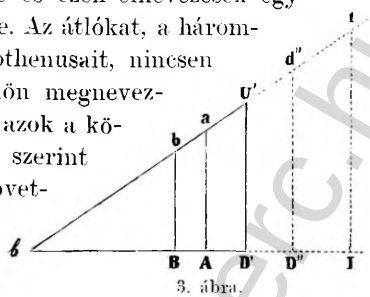

3. ábra.

könnyen egyszerüsithetünk, midőn a nagy oldalakat csak egy betüvel vagy számmal jegyezzük, elég a ***b*A** oldalt nagy **A**-val jegyezni, és az ***a*A** oldalt kis **a**-val, ugyszintén a ***b*I**-t római **I**-el, és az 1**I**-et arab jegygyel. Négy jegy itt némi különbséget vagy kivételt tesz; mert az **U' D'** kis oldalt, mint a fő- és alapmérvet nagy betüvel, azaz **U'**-val (Unitas) jegyezzük, a ***b*D'** vonalat, a köbnégyeg Diagonálját, hogy az alább következő kisebb **D** nagy oldalával össze ne téveszszük, **D'**-vel; az egész köbnek átlóját vagy Diagonálját, mint uj nagy oldalét, hogy ezt a négyeg diagonáljától megkülönböztessük **D''**-vel, és az ennek megfelelő, szintén már a kisebb köbháromszögön tulfekvő kis oldalt **d''**-vel.

Alább fogom adni az e szervileg fejlesztett hasonló háromszögök oldalaiból keletkező rendszeres sorozatot: de elébb magyaráznom kell azon viszonyt, melyben a középkori mesterek köbháromszöge az antik világból átvett classikai köbháromszöghez áll.

A középkoriak a köbháromszög szerkesztésénél az egész *ab*𝔎'*v* négyeget rajzolták, aztán kimérték ennek *bv* átlóját, és ezt a *bc* alapvonalra vitték át, ugy hogy ez a köbnégyeg átlóját tevén, a *c*-t *a*-val összekötő vonal nem egyéb az egész köbnek átlójánál; igy eredt egy kisebb hasonló háromszög, melybe csakis fogyatkozó kis háromszögöt lehetett szerkeszteni, és mely az antik módszer csakis **F f *b*** (5. ábra) háromszögnek felel meg ugy, hogy az utóbbi valamivel nagyobb az előbbinél. A különbség az **F** és **𝔎'** nagy oldal közt tesz 0,0057-et, az **f** és **k'** kis oldal közt pedig 0,0034-et.

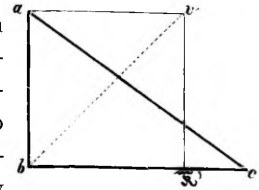

4. ábra.

Innen következett, hogy a középkoriak a nagyobb mérveket nélkülözvén, azokat háromszögük oldalainak sorozásával vagy ösz-

[1]) Az algebrai formulák ezek, ha az egységet *ca*-t vagyis a köb oldalát egy egészbe, vagy gyökbe az egyből veszem, leend a köb négyegének átlója, diagonálja *ba* gyök a kettőből, az egész köb átlója, diagonálja *bc* gyök a háromból és a legközelebb a köbháromszögénél nagyobb háromszögnek kis oldala gyök a háromból, elosztva gyökkel a kettőből, és azok értékei a *ca* egységnek = 1,000 a *ba* átlónak 1,414... a *bc* átlónak pedig 1,732... mint fentebb volt adva, az *ef* kis oldalnak pedig 1,2247 ...

szeadásával, vagy törésével voltak kénytelenek pótolni. Ritkábbak és leginkább csak a franciáknál fordulnak elő a kis háromszögön tul növekedő háromszögök.

A középkori oldalakat ekkép jegyzem megkülönböztetés végett gót betükkel: az egység (unitas) marad 𝔘', a kőbnégyeg átlója (diagonalja) 𝔇' és az egész kőbnek átlója

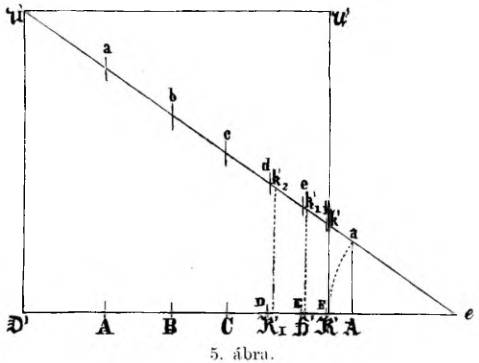

5. ábra.

(diagonalja) 𝔇''. A kisebb háromszög átlóját (hypothenusa) jegyzem 𝔥'-val, nagy oldalát (nagy kathetját) 𝔎'-val, kisebb oldalát (kis kathetját) 𝔨'-val. A ritkábban előforduló növekedő oldalak megnevezése leend, az első nagy oldalaénak 𝔥'-val, kis oldalaénak 𝔨'$_1$, a második nagy oldalaénak 𝔎'$_1$, kis oldalaénak 𝔨'$_2$ stb. [1]) — Kis mérvü rajzban, mint minő 5. ábránké, az antik és középkori háromszög oldalainak különbségét nem lehet elég világosan kifejezni, ezért e különbséget számokban adom az ábrában latin betükkel feljegyzett és az azoknak megfelelő középkoriak szerint:

antik	*középkori*	*különbség*
f = 0.2962	𝔨' = 0.2928	0.0034
e = 0.3628	𝔨'$_1$ = 0.3587	0.0041
d = 0.4444	𝔨'$_2$ = 0.4393	0.0051
c = 0.5443	𝔨'$_3$ = 0.5379	0.0064 stb.

[1]) Itt megjegyzendő, hogy szorosan és rendszeresen véve, az első növekedő háromszög kis oldalaénak jegye 𝔥' volna, s ekkor a második két oldalának jegye is rendszeresen lenne 𝔎'$_1$ és 𝔨'$_1$. Azonban a jegyzési hibát elkövettem, mikor a módszerben még nem igen voltam jártas, és mivel több rendbeli munkáimban a hibás megjegyzés meg van tartva, a tévedés elkerülése végett, itt is kell annak megmaradnia.

Az antik és a középkori arányozási sorozat tehát némileg különbözik egymástól. Hogyan jutottam e kettőnek megállapitásához, a sorozat betüi és jegyei, melyeket itt adom, magok magyarázzák.

Antik sorozat.	*Középkori sorozat.*
2U' = 2.0000000	2𝔘' = 2.0000000
½IV = 1.9485	hézag
2B = 1.8856	hézag
2 = 1.8371	hézag
½VII = 1.7898	hézag
D'' = 1.7320508	𝔇'' = 1.7320508
½5 = 1.6875	4𝔎' = 1.6568
2a = 1.6329	hézag
½III = 1.5909	hézag
2C = 1.5396	3𝔥' = 1.5219
1 = 1.5000	¾𝔘' = 1.5000
¼VI = 1.4614	hézag
D' = 1.4142135	𝔇' = 1.4142135
¼4 = 1.3778	4𝔄 = 1.3528
2b = 1.3333	hézag
½II = 1.2990	¾𝔇'' = 1.2990
2D = 1.2570	3𝔎' = 1.2426
d'' = 1.2247	hézag
¼V = 1.1932	4𝔨' = 1.1715
A = 1.1547	⅔𝔇'' = 1.1547
⅓3 = 1.1250	4𝔅 = 1.1045
2c = 1.0886	hézag
½I = 1.0606	¾𝔇' = 1.0606
2E = 1.0264	2𝔥' = 1.0146
U' = 1.0000000	𝔘' = 1.0000000
¼IV = 0.9743	4𝔫 = 0.9565
B = 0.9428	⅔𝔇' = 0.9428
½2 = 0.9185	4𝔈 = 0.9018
2d = 0.8888	3𝔨' = 0.8787
½𝔇'' = 0.8660	½𝔇'' = 0.8660
2F = 0.8380	2𝔎' = 0.8284
a = 0.8164	hézag
¼III = 0.7955	4𝔟 = 0.7810
C = 0.7698	hézag
½1 = 0.7500	4𝔇 = 0.7363
2e = 0.7257	hézag
½D' = 0.7071	½𝔇' = 0.7071
2G = 0.6842	2𝔄 = 0.6764
b = 0.6666	hézag
¼II = 0.6495	4𝔠 = 0.6377
D = 0.6285	hézag
½d'' = 0.6123	4𝔈 = 0.6012
2f = 0.5925	2𝔨' = 0.5857
½A = 0.5773	¼𝔇'' = 0.5773
2H = 0.5587	2𝔅 = 0.5522
c = 0.5443	hézag
¼I = 0.5303	4𝔡 = 0.5206
E = 0.5132	𝔥' = 0.5073
½U' = 0.5000000	½𝔘' = 0.5000000.

Az antik és középkori sorozat ezen összeállitásából kitünik az előbbinek előnye az

http://www.tarc.hu

utóbbi fölött, melyben ezen kivül többféle hézag is van: ezeket csak a k'K' e fölötti [1]) növekedő háromszögök oldalaival betölthetni: például a 4b és 4D köztit K'II-al = 0,7609 s igy tovább, de ezt, mint mondva volt, ritkábban történik, és legfelebb ha a középkori mesterek ezen K'II-ig szállnak fel. A félegység alatt a középkori sorozatban sem fordulnak elő hézagok.

Nevezetes e sorozatban, hogy minden huszonötödik szám a felebb való huszonötödiknek felét teszi (mindkét határszámot olvasva), minden 13-ik az alatta valóhoz ugy áll, mint a köbnégyeg átlója az egységhez, minden huszadik az alatta valóhoz, mint az egész köb átlója a köb oldalához, vagyis az egységhez, minden tizenötödik szám teszi az alatta valónak három kettedét: a tizenegyedik felsőben találjuk a tizenegyedik alsónak négy harmadát, az ötödik felsőben az ötödik alsónak kilencz nyolczadát: és minden nyolczadikban az egynemü betüt vagy számot, p. o. ha B-től nyolcz tagot olvasok fölfelé, elérek A-t, ha a B alatti ½2-től nyolczat olvasok felfelé, elérek ½3-at.

A zenében, ha egy bizonyos hossznyi húrnak felét vesszük, nyerjük a scala alsó és felső octavját: e szerint az egység U' és fél egységgel ½U' határozott, s e kettővel együtt 25 tagot tevő sorozatrészt nagy octávnak nevezzük; az egynemü betü és számok egymásra következését, mivel nyolcz számból vagy tagból áll, kis octávnak.

Tekintsük most az épitészeti sorozatunk és a zenészeti skala közti viszonyt, illetőleg rokonságot.

A természetvizsgálók állitják, hogy a látást és a hallást az aethernek hasonló rezgései, mintegy habmozgásai közvetitik.

Ha, mint felebb mondva volt, bizonyos hossznyi húrt, — megmaradván feszitése és vastagsága, — felére veszem, mit az ugynevezett monocorde nevü hangmérő-szeren könynyen tehetni, akkor a húr rezgéseinek számát megkettőztetem, épen ugy, mint az épitészeti ½U'-nak száma megkettőzve van egész U'-ban. Az épitészeti sorozatban 25 tagot találtunk az egység és kettese közt, zenénkben e helyen az egész és félhangnak száma csak tizenhárom, de pontos vizsgálódások kimutatták, hogy a régieknek octávja nem 13, hanem, mint az épitészeti, 25 tagból állott; mert nekik negyedhangjuk is volt, valamint negyedhangok még ma is fordulnak elő, némely félig civilisált, vagy épen vad népek zeneoctávjában.

Szokás a zenében a felső és következő alsó octav közti egy egésznyi különbséget 24 részre osztani, s igy a hangok egymás közti viszonyát ezen részek sorozásával jelenteni, illetőleg meghatározni. Ha tehát az alsó octavot egyre veszszük, a felső leend kettő és az alsó octav fölötti hangok fognak kapni egyet és több $\frac{1}{24}$-nyi részletet.

Ha egy egészet 24 egyenlő részre osztom, leend $\frac{1}{24} = 0{,}04166$ (az antik sorozatban ezen számhoz legközelebb áll ½O = 0,0413, a középkoriban ½f = 0,0409).

A zenészi skalában egész hangok a következők: az alsó $\mathcal{C}$ vagyis prim. U' = 1,0000, $\mathcal{D}$, melynek viszonya az előbbihez, számban kifejezve $1 + \frac{3}{24} = 1{,}1250$; következik $\mathcal{E} = 1 + \frac{4}{24} = 1{,}2500$; azután $\mathcal{F} = 1 + \frac{5}{24} = 1{,}3333$; $\mathcal{G} = 1 + \frac{12}{24} = 1{,}5000$; $\mathcal{A} = 1 + \frac{16}{24} = 1{,}666$; $\mathcal{H} = 1 + \frac{21}{24} = 1{,}8750$; végre a felső octav = 2,0000.

Ha az alsó $\mathcal{C}$ a primet képezi, lesz $\mathcal{E}$ a terz és $\mathcal{G}$ a quint, e három együtt pedig teendi a fülnek igen kellemes nagy accordot.

A félhangoknak adnak az alatta való egész hangnak tizenhat tizenötödét: igy van cisnek $\mathcal{C}$-nek $\frac{16}{15}$ vagyis 1,0666; disnek $\mathcal{D}$-nek $\frac{16}{15}$, azaz 1,2000, s igy tovább.

[1]) L. 5. ábránkat.

Ezek szerint összehasonlithatjuk a zenészi skalának oktavját az épitészeti nagy oktávval.

Zenészi nagy octav.	*Épitészi nagy octav.*
Felső $\mathscr{C}$ = 2.0000000	2U' = 2.0000000
	½IV = 1.9485
$\mathscr{H}$ = 1.8750	2B = 1.8856
	2 = 1.8371
ais = 1.7777	¼VII = 1.7898
	D'' = 1.7320
$\mathscr{A}$ = 1.6666	½5 = 1.6875
	2a = 1.6529
gis = 1.6000	½III = 1.5909
	2C = 1.5596
Quint $\mathscr{G}$ = 1.5000	1 = 1.5000
	¼VI = 1.4614
fis = 1.4222	D' = 1.4142
	½4 = 1.3778
$\mathscr{F}$ = 1.3333	2b = 1.3333
	½II = 1.2990
Terz $\mathscr{E}$ = 1.2500	2D = 1.2570
	d'' = 1.2247
dis = 1.2000	¼V = 1.1932
	A = 1.1547
$\mathscr{D}$ = 1.1250	½3 = 1.1250
	2c = 1.0886
cis = 1.0666	½I = 1.0606
Alsó $\mathscr{C}$	2E = 1.0264
Prim = 1.0000000	U' = 1.0000000

E szerint, ha épitészeti sorozatunkban az U'-ra következik 2D (a kilenczedik tag) és 1 (a tizenötödik) tagnak mérve, e hármat együtt véve épitészeti nagy accordnak mondhatjuk, és valóban ezen viszony vagy arány többször fordul elő az athenai Parthenonban, mely valamennyi létező épületek legösszhangzatosbjának, legharmonikusabbnak az egész világ által van elismerve.

Kérdés támadt, vajjon a zene számviszonyát nem kell e sorozatunk értelmében kiigazitani? Hiszen, mint eredetekből kitetszik, e zenehang számviszonyai nem szerviek, nem fejlesztvék egy gyökeres egységből, hanem inkább önkényesek, egyedül a fülnek hallására állapitvák.

Épitészeti sorozatunk másrészt annál inkább ajánlkozik, ha megemlékszünk arról, hogy a régieknek negyedhangjuk is volt, melyekkel a minden épitészeti tagra a zenében, következő hézagot tökéletesen lehet kipótolni.

A zenészi skala és épitészeti sorozatunk közti további kifejlődését, jelesen azon kérdést, lehet-e párhuzamba tenni más zenészi accordokat sorozatunk megfelelő tagcsoportjaival, a zenében jártasokra bizhatom; itt csakis megjegyzem, hogy Jean Paul Richter nem mondott képtelent, midőn az épitészetet megfagyott zenének nevezte; csakis a „megfagyott" kitételre volna kifogásom, mely helyett a „crystalisált" szót ajánlok.

A sorozat alkalmazása.

A sorozat egysége U'= 1,000.. az, melyből a sorozat valamennyi értéke fejlődik. Ezen egységet képezi az antik templomokban a cellának szélessége, a kamrát ürben (im Lichten) mérve, vagy, hol a templom három hajós, mint minő a Parthenon, a középhajó, mérve az egyik oldal oszlopsornak tengelyétől, az ellenkező oszlopsor tengelyéig: vagyis a szélességet, az egységet U' adja az ellenkező oszlop középpontja közti tér. A szélesség többnyire a legnagyobb befedendő tér; ezért választották ezt egységnek.

A Parthenon középhajójának szélessége 11,028 meter és ez megfelel sorozatunk U'= 1,0000..jének. Valamint tehát a sorozat tagjai a sorozásból az egységgel erednek, igy a Parthenon egyes tagjai is különleges 11,028 meternyi sorozásából eredtek a tervező agyában, és viszont, ha kivánjuk tudni, sorozatunk minő tagjának felel meg a Parthenon tagjának ismert mérve, e mérvet a Parthenon egységével fogjuk felosztani, p. o. a külső csarnok oszlopának magasságát Paccard, ki az épületet bámulatos szorgalommal és pontossággal tanulmányozta, adja 10,419 meterre, osszuk fel ezen összeget a 11,028 meternyi egységgel és nyerünk 0,9447... Keressük az ezen számnak megfelelőt sorozatunkban, s ezt fogjuk találni B-ben = 0,9428. A Parthenonnak ezen oszlopa tehát a sorozat B mérvére van véve:

a 10,419 – 10,397 (mit B sorozva U-val ad): 0,022-nyi különbség onnan eredt, hogy B csakis alapját teszi a magasság mérvének, mely a törzs, kapitaelgyürü, echinus és abacus mérveiből összeáll. Mondjuk Iktinos mester egyik oszlopneme alsó átmérőjének i (= 0,1623)-nyi mérvet akart adni, tehát 11,028 metert 0,1612-vel kellett soroznia, kapott 1,778 metert, és valóban Paccard ezen átmérőt 1,778 meterre mérte.

Megemlitvén, hogy a régi épitészek alig calculáltak, hanem csak rajzban készitették elő, mindenkori egységöknek megfelelőleg, köbháromszögüket, és abba rajzolták be az egységből származtatott mérveket. Innen van, hogy a pontosság kevésbé szigoru, mintha számokkal dolgoztak volna; de azon pontosság annál nagyobb, minél inkább közeliti meg az egységnek mérve a valóságos természetes mérvnek nagyságát.

A középkorban, melyben az egység ugy vétetik, mint a régi világban, vagy néha valamely nevezetesebb épitészeti tagtól, p. o. ajtótól, a pontosságot a márványénál csekélyebb finomságu épitészeti homok- vagy mészkő tulajdonsága is akadályozza: mindazáltal találtam, kivált Franciaországban bámulatos pontossággal bevégzett templomokat, melyek közt első helyen kiemelem a rheimsi székesegyházat.

Végre érintenem kell a sorozatom ellen felhozni szokott ellenvetést, mely szerint az épitészet számbeli feladattá, a műépitész pedig mathematikussá válnék. Erre ezt felelem, vajjon a Parthenon mestere volt-e csupa mathematikus, mert e sorozatot használta? A sorozat mintegy csak azon hangszer, melyen az épitésznek játszania kell. Veszik-e rosz néven a zene-virtuoznak, hogy nem mindegyike talál fel maga számára uj hangszert, hanem a meglevőt használja? Nem az a főpont, hogy az épitész a helyett, hogy minden perczben uj, nem szervi egységből származó önkényes mérveket feltaláljon, a sorozatot használja, hanem hogy azok közt azokat válassza, melyek összekötésükben összhangzatot hozzanak létre. „Hic rhodus, hic salta". Mások ellenvetése az, hogy a sorozat tagjai közti különbség oly csekély, miszerint azokból mindent lehet magyarázni. Tagadom: mert ámbár az antik és középkori sorozat közti különbség lehetőleg csekély, még sem voltam és vagyok képes az antik sorozattal középkori épitményt, és viszont, analyzálni és magyarázni. Egyébiránt a következő templomok analysiséből is ki fog derülni, hogy sorozatom erős alappal bir, és hogy azt a középkor mesterei elég szigoruan alkalmazták, t. i. graphice és nem számtanilag.

Egyébaránt azon t. olvasómnak, ki elméletem igazságáról mindjárt egyéni példából akar meggyőződni, ajánlom, hogy mielőtt tovább menne, vegye elő a munka folytában előadott pozsonyi várkapunak magyarázatát, melyre theoriámat igen egyszerüen és fölötte érthetőleg alkalmazva találandja.

GYŐR.

Győrött, mint a kis Duna, Rábcza és Rába összefolyásánál fekvő gyarmatositásra igen alkalmas helyet, már a rómaiak Arabo vagy Arabona név alatt telepitették. A XI-ik században Győrnek latin neve Javarinum vagy Jaurinum volt, hihetőleg a magyar Győr, Gewr után, melyet némelyek a hajdan itt levő avar gyürütől (Avaren Ring), mások sz. György nevéről származtatnak. A németek a latin Arabót Raabra változtatták.

Hajdan csak kiváltságos mezőváros volt, jelenleg szab. kir. város. Igen valószinü, hogy a püspökséget Sz. István király alapitotta.

Győr, ugy tetszik, némileg erősitve volt már IV. Béla előtt, de „a várat az ugynevezett káptalan-dombon, hol a püspöki lak s a székesegyház áll, 1271-ik év körül V. István király épittette, s abba királyi polgárokat telepitett. — A káptalannak a vár előtti földjén letelepedett lakosai, vagy mint akkor nevezték, a vendégek, IV. László királynak 1273-ban kelt kiváltságlevele értelmében több rendbeli szabadalmakat élveztek" [1]).

„A XVI-ik századbeli iratok szerint, a győri vár nagyobb részét királyi adományozás után a Hedervári család birta". (Ettől a Viczayakra szállott át.)

„1609-ben II. Mátyás király Győr mezővárosnak ujra országos vásártarthatási jogot engedményezett".

Szabad királyi várossá Győr csak 1743-ban lett.

„El nem hallgathatók itt a Győr városára több izben sulyosodott kemény csapások. Ilyen gyászos esemény volt a káptalanvárnak 1265-ben, alkalmasint a tatárokkal egyesült bosnya király seregei által történt elfoglaltatása és feldulatása; 1529-ben Lamberger, császári várparancsnok a várat és várost fölgyujtatván, az ágyukat Bécsbe vitette. 1594-ben pedig Hardik és Perlin császári, később fejvesztésre itélt parancsnokok Győr mezővárost Sinan török basának gyalázatosan átadták". A várat 1598-ban Schwarzenberg és hős Pálffy a töröktől rohammal visszavette. „1626-dik évi kisasszony hava 19-kén a Pestről fölfelé húzodó törökök, minden akadály nélkül bemenvén Győrbe, számos lakost kegyetlenül agyonvertek, igen sok lakost pedig rabszolgaságba hurczoltak el magukkal".

A várnak visszavételét hexaméterekben

[1]) L. Ruppnak Pesten 1870-ben megjelent „Magyarország helyrajzi történeté"-nek I. k. 2. rész. 418 s k. l. Rupp Jakab Győrre vonatkozó adatait Czech János irataiból meritette, melyekről (421 l.) ezt mondja: „Győr város lakóinak Magyarország királyai által engedményezett szabadalmai, valamint az oly sok belzavar, és külellenség okozta viszontagságai egész terjedelmökben olvashatók néhai Czech János, magyar királyi kincstári tanácsos, kéziratában, melyekben e munkás férfiu és jeles tudós, még mint Győr város polgármestere, mindazt, mit Győrről, mint szülőföldéről nevezetest bárhol fölfödözött, a legnagyobb gonddal feljegyezte, és e becses s dús tartalmu kéziratot a magyar Akademiának, melynek tagja volt, hagyományozta, mely e becses irodalmi könyvet levéltárában őrzi".

megénekelték Joannes Bocatius „Jaurinum redivivum“ és Lang József (poëta laureatus) „Jaurinum recuperatum“ czim alatt. E két költeményt közzétette Bél Mátyás „Adparatus ad Historiam Hungariae“ czimű, Pozsonyban 1735-ben megjelent könyvében.

Endlicher István „Rerum hungaricarum monumenta Arpadiana“-jában (Sangalli 1879) három, a győri lakosok szabadalmaira vonatkozó okmányt közöl.

1. „Belae IV. Regis conditiones populorum castri Geuriensis MCCXL“. (E transsumto Caroli I. anno 1318) (id. m. 448. l.).

Itt a lakosok még csak várbelieknek, „castrenses“ és „populi“-nak neveztetnek, és a város „castrum“-on név kivül a „villa“-é fordul elő. A lakosoknak kötelességei a várgróf és a főispán (?) (curialis comes) irányában vannak határozva, de meg van adva másrészt a külön bíróság is, és megalapittatik az örökösödési jog.

2. „Belae IV. Regis forma tributi in Jaurino MCCLV.“ (E tabulario urbis Vindobonensis) (id. m. 491. l.).

„Bela dei gratia etc. Litteras venerabilis patris O. (Omodei? ámbár Károlyi Omodaeust csak 1259-ben lépteti a püspöki székre) episcopi Jaurinensis super forma exigendorum tributorum in Jaurino. Abada et Fizegtu, more antiquitus observato recepimus in hunc modum.“

Itt a király meghatározza azon vámpénzt, melyet a külföldiek és magyarok a győrieknek és a vár- (?) grófnak fizetni tartoznak, szekér, ökör, méz, bor, só és bors után.

3. „Stephani V. Regis Libertas hospitum de Jaurino MCCLXXI.“ (E membrana protographa) (i. m. 527. l.).

Ezen okmány a lakosoknak megadja a jogot, mely szerint biráikat magok választhatják: „quod villicum quem de castro voluerint eligant inter se“; megadja a vásári jogot: „concessum eisdem liberum forum, tam in castro, quam exterius celebrandum“; összeolvasztja egy községgé a különféle lakosokat: „adjunximus etiam ac conjunximus populos episcopi et capituli Jaurinensis in eadem villa communita, cum iisdem hospitibus residentes, hospitibus nostris memoratis, ut in omnibus et per omnia eadem perfruantur libertate, qua hospites nostri gratulantur memorati“ stb.; az épitkezés könnyebbitésére egy szigetet ajándékoz: „ut pro aedificiis reparandis virgas et palos habeant, et pro agricultura ac pro curiis terram habeant ampliorem, contulimus eisdem hospitibus nostris quamdam insulam cum suis populis in Danubio usque occidentem ex opposito castri Jaurinensis adjacentem, cum suis nemoribus, pratis et pariter piscaturis“; megadja az áruk letartozási vagy elővételi jogát: „statuimus etiam quod omnes mercatores usque Austriam in Hungariam descendentes, et de Hungaria in Austriam transeuntes mercimonia sua in castro deponant Jaurinensi ad concambium faciendum, portum pro se habeant, et habere possint liberum in Danubio“.

Endlicher ezen okmányaiból látjuk, hogy V. István a győrieknek csaknem a többi szabad k. városok szabadalmait és jogait megadta: azonban itt semmi nyoma a város régi emlékei még érintésének sem; ellenben az utolsóból tanuljuk, mily szegények lehettek a magánylakok, midőn az ezek épitésére szükséges czölöpök és vesszők annyagát a királynak kellett ajándékozni.

Győrnek valamennyi fennmaradt emlékszerü épületei az u. n. káptalan-dombon, a hajdani vár területén feküsznek, mely a városnak csekély emelkedésü akropolisát képezi, minőt minden városunkban találunk, hol ennek természetes emelkedés kedvezett. Ezen épületek: a székesegyház, az u. n. hedervári kápolnával, a püspöki kettős kápolna és azon földalatti folyosó, mely a

hajdani várból a kis Duna partjára vezetett, hanem, alsó vége beomlása miatt, jelenleg itt el van zárva. Ezen épületek legrégibbje, daczára több későbbi lényeges változtatásának, zömében a székesegyház, a többi három a XV-ik századnak teremtménye.

GYŐRI SZÉKESEGYHÁZ.

Károlyi Lőrincz a győri székes-egyház hajdan nagy prépostja „Speculum Jaurinensis Ecclesiae" czimü 1747. Győrött kis folioban megjelent könyvében ezeket irja: „Restauratio" czim alatti fejezetében:

„Pientissimi Sancti Regis (s. Stephani) vestigiis insistentes Sacri hujus Ecclesiae Praesules, eandem injuria rursum temporum, et turcica tyrannide collapsam, iteratis erexerunt vicibus, formaeque suae restituerunt, ditaverunt et conservarunt. Quorum primus reperitur in manuscriptis Stephani Telekessi, olim Custodis Cathedralis Ecclesiae Jaurinensis, dein vero Episcopi Agriensis Omodaeus [1]) nominatus, qui interfuit Synodo provinciali a Benedicto Archi-Episcopo Strigoniensi anno 1256 celebratae. Ut notat P. Péterffi e Societate Jesu, de synodis Regni Hungariae. Partis primae pag. 88. Ecclesiamque hanc restauravit, a fundatione D. Regis Stephani computando annos ducentos viginti tres.

Urbanum Episcopum hisce diserte laudat Bonfinius Decadis I. lib. Basilicam Urbanus Pontifex Mathiae Regis Apochrysiarius, non parvis aedificiis, et apparatibus excoluit. Fuit autem is Episcopus Jaurinensis anno circiter 1486, teste Patre Martino Szent Iványi in Serie Episcoporum Jaurinensium. Adeoque rursum post annos ducentos triginta, restaurata Ecclesia.

Expugnata a Turcis Urbe anno Christi 1594, decore suo iterum exuta Ecclesia etiam postquam recepta est, diu jacuit in ruderibus, et sine cultu, conversa a Gubernio Militari in domum annonariam, ac partim armamentariam, et liberalitate optimorum Praesulum Martini Pethe, et Demetrii Naprági Sacris usibus, et quam illa tempora ferebant, elegantiae restituta est. Ad hanc tamen meliorem formam reducta est a Georgio Szécsenyi, anno reparatae salutis 1660, ut incisa turri, et partis Ecclesiae superscriptio demonstrat, ubi et insigne ejusdem insignis Praesulis."

Ezek szerint a székes-egyház épitése és több rendbeli ujitása egyedül a győri püspököknek tulajdonitható.

Modestus az első győri püspök meghalt 1051-ben [1]). Nem kételkedhetünk, hogy már is Modestus székes-egyházat épitett: de ezt igen csekélynek, kicsinynek és csak az első égető szükségnek megfelelőnek kell tartanunk: mire nemcsak az ama kornak általános szokásai, hanem az 1869-ben Kalocsán történt ásatások is jogositanak. A kalocsai templomnak egész ürszélessége nem tett többet 29 és fél bécsi lábnál, a hajó osztatlan volt, és annak hossza nyugatról keletre csak 75 és 101 bécsi láb közt tehető fel. [2]) Ez tehát, ámbár székes-egyház, mégis csekély terjedelmü épület volt. Hosszát biztosan azért nem határozhatni; mert hajójának keleti vége a mostani metropolis szentélye alatt fekszik, hova az ásatások nem terjedtek. Hazánk akkori templomai közt kivételt, roppant nagy-

[1]) Omodei Episcopi memoria fit etiam in Donationalibus Familiae Rumi, uti perhibent MSS. Telekessiana. Hic idem restauravit Cathedralem Ecclesiam nostram (id. m. 48. l.).

[1]) L. erre és a következő püspökökre vonatkozólag Gams-nak „Series Episcoporum Ecclesiae Catholicae" czimü, 1873-ban Regensburgban megjelent munkáját.

[2]) L. „Die Grabungen des Erzbischofs von Kalocsa" czimü, 1873-ban megjelent munkámat, és rövidebben a templom leirását a „Magyarország ó-keresztyén, román és átmenet-stylü müemlékeinek rövid ismertetése" (Budapesten, 1876.) 49 s k. l.

ságával, csak a székes-fehérvári templom képezett, de ezt, mint királyi és állami, a legyőzött bolgár Kean kincséből felépült egyház kivételt képezett, nemcsak nálunk, hanem az egész akkori keresztyén világban. Modestus győri templomát sem képzelhetjük tehát valamely nagyobb, vagy építészeti tekintetben pompás épületnek. Ha, mint valószinü, a mostani székes-egyháznak helyén állott, alapzatát ez alatt a föld mélységében kell keresnünk, de ezen első eredeti templom hajdan a föld fölött állott részének legkisebb nyomát többé nem láthatni.

Azon lendület, mely a monumentalis építészetet III. Béla korában, a XII. század végső negyedében létrehozta, befolyással volt a győri székes-egyház ujra építésére is, melyet Omodé püspöknek (Károlyi szerint a tizenötödiknek 1259—1263) kell tulajdonitanunk. Ezen egyházi főnök alatt emelkedett a mostani templomnak zöme, még pedig még átmeneti stylben, valamint tudjuk, hogy ugyane stylben épült fel az 1258-ban felszentelt pompás jáki templom is.

Dóczy Orbán 1483-tól 1486-ig volt a 38-ik győri püspök. Ezen nagy-lücsei születésü, igen nevezetes férfiu. Mátyás király kedvencze volt; 1486-ban a győri széktől átvittetett az egrire; 1479-ben a királynak pénztárnoká lett, és mint ilyen financialis ügyességével Mátyást segitette Neustadt városa bevételében.[1]) Bécsnek meghódítása után Mátyás király e város püspökének nevezte. A király holta után Dóczy az országgyülést összehívta (Bonf. IV. 9. p. 658) és II. Ulászló megválasztatásának inditója lett. Ez őt Báthory Istvánnal korona-őrnek nevezte, miként ezt még nem régen a visegrádi fellegvár koronakamrájának felirata tanusitotta.

Dóczy Orbánt hosszasan dicséri Bonfinius Dec. I. l. I. 4. l.: e dicséretben foglalva van: „Cui triginta millia circiter aureorum quotannis proventus erant, ex quibus praeter corpori necessaria nil recondere voluit, aulam semper frequentissimam, nitidamque habuit: in mensa lautissimus, parcissimus in vestitu: vestem solemnem nunquam tulit pluris, quam quae triginta aureis veniret, octo aureorum toga forensi et domestica utebatur. In caeteris vero rebus, vel quae divinum honorem, vel ad humanam pietatem, beneficentiamque facerent, usque adeo magnificus et profusus, ut neminem illi parem eo tempore Pannonia viderit. Templa, aedesque magnificas erigebat: suas Ecclesias superbis non modo aedificiis, verum etiam aureis vestibus, Scyphisque argenteis mirifice exornabat: ita vixit, ut non suae, sed alienae utilitati vixisse videretur. — Hic igitur non solum virtute, ac dignitate summa, sed optima nepotum turba, vir omnium judicio felicissimus potuit appellari".

Mint Dóczynak czimere a pozsonyi dom szentélyének egyik zárkövén tanusitja, ezen szentély ujra építésének is volt részese, továbbá egri székes-egyházban[1]) is működött.

[1]) Ubi enim Matthias Rex Neapolim, vulgo Neostadium viriliter oppugnasset, civibus tamen et Praesidiariis fortissime resistentibus, Urbem facile in captivitatem redigere haud potuisset: jam insanis usque adeo fiscum exhauserunt expensis, ut neque ultra exercitum alere, neque supplementa cogere possent, vel eo maxime tempore, quo ventura maxima auxilia rumor erat. Urbanum quaestorem admonuit, oravitque, ut pro solita fide, industria et virtute, utcunque posset, pecunias et supplementa mitteret, ne in calce turpiter desiisse videretur. At ille continuo copias coëgit, in Agriensi Conventu delectum habuit, quaecunque habuit vectigalia exegit, pecunias non modo a Pontificatu suo, sed ex omnibus amicis late concepit: instructum in Castra exercitum proprio sumptu misit. Suggessit quoque nummos et supplementa. Laudata passim Urbani in ea re celeritas, fides et diligentia. Quare ita sibi Regis animum obstrinxit, ut is hunc unice ad mortem usque dilexerit. Bonfin. Dec. 4. lib. 8. pag. 641.

[1]) Dóczy működéséről az egri székes-egyház ujraépitésében bővebben szól Ipolyi azon Emlék-

de ujra épitette a győrit is, mit az abban fenmaradt késő csúcsíves stylü részletek bizonyitanak.

Károlyi szerint az 52-ik győri püspök volt Pethe de Hetes. Ez ugyanazon évben lett kinevezve győri püspöknek, melyben hős Pálffy Győrött a töröktől visszavette. Pethe, volt váczi és váradi püspök, kalocsai érsek és királyi helytartó is: meghalt Bécsben 1605-ben és eltemettetett Pozsonyban, hol sírtáblája a dom szentélyében látható.

Utána következett Naprágyi Dömötör (1607—1619), 1598-ban még gyulafehérvári püspök volt, de Báthory Istvántól elpártolván, ettől őrizet alatt vétetett. Azonban Báthory csakhamar szabadon bocsátotta, sőt 1599-ben Bocskay Istvánnal Bécsbe küldte. Meghalt 1619-ben, és a győri székes-egyházban lett eltemetve.

A két utóbbi püspököt Károlyi székes-egyházunk megujitójának mondja. Mindkettő korának értelmében csakis a barok styl szellemében ujithatott, s igy működésének eredménye a hasonló ujabb restauratiok alatt eltünik.

Ezen barok styl főképen jelentkezik Széchenyi György püspök restauratiójában. Ez volt Károlyinak 59-ik győri püspöke 1658-tól 1685-ig, ki utóbbi esztendőben primássá neveztetett. Született 1592-ben, meghalt 103-ik korában 1695-ben. Károlyi alapitványainak igen hosszu és dúsgazdag sorát hozza fel, melyekből közvetlen célunkra csakis két, a székes-egyház ujitását illetőt hozzunk fel (i. m. 105. l.): „Donatus Jaurinensi Infula (quam 30 annis retinuit) Jaurini Templum Cathedrale, quodammodo ex ruderibus exstruxit, ita, ut in illud exposuerit facile ultra 25000 fl. — Item pro propugnaculis Jaurinensibus exposuit in restaurationem fl. 16000."

Széchenyi György volt tehát az, ki székes-egyházunknak mai tekintetét adta, bár alig hagyhatni helybe Károlyi „quodammodo ex ruderibus exstruxit" kifejezését: mi ellen a mai hosszhajó fölötti elég ép csúcsívek és a templom déli oldalához Széchenyi előtt, épitett hedervári kápolna tanuskodnak.

Végre Römer szerint[1]) gróf Zichy Ferencz (győri püspök 1744—1783-ig) főegyházát a mai fénynyel elárasztá. Ezen fény alatt értenünk kell a Zichy után is megujitott dusgazdag aranyozásokat és a templom belseje mai felszerelésének részét.

A győri székesegyház mai megjelenésében: három hajós templom, félkörü apsissal és két körívben zárt apsidiollal; az utóbbiak uj félkupokkal, az előbbiek szintén uj boltokkal vannak födve, a főapsis négy oszlopa ugyanis uj, az eredeti tövek megerősittettek, hogy a dongaboltok nagyobb oldalnyomásának ellentállhassanak. Uj az északi és déli ajtó előcsarnokával együtt; uj végre az egész nyugoti homlokzat, torony alatti bejárásával. Itt Széchenyi nevén kivül a külső ajtó fölött ezen felirat olvasható:

TURRIS FIRMAMENTO ECCLESIÆ ORNAMENTO POSITUM MDCCCXXIII.

Tekintve templomunk alaprajzának arányait (6. ábra), azok, mi egész zömét illeti, egyetlen alapmérvből, az egységből = 1' vannak származtatva.

könyvben, mely Bartakovics Béla, egri érsek aranymiséjének ünneplése alkalmával Egerben 1865-ben megjelent. Ipolyi munkája külön nyomatban is megjelent következő czim alatt: „Az egri megye régi székes-egyháza". Azonban ezen székes-egyház megujitásában Dóczynak része csekélyebb volt, mint a győriében; mert I. i. m. 51. l. megjegyzi, hogy az egrinek ujraépitése Telegdy Csanád p. korától, vagyis mintegy 1325—1336-tól kezdve, a midőn t. i. a gót izlést először látjuk fellépni Egerben, egész a Bakács által történt befejezéséig, tehát tovább mint másfél századon át tartott.

[1]) L. a „Győri történ. és régész. füzetek" I. köt. 277. l.

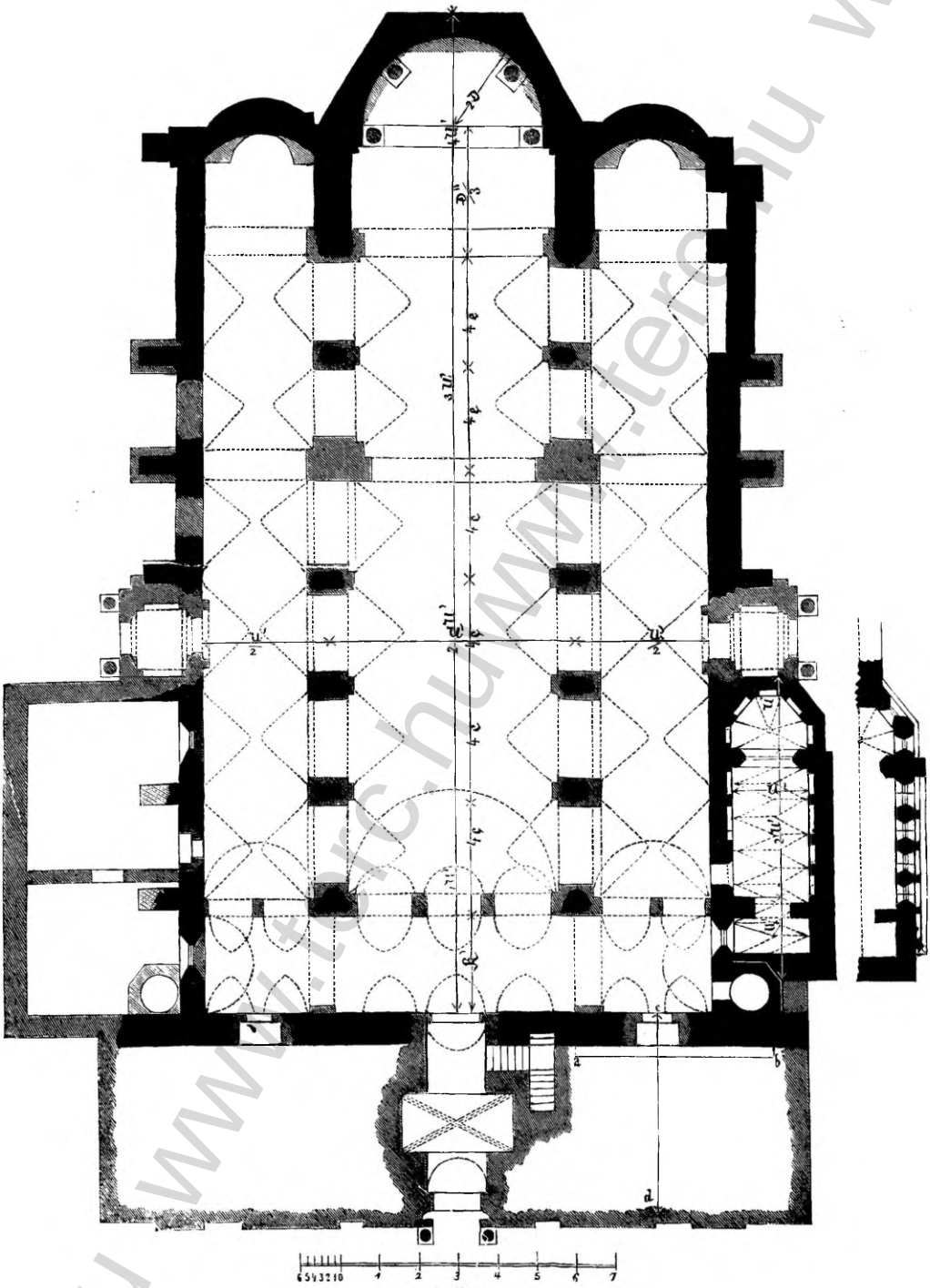

6. ábra.

www.terc.hu

Ezen egység, mely a középhajó szélességét északi pilléreinek tengelyétől az ellenkező déli pillérek tengelyéig mérve, mintegy 38 bécsi lábat tesz, vagyis pontosabban $40\frac{3}{4}$ régi római lábat, a régi római láb levén a középkor épitkezéseinek rendes mérve.

Ha ezen 38 lábnyi mérvvel a templom hosszát kezdve, a mai toronyépület keleti zárfalán mérjük, négy ily egységgel fogjuk átkarolni a templom ürét, hozza véve az apsis falvastagságát is; a tulajdonképi egyháznak egész hossza pontosan $38' \times 4 = 152$ bécsi lábra van véve. Ugy szintén a három hajó szélessége is az egység szerint van határozva:

az északi mellékhajóé . .	$\frac{1}{2}$ 𝔘′ = 19,00
a főhajóé egész egységre .	𝔘′ = 38,00
a déli mellékhajóé . . .	$\frac{1}{2}$ 𝔘′ = 19,00
Összesen . .	76,00

bécsi lábra, vagyis az egész, négy egységnyinek felére.

Ha már most hosszát részletezzük, találni fogjuk, hogy a mérvek a következők:

a főapsisnak falvastagsága	$38' \times 0{,}106 = \mathfrak{c}$ [1])	= 4,028′
a szentély félkörének fentője	$38' \times 0{,}368 = 2\,\mathfrak{D}$	= 13,984′
a hosszhajó kezdetéig	$38' \times 0{,}577 = \frac{1}{2}\,\mathfrak{D}'''$	= 21,926′
hat hajóosztály, mindegyik	$38' \times 0{,}425 = 4\mathfrak{c}$	
tehát $4\mathfrak{c} \times 6 = 16{,}150'$		= 96,900′
a hetedik rövidebb osztály	$38' \times 0{,}414 = \mathfrak{K}'$	= 15,200′
A templom egész hossza . .		152,038′

Négy egység, $4\mathfrak{U}'$, $38' \times 4 = 152{,}000$, tehát a különbség a 4 egység és az egyes részletek összeadásából nyert összeg közt $\frac{38}{1000}$, azaz egy lábnak 38 ezrede.

A torony és a nyugati homlokzat egészen uj levén, nem határozhatni meg többé, mennyivel nőtt rendszeresen a toronynyal a templomnak $4\mathfrak{U}'$-nyi hossza?

[1]) A góth betükkel jelzett számokat lásd rendszeres sorozatunkban 3. l.

Tekintsük most egyházunk magassági arányait rajzunkon (7. ábra), melyen, mint egészen uj, a toronyosztály el van hagyva.

Feltevén, mit éppen a magasságok rendszeres volta miatt tehetünk, hogy a szentély kövezése később nem emeltetett: a középhajó magasságát, beleértve koronapárkányzatát is, a köb négyegének átlójára, azaz $\mathfrak{D}'$-re, azaz $38' \times 1{,}414 = 54$ bécsi lábra, a mellékhajóét pedig az egységre $= \mathfrak{U}'$ 38 bécsi lábra fogjuk találni.

Hosszszelvényünkben, nyugatról keletre menve, a mostani dongabolt fölött és a magas tető alatt emelkedő falat találunk, melyen a középhajó magas falívei még láthatók; az első négy alacsonyabb a következő háromnál, a nyolczadik, a hosszosztályé, ismét alacsonyabb, a kilenczedik az előbbihez hasonló magasságu, ez a szentélyzáráshoz tartozik. Az alacsonyabb ívek magassága csúcsukig számitva, a szentélynek kövezetétől $4\mathfrak{k}'$, $1{,}171 \times 38' = 44{,}498$, a magasabbiké $3\,\mathfrak{K}' = 1{,}242 \times 38' = 47{,}214$ bécsi láb. A magasabb csúcsívek egyenoldalu háromszög fölött vannak alkotva, az alacsonyabbak valamivel tompábbak. Ha, mint szokás volt, az ívet valamivel több egy lábnál felemelkedettnek (gestelzt, überhöht, surhaussé) felteszszük, a magas gerinczhordók magasságát $4\mathfrak{a} = 0{,}956 \times 38' = 36{,}328$ bécsi lábra tehetjük, tehát magasabbra, mint Storno rajzán jelölte. A főhajó magas falívei alatt vannak a válívek (Scheidebogen), melyeket azért nevezünk igy, mert a főhajót a mellékestől elválasztják. Ezen íveket Storno helyesen egyenoldalu háromszög fölött alkotta, és az azok alatti pilléreknek vagy töveknek helyesen adott $4\mathfrak{f} = 0{,}637 \times 38' = 24{,}206'$ magasságot.

Az északi mellékhajóban megvannak még a csúcsíves korból az ablakok. Kezdetök a szentély kövezése fölött $4\mathfrak{f} = 0{,}347 \times 38' = 13{,}186'$, egyenes magasságuk a csúcsív kezdetéig $\mathfrak{K}' = 0{,}414 \times 38' = 15{,}732'$, ürszé-

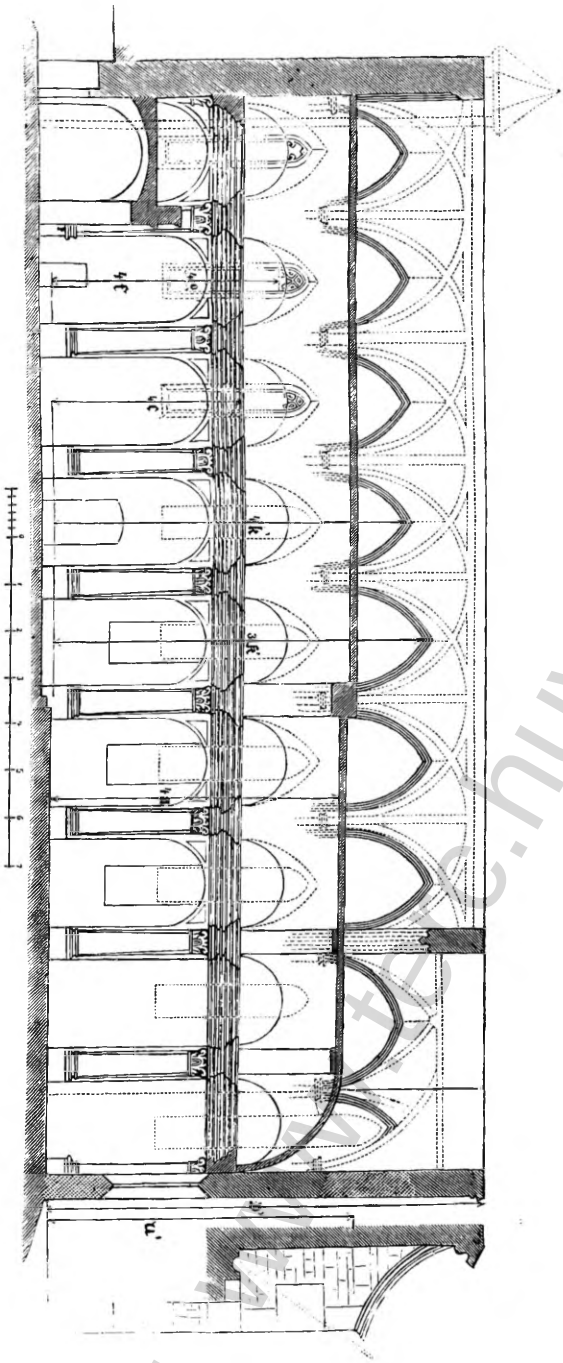

7. ábra.

lességök $4\,\mathfrak{v} = 0{,}068 \times 38' = 2{,}584$ bécsi láb. Az ür szélesség az egész egyenes magasságának még kevesebbet tesz, mint hatod részét, az ablakokat tehát igen keskenyeknek mondhatni. Az egyenes magasság fölötti ív rendes egyenoldalu háromszög fölött van alkotva.

Támadt most azon kérdés: Lehet-e a fölhozott arányok értelmében és ezekhez a részletek alakzását véve a mostani templomot megelőző régibb sz. István korában épitett, továbbá az átmeneti és az arra következett késő csúcsíves stylü templomot restaurálni, illetőleg idomát felismerni?

Van egyházunk egyik támán broncz dombormü, melyen előadva van a B. Szűz előtt térdelő, és koronáját vánkoson feláldozó sz. István. E képre támaszkodva Károlyi [1]) és a régi régészeti iskola még a mai templomot zömében is sz. István épitkezésének tulajdonitotta.

E kép két oldalán van befalazva egy-egy római kő, a következő felirattal:

VICTORIÆ	a broncz	DEDICANTE
AUGG · NN	tábla	EGNATIO
ET LEG I	helye	VICTORE
ADI · P. F		L I AVGG
ANTONIANÆ		PR. PR.
P. MARCIVS		ET C. L.
P. FILIVS		PISONE
SEXTIANVS		LEGATO
EPHESO		LEG
P. P. D. D.		V IDVS
		IVNIAS
		APRO ET
		MAXIMO
		COS.

---

[1]) Károlyi i. m. 2. lapján ezek állanak: „Titulus Ecclesiae huius Cathedralis est: Assumptio B. M. Virginis. — De anno Dedicationis hactenus nihil certi reperimus; augurari duntaxat licet: Ecclesiam hanc consecratam fuisse anno a partu virgineo Millesimo quadragesimo sexto, regnante Petro Rege. Nam infra imaginem illam cupream cernuntur haec

Az egyiknek olvasása ez : Victoriae Augustorum nostrorum et legionis primae adjutricis piae felicis Antonianae (az utóbbi szó kisebb betüvel, mintegy utólag a két sor közé tüzve) Publius Marcius, Publii Filius Sextianus Epheso (Ephesusból származó) propraetor (vagy publica pecunia) dedicarunt.

A másodiknak olvasása :

Dedicante Egnatio Victore legionis primae Augustorum propraetore et Cajo Lucio Pisone legato legionis quintae vagy quinto Idus Junias Apro et Maximo consulibus.

E két római feliratos kövön kivül van még a templom más külső részén igen megrongált régi mellkép, oszlopok hordott körív alatt. [1])

Ha a föntebb idézett broncztáblát helyesen már Schönwisner is sokkal későbbi műnek elismerte; a második római feliratos kő sem vonatkozik helyesen Pozsony állapitására az itt emlitett Pisora, mivel, mint állitják, e kő Pozsony környékén találtatván, e város eredetileg, mint Bonfin is állitja Pisonium és nem Posoniumnak hangzott.

Mindkét bal vélemény ellen győztesen harczol Rómer is a Győri füzetek I. köt. 272. s k. l., és a „Pozsony és környéke“ czimü. a magyar orvosok és természetvizsgálók 1865-ben Pozsonyban tartott vándorülésök alkalmával megjelent könyvnek 247-dik lapján.

Nincs ehez mit hozzáadnunk, csakis ismételnünk a fentebbi véleményünket, mely szerint, ha. mint valószinü, Győrött sz. István korában épitettek székes-egyházat, ez minden esetre igen csekély terjedelmü volt, és, ha a mostaninak helyén állott, alapzata a mostaninak belsejében, a föld gyomrában keresendő, s igy ennek sem alap-, sem felrajzát adni nem lehet.

Egészen másként áll a felelet a XIII. század derekán Omode püspök által átmeneti stylben emelt templom ügyében. E templomot két ábránk, arányainak és megmaradt részlet-alakzásának értelmében csaknem tökéletesen restaurálhatjuk.

Ezen második templom a basilikák mintájára volt tervezve. Három hajójának összes szélessége egész hosszának épen felét képezvén, itt a basilika és a kora román templomok szélességi aránya tulnyomó a csúcsíves egyházak inkább és inkább kinyuló hosszarányain. Ezen második templom korából maradt fenn az apsis és apsidiolok félkörü és körív zárása. ezeké mind belül, ugy kivül is; amazé belül; kivül pedig a három oldalu zárás a hatszögből. Ilyen belül félkörben, kivül három oldallal zárt apsisokat gyakran találunk a kelet byzanti stylü templomain. Volt-e a középhajóban oszlop vagy pillér, nem tudhatni többé: mert ez, mint magva, a mostani pillérnek közepén lappang: hanem igen valószinü, hogy a templom boltozva nem, hanem csak virányos famennyezettel volt födve; mert csakis ilyennel birt III. Bélának székes-fehérvári temploma és eredetileg a pécsi székes-egyház is. A győri nem, mint ma, egy-, hanem ikertornyos volt; bizonyitja ezt

verba lapidi incisa : Matri Dei in Coelos Assumptae 1046. Quae verba et annus vix aliud, quam ipsam Ecclesiae Consecrationem et Dedicationem exprimere et significare videntur.“

[1]) E kőről Károlyi id. m. 13. s k. l. igy ir: „Exterius in fronte lateris dextri Ecclesiae, ut vocamus Custodis, cernitur effigies lapidea muro inclusa. Multum sane inquisivimus, quemnam effigies haec ex antiquis Imperatoribus, Ducibus, vel Heroibus repraesentaret. Végre Hadrian császárnál állapodik meg : „simillima Imperatori Hadriano, qui sicut in numismate Hadriani Imperatoris e dextra parte barbae, duo pili longiores prominent, ita et in hac nostra effigie lapidea discernuntur“ stb. Károlyi korában a dombormü még kevésbé rongált lehetett, ha még egyes hajszálaira is birt ráismerni; mai állapotában a kő Hadrian képét nem mutatja, sőt igen rongált volta nem is jogosit kimondani : római vagy középkori-e ?

a hosszhajó észak-nyugati és dél-nyugati szögében fenmaradt két lépcsőház, de bizonyitja az is, hogy az *ab* és *cd* vonallal [1]) tökéletes négyeget (Quadrat) képezhetni, mely az akkori tornyok szokásos arányának, t. i. $4\mathfrak{b} = 0{,}781 \times 38' = 29{,}678$ bécsi láb tökéletesen megfelel. [2]) Az akkori magyar provincialismus szerint a torony alatti csarnok nyitva lehetett a mellékhajók felé, és következetesen a torony közti csarnok és a főhajó felé, s igy a templom itt mintegy 30 lábbal volt meghosszabbitva.

Mi már most a magasságokat illeti, ezek is, a basilikák mintájára, sokkal csekélyebbek valának, mint a csúcsíves templomok inkább s inkább égbe szálló magasságai. Ugyanis a legcsekélyebb magasság az egységé, melyet a mellékhajóknak adtak: e legcsekélyebb magasságra közvetlen következik a köbháromszög négyegének átlóé, azaz $\mathfrak{D}'$, és csakis ezt adták a főhajónak. Egyébiránt ezen két arányból és Storno rajzából következik, hogy a főhajót nyeregtető, a két mellékest, nem a szokás szerint, féltető, hanem a középhajó magas ablakainak magasabbra tételének okából, szintén nyeregtető födte, és hogy amaz alatt és a válívek fölött kis félkörben zárt, a főhajót világitó ablak és a két mellékhajó oldalfalaiban nagyobb ablak volt, mi minden a basilika mintájának tökéletesen megfelel. Hozzáadnunk kell, hogy a mellékhajó nyeregtetejét azon körülmény is bizonyitja, mely szerint a régi tető és a főhajó zárfala közti, hajdani kőcsatornának nyomai még léteznek.

Kereszthajót e korbeli templomainkban csak kivételesen találunk, ilyen itt sincsen. Lehető, hogy a koronapárkányzat is még e korból származik: mert hiszen ily alaku koronapárkányzat több egykoru templomokon fordul elő.

Mit tett Dóczy a XV-ik század utolsó negyedében?

E püspök a templomot boltozottá, csúcsívesé alakitotta át. Megtartotta egészben a második templom alaprajzának és felrajzának (Aufriss) csaknem minden arányait: de, hogy a boltokat felrakhassa, szükséges volt a pilléreket erősiteni, és épen ugy a támakat, ha már megvoltak, ha pedig nem voltak, ilyeneket emelni. Az erősitést odavetőleg Storno is jelezte alaptervében: mert helyesen tartja, hogy támakat már az átmeneti kor is alkalmazott. A pillérek mikénti erősitését nem ismerhetjük: mert Dóczyéit is kellett ujra erősiteni, hogy a sokkal sulyosabb és sokkal inkább kifelé nyomó mostani boltot fenntartani birhassák. Egyébiránt, ha más magyar templomok tövei (Schaft) után itélünk, egyházunk tövei is, vagy mint a pozsonyi domban, egyszerüen nyolczoldaluak, vagy mint a sz. benedekiek, négyegesek, négy oldal- és négy sarkoszloppal ellátottak lehettek. [1]) Ha, mint emlitve volt, feltünő az ablakok keskenysége, e körülmény abból magyarázható, miszerint alkalmasint az átmenetkoru, rendesen keskeny béllet meg lett tartva, és pótlás

[1]) L. 6. ábránkat.

[2]) És itt figyelmeztetnünk kell, hogy a köbháromszögből származó kisebb hasonló háromszögök kis oldalának négyszerese az arányok meghatározásában csaknem általános zsinórmérték, mi minden esetre a tervező igen rendszeres eljárását bizonyitja. Van ugyanis a mérvek közt $4\mathfrak{U}'$, $4\mathfrak{k}'$, $4\mathfrak{a}$, $4\mathfrak{c}$, $4\mathfrak{e}$, $4\mathfrak{f}$ és $4\mathfrak{o}$.

[1]) Ipolyi a régi egri székes-egyházról irt munkája V-ik tábláján adja az alsó részében megmaradt négyzettő (Vierungsschaft) alaprajzát és felrajzának kezdetét. Itt a középső magkörből kiszökő tizenkét féloszlopot vagy gerinczhordót látunk, s e tövet a magyarországiak legfejlettebbének mondhatjuk. Ha ehez hasonlót találnánk Győrött elrejtve a későbbi erősités alatt, biztosabban meghatározhatnók azon részeket, melyeket Dóczy működésének az egri székes-egyházban tulajdonithatnánk.

csakis a magasság kiterjedésében keresve. Különben az ablakcsúcsok mérművei (Maasswerk) kiválólag a halhólyag alakját mutatván, késő korukat igen világosan tanusitják.

A mondottakat röviden összefoglalva, következő eredményre jutunk:

1. Valószinü, hogy Győrött már sz. István korában épült fel székes-egyház, de ennek még alapzatát sem ismerjük.
2. Omode püspök a XIII-ik század dereka körül épitett, átmeneti stylben székes-egyházat, melynek zöme a maiban még megvan.
3. Omodé templomát beboltozta és csúcsívesé tette a XV-ik század utolsó negyedében Dóczy Orban püspök; mit a mostani boltozat fölötti csúcsívek és az északi mellékhajó csúcsíves ablakai bizonyitanak.
4. Hetesi Pete és Napragyi Dömötör püspökök a XVII. században tett változtatásai csekélyek lehettek és elenyésznek
5. a XVII-ik század második felében Széchenyi György által eszközlött gyökeres változtatások alatt.
6. Gróf Zichy Ferencz püspök, mint mondja Römer, árasztotta el az egyházat a mai fénynyel, a XVIII. század második felében.
7. Végre a mai nyugati homlokzat részben csak századunk elejének műve.

Károlyi „Speculumában“ szól a székes-egyháznak négy kriptáiról, az azokban eltemettettek síremlékeiről, melyeknek föliratait terjedelmesen adja, ugy szintén elősorolja a templomnak 40 oltárát, mely számban előfordul az u. n. hedervári kápolnaé is, mi Károlyinak alkalmat ad e kápolna másutt nem található némi adatait is közzétenni.

AZ U. N. HEDERVÁRI KÁPOLNA.

Székes-egyházunk déli oldalára, a déli kapuzat és a hajdani déli toronyba vivő lépcsőház közzé, csatolva van a sz. háromságnak vagyis közönséges néven a hedervériak kápolnája (hedervári kápolna). Ennek épitkezési idejéről biztost nem mondhatunk, bár stylje és rokonsága a püspöki lakban levő kápolnával mindkettőt egykorunak, azaz a XV-ik század utolsó negyedéből származónak mutat. Károlyi „Speculum Jaurinensis Ecclesiae“ czimü munkája 4. lapján kápolnánkra vonatkozólag olvassuk:

„Decimum tertium Altare Sanctissimae Trinitatis, quod cernitur in ipsa Capella Sanctissimae Trinitatis cum portatili exstructum a Martino Szili Canonico Jaurinensi. Capella autem haec adjecta fertur Ecclesiae a Familia Hedervária; forte a Joanne Hedervári (?), qui anno 1651 die 15 Januarii in Canonicum Jaurinensem fuerat installatus, ut notatur in libro divisorio, qui incipit ab anno 1632. Sed haec Capella debuit prius ex. stitisse (minden bizonynyal), quia in Protocollo Capituli fit mentio Capellae Sanctissimae Trinitatis anno adhuc 1533. Invenimus tamen lapidem superliminarem a latere sinistro summitatis graduum, quibus chorus conscenditur, cum hac incisione:

Sacellum S. S. Trinitatis Heder . .

Ultra legi nihil potuit, quod reliqua pars lapidis deciderit. Putamus occasione reparationis lapidem illum loco motum ac a reliquo poste avulsum fuisse. Franciscus Ujlaki

Episcopus Jaurinensis (1539—1554) testatur, hanc Capellam fuisse fundatam a Joanne Hedervári in suis literis anno 1538 emanatis, sed hic est alter Hedervári. Exstant hae literae in originali".

Ezen kápolna egészen a székes-egyház értelmében, melyhez ütődik, van tervezve. Mindenek előtt kiemelendő, hogy egysége, vagyis szélességi üre, mint ezt rajzunk mutatja, a nagy templom egységének $\frac{3}{10}$ részét teszi, azaz:

$\frac{38}{10}' = 3{,}8' \times 3 = 11{,}4$ bécsi lábat.

Továbbá, valamint a nagy templomnak hosszát négy egységre határozva találtuk, ugy kápolnánk hossza is, beletudva keleti és nyugati zárfala vastagságát, négy egységet mér, azaz: $11{,}4' \times 4 = 45{,}6'$.

De már a magasságban nem követi a nagy templom példáját: mert itt nem volt szükség, mint amott, egy meglevő épület falmagasságához alkalmazkodni; másrészt az egység is sokkal kisebb levén, kápolnánknál inkább lehetett követni a csúcsíves styl törekvését a magas felé. A rendes középkori magasságok ezek:

1. $\mathfrak{U}'$ egység, ez a legcsekélyebb . = 1.000, ez a nagy templom oldalhajójának magassága.
2. $\mathfrak{D}'$ a köb négyegének átlója . . = 1.414, ez a nagy templom főhajójának magassága.
3. $\mathfrak{D}''$ az egész köbnek átlója . . = 1.732.
4. $2\mathfrak{U}'$, két egység . . . . . = 2.000.
5. $\mathfrak{U}'+\mathfrak{D}'$ az egység és a köb négyege átlójának összetétele . . = 2.414, ez a csúcsíves templomoknak leggyakrabban előforduló magassága.
6. $\mathfrak{U}'+\mathfrak{D}''$ az egység és a köb átlójának összetétele . . . . . = 2.732.
7. $2\mathfrak{D}'$, vagyis a köb négyegének átlója kétszer véve . . . . . = 2.828.
8. $3\mathfrak{U}'$, azaz három egység . . . = 3.000.
9. $\mathfrak{D}'+\mathfrak{D}''$ . . . . . = 3.146.
10. $2\mathfrak{D}''$, az egész köbnek átlója kétszer véve . . . . . = 3.464.

Az utolsó mérv nem fordul elő templomokban, hanem csak két vagy három emeletes épületeken, minők a várak kettős kápolnái, melyekre harmadik emeletként, a várkáplánnak vagy papjának lakását rakták; vagy pedig a tornyokon, melyek némelyein maga a sisak magasabb három egységnél.

Kápolnánk magassága tehát a csúcsíves stylben leggyakrabban előforduló az $\mathfrak{U}'$ és $\mathfrak{D}'$-ből összetett magasság: $\mathfrak{U}' = 11{,}400' + \mathfrak{D}' = 16{,}119'$, tehát 27,519 bécsi láb.

Hossza is igen rendesen van elosztva: midőn első egysége elterjedt a keleti zárfal külső felületéből egészen a diadalív kezdetéig. Ezen eset csaknem egészen az eset a nagy templom szentélyénél is: a kápolnánál ez nem tünik fel, de feltünik a székes-egyháznál, hol a papság száma rendesen a szentélynek nagyobb hosszkiterjedését követelte, és az egységnyi szentélyhoszszal csak régibb korban elégedett meg. Kápolnánk két további egysége osztatlan hajójának van adva, a negyedikben foglaltatik a nyugati átkarzat alatti tér és a nyugati zárfal vastagsága.

A szentély a nyolczszög három oldalával van zárva, mi ékesebb a nagy templom zárásával a hatszögből.

Ez is fejlettebb korra mutat.

Nevezetes, hogy épületünk a tulajdonképi támokat nélkülözi, melyek csak templomi oldalán fölöslegesek: e helyett vannak inkább azoknak nevezhető falszalagai, melyek északi fala belsejéből, déli fala pedig mindkét oldalán szöknek tul, hanem ugy, hogy nem terjeszkednek tul az alsó talapzaton. Egyébiránt kápolnánk falai oly erősek, hogy még ezen falszalagokat is lehetett volna nélkülözni.

A szentélynek boltozata a szokásos csillagidomu, ellentámasztó gerinczekkel; de a hajóé nem a rendes keresztalaku; itt csürlődött idomra elrendezett gerinczeket látunk, minőt a németek „Wecken"-nek neveznek.

www.terc.hu

Az imolának nincs külső bejárása, hanem ajtaja a templomból nyílik.

Legujabb fényes és stylszerü restauratióját Lippert József, jeles épitész, tervezte és végezte az ötvenes években [1]; a restauratiora vonatkoznak a kápolna ablakain olvasható föliratok.

Kettő az, mi különösen ébreszti figyelmünket: a kápolnának négy festett ablaka és oltára.

A négy ablakon festve van egész alakban (keleten kezdve), sz. István király, sz. László, sz. Imre és magyarországi sz. Erzsébet; két alak alatt áll:

Episcopus Joannes Simor
in Rákos ad Peisonem uri jussit
anno 1860.

és kisebb betüvel:

„ussit Xav. Wilfing Soproniensis".

A színek tüzesek ugyan, hanem a felfogás egészen festészeti, miből következik, hogy a festészetileg keresztülvitt árnyékolás kivált az alakok meztelen részeit aránytalanul kitünteti. A különben ügyes mester nem ügyelt a régi ablakfestészet azon helyesebb felfogására, mely a színeken keresztülható napsugarak tekintetbe vételével, az ablakot inkább ragyogónak (a szent jerusalemi ablakokat ragyogó drágakövekből alkottaknak képzelték), semmint festészeti hatásra készitettnek fogta fel; a festett ablak nem utánozhatja az át nem látszó táblán festett képet; mert ennek ellentmond átlátszósága és hátról jövő világitása.

Kápolnánk épitése idejében nálunk a Németországból átvett szárnyoltárok voltak szokásban. Lippert ellenben oltára mintáját a XIII-ik századi franczia oltártól és Viollet-le-Duc „Dictionn. de l'architecture" czimü munkájából vette, mely minden esetre könnyüdebb, kecsesebb tekintettel bir. Az oltár fölött külön szekrényben van kiállitva sz. László koponyájának ereklyetartója, ily aláirással:

Restauravit ac in altari a se
erecto cranium S. Ladislai Regis
collocavit Joannes Simor Episcopus 1861.

A cranium, herma, chef, azaz fő- és mellképnek nevezett ereklyetartókról tüzetesen és itészeti ismerettel szóllott Ipolyi az 1863-ban megjelent „Archaeologiai Közlemények" III. kötete, III. füzetében, és átmenve sz. László ereklyetartójára, ezt részben a XIV-ik, részben a XVII. század első évéből kelti. I. szerint ezen ereklyetartót Zsigmond király, ki a nagyváradi templomnak különös jótevője volt, annak számára készittette [1]: „1565-ben Zápolya, Zsigmond János engedelmével, megegyezésével-e vagy épen egyenes parancsára-e? sz. László sírja a nagyváradi székesegyházban feltöretvén, a sz. király csontjai csúfosan széthányattak. Ez alkalommal tünt el onnét, ugy látszik, sz. László fejereklyetartója is. Katona határozott adata szerint Napragyi Dömötör erdélyi püspök, azon protestánsok kezéből váltotta volna meg, a kik sz. László sírját 1565-ben feltörték. Napragyi azután az erdélyi püspökségből, ennek eltör-

[1]) Nem mulaszthatok el itt egy, nem saját hibámból esett tévedést helyreigazitani. Ugyanis „Magyarország ó-keresztyén, román és átmeneti müemlékei" czimü, 1876-ban megjelent munkám 120. l., hol a börsönyi templomkáról van szó, ezen, a bécsi Mittheilungok ellen tett megjegyzésem áll: „nem helyezhetjük keletkezését Lipperttel a XI. század elejére (ein uraltes Kirchlein, das als Zeuge längst verschwundener Zeiträume wohl schon im Beginne des XI. Jahrh. entstanden", mondatja Lipperttel a czikk)." Azóta Lippert egy hozzám irt levelében reclamált, kijelentvén, hogy ő a czikk megjelenése idejében Olaszországban utazott, és azért a sajtóhibát, mely XI-et XIII helyett tett, nem igazithatta ki. Kötelességemnek érzem, e helyreigazitást Lippert részéről elfogadni, s Lippert iránti tisztelet-kijelentésemmel ide igtatni.

[1]) Az id. munka 82. l.

lésével, kiesvén, vitte magával a sz. király ezen fejereklyetartóját Győrbe." A korona és mellrésze megkárosulván, ezeket ugyanis Napragyi ujitatta, „mint (91. l.) a korona karimájának belsején olvasható felirat tanusitja: Eppus Napragi Pragae renovari curavit a. d. 1600. E felirat felett áll a püspök czímere bekarczolva." Továbbá 85. l.: „Legujabban ezen ereklyetartónak nagy mű-(történelmi) becse is, nevezetesen a feléledt egyházi műrégészeti tanulmányok következtében, felismerve lőn. és Győrnek jelenlegi buzgó és műpártoló püspöke Simor János (azóta primás és cardinalis) ő méltósága a győri székesegyházbani, ugynevezett hedervári kápolnának régi idomábani helyreállitásával, hazánkfia aradi Lippert József műépitész mesteri tervezete szerint, megfelelő ízlésben, nagy műbecsü márványnyal, zománcz és faragványokkal diszesitett ugynevezett ereklye-oltárt készittetett számára, melyen most tartatik, oly dıszszel, melynél dıszesebben elhelyezve, eredetileg is aligha volt!"

Az ezüstből készült arczát műnek általán nem nevezhetni, vonásai inkább borzadalmat gerjesztenek; de nevezetes az ereklyetartó műtörténelmi és technikai tekintetben, mit Ipolyi is hangsulyoz.

95. l. „Első tekintetre meglátszik rajta (az arczon) a modoros munka, nevezetesen a haj és szakálnak kezelésében, mint az a hajszálak merev rendszeres vonalzásában s a bajusz végei csiga alaku tekercseiben mutatkozik, valamint a merev szem- és szájalakitáson egyiránt észrevehető. Ezen merevség a középkori művészetnek, különösen előbbi byzanczi és román korszakában, kezdve már a hasonló mozaik alakitásoktól, a nagyszerü és fenségesnek eszméjét igyekezett gyakran ily ügyetlenül is előállitani. Mellszobrunkon azonban ezen felül még magának az arcz izmainak azon durva, sőt elijesztő torzvonalzata, nem annyira a herma eredeti művészének hibája, mint inkább a későbbi ujitások ügyetlenségének tulajdonitandó".

Csak ez utóbbi tételben nem érthetek egyet Ipolyival, mert ha a XVII. században, az arczon is igazitottak volna, ezt az akkor divó modorban, inkább simává, kifejezés nélkülivé, elmosódottá tették volna. Ugy hiszem tehát, hogy az arczon a restauratio alig változtatott.

PÜSPÖKI KETTŐS KÁPOLNA.

Van a győri püspöki palotában, a minden nap használt kisebb egészen modernen kivül, még egy nagyobb régi kápolna is, mely hajdan kettős volt, azaz alsó és felső; sőt a felső fölött még egy harmadik, jelenleg levéltárnak használt helyiség is létezik. A régi várkápolnák harmadik emeletén lakott a várkáplán. A győri harmadik emeletről nincs mit említenünk: az alsó emelet, mely hajdan hihetőleg a cselédnek szolgáló kápolna volt, ma igen rosz állapotban van, alig látszatnak még a szentélyzárás boltjának pár erős, durva gerinczei: a többit többszörös átalakitásával elferditették, és most lomtárnak használják.

Annál érdekesebb a felső emelet kápolnája, melyet ugyanis Lippert József műépitész stylszerüleg restaurált, és melynek felirata ez:

Episcopus Joannes Simor pristinae formae restituit 1858.

E kápolna keletkezésére vonatkozó adatot Károlyi könyvében nem találtam, de a szentélyzárás egyik támán az 1484 év olvasható, mely évnek nemcsak a styl, hanem a csücs-

íves székes-egyházi rész és a hedervari kápolna stylje is tökéletesen megfelel. Dóczy Orbán 1486-ban ment át a győri püspöki széktől az egrire; a fentebbi eredeti évszám pedig a támnak legfelső kajácsa alatt állván, világos, hogy a kápolna még Dóczy győri kormánya alatt elkészült.

A kápolna a püspöki laknak teszi részét, de északi oldala az alljában megmaradt hajdani erődtoronyhoz támaszkodik, és ezen toronyból vezet főajtaja is; mig a nagyobb nyugati ajtó nem eredeti, mi onnan is kitetszik, hogy nem nyilik az imola kellő közepén. Ebből következtetem, hogy a püspök laka eredetileg a mostani residentia északi szárnyában volt, mire az is mutat, hogy e szárnyból vezetett le titkos földalatti folyosó a kis Duna partjáig; sőt emlékeznek még arról is, hogy a mostani, e szárnyban levő püspöki konyhában, gerinczes boltozat volt.

1745-ig a győri püspök a várnak csak lakója volt; de ezen évben Mária Terézia Zichy Ferenczcznek a várat 20,000 frt árán eladta. Az erre vonatkozó okmányt egész kiterjedésében adja Károlyi több. id. munkája 142 folio lapján.

Az okmány megjegyzi, hogy a püspöki lak csekély és a várban levő erődítési épületek miatt nem terjeszkedhetik ki, és hogy az uj birtokosnak 15.000 frtba kerülend a várfalak javitása.

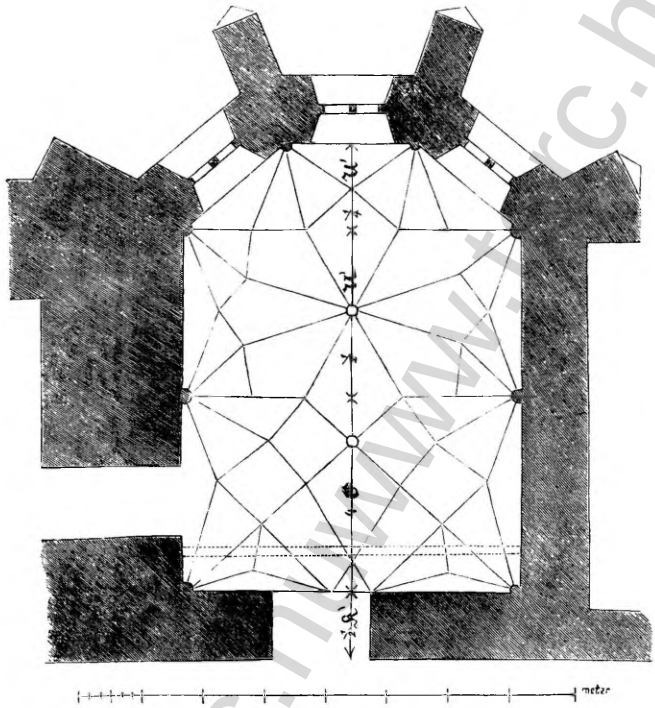

8. ábra.

A kápolnának egysége 5·50 meter, közel 17 és fél bécsi láb, mely mérv a kápolna oldalán levő épitmények értelmében lett határozva; ellenben a hosszmérték szabadabb volt, mennyiben azt kelet felé kiterjeszteni lehetett; és igy látjuk, hogy a tervező mintául szintén a nagy templomhoz fordult, midőn az imola egész hosszát:

$$4\mathfrak{A} = 1.352 \times 5.50 = 7.425$$

meterre vette, és egyik alosztályának is . . . $4\mathfrak{C} = 0.601 \times 5.50 = 3.300$

metert adott. A második keleti osztály . . . $\frac{1}{2}\mathfrak{U}' = 0.500 \times 5.50 = 2.750$

meternyi, s igy a szentély-zárás számára megmaradt . . . . . $\frac{1}{4}\mathfrak{U}' = 1.375$

s igy a kápolna egész hossza . . . $4\mathfrak{A} = 7.425$

meter.

Az alapterv igen egyszerü; szabályosságát alkalmazva látjuk a magasságuk meghatározásában is, midőn t. i. az osztályok faloszlopaié, betudva a talapot és válkövet is, épen az egységre = 5,50 van véve; valamint, mivel itt a faloszlopot, a boltozatot hordónak nem

tekinthetni és mivel nagyobb kiszökése által a falnak folytonosságát nem akarták megszakitni, az oszlop átmérőjét csak $2\,\mathfrak{F} = 0{,}021 \times 5{,}50 = 0{,}115$ m.-re, mely mérv hasonló körülmények közt, más épületekben gyakran fordul elő.

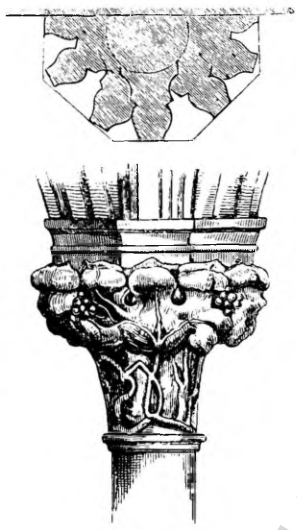

9. ábra.

De mivel másrészt a válkövek többségén öt egész és két félgerincz összefoly, a kapitaeleket, nevezetesen kiszökőknek kellett képezni. Az itt adott oszlopfőt kecses alakunak mondhatni, és levelei is igen csinosan és tetsző szökennéssel vannak faragva; homoru kassa száraiból emelkedik a levélcsoport, mely nem a közönséges négy, hanem rendes négyszögbe foglalt öt osztályu, a főlevél, allján gömbre emelkedik, és a német csúcsíves styl dudorodása megvan az öt levél mindegyikén; a válkő és a kapitaelgyűrű igen egyszerü.

10. ábra.

Más kapitaeleken a levél alak egészen különböző, és mint az itt adotton, eredetinek mondható. Itt mélyen bevágott, végén tekercsesedő öt osztályu stylizált levelet látunk, mely a kasat körülveszi és felső vége nevezetesen kiszökik, mig az alsó levélsor a kashoz inkább simul, és természetes levelekhez hasonlit.

Általán a kapitaelek változatosságában a mester élénk képzelő tehetségére ráismerünk.

A falnak egész magassága a falívek csúcsáig $\frac{3}{4}\mathfrak{U}' = 1{,}500 \times 5{,}50 = 8{,}250$ m., mi több levén a köb négyegének átlójánál, következtethetjük, hogy a bolt egész emelkedésének elméleti magassága $\mathfrak{D}$"-re $= 1{,}732 \times 5{,}50 = 9{,}526$ meterre, vagyis a fentebb adott magasságuk harmadikára lett volna tervezve, ha a kápolna fölötti helyisége boltozatának lejebb szállitását nem kivánja.

A boltgerinczek igen egyszerüek; eredeti összeforrásukat közelitőleg mutatja alaptervünk: keleten mindenesetre csillagszerü volt, és a kisebb nyolczágu csillagot, legalább keleten más nagyobb csillag vette körül.

Három ablak világitja keletről, hol az szabad. imolánkat, mely 2,11 méter magasságban kezdődik, ür-szélességét 0,95 m. mértem, mi $2\mathfrak{f} = 0{,}173 \times 5{,}50 = 0{,}951$ mnek megfelel; egész magassága $4\mathfrak{D} = 0{,}736 \times 5{,}50 = 4{,}048$ meter. Az ablak ezen kiterjedése a kápolnát igen világossá teszi; közepén gyenge választék kétfelé osztja, csúcsának mérműve (Maasswerk), nem tudom az eredeti-e? de mindenesetre izletes egyszerü, midőn a kettős alsó lóher fölött csak egyetlen nagyobb lóher látható.

Tekintettel arra, hogy az épület három emeletes, és hogy itt három egymásfölötti boltról volt szó, falai igen vastagok, nem követik a közönséges templom, hanem a tornyok falrendszerét, ugyanis a nyugati falat az ajtóban mértem $\frac{1}{2}\mathfrak{K}'$-ra $= 0{,}207 \times 5{,}50 = 1{,}138$ meterre, mi mindenesetre több, mint adatott volna a kápolnának, ha fölötte nincsen más helyiség.

De ezen nagyobb falvastagságot nem adták, mint rendesen történt a támszélességének, mely nem tesz többet $2\,\mathfrak{J}$-nél $= 0{,}133 \times 5{,}50 = 0{,}731$, azaz nem tesz többet maga a kápolna magasságában; ellenben az

alsó kápolna támvastagságát többé nem mérhetni; mert itt a szabálytalanul történt erősitések megmaradtak. A támak hossza, a kápolna magasságában, $4\,\mathfrak{G} = 0{,}400 \times 5{,}50 = 2{,}20$ m. mihez hozzájárul alsó végükön egy egyenszáru háromszög.

Fölötte egyszerü a két ajtó béllete is, kivált az uj nyugatié; de még az északinál is a tagozás csak igen csekély háromszög átlóján van szerkesztve, főtagja igen csekély átmérőjü féloszlop és csekély horony. Zárása az ugynevezett egyenes ív, melynek két ívszögében egy-egy üres czímerpais látható.

Ezen és a hedervári kápolnájának régi elrendezését és alakzását vizsgálván, azon meggyőződésre jutunk, hogy hazánkban, valamint a stylváltoztatások általán, csak később ütötték fel fejöket, ugy a XV-ik végének hanyatlása is nálunk, csak később, azaz a XVI. században tudott általánossá válni.

A FÖLD ALATTI FOLYOSÓ.

Ha a püspöki lak északi szárny alatti pinczébe megyünk, ebből egy délről észak felé leszálló földalatti folyosóba érünk, mely a várból a kis Duna partjára levezetett, de jelenleg alsó végén törmelékkel és földdel betöltve, kimenetet többé nem enged.[1]) A még bejárható folyosónak hossza mintegy 45 és fél bécsi láb, melyen még elég ép és elég kényelmes; felső része nyugati oldalán érünk 7 és 8 lábnyi kamrába, melynek közepén nyolczoldalu kutnyilás van, vizét hihetőleg a Dunából meritették.

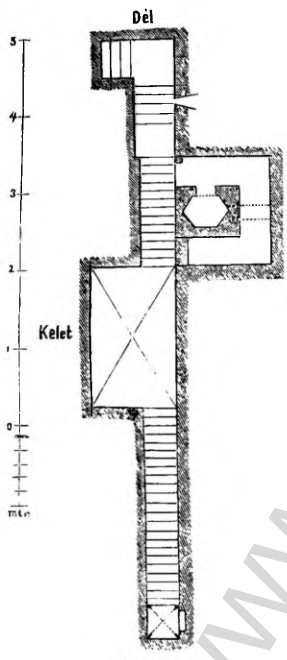

11. ábra.

Ezen kamra jobb oldalán, tehát a folyosó keletién van nagyobb kamra 11 láb hosszában és valamivel több hat láb szélességében, rövid oldalán a felülről jövő lépcső végződik, és ellenkező oldalán a tovább lefelé vezető lépcső kezdődik. A lépcsőház egészen sötét, sem folyosójában, sem két kamrájában nincsen ablak vagy más a világosságot kivülről bebocsátó nyilás, kivéve egy szük lőrést a folyosó kezdetén. A folyosó csaknem három láb széles levén, azon két ember egymás mellett leszállhat. A felső kamrának rendeltetése világos; kutja a vár őrségét ostrom alatt is ellátta vizzel, a folyosónak czélja is világos, ezen az ellenkező oldalról szorongatott őrség a Duna partjára menekülhetett. Hogy a folyosó felső része nem volt mindig földalatti, következtethetjük nyugati falának lőréséből.

Legnagyobb kérdés a hosszukás kamrának rendeltetése és czélja.

Itt látjuk távlati rajzát, hoszszelvényben, a néző baloldalán a felülről jövő lépcső nehány fokát, jobb oldalon az ajtót, melyen a levezető folyosó nyilik. Következő ábráink adják (13. sz.) a keresztbolt zárkövét, a ge-

[1]) A következő győri fametszetek eredeti rajzát Lippert József műépitésznek köszönöm; a püspöki kápolnát és részletét magam mértem és rajzoltam, a székes-egyház és a hedervári kápolna rajzait pedig id. Storno Ferencz készitette.

rinczek három gyámkövét (14. 15. 16. sz.) és a gerincz szelvényét (17. sz.).

menekülő tömegnek kiterjedésre adjon alkalmat, kivált a folyosó felső részén, hol a ro-

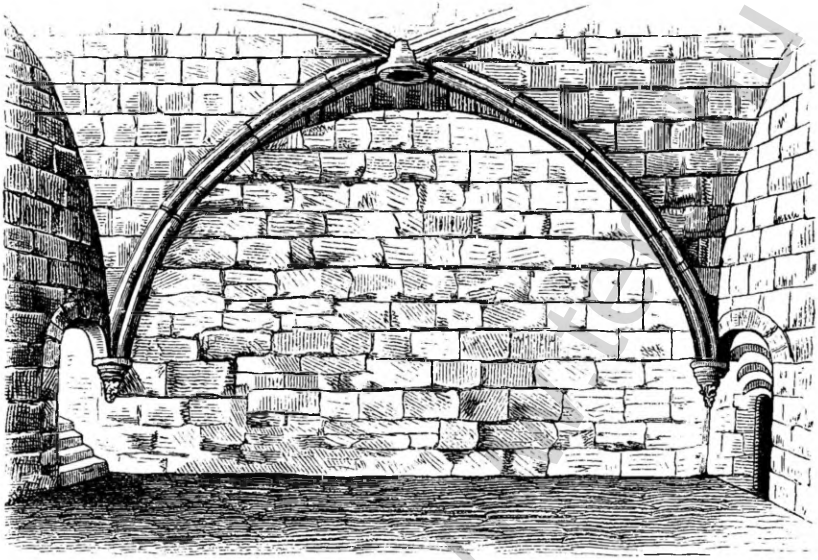

12. ábra.

Itt mindenképen feltünő, sőt csodálkozásra gerjesztő az ékesség, mely nem tudjuk, hogy felel meg egy a nappal által soha nem világitott föld alatti helyiségnek: mert itt annak beeresztésére sehol a legkisebb rés sem mutatkozik; de nem felel meg a részle-

13. ábra.

tek csinja, ékessége és mesteri faragása oly helyiségnek sem, mely egy a szoros szükséglet értelmében készitett menekülő folyosónak csakis mintegy tágitását képezi. Maga e tágitás érthető, alkalmasint, a kut kamrával együtt, arra szolgált, hogy a hátról szoritott

ham a tolongás, természetesen legnagyobb volt; de miért kellett az egyik kamrát oly

14. ábra.

feltünő dıszszel kicsinositani? ez előttünk talány marad.

Ugyanis a zárkő tarcsájában látunk öt lóher levelet igen gyöngéd száron csillagszerüleg sugározva, és még a gyöngéd szár közt is van ismét öt kisebb lóher levél.

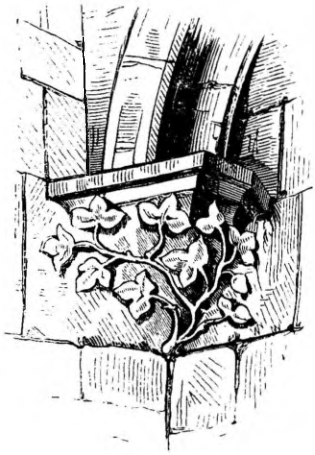

15. ábra.

Három osztályu repkény borostyán levél képezi az egyik gyámkőnek alját is, melynek válköve is gyöngéden van faragva.

Más válköven hibázik ugyan a növénydisz, de kárpótlásul maga a tagozás kecses szökenéssel átvezető tagozata mintegy kecses mozgással bir.

A gerinczek egyszerüek, de igen jó alkotásuak, főtaguk, a körtvealakunak orra nincsen levágva, hanem hegyesen végződik.

Kivált ezen alakzás és a fentebb érintett kis lőrés a kamrát és az egész folyosót régibb korban helyezik, mint a minő a püspöki kápolnáé. Alig fogunk csalatkozni, ha keletkezését a XV-ik század első felébe teszszük. sőt a nyugati országokban kivált a francziában ily alakok inkább XIV. századbeliek.

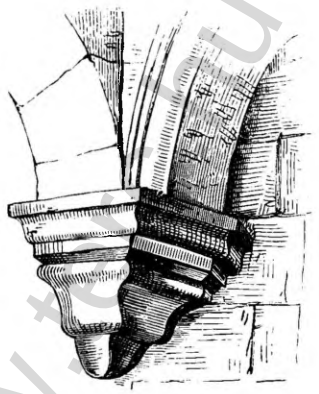

16. ábra.

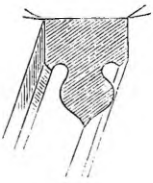

17. ábra.

Az egész folyosó faragott kőből van szerkesztve, mi kamránk ékességének megfelel. Az épitmény hazánkban páratlanul áll.

SOPRONY.

Soprony hazánk egyik legrégibb városa. Scarabantiát már a rómaiak lakták, de celta hangzásu neve létezését, mint lakhelyét, még a római-kor előttinek is bizonyitja. Municipium Flavium Augustum Scarabantia, mint kőfeliratokon van nevezve [1]), csomópontja volt oly úthálónak, mely innen délnyugat felé Poetavio-ba (a mai Pettauba), északnyugat felé Carnuntumba (a mai Petronellbe); kelet felé Arabonaba (a mai Győrbe) és délkelet felé Sabariaba (a mai Szombathelybe vezetett. Legujabban Nácz József [2]) a Scarabantia és Carnuntum közt, félúton fekvő Mutimot is, még meglevő maradványaiból constatálta.

Soprony a rómaiak óta mindig lakott hely volt, sőt nem valószinütlen, hogy a római erőditések maradványai még a középkorban is tehettek némi szolgálatot. A régi castrumot a mai városház környékén keresik, sőt annak tornyát egy régi rómain emeltnek mondják. Storno a torony hengerét rómainak tartja, azonban a római kő, ha ilyen van, sok tatarozás, mészragasz felrakás és meszelés által okozott oly vastag réteg alatt lappang, hogy létezéséről csak nagy munkába kerülő levakarással és lehámozással lehetne meggyőződést nyerni. Mint „castrumot“ emliti II. András 1224-ben, egy a sopronyi erődnek grófjaihoz irt parancsában. [1]) Kun László szól 1277-ben, a régi erődnek megkárosult állapotáról: miért is tatarozására a sopronyiaknak több rendbeli jövedelmet átenged. 1226-ban Soprony még nem neveztetik királyi városnak [2]), de későbben IV. Béla és V. István azzá emelik: ámbár e két király szabadalom-levelét, mivel elveszett, csak Kun László 1277-ben kiadott privilegiumában emliti. [3]) Eltekintve a hagyománytól, mely Sopronyt, mint várost, már

[1]) a) MVNICIPVM (sic) FLAVIVM AVG. SCARABANT.
b) L. F. FORTVNATVS . . . . VI AVG. · · · · M. SCARB. · · NAI · · IX. · · V. ET. SAN · · · ETM · · · E · · L. MON · · ANN · XXXV.
c) FIRMIA. L. F. SCARABANTINA. AN · XXXV. H · S · E · Q. CAESERNIVS. IVSTVS. FIL. H. F. C.

L. a m. Orvosok és Természetvizsgálók 1847-ben Sopronyban tartott, hanem csak 1863-ban megjelent Évkönyvének 140. és 141. l. és Mommsen: Corpus Inscript. latin. Pannonia superior: a) 4192. (530. l.), b) 4249. (535. l.) és c) 4201. sz. (531. l.).

[2]) L. az „Archaeologiai Közlemények“ 1878-ik évi folyamának 87. s k. l. „Mutenum-Feketeváros“, irta Nácz József.

[1]) Fehér Cod. Dipl. III. I. 456. „Andreas omnibus comitibus Soproniensis castri salutem“ stb.

[2]) Fehér Cod. Dipl. III. II. 90.

[3]) Ladislaus Cunnus, Soproniensium privilegia cum dimidio tributi de Ferteu, ab avo suo Bela, et patre Stephano collata, ob fidelia servitia contra regem Bohemiae sibi prestita confirmat. F. Cod. Dipl. V. II. 397. Ezen diplomában a fentemlitett jövedelemmel ellátja a sopronyiakat: „ob fidelia servitia, quae in conservatione castri nostri Suproniensis et in aliis omnibus contra regem Boemorum, regni nostri inimicum capitalem exhibuerint, consideratoque antiquis operum consumtionibus et fracturis in eodem castro nostro Supron.“ stb.

www.terc.hu

sz. István alatt virágoztatja [1]), fontosságra vergődését alig vihetjük tul a XIII-ik századnál sőt mint szabad királyi várost alkalmasint csak e század dereka körül, vagy épen után vált nevezetessé, és ezen korban épülhetett

SZ. MIHÁLY ARKANGYAL TEMPLOMA

is, melyen az átmeneti és a kora-csúcsíves stylnek nyomai, még a XV-ik században történt ujjáépitése után is megmaradtak.

Hogy pedig ezen keleti ujjáépitésénél sokkal régibb a templomnak nyugati része, erre van okirati bizonyitványunk is, azon diplomában, melyet 1391-ben kanisai Miklós, tárnokmester, a sopronyiaknak kiadott, és melyben általuk előmutatott régibb okmányok alapján felhatalmazza őket, hogy patronatusi joguknál fogva sz. Mihály templomuk plébánusát ezentul is szabadon választhassák. [2]) [3])

[1]) III. Henrik császár (1041—1056) Sopronyt ostrom alá fogta, s egészen feldúlta; de a város ismét helyreállittatván, polgárainak Nándor-Fejérvárnál a bessenyők és bolgárok ellen tanusitott kiváló vitézsége jutalmául, Salamon király Sopronyt szabad királyi városi kiváltságokkal (?) díszesitette fel. De a XIII-ik században II. Ottokar, cseh király, ismét feldúlta, IV. Béla király és utódjai azonban az ujra felépült várost ritka kiváltságokkal tüntették ki, s német gyarmat településén le benne, a várost puszta helynek („Oedenburgnak") nevezte el. (L. Rupp Jakab „Magyarország helyrajzi története" I. k. 504. l.)

[2]) Diploma Nicolai de Kanisa Magistri Tavernicorum Regalium, quo civitati Soproniensi Jus Patronatus in Templo S. Michaelis in suburbio condito, asseritur. F. Cod. Dipl. X. III. 114.

[3]) Más régibb okmányról tétetik említés a „M. Orvosok és Természetvizsgálók" 1847-ben Sopronyban tartott gyülésének Évkönyvében; l. 42. l. e szavakat: „1278-ról van még egy adománylevél, mely szerint a sopronyi sz. Mihály egyház lelkésze Miklós, a balfi határban fekvő szőleit a csornai prépostságnak adja; mely oklevél minden kétségen kivülivé teszi ezen tiszteletes egyháznak már ekkori létezését".

Storno Ferencz a „magyarországi műemlékek id. bizottságának illető törzsívén helyesen megjegyzi, hogy az eredeti templom nélkülözte a mostani kereszthajót, és hogy szentélye félkörü apsisával, közvetlen a hosszhajóhoz csatlakozott. Erről biztosságot e helyen elrendezett ásatások adhatnának; mert ha az eredeti felosztás ilyen volt, a mostani hosszszentélyben, vagy talán már a kereszthajóban félkörü apsisnak, vagy pedig többoldalu szentélyzárásnak alapzatára kellene akadnunk.

Storno egyéb érvei ezek: a két mellékhajó koronapárkányzatán, a tető alatt, megmaradt még a román stylben igen gyakran alkalmazott félköríves fries, mely ezen épületrészt, valamint az általa körülfogott középhajót is az átmeneti korba helyezi. A torony alljának déli oldalán colossalis falkép látható, melyet kétségkivül a XV-dik század utolsó negyedében történt ujjáépités alkalmával egészen átfestették; mert a mostani festékek alatt más régibbek jelennek meg, melyek az eredeti templomépités egykoru toronyalljának falképéhez tartoztak.

Templomunkat megismertették a „Mittheilungen der k. k. Central-Commission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale" czimü könyvnek I. köt. (1856. évfolyam) 107. s k. l., de ott azon hibát követték el, mely szerint legrégibb részként épen a legujabbat, azaz a sekrestyét és az e fölötti kincskamrát mutatták fel. Okot e hibára adott ezen épitmény ablakainak zárása félkörben, mely a román stylt jellemzi ugyan,

hanem a csúcsívesben is, kivált késő korában, és ott, hol a falnak csekélyebb emelkedése a csúcsív fejlődését akadályozta (mint itt), elég gyakran fordul elő. Egyébaránt ezen rész késő keletkezéséről több, azon előforduló évszám is világosan tanuskodik.

Templomunk chronologiája tehát ez:

A hosszhajó, egész magasságában és a torony-négyeg allja még a XIII-dik század szülemenye. Kivételt itt még a nyilá-el; mert ezen évszám látható e részek külsején.

A sekrestye és kincskamrának ajtaja fölött és boltozatán az 1482. és 1483. évek olvashatók; végre

az orgona-karzat alatti bolton az 1489-dik évszámot találjuk, és alkalmasint ez idő tájáu szállt fel a toronynak magasabb része is.

Innen világos, mennyire téves a „Mitheilungok" azon véleménye, mely szerint templomunknak épitését III. Frigyes, német császárnak tulajdonitja.[1])

A templom a külvárosban fekszik, csekély magaslaton.

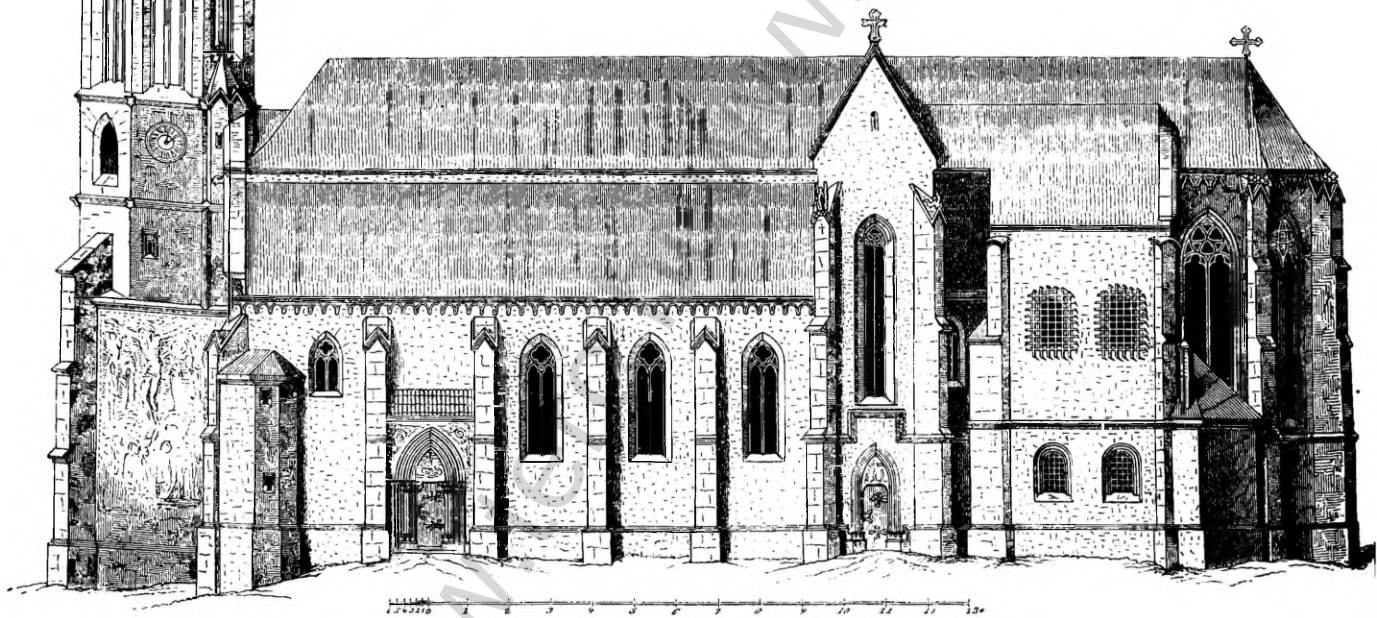

18. ábra. Sz. Mihály temploma Sopronyban.

sok sem tesznek. A támak (Streben) már eredetileg megvoltak: mert azokra, a középhajó oszlopai elég gyöngék levén, nagy szükség volt.

A kereszthajó, melyet jobban álkereszthajónak nevezhetni, a hosszszentély és a szentélyzárás 1482 körül készült

Sz. Mihály egyháza, mostani megjelenésében, kivülről tekintve, kettős hatást

[1]) Wir wissen aus Bombardi's Topographia magna regni Hungariae (Viennae 1750), dass Kaiser Friedrich III., der Oedenburg von Elisabeth, der Witwe des ungarischen Königs, als Pfand erhielt, die Michaelskirche erbauen liess. Id. m.

idéz elő : a toronynak tömör allja és a mellékhajóknak koronapárkányzatul szolgáló félköríves fries nagyobb régiségre mutat, semmint a templom többi része, a nyugati támak és ablakok egyszerüsége összhangzik az ódonság tekintetével. Ellenben a feltünőleg keskeny áthajó, a szentély és a sekrestye későbbi keletkezésöket világosan elárulják. Ha a mellékhajók magassági arányát a főhajóéhoz tekintjük, itt a csarnoktemplom és basilika közti közepén álló épületre kell ráismernünk; mert a főhajó nem emelkedik, mint a basilikában, eléggé, hogy válivei fölött ablakoknak adhasson helyet, de mégis elég magas, semhogy ugyanazon magassággal biró háromhajós csarnok-templomról szólhatnánk.

A styl ezen különféleségének megfelel az alapterv.

Az egyház háromhajós, álkereszthajóval, keletre nevezetesen kiszökő szentélylyel, mely a nyolczszög három oldalával van zárva; nyugati homlokán közép magasságu torony szökik ki. [1])

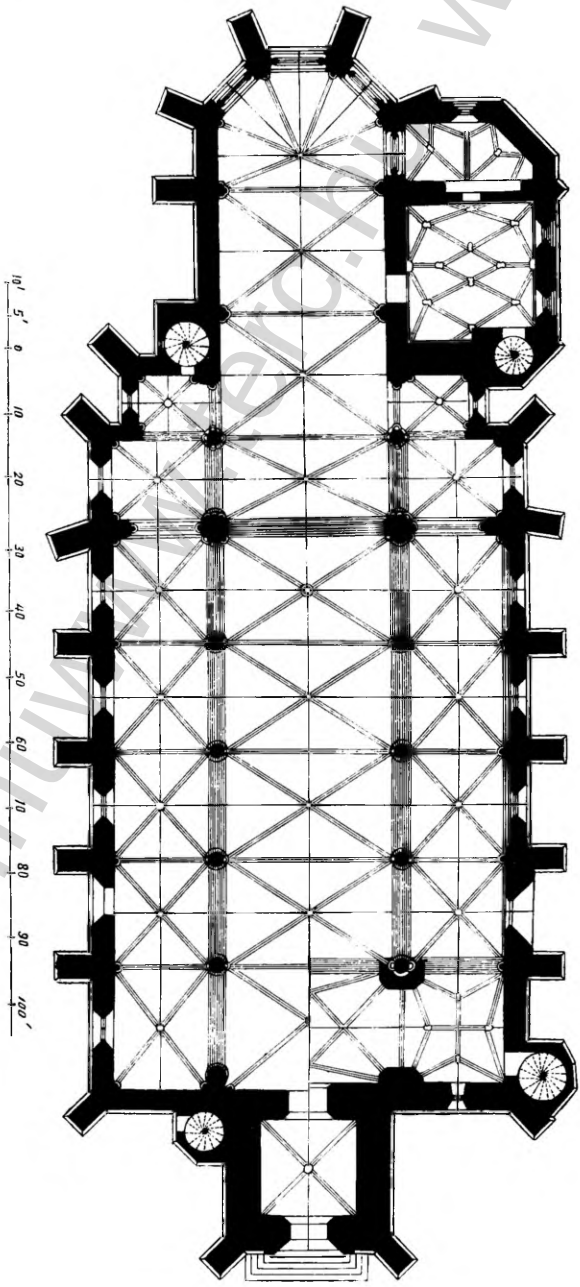

19. ábra.

Az egész hosszhajót az eredetinek tartom; stylje nálunk a XIII. század második felében szo-

I. kötet, 1856. évfolyam, 107. és 108. l. An der rechten Seite (der südlichen) des Chores, befindet sich die Sakristei, welche durch ein Sterngewölbe (besser Netzgewölbe) eingedacht ist; über ihr ist der Raum der Schatzkammer. Beide scheinen Theile eines älteren Baues zu sein (?!), denen zur Zeit der Erbauung der Michaelskirche ihre gegenwärtige Einwölbung und sonstige Gestaltung gegeben wurde. — Bombardinak ide vonatkozó helye ez: Princeps omnium est fanum Divi Michaelis Archangeli honoribus Friderici Caesaris a fundamento (?) excitatum.

[1]) Ábránk jobbra eső fele az alaptervet földszint, az orgona-karzat alatti, 1498-ból származó boltozatával mutatja; bal felén az orgona-karzat el van hagyva.

kásban volt, e korra utalnak főként oszlopai és az azok fölötti egyszerü kereszboltok. Némethonban a régibb, a főhajót a mellékesektől elválasztó oszlop igen korán tővé (Schaft) változott: mig ellenben Franciaországban az oszlopot e helyen, és még inkább a belső szentélyben, sokkal hosszabb időn át tartották meg. Ugyanott bámulatra gyöngén alakitották az oszlopokat, minőknek sz. Mihály temploméit is elismerjük, ha tekintetbe veszszük, hogy átmérőjüket vagy nyolczszor, fentőjöket pedig több mint 15-ször találjuk az egyes osztály hosszában, midőn a fentő = 1', az osztály hossza pedig = 15.75'. E merész alkotás kettőn alapszik: a vágyon az üreket minél nagyobbaká, s igy a közlekedési tért minél tágasabbá tenni; másodszor amaz elven, mely szerint a boltozatok nem lefelé, hanem oldalvást nyomnak, s igy ezen oldalnyomást nem kell függőleges oszloppal, hanem a faloldalán kiszökő támmal egyensúlyozni: s ezért is templomunk támai szembetünőleg erősek és tömörek; eltekintve attól, hogy a főhajó boltnyomását nagyobbára már a mellékhajók boltjai is ellensulyozzák.

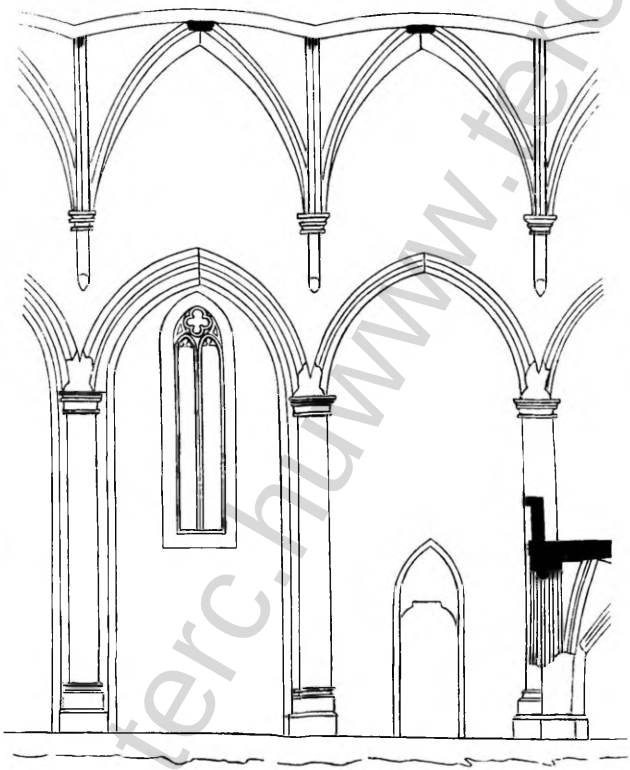

20. ábra.

A csúcsív csak lassan szállt fel magasabbra, mint Viollet-le-Duc mondja [1]): pontos mérései meggyőzték, miszerint a csúcsív ott, hol szerkezetileg (nemcsak alakilag) alkalmazták, nagyon lassan inkább s inkább csúcsosodik, még pedig csúcsa vastagsága nyilvonalának egyszeres, kétszeres stb. magasodásával. A rendszeres megállapodás végre a tompa csúcsíveknél ugy történt, hogy alapüréhez csúcsának magassága ugy állott, mint 8 az 5-hez. S ezt egyptomi csúcsívnek nevezték: mert a pyramisok alapja épen ugy áll magasságához. Templomunkban a válívek arányai épen ilyenek; mert ha az ívnek ürét 8 részre osztjuk, épen öt ily részt fogunk találni az ív alapvonalától annak hegyéig, mint ezt a hosszszelvény részét előadó ábránk (20) mutatja. Az oszlop átmérője levén 2', egész magassága pedig 23', az átmérőt tizenegyszer és félszer találjuk magasságában; mi nagyon felülmulja az antik oszlopok magassági arányát.

Az oszlopnak talapzata kettős, a felső fölött áll a középkori attizáló láb, melyre sima, egész magasságában nem csökkenő, hanem átmérőjét megtartó oszlopfő következik.

[1]) V. l. D. Dictionn. raisonné de l'Architecture IV. köt. 28. l.

Igen feltünő az oszlop feje; mivel ez csupa pálczatagokból és léczekből szerkesztve, inkább a válkő, semmint a kapitael jellemében van felfogva. Ilyen alakzás elég ritka; de mégis találunk másutt is hasonlót, p. o. a XIII. század beállta körül bevégzett wormsi domnak faltövein [1]) és Viollet-le-Duc „Dictionn. rais. de l'Archit." III. köt. 494. l. Különczségnek vagy tapogatásnak nevezhetünk, de nem tulajdonithatjuk járatlanságnak a szobrászatban; mert ámbár, mint ezt 21. ábra mutatja, ezen esetben, kapitael vagy válkő a magas bolt gerinczeit hordozza, mégis ezek közvetlen gyámkövéül oly emberfejek szolgálnak, melyekben Storno véleménye szerint az egyéni jellem felfogása egész az arczképezésig haladott.[2]) Az arczképezésnek megjelenése a XIII. század második felében nem fog meglepni, ha szemünk előtt tartjuk, hogy IX. Lajos, franczia királynak sikerült arczképe már e század elején készült. Van továbbá a naumburgi dom nyugati szentélyében tizenkét mesteri arczkép, mely nem ugyan a megnevezettek arczképe; mert korukban ilyent készitени nem birtak, de mely az egyéniség tökéletes jellemét viseli magán. A naumburgi nyugati szentély 1272 körül épült,

21. ábra.

szobrait a németek nemzeti szobrászatuk remekeinek kiáltják ki. Remekek igenis, de nem a német, hanem a franczia nemzeti iskolának remekei, akár azokat született franczia, akár a franczia iskolában kiképezett német készitette. Ezt, ugy hiszem, az 1878-ik évi „Archaeologiai Értesitőnek" II. számában elég világosan bebizonyitottam.

Nem ellenkezik a XIII. század második felének styljével az ablakok idoma és mérműve (Maasswerk) sem. Ezen ablakok nem a franczia szokás szerint, mely e korban kedveli a támak közti egész falat áttörni, hanem a német szokás szerint vannak alkotva ugy, hogy a támak közti falnak csak fél szélességét foglalják el; csúcsuk az egyenoldalu háromszög fölött van szerkesztve és abban négyszirmu rózsa, két egyszerü lóherív fölött, mérműként alkalmazva. Az ablak csak két osztályu.

Hasonló egyszerüséget találunk a támaknál is, melyek egész magasságukban nem ifjodnak, sem szélességükben, sem kiszökésükben.

Szigoru stylünek nevezhetjük a délnyugati, alkalmasint eredeti kapuzatot is (22. ábra). Bélletét, minden oldalon, mély ugyan (német szokás szerint), hanem csekély átmérető három horony és oszlop képezi, a kapitaeleket keresztlevél veszi körül. A kapu csúcsíve valamivel tompább az egyenoldalu háromszög fölött szerkezettnél; gerinczete nem felel meg egészen a béllet tagozásának. A béllet legbensőbb tagja élénken emlékeztet az átmeneti kor alakzására. A mezőben Krisztus sírbatétele van ábrázolva. Ezt Storno remeknek mondja, csak hogy igen megrongált állapotban jutott ránk. A compositio, tragikai nagyszerü felfogásában minden esetre jeles. Storno, ki az egész templomot stylszerüleg helyreállitotta, e falképet is kegyelettel restaurálta annyiban, hogy a már csaknem elenyészett körvonalakat vörös festék-

[1]) L. Kallenbach „Chronologie d. deutschen mittelalterlichen Baukunst" (XIV. tábla).

[2]) Die Consolen sind meistens von Köpfen gebildet, von denen rothbraune Strahlen ausgehen, auch haben mehrere Köpfe so viel individuelles, dass ich sie für Portraite halte. (L. Storno illető törzsivét.)

kel ujra kihuzta, de egyéb festékkel nem töltötte ki: mert azok minémüségét nem volt képes meghatározni. Képünket csak a XVI. század beállta körül festették.

A toronynégyeg allját szintén még az eredeti, szabad két sarkát egyszerü, hanem kiszökésében ifjodó, diagonal irányban állitott tám erösiti. Négyszögét nem tartja meg, még a mellékhajók magasságában sem, hanem már ennek koronapárkányzata alatt nyolczszögbe törik; azonban e nyolczszög két alsó emeletét is még az eredetiből megmaradtnak tekinthetni, kivéve az ide később alkalmazott czímerpaisokat, melyeknek alakja a XV. századra mutat.

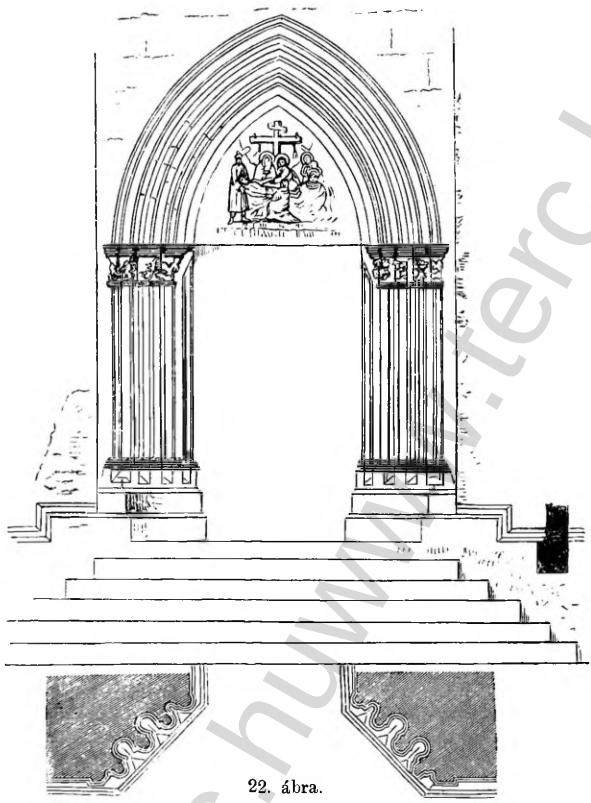

22. ábra.

A mellékhajó teteje alatt fordul elő azon koronapárkányzat és félköríves fries, melyet a déli hajónak nyugati sarkáról másolva, fametszetünk (23. ábra) mutat. E párkányzatot képezi a román styl értelmében megforditott attikai oszlopláb s ez alatt látható a román stylt különösen jellemző, allján is kanyar vonalban végző félköríves fries, mely, daczára hogy régibb stylből vették át, épületünket még sem helyezheti a román, sőt alig az átmeneti korba, mivel ez az egyedüli régibb részlet; azonban, mint ilyen, mégis a templom keletkezésére a kora-csúcsíves időben (legalább nálunk) utal. Az e fries alatt látható alak a sarktámnak végét vagy fejét mutatja, a fries fölötti csinos angyal az oromnak szögén jelenik meg.

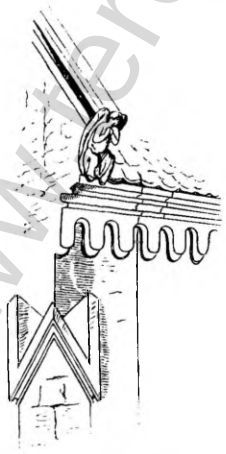

23. ábra.

A XV-ik század vége felé templomunkat kelet felé meghosszabbitották és bővitették kereszthajóval, sekrestyével, hosszszentélylyel és az utóbbinak zárásával.

Feltünő az áthajónak szük volta magassági arányában, melylyel a mellékhajón tul a főhajó magasságáig emelkedik. Keskenysége szükiti kapuzatát is (24. ábra). Rendesen a kereszthajó kapuja, maga homlokán, a legnagyobb, a legdíszesebb és minden tekintetben kitünőbb az ugyane homlokzaton előforduló többinél. Itt ellenkezőt látunk; mert mig 22. ábránk kapuzata bélletén még valóságos oszlopzattal van ellátva, a 24. ábrán csakis pálczatagot látunk, mely, kapitael közvetitése nélkül, átmegy a mezőt körülvevő

csúcsívezetbe, archivolteba. A németországi építészek a pálczatagért elég korán elhagyták az oszlopot, ellenben a francziák híven maradtak a szigorubb oszlopalkotáshoz, és helyébe a pálczatagot csak később fogadták el. Az ajtómezőben egy, e helyen gyakran előforduló ábrát látunk: Krisztust a keresztfán, oldalán anyját és János evangelistát, jó dombormüben. A kor szokását tekintve, a térdelő alakban a donatorra kell ráismernünk, kiben misem emlékeztet III. Frigyes császárra. Hihető, hogy a templomnak ezen része a térdelő költségén épült fel. Nevezetes a kapunak kétszer épszögben tört keretelésének szelvénye; mert ez maga biztosan a XV-ik századba utal, miután itt a megforditott attizáló láb már nem egyszerü pálcza-, hanem körtvealaku tag, és következőleg felső része sem egyenes, hanem kanyarvonalu kajács (Schräge).

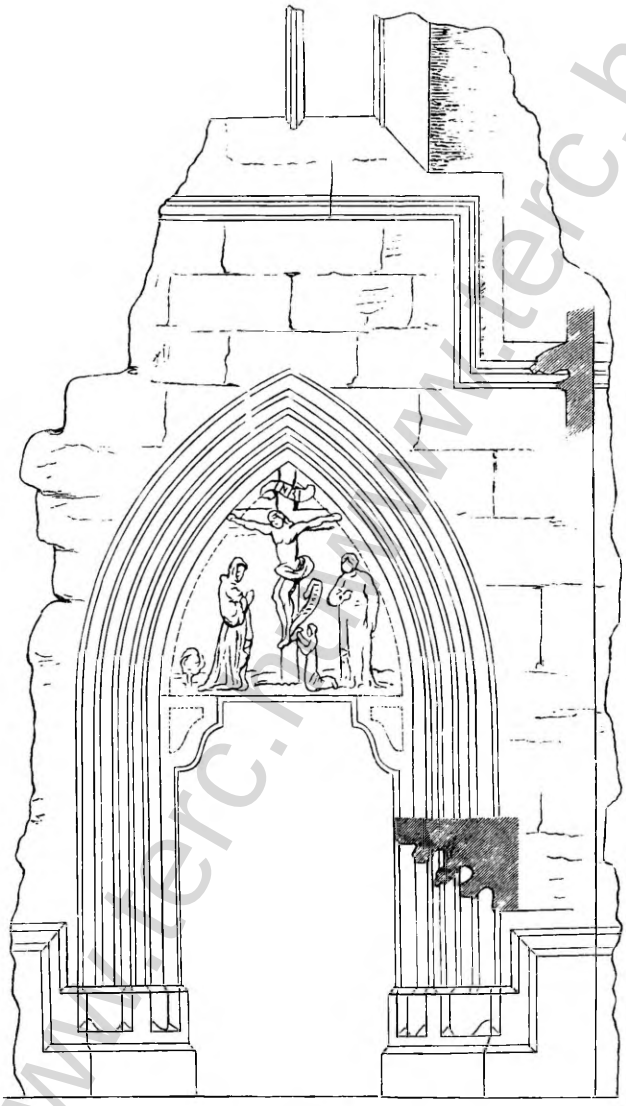

24. ábra.

Midőn a bécsi régészek a sekrestyét. félkörben zárt ablakai miatt, román korunak hitték, nem vették tekintetbe sem az ezen épületrészen előforduló évszámokat, sem sarkainak támfejeit, melyek egyenes vonalak helyett görbe, mintegy süvegszerü befödéssel vannak ellátva.

A szentély teteje alatt a régi félköríves fries helyett, lóheres fries van alkalmazva. Támai nem ifjodnak szélességükben, hanem ifjodnak kiszökésükben. A lóherfries már az áthajón kezdődik. és innen folytatja útját a szentély körül. Csinos míveletüek, a támak fejei, mint ezt 25. ábra mutatja, az áthajó sarkán, angyalok és állatfőkkel vannak díszitve. Már az angyalnak roppant szárnya is későbbi kort árul el. A szentély ablakainak mérműve még elég tiszta, halhólyagidom, minőt az áthajó ablakában látunk. itt még nem fordul elő; csak a zárásnak középablaka

három-, a többi kétosztályu; az osztályokat nem oszlopka, hanem egyszerü választék (Pfosten) különiti el egymástól.

25. ábra.

A torony fala igen erős; mert három emeletén boltozatot hord: az elsőn (földszint), a negyediken és az ötödiken (a sisakban), mely utóbbiban van az őrszoba. A negyedikkel kezdődik a XV. századi épitkezés, fölötte áttört és toronyfiakkal ellátott járda futja körül a sisak alját, alatta csinos lóherdíszes friest és vízokádó szörnyeket látunk. A sisak kétharmad magasságában van más, hatalmasan kiszökő gyámokon nyugvó járda; legfelső helyét a szokásos keresztvirág s e fölött érczkereszt koronázza. — A torony első és második déli falára óriási kép van festve, ugyanaz, mely alatt Storno egy régibb képnek maradványát találta. A későbbi festmény is csak elhalványodott állapotban jutott ránk, azonban tárgyára és XV. századbeli styljére még ugy is ráismerhetni: Közepén Krisztus csüng a keresztfán, mely nem a szokásos gyalult, hanem valóságos élőfa; ennek allján áll a feszület jobb oldalán az egyház, balján a zsinagoga; amaz koronás emelt fővel, kezében tartva a győzelem lobogóját, emez lesütött fővel, bekötött szemmel, tartva lobogójának több darabra törött póznáját, a korona fejéről leesik. Az ellentét még a ruha színében is mutatkozik; mert midőn az egyház ruhája zöld, köpönye vörös, a zsinagoga köpönye zöld és köntöse vörös. Távolabb a kereszt oldalán a két lator jelenik meg, és az ezek és az egyház és zsinagoga közti tér ki van töltve próféták és apostolok mellképeivel; amazok kezökben tartott szalagon jóslataikra, ezek a credo illető szavaira mutatnak; az irás maga olvashatlan, Krisztus feje fölött megjelenik az atyaistennek mellképe, feje mellett az átfestésnek évszáma 1481; továbbá Mária és szentek mellképe, az atyaisten alatt a szentlélek galambja. A kép alsó része még inkább van megrongálva, azonban itt is felismerhető több alak, és még jobban több fő. Feltünő, hogy ez nem fel, a kereszt felé tekint, hanem mindnyájának szeme behunyt; miért is, Storno szerint, az alakok ama halotéinak vehetők, kik a felfeszités alkalmával megnyilt sírjaikból feltámadtak. A test meztelen részeinek rajza nem a legcorrectebb, de a fejek némelyike igen tetsző vonásokat és szende kifejezést mutat. A színhangulat inkább tarka, a háttér viola szinü.

Az eredeti templom külseje mindenütt faragott kővel van ruházva.

Lépjünk most a templom belsejébe, a torony-csarnokon keresztül és az orgonakarzat alatt a főhajóba, melynek oszlopairól már szólottunk; és vegyük szemügyre az alaptervet és a következő keresztszelvényt, melynek közepén a szentélyzárás jelenik meg.

Ha alaptervünkön (19. ábra) a főhajó szélességét, az északi oszlopsor középpontjától a déli oszlopsor középpontjáig mérjük, a templom egységét közelitőleg 27 és fél bécsi lábra fogjuk találni = 27,5'. Ha ezen egységet a nyugati toronyfal belső felületétől kelet felé ötször tesszük a templom tengelyére, a mostani hosszszentély első nyugati osztályának végéig fogunk érni, és hihetőleg itt végződött az eredeti templom, itt volt a szentélyzárás; mert hazánkban ez szokott lenni a nagyobb templomok hossza, azaz öt egység, esetünkben $27{,}5' \times 5 = 137$ és fél bécsi láb. Mikor a templom hosszabbitása szóba jött, a XV. századbeli mester számitá-

sából kihagyta a tornyot; megmaradt a hajónak 3 egységnyi hossza = 82,5′; az uj áthajót fél egységre és az egész szentélyt (zárásával együtt) 2 egységre vevén, a mostani templom egész hossza ürben (im Lichten) öt és fél egységnyi lett = 151,25 bécsi láb. Ha ehez még a torony csarnokát vesszük, Soprony parochialis templomát aránylag hahogy az eredeti két mellékhajó e támak helyén polygon zárással végződött, a szentély tehát ezeken kelet felé kiszökött. Hasonlót tehetünk fel a budavári főtemplom eredeti állapotáról is: csakhogy itt, ugy tetszik, már eredetileg is megvolt egy, a sopronyihoz hasonló keskeny álkereszthajó, és hogy a mellékhajók zárása egyenes volt.

26. ábra.

zánk leghosszabbjai közé kell soroznunk. Szélessége a rendes, mivel a két mellékhajó mindegyike valamivel többet mint fél egységet mér; de egészben templomunk tértágassága mégis csak középszerü; mert a 27,5-nyi egység kisebb hazánk nagyobb városi templomainak egységénél, mely rendesen 30 bécsi lábat felülmul. A mostani kereszthajónak diagonal irányban állitott támai velünk sejtetik,

Szóltam a hajó osztályainak merész tágasságáról, vagyis hosszáról. Annál feltünőbb az áthajónak igen rövid kiterjedése nyugatról keletre, melyet épen ezért, és mert északra és délre nem szökik ki a templomon, csak áláthajónak kell tekintenünk; mert a rendes áthajó a hosszhajó hosszfalain kiszökik, mit példányunkban nem látunk; továbbá a szabályos áthajó közepe tökéletes négyeg

szokott lenni, melyet négyzetnek (Vierung, croissée) nevezzük, oldalának mérve tehát az egység: templomunkban ily szabályos négyzet nem létezik, sőt még a nyugatról keletre futó két osztály együttvéve, sem éri el az egység mérvét. Másrészt a rendes áthajónak mind négy töve ugyanazon alakkal szokott birni, holott itt csak a két nyugati egyidomu, a két keleti pedig a hosszhajó oszlopainak alakját és átmérőjét veszi föl; de a nyugati tőnek alakja esetlen is; itt a pótlás, a foltozás nagyon is észrevehető. Ezekből világos, hogy áthajónknak tekintete nem igen hatásos, sőt hogy azt szűknek és mintegy feldaraboltnak kell mondanunk. Egyébaránt hazánkban a szabályos áthajó elég ritka.

A szentély és zárása rendes, sőt szorosabb alkalmazkodása a hosszhajóhoz azt nem is tünteti fel oly ujabb korunak, mint a minő valóban. Feltünő, hogy nem a hosszhajót hosszabbitották meg kelet felé, sem pedig a kereszthajónak nem adták meg a szokásos kifejlődést, hanem a szentélyt nyujtották ki kelet felé; feltünő ez azért, mert itt egyszerü parochialis templommal van dolgunk, melyben a szentélyt, mint számára készitett helyet, kevesebb számu papság foglal el, mint akár a székes-, akár a zárdaegyházakban. Talán ide gyülekezett régenten a város előljárósága, és talán annak szolgáltak a szentélyzárásnak kő-ülőhelyei is, melyeket szokásos rendeltetésük miatt, papi székeknek neveznek. Ezen kőszékek igen csinosak és jól díszitik a szentély alsó falrészét, melybe vágva vannak. Fölöttük egyszerü mellpárkány (Brustgesimse) vonul végig; valamivel alatta kezdődnek a hosszszentély faloszlopai, melyek a bolt gerinczeit hordják; ellenben a szentélyzárás egyszerübb féloszlopai e párkánzat előtt futnak le a padozatig. Mindkettő kapitaelje alakzásában némi alkalmazkodást a hosszhajó egynemü idomaihoz vehetni észre, csak az oszlopfő kasa, késő keletkezésének megfelelőleg, egészen sima. Az ablak kétosztályu, csak a szentélyzárás közepén van háromosztályu ablak. Mindnyájának mérműve, daczára késő korának, még elég egyszerü. 26. ábránk mutatja a szentélyzárást boltjával, három ablakával és három papiszékével; a néző balján az áláthajó északi ágát, hátterén a bejárást az északi lépcsőházba; a néző jobb oldalán látja a sekrestye és a fölötte levő kincstárnak szelvényét, mely utóbbinak mesterkélt hálóboltja tökéletesen megegyezik az azon olvasható 1483-ik évszámmal. Storno, restauratioja alkalmával, a szentélyt festett ablaktáblákkal látta el, melyeknek alakjait stylszerüleg rajzolta. Egy fölötte jól sikerült broncz lámpát is tervezett, melyet az igen ügyes bécsi broncz-öntő, Hollenbach öntött. E lámpán a hit kereszttel, a remény csillaggal, a szeretet szívvel jelképileg van jelezve.

27. ábra.

Huszonnyolczadik ábránk adja a sz. Mihály templomának legujabb épitkezését; ez az orgona-karzat, melyen az 1489-ik, mint keletkezési év van feljegyezve. A szelvény két oldala a templom két különféle részén van véve, jobbra látjuk az északi, alacsonyabb mellékhajót átszelve, balra az áláthajó déli ágának szelvényét. A fő- és mellékhajó magasság közti különbség itt világosan tünik ki; amaz két egységet mér, azaz $27{,}5 \times 2 = 55$ bécsi lábat; ez pedig csak mintegy 39 lábat, mi az egység $\sqrt{2}$ megfelel; mert ha 27,5' szorozzunk 1,414-el, kapunk 38,88 bécsi lábat, a főlépből a mellékhajó párkányzatának felső végéig. E szerint a templom két egységével és mellékhajói magasságával a középmagas-

ságuak közzé tartozik, és ezért orgona-karzata is alacsony, és az ez alatti ív a középhajóban fölötte tompa csúcsív, minő a hasonló helyen látható ív a bécsi sz. István székesegyházában is. Rajzunk jobb oldalán a hosszhajó rendes oszlopát látjuk, mig bal oldalán látunk, mely talán szent szobornak fogadására volt szánva. Az orgona-karzat igen egyszerü; hátul megjelenik a középhajó nyugati zárfala az abba törött, a toronyba nyiló ablakkal és ajtóval; mindkettőnek egyszerüsége még a XIII-ik századra mutat.

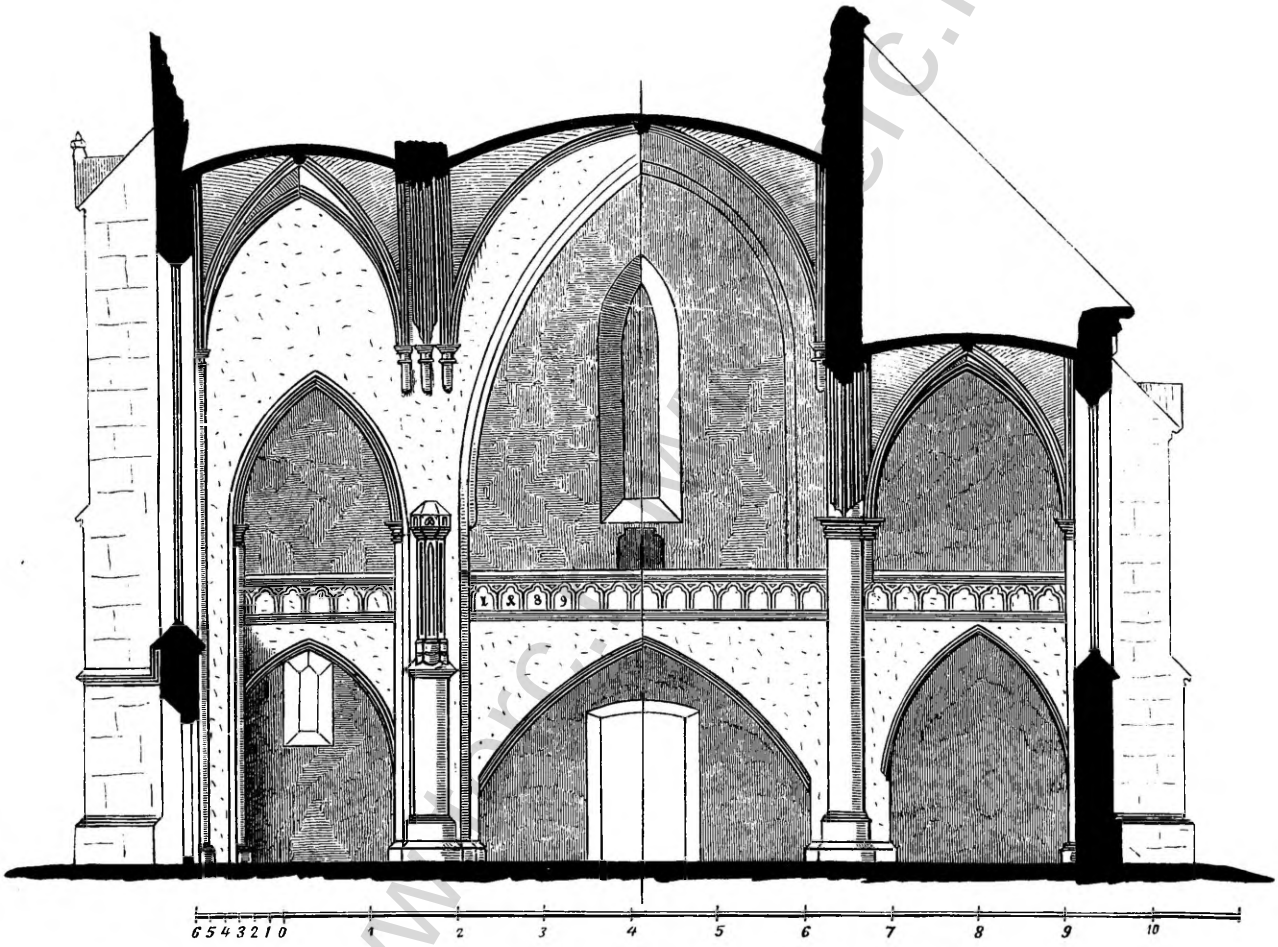

28. ábra.

az áthajó déli ágának kelet felé forditott pótépitkezése jelenik meg, melyen a késő kor világosan mutatkozik. Az erősités itt meg van szakasztva; mert a három levágott, a boltgerinczeket hordozó oszlop nem száll le a főoszlopra; ezen ismét oszlopos rakványt

Voltak e templom belsejében csaknem mindenütt, ma már többé-kevésbbé elenyészett vagy elhalványodott falképek, melyek némelyeit Storno, ki az egész templomot 1863. és 1864-ben stylszerüleg restaurálta, felfrisitett. Az épebbek közzé tartoztak a sek-

restye és kincstárban levő zár- és gyámkövein előfordulók : czímer-paison saraglya (Trage), fölötte hatágu csillag; ez beszélő czímer, mint azt a pais körüli irat tanusitja: „Lienhart Trager, die Zeit Kirchenmeister, 1543"; a gyámköveken, a gerinczek kezdete alatt, négy czímerpaison a négy arkangyal, máson a négy evangelistának jelvénye; ismét máson a négy egyházi atya, és ismét : Ábrahám, Dávid, Izsák és Mózes. Különös a sekrestyének egyik gyámkövön látható czímerpais; mezeje ezüstre és kékre hasitva, az ezüst osztályban kék beretfanyél, fölötte kék csillag, a kék osztályban a beretfának ezüst pengéje és fölötte ezüst hatágu csillag, az aláirás a czímert **kristof harb**-énak mondja.

A szentélyben van igen csinos, két angyal által tartott szőnyeg. A déli hajó végén volt feszület, háttér gyanánt, két angyal által tartott szőnyeg: a kereszt alatt több tisztán, már fel nem ismerhető alak.

Voltak festett zárkövek és díszitett gerinczek a templom főhajójában is.

A torony-csarnok déli falán nagy kép ábrázolja János evangelistát, kinek Krisztus felhőkből tekercset nyujt. Ez alatt husz táblán van ábrázolva a tiz törvénynek megtartása és áthágása; a körvonalakat, hol lehetett, Storno felfrisitette, de a német nyelven szerkesztett aláirásokat csak ide s tova volt képes kibetüzni, egészben tehát olvashatlanok.

„Magában a templom belsejében", mondja Storno, „a későbben beleépitett orgonakarzaton a legujabb, de egyszersmind legszebb képeit találjuk kilencz boltozatsüvegen, melyek közt 7-ben szentek képei, egyben Soprony városának czímere, az utolsóban pedig a templom atyjának, „**Wolfgang Raaber**"-nek neve és 1489. év, t. i. a festésnek éve foglaltatik. — Festve voltak a zárkövek is, az északi hajó gerinczein még a felhőidomu díszt látni, valamint a boltozatok süvegein zöld és violaszinü lombozatot. Mindent, mi felismerhető volt, megujitottam. — A régi szentségházból szinezett töredékeket találtam; midőn ezt kiegészitettem, három egymás fölötti festés jött napfényre. A legalsóbb, tehát legrégibb is, csak egyes szines vonalokból állott; a következőn mondat-szalagokat tartó angyalok tüntek elő; a harmadikon két angyalmellképet találtam, ezek igen díszes szőnyeget terjesztettek ki, s ezeket helyreállitottam." — A nagy kép mellett, a templom délnyugati homlokzatán, óriás sz. Kristóf mutatkozott; de ez a pallér ügyetlensége miatt mindenkorra elveszett. (L. Rómer „Régi falképek Magyarországon" czimü értekezését a „Magyarországi Régészeti Emlékek" III. köt., 1. rész (1874), 139. l.)

Talált Storno üvegfestmények töredékeit is, többnyire csak díszitményeseket, hanem kevés alakost is, melyből kitünt, hogy a templomnak hajdan igen csinos festett ablaka volt.

A kincstár sárga, zöld és barna, csürlő alaku glacirozott téglával van kövezve; de azon, egyenetlenségök miatt, a járás nem kényelmes.

A csúcsíves stylü főoltár is Storno Ferencz műve, mely 1855-ben szenteltetett fel.

Érdekes kisebb maradványokként emliti Storno : a középhajó légvonat-nyilásának fedőjét; ezen még a kettős rosette-darabjai találtatván, az egészet restaurálni lehetett. Régi mise-ruhákból csakis vörös bársonynak darabja találtatott; továbbá sajtolt és festett bőrkárpit maradványa. Van két régi kehely és egy kereszt, mindhárom tűzben aranyozott ezüstből. A kereszten ezen feliratot olvassuk:

Frater Xcristofforus X rab X 1492.

A pompás régi missalek maradékai a városházán egyes nyugták bekötésére szolgáltak: de ezeket legujabb időben a sajtosoknak eladták.

A torony nagy harangján az 1489-ik év olvasható.

Templomunk sírkövekben is elég gazdag. Egyike vörös márványból, közel a főajtóhoz, keretén felirat, melyből azonban csak az 1881-ik év olvasható. Közepén üres paist látunk. Más sírkövön van a következő felirat:

29. ábra.

Anno · di 1510 · Jst Gestorben · der Edel Vnd · Vesther Nathan kranerger · an · sanc kil ans · tag · dē Got-gena dig sey.

A czímer beszélő: hegyen varju (Krähe, Kra) mellette egy-egy ivószarv; a kanyar pais fölött tornasisak, melyen, mint dísze, ismét a hegyen álló varju, két oldal ivószarvval.

A Kranberger család hajdan jó módu és tekintélyes lehetett Sopronyban; mert a helybeli szőlők nagy terjedésben még ma is viselik a Kranberger nevet.

Az udvar körüli falon van 27 csinos czímerrel díszitett sírkő az 1558, 1595, 1631, 1637, 1643, 1674 és 1681 évekből. Ezek közt van Nagy Tamásé, ki a kanizsai ostromnál a római császár biztosa volt, és 1637-ből Startzingi Startzingeré, II. Ferdinand tanácsosé és ügynöké a portánál. E sírkövek többjeit legujabban a templomtalap ruházására (Verkleidung) használták, hanem ugy, hogy nem felállitva, hanem fekvő helyzetben alkalmazták.

Végre emlitendő még a szentély egyik támába befalazott kettős dombormű, mely Krisztust a keresztfán, oldalán Máriával és János evangelistával, és a három bölcsnek tisztelgését ábrázolja.

SZENT JAKAB KÁPOLNÁJA.

Sz. Mihály parochialis temploma közelében áll egy temetői- vagy sírkápolna (carnarium, Karner), melynek rendeltetése volt alsó, földalatti részében a körülvevő temetőből időnként kiásott csontokat magába fogadni; mig felső, díszes emelete a halotti szertartásnak szolgált. Hazánkban számosak a temető-kápolnák; ezeket mintegy a kisebb templomkák csiráinak tekinthetjük; midőn nem ritkán egyenesen ilyenekké tétettek, vagy, hol nagyobb község kivánta, a régi temető-kápolnához nyugat felé, itt falát kitörve, hosszhajót csatoltak. E temető-kápolnák némelyike, még faluhelyen is már a XIII. században, román vagy átmeneti stylben épült, városi- vagy zárda-templomoknál hasonló imolák, emezek mintegy függelékét képezik.

Kápolnánkat a bécsi „Mittheil." I. (1856. évf.) és XII. (1867. évf.) találjuk igen röviden leirva, és azon négy ábrával illustrálva, melyet a bizottság szivességéből e czikk magyarázatára használhatunk. A „Mittheilungok"-ban imolánk keletkezése a XIII. század második felébe tétetik és átmenet-stylünek mondatik (XII. köt., 158. l.), és ez helyes: de midőn ezen épületet is a nagyobb templom járulékaként tekintjük, emennek eredeti épitkezését is, vagy amazéval egyidejünek vagy netalán ezt kevéssel követőnek kell tekintenünk, s igy a temető-kápolna is a templomnak XIII. századbeli eredete mellett tanuskodik. Ily temetői kápolnák rendesen sz. Mihály arkangyalnak, mint a lélek mérlegelőjének, voltak szentelve; de mivel már a parochialis

templom is sz. Mihály nevét viseli, itt a hozzátartozó kápolna sz. Jakabét kapta; miből ismét kitetszik, hogy a templom valamivel régibb a kápolnánál: ha tehát Lind ezt helyesen a XIII. századba teszi, nem lehet egyetérteni Weissal, ki a parochialis templomot a XIV-nek első évtizedeiben épitettnek tartja.

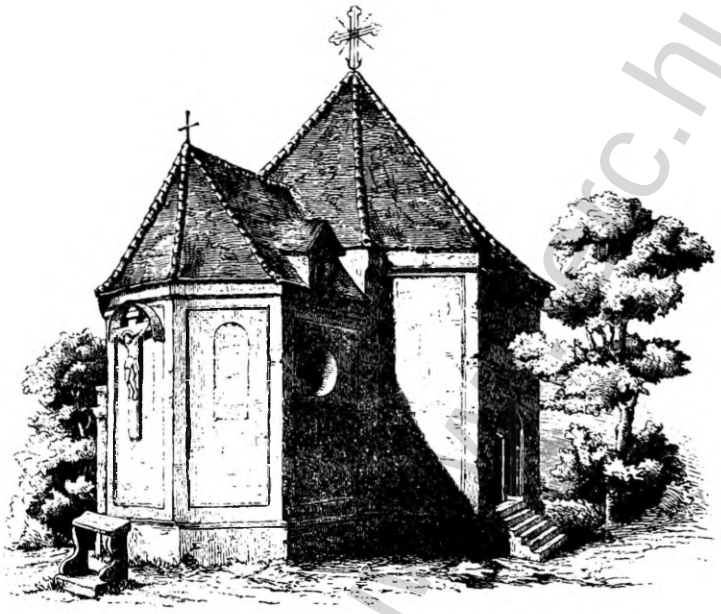

30. ábra.

Kápolnánk külseje, többszörös restauratiók miatt, eredetiségéből egészen ki van vetközve. Itt csak a bejárás még a régi, mely egyenes zárásu, fölötte a bélletet képező kis horonyok és pályatagok,

31. ábra.

egyenesen az archivolteba átmenve, már is rendes, bár igen tompa csúcsivet képeznek. Ennek mezején egy, jelképes jelentőségénél fogva, kiváló érdekességgel biró dombormű jelenik meg. A „Mitth.“ czikke figyelmessé teszi az olvasót, hogy itt a paradicsomnak életfájával van dolga.[1])

E nézethez nem járulhatunk, ellenben a dombormüvet inkább pogány alapon nyugvónak kell kinyilatkoztatnunk. Azéletfa mythosa is sokkal régibb a bibliainál. Ugy tetszik, mintha életfának kell tartanunk azon egyptomi fát is, melyre a „két testvérek“ czimü elbeszélésben, egyike szivét e fára teszi, és halála csak akkor következik be, miután szive e fáról leesik. Továbbá Smith György kimutatja, hogy a bib-

[1]) Der Eingang, sich von aussen nach innen verengend, ist einfach gekehlt, und in gedrücktem Spitzbogen geschlossen, in dessen Bogenfelde sich eine interessante, noch ganz den Charakter romanischer Bildungsweise aufweisende Sculpturdarstellung befindet, nämlich in der Mitte ein ornamental behandelter Baum, dessen Stamm am Grunde von zwei drachenartigen Gestalten benagt wird, ohne Zweifel eine symbolische Hinweisung auf den Lebensbaum des Paradieses, von welchem aus der Teufel seine Verführungskünste an dem ersten Elternpaare zur Geltung brachte, und wodurch des Lebens Mühen und der Tod über das Menschengeschlecht hereingebrochen sind; eine nicht unpassende Darstellung auf einem kirchlichen Raume, der eben die Bestimmung hat, den frommen Gebräuchen zu dienen, mit welchen die aus dem Leben Geschiedenen zur Ruhe gebracht werden. („Mitth.“ I. p. 109.)

liának elbeszélését a paradicsomról, valamint az özönvizről is a héberek egyenesen és csaknem szó szerint a babyloniaiaktól átvették. Ismeretes az assyri és perzsa, szintén Babyloniából származó mythosa az életfáról; végre egyenesen ide tartozik a magas középkornak világ-kőröse (die Weltesche) Yggdrasil. A mythos erről mondja, hogy ez a fák legnagyobbja és legjobbja, ágai elterjednek az egész világ fölött, és tulemelkednek az egen is. Alatta tartózkodik a három Norna, az antik világ párkájának német analogja, alatta van a megifjító kút, alatta tanácskoznak az istenek, és szomszédjában emelkedik a Walhalla-terem, melyben az istenek a harczban elesett hősökkel lakomáznak. E fának van három gyöke, egyikén Nidhöggr nevü sárkány addig rágódik, mig a fa kiaszik és ledől, s igy vége lesz a jelen világnak is, hogy jobbnak, tökéletesbnek helyet engedjen. [1]) Ezen itélőszéki fát, mondja Simrok (id. m. 41. l.), kiválóan felhasználták az élet mulandóságának és az idő három fokozatának (mult, jelen és jövő szakaszának) jelképezésére. Egyes vonásaiban ide tartozik azon keleti monda is, mely Németországban korán elterjedt. Egy mély kutba eséssel veszélyeztett ember, bokor-ágba kapaszkodik, lába keskeny gyepdarabon megállapodik. Ezen aggodalmas helyezésében lent a bokor gyökét rágó két egeret (fehéret és feketét, azaz napot és éjt) lát, a gyepdarabot pedig négy féregfő ássa alá. A mélységből sárkánynak tátott szája fenyegeti, mig felülről elefánt orrnyát feléje kinyujtja. Mindezek daczára az ily veszélyes helyzetben levő, nyalánksággal nyeli a bokor ágából szivárgó mézet. Ez az emberi könnyelmüségnek képe, mely az élet bizonytalanságnak daczára, pillanatnyi élv után vágyódik.

Springer Antal a bécsi „Mittheilungok“-ban (1860. évf., 29. s k. l.) „Bisherige Erklärungsversuche von mittelalterlichen Bildmotiven“ czimü czikkében, idézi a parmai baptisterium déli kapuzatának domborművét, melynek közepén terjedelmes fa áll, azon gyümölcsszedő fiatal ül, a fa alljún sárkány tüzet okád a fiatal felé, még lejebb pedig két kis állat a fa gyökerét rágja. „A tüzes sárkány által veszélyeztett fában habozás nélkül az Eddának Yggdrasiljára ráismerünk, és a sárkányban ellenére, Nidhöggrre. A két kis állat nem farkas, minőnek közönségesen nézték; mert ilyennek nagyon is kicsiny, alakja és mérve inkább egereknek tünteti ki.“

Grimm is ily értelemben nyilatkozik ezen, ugy szólván, keresztyénezett eddai mythosról, és a „Revue archéologique“-ban is (1853. évf. 1. I.), hol a parmai dombormü mása látható, ez ily módon van magyarázva.

Ezek után sopronyi reliefünket is a keresztyén szellemben felfogott Yggdrasil-fának tarthatjuk, melyen, az egyenmérv miatt, nem egy, hanem két sárkány rágódik. Jelentése, mint az enyészeté, a hálalé, világos oly épület ajtaja fölött, mely halotti szertartásra van rendelve. Domborművünk stylje még a szigoru romanismusé, minővé ez közel az átmeneti korszakhoz fejlődött. Erre főképen a fa stylisált lombozatában ráismerünk, mely nem természetes, sőt még ugyanazon nemü leveleket sem, hanem változó phantasticusokat mutat. A sárkányok egyenesen képzeletiek. Figyelemre méltó, mint szintén e stylnek különös tulajdona, a térnek teljes elfoglalása a kép tömött elrendezése által.

E stylnek és korszaknak tökéletesen megfelel kápolnánk alaptervének elrendezése, melyen még nem jelennek meg támak, hanem a régibb köralak ellenében, már is a nyolczszög alapidomul van választva, nemcsak a szentélyzárásban, hanem magán a kápolna testén is. Hogy a bejárás nem a szentély szemközti falba, hanem megfelelőleg a

[1]) V. ö. „Handbuch der deutschen Mythologie mit Einschluss der Nordischen“. Kiadta Simrock Bonnban, 1864. (35. s k. l.)

sz. Mihály temploma bejárásával szemközti oldalába van törve, tanusit a két épitmény egymás közti szoros viszonya mellett.

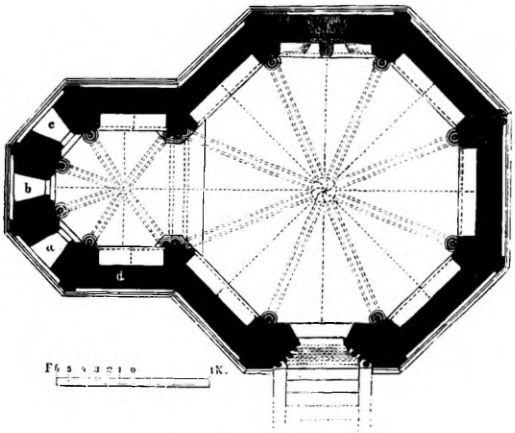

32. ábra.

Kápolnánk benseje inkább, mint külseje, mutatja eredeti állapotát. Itt csaknem minden az átmeneti korra utal. Alsó emelete, mint ezt ábránk mutatja, törmelékkel és csontokkal annyira el van töltve, hogy abba bemenni nem lehet. Felső emeletének részletét inkább a franczia, semmint a német iskolának kell tulajdonitanunk. A francziák kevésbé elégedtek meg, mint a németek a csak magasban kiszökő, a boltgerinczet hordozó gyámkővel, hanem a gerinczet hordó faloszlopokat egészen a földre vezették le, továbbá magokban e faloszlopkák alakzásában, kapitaelükben végre azon módban, melylyel a gerinczek emelkednek, szintén franczia mintákra ráismerünk. Nevezetesek a faloldalakban látható csúcsíves fülkék, melyeket ülőhelyekül használtak, és melyeket később az ujra épitett sz. Mihály szentélyében is alkalmaztak. Általán kápolnánkban is a csúcsív az uralkodó; miért is keletkezését a XIII. század második felébe kell helyeznünk, melyben nálunk a csúcsív mind általánossá vált.

A szentélyzárás ablakait befalazták, s ezek pótlásául kerek ablakot törtek a hosszszentély déli falába, mi által az itt volt falképek elvesztek. De megmaradtak az északi oldalon, hol a felső osztályban misemondó

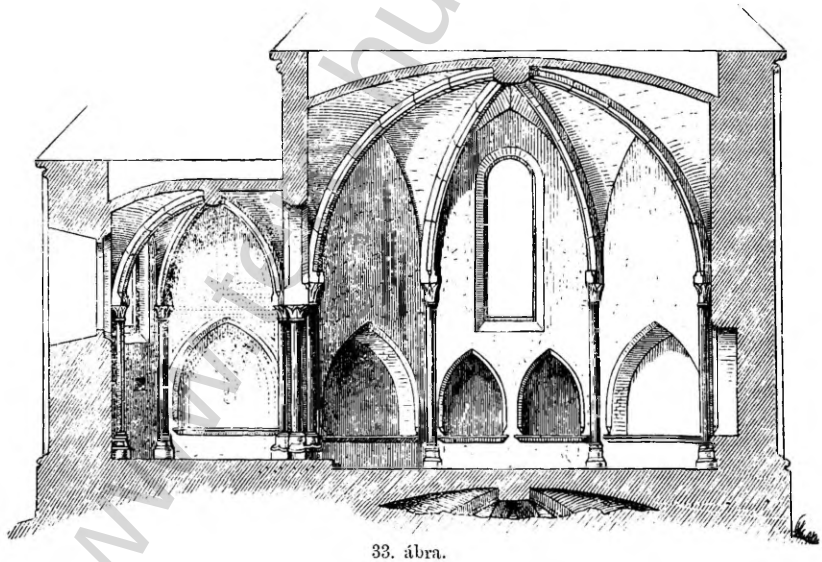

33. ábra.

személyt látunk; feje és felső teste lehámlott; miért is nem mondhatjuk sem egyszerű papnak, sem Melchisedechnek, sem Krisztusnak,

ki néha-néha maga mint áldozó szokott megjelenni, s ekkor a mise isteninek, francziául „liturgie divine“-nek mondatik. Ilyen volt ábrázolva egy péczeli falképen (l. a „Magyarországi Régészeti Emlékek“ III. köt., I. részének I. tábláját); az alsó osztályban csúcsíves fülkében egy szintén nagyon megrongált angyal képe van festve, talán sz. Mihály? A csúcsív keleti íve fölötti mezőben a félholddal körülvett arczczal biró nap látható. A felső és alsó osztály közt csinos frieszdísz jelenik meg. Láthatók még festett növénydíszek, valamint a szentélynek, ugy a nagy hajónak zárkövén is; sőt ilyenek még a szentélybolt süvegein is észrevehetők. Storno, midőn a fent emlitett falképről a meszelést vigyázva lekaparta, az angyal szárnyán és a feje fölötti csúcsíven karczolásokat talált, melyekkel a kápolna látogatói a XV. században nevüket megörökitették. Legfelül a csúcsíven:

hic fuit Johes de pruederstorff

az ez alatti csúcsíven:

Hic f Mathias Niacpeschko in vigilia assupionis bte maie vy Ab incarnacone domini 1880 suspens- est orate

Hic fuit Reinhalbana Aqua hic fuit andreas Stavhorth de mote cernopinu

A „suspensus est“ egy oda karczolt két águ akasztófába van irva, tehát nem vonatkozhatik a keresztfára, hanem a felakasztott Niacpeschko-ra.

Az angyal jobb szárnya felső részén:

hic fuit andius
de cwichina

az András név feljebb van irva, és a „hic fuit“ folytatásaként martinus, mit későbben talán András eltörölt; de cwechina folytatásaként állott elébb „bonus“, ezt kitörölték, és fölötte a megmaradt „malust“ irták.

Ez alatt külön szalagon ez áll:

hic fuit . . . . . schek
„bonus joculator anno dni m“
ccccpppseptimo.

itt a „fuit“ és „schek“ közt volt betüket kitörölték, és ezek fölött szintén későbben kitörült, hanem mégis olvasható andreas nevet irták.

Storno állitása szerint a legrégibb karcz 1407-ből való; igy tehát a falkép még a XIV-ik században készülhetett, hihetőleg a vasmegyeiekkel ugyanazon iskolából került ki.

A BENCZÉSEK SOPRONYI TEMPLOMA.

Fuxhoffer-Czinár „Monasterologiája“ (I. 320. l.) e templomról a „Residentia Soproniensis“ czimü czikkében szól. Eredetileg a minoriták temploma volt, és csak 1802-ben szállott át a benczés rendre. Régisége mellett tanuskodik, hogy 1340-ben itt tartottak provincialis gyülést. A hagyomány épitését pásztornak tulajdonitja, kinek kecskéje nagy kincset kapart fel, melyet a pásztor a ferencziek javára forditani kivánván, a várostól épitményei számára alkalmas tért kért. A tanács az ajánlatot tréfának vevén, válaszolt: „akár a főtérre is épithet“; de a pásztor, a monda szerint, épitkezését szerencsésen befejezte, és a kincs felfedezése okozóját, a kecskét, az egyháznak több helyén látjuk ábrázolva.

Azonban az épitkező nem pásztor, hanem hatalmas és gazdag férfi volt, mint ezt nemesi czímere, melynek paisképe a kecske, tanusitja.

1590-ik september 5-kén Magyarországnak nagy részében, Illyriumban és Austriában pusztitó földindulás dühöngött, melyben Sopronynak magasabb épületei közt templomunk is szenvedett. Még sokkal nagyobb kárt tett rajta az 1667-ik november 28-kán kiütött tűz. Ekkor leégett teteje, megkárosult a torony, s ennek harangjai elolvadtak. A templom tizenegy évig pusztán állott, mig azt a k. kamara segitségével kitatarozhatták. 1787-ben II. József a ferenczi rendet feloszlatta; a templom akkor a vármegyének adatott át, mely pénz- és levéltárát abban elhelyezte, későbben gyüléseit is itt tartotta.

A megye máshova áttevén székét, 1801-ben az épületeket eladni akarták; a ferenczieket költséghiány miatt nem birták visszahelyezni, s igy 1802-ben Ferencz király az egészet a benczéseknek adta át, kik itt először hat osztályu gymnasiumot alapitottak, mely 1849-ben nyolcz osztályuvá lett, tizenhat tanárral.

A templomban három koronázás történt, mint ezt a főoltár melletti felirat tanusitja:

ANNÆ ELEONORÆ
FERDINANDI II. CONIUGI AUGUSTÆ ANNO 1622
IDIBUS MAII.
FERDINANDO III.
ARCHI-DUCI AUSTRIÆ ANNO 1625 IDIBUS XBRIS.
MAGDALENÆ ELEONORÆ THERESIÆ
LEOPOLDI I. CÆSARIS CONIUGI AUGUSTÆ ANNO 1681
QUINTO IDUUM DECEMBRIS.
HOC IN TEMPLO CORONATIS PERPETUÆ VENERATIONIS ERGO
OBELISCUM HUNC RENOVARI CURAVIT:
NOVUS ORDINIS VETUSTI ARCHIABBAS
CHRYSOSTOMUS. ANNO 1802.

Van e templomban több előkelő családnak temetőhelye is, miről nehány, még meglevő czímertáblái tanuskodnak, nevezetesen: a Viczayaké, Töltésyek és Besenyeyeké, Szarkayaké, Ebergényieké, Czirákyaké, Széchenyieké, Peteházyaké, Sennyeyeké, Eszterházyaké stb. Az utóbbiak közt ide temették Eszterházy Mihályt, ki 1686-ban a budai ostromban elesett; ide temették három nejét is: Darabos Máriát, Hölgyey Katalint és Prényi Borbálát.

Fennmaradt azon kő szónoki-szék is, melyen, mint mondják, Kapistran János szónokolt.

Templomunkat, Storno rajzai által illustrálva, leirta Weisz Károly a bécsi „Mittheil." VIII. (1863. évf.) kötetében (339. s k. l.). Illustratiónk több clichejét a bécsi bizottság előzékenységéből birjuk és itt felhasználjuk: de azokhoz kiegészitő több uj fametszeteket is csatolunk, melyek Storno Ferencz ujabb, a magyarországi műemlékek id. bizottságához küldött rajzok után vannak metszve.

A ferenczrendiek vagyoni viszonyát, s a különböző időkben a rendnek tett adományok jegyzékét adja Rupp „Magyarországi helyrajzi történetének" I. kötete, 516. s k. lapján.

Weisz a templom keletkezését kétkedőleg a XIII. század végére vagy a XIV-diknek elejére teszi. A czikkében idézett ferenczieknek krónikájában az épités kezdete 1280-hoz van feljegyezve; de Weisz (340. l.) mondja: „Bármily határozott legyen a krónika állitása, mégis jogosult (?) a feltevés, mely szerint a templom legrégibb részei nem 1280-ból, hanem a XIV. század első évtizedeiből származnak". Azonban ellenkezőleg ezzel a 343. l. ezt olvassuk: „Az oldalboltok gerinczei karcsu gerinczhordókon emelkednek, a kapitaeljein és lábain előforduló ornamentatio és tagozat határozott kora-csúcsíves stylü, sőt még az átmeneti korra is emlékeztet. Ugyanezt látjuk a diadalívnek kiválólag dúsan és szépen bevégzett oszlopcsoportozatán is, mely az

ablakallj magasságában tömör gyámköven emelkedik, kapitaeljei részint lombozattal,

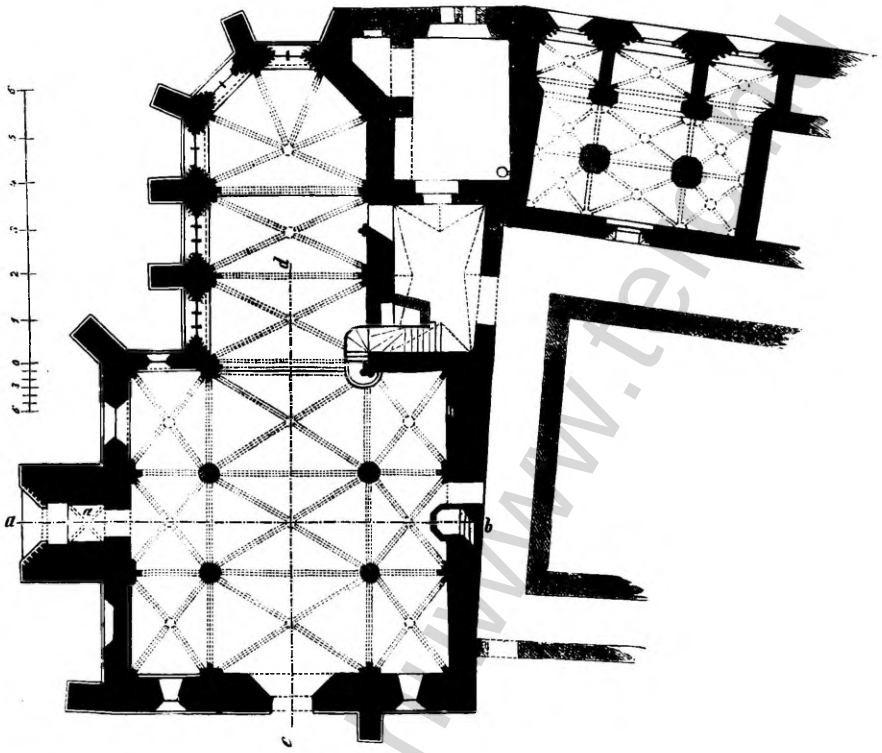

34. ábra.

részint emberfőkkel díszitvék, és amazok szintén az átmeneti stylt közelitik meg". [1])

Ha már most Weisz elismeri, hogy nemcsak okmány létezik, mely az épitkezést a XIII. század végére teszi, hanem hogy e korszaknak, sőt még régibbnek is a templom főrésze, stylje tekintetében, megfelel: nem érthető, miért helyezi az épitkezést a XIV-ik századba? Ha csak nyilatkozatát nem kell azon körülménynek tulajdonitani, mely szerint a németnek oly nehezen esik, a kor és alakitásra nézve, a franczia elsőbbséget „candide" elismerni. Pedig templomunk nem német, hanem franczia iskolának teremtménye, miről a következőkből fogunk meggyőződni.

A templomnak elrendezése és felosztása igen rendszeres és szabályos, mondhatnánk, rhythmicus. Háromhajós teste csaknem négyeges. Szentélye, mivel zárdatemplomé, nagy és

[1]) In den Seitenschiffen setzen die Gewölbrippen an den Abschlusswänden auf schlanken Diensten ab, die mit Capitälen und Sockeln versehen sind, deren Ornamentik und Gliederung entschieden Motive der Frühgothik hat, ja selbst an die Periode des Übergangstyles erinnert, Dasselbe ist der Fall mit der überaus reichen und schön durchgearbeiteten Gliederung der Säulenbündel, welche die Gurten des Triumphbogens aufnehmen. Diese setzen unten auf einer massiven Console in der Höhe der Fensterbänke ab und haben Capitäle, welche theils mit Blattvoluten, theils mit Menschenköpfen geschmückt sind, von denen die Ersteren sich gleichfalls dem Style der Übergangsepoche nähern.

csak kevéssel rövidebb a hosszhajónál, sőt, mi ritkább eset, szélesebb a főhajónál; zárása a rendes, háromoldalu a nyolczszögből. Az egyháznak szabad északi oldalán rendes támak állanak, a hajó északkeleti sarkának táma diagonal irányban; kettejét a hosszhajó északi zárfalából képződő toronyfalak pótolják; nyugati oldalán két támat levertek; déli oldalán nincsen tám; mert ide a templomhoz zárdaépületek csatlakoznak. A templom támait hosszaknak kell mondanunk, minőket a francziák bölcsen alkalmaztak; mert a támnak nem annyira szélessége, mint hossza szerzi erejét.

E terv összegében a franczia iskola az uralkodó : a német tő helyett itt franczia oszlopot látunk alkalmazva, és franczia módon van a szentélynek északi fala ugy áttörve ablakaival, hogy ezek, kivül, a támak, belül, a faltövek közti egész helyet elfoglalják. Ennyi elég, hogy a főelrendezésben franczia eredetre ráismerjünk.

Az egység mintegy 21 bécsi láb [1]) levén, ezt, kezdve mérésünket a szentélyfal belső felületén, és folytatva a nyugati zárfal külső felületéig, négyszer fogjuk találni (=84'); a templom ürhossza tehát négy egység, kevesebb a nyugati zárfal mintegy 5 lábnyi vastagságánál, azaz 79'. E mérv magában véve, csekély ugyan, hanem kisebb templomainkban elég gyakran fordul elő; mert nálunk a hosszkiterjedés rendesen kicsiny.

Az elosztás következőleg történt : két egységet vettek a szentély, kettőt a hosszhajó hosszának alapjául ugy, hogy a diadalívet valamint a szentély, ugy a hosszhajó hosszabbitásába, s igy kétszer számitották; a diadalív vastagsága pedig a nyugati zárfal felének megfelel. A hosszhajót három egyenlő részre osztották hosszában, szélességében is három részre, hanem ugy, hogy a középső az egységet, a két mellékhajónak mindegyike az egységnek csak felét kapta mérvéül. Az átmetsző pontokra azután állitották a testnek négy oszlopát; átmérőjük 2,75', és központuk távolsága a hosszirányban 13,8' .. ugy hogy az osztály hossza ezen átmérőt közel ötször méri. Ennél merészebb sz. Mihály templomának szerkezete, mivel ott az osztályok hossza 15 fentőre, tehát 7 és fél átmérőre van véve. A templom magassága, padolatától egész a bolt csúcsáig, ugy áll az egységhez, mint $\sqrt{3}$: 1-hez; mert $21' \times 1{,}732 = 36{,}37..'$; tehát a templom tettleg és aránylag alacsonyabb, mint sz. Mihályé; mert ennek magassága két egységet mér, mi esetünkben $21' \times 2 = 42'$ tenne, és mégis a benczések egyháza látszólag magasabb; mivel annak két mellékhajója a középnek magasságáig felszáll, és mivel a látszólagos magassági tekintet előidézéséhez a templom csekély hossza is nevezetesen hozzájárul. A három hajónak egyenlő magassága egyházunkat a csarnok-templomok sorába helyezi, mely gyakrabban előfordulván Németországban, ezt német nemzeti szokásnak tekinthetni; bár csarnok-templomokkal Francziaországban is találkozunk, még pedig régibbekkel is, mint minő a legrégibb német csarnok-templom, a magyarországi sz. Erzsébetnek szentelt templom Marburgban.

A torony nem a nyugati homlokzaton, hanem, mi ritkább, az északin áll, mi által az épület ismét meg van kurtitva. A torony tökéletes négyeget képez, melynek oldala mintegy 15 lábat mér; e mérv nagyobb a közép

[1]) E templomról az „Österr. Revue" 1867. évfolyam 4. füzetébe irt czikkemben az egységet 21,25 bécsi lábra vettem; a rajz léptéke kicsinysége miatt, nem vagyok biztos, akkor volt-e igazam, vagy van most, midőn az egységet csak 21'-re veszem. A középkori épitészek a régi római lábat használtak, mely a bécsihez ugy áll, mint 1309 : 1401-hez, s igy 21 bécsi láb adna közel 22 és fél régi római lábat.

nagyságu tornyokénál, mely a félegységet (itt = 10,5′) nem sokkal szokott felülmulni; mert a torony, ha ikertorony, a mellékhajókat végzi, s ezek szélessége meghatározásának alapjául többnyire félegység van véve. Itt a torony-oldal mérvének alapjául a templom-egységnek $\frac{1}{2}\sqrt{2}$-je van véve; mert $21' \times 0{,}707$, ad 14,84 bécsi lábat. Falvastagsága mintegy 4,5 bécsi lábat mér, és ezen erős volta miatt nélkülözheti a sarktámat; mi egyrészt régisége mellett szól, másrészt azért volt megengedhető; mert csak az alsó emelet van boltozva.

A templom egész déli oldalához csatlakoztak a zárda különféle épületei, melyekből csak a káptalanház maradt reánk, és az ezelőtt való keresztfolyosónak mintegy jelzése; a szentélyhez csatlakozó előcsarnok még a régi elrendezéshez tartozhatik ugyan, azonban az eredeti alakból egészen ki van vetköztetve, ellenben a mostani sekrestyét ujabban szurták a szentélyzárás és a káptalanház közzé.

35. ábra. Benedekiek temploma Sopronyban.

A káptalanház előtt és a templom déli oldalán terjedett el a keresztfolyosó, de ez, mint 34. ábránk mutatja, annyira el van ferditve, hogy eredeti állapotára többé rá nem ismerhetni. Hasonlót mondanunk kell a zárdának egészen átépitett többi részeiről is.

Mint 35. fametszetünk mutatja, a templom fölötte magasnak tünik fel; minek oka az e nemü nagyobb egyházaknál szo-

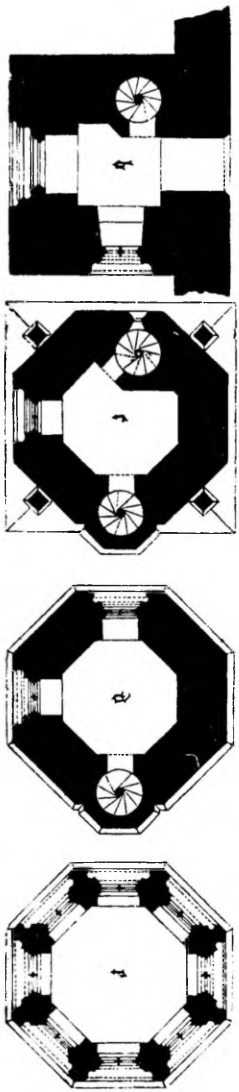

36. ábra.

katlan rövid kiterjedése keletről nyugatra, és a három hajónak ugyanazon magassága; itt is a hajó csak kevéssel rövidebbnek tünik fel a szentélynél. tehát a templom, mint zárdáé, világosan van jelezve. A fentebb idézett $1/3 = 36{,}37$ lábnyi mérv a szentély magasságának mérve, ezen valamivel felülemelkedik a hajónak külső magassága. A szentélynek igen csinos és tágas ablakai mellett szembetünő a fölötte keskeny toronynak arányos roppant magassága, mely ekként felosztandó:

A sisak magassága a kereszt alatt le a nyolcz orom kezdetéig, két templom-egység	42,00.
Legfelső áttört torony-osztály a templom-egységnek $\frac{3}{4}\sqrt{2}$, azaz 29,69 lábnak két harmada	19,78.
A két következő ablakos osztály a templom-egységnek $\sqrt{3}$-je, azaz $21' \times 1{,}732$	36,37.
Legalsó négyes osztály két és fél egység	52,50.
A torony egész magassága a keresztig	150,65'.

A torony oldalát 15' vevén, ezt tizszer találjuk magasságában, a 21'-nyi templom egységét hétszer véve: $21' \times 7 = 147'$, ezt a torony magassága még 3,65'-al felülmulná, mi alkalmasint az aránylagos legnagyobb torony-magasság.

Tornyunk más eltérése a szokottól az, hogy alsó négyeg-osztálya sokkal tul emelkedik a templomon, holott rendesen a torony négyege csakis a templom teteje kezdetéig ér, sőt igen gyakran még azon is alul marad.

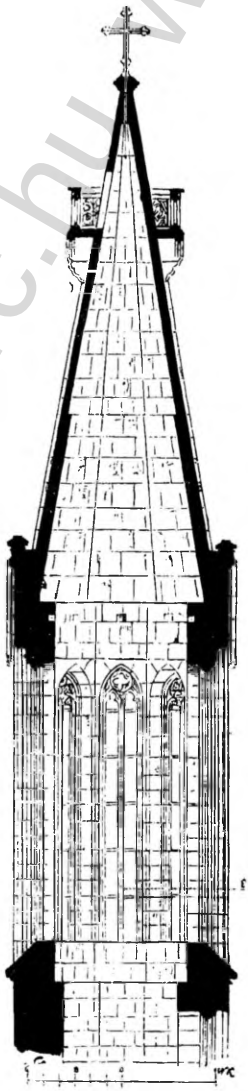

37. ábra.

Az emeletek felosztása a következő:

A torony négyege a kapu fölött van boltozva, s igy e bolt a négyeget két emeletre osztja; az alsót a kapuzat, a másodikat a még szigoru stylü mérmüvel (három hármaslevéllel) biró kerekablak kivülről jelzi. A nyolczszög a harmadik emeleten kezdődik. A két alsó emeletnek alaptervét adja b betüs ábránk. c és d betüs harmadik és negyedik emeletnek alapterve keveset különbözik, mindkettőből a csigalépcsőház nyugat felé szökik ki, mindkettő nyolczoldalu. A harmadik emelet alacsonyabb a negyediknél, azon már tökéletes csúcsíves épitészet törvényének értelmében, mely szerint a felsőbb emelet mindig magasabb az alsónál: mert távolabb

esvén a szemtől, távlatilag kisebbedve mutatkozik. Mindkét emeletnek ablaka két osztályu mérműve szigoru. A harmadik lába tövén, azon helyen, melyen a négyeg a nyolczszögbe átmegy, karcsu és alacsony toronyfi áll.

Az ötödik emelet nyolcz ablakkal van áttörve, minden ablaka fölött igen egyszerü orom emelkedik, mely csak hegyén van díszitve oly virággal, mely sokkal inkább a Franczia-, sem mint a Németországban szokásos keresztvirághoz hasonlit. Az ormok szárai emberfőken emelkednek, de nélkülözik a szokásos levélcsokrot (Krabben) felfutó szárain.

Az ötödik emelet fölött emelkedik a nyolczoldalu sisak; ez még nincsen áttörve, hanem tömör kőből van szerkesztve. Kétharmad magasságában, számitva a nyolcz orom kezdetétől, gyámkövek szöknek ki a sisak testéről, melyek áttörött karzatot hordanak, hasonlót az ugyane nemü sz. Mihály tornyának karzatához, csakhogy nem tudni, vajjon ilyen már eredetileg meg volt-e az utóbbin, vagy pedig csak a XIV. század végén készült a benczésnek mintájára? Mint b, c, d, e betüs alapterveink mutatják, a torony magasabb emeletén sehol sem fordul elő boltozat, az egyetlen, mely még van, a legalsóbb emelet keresztboltja, melyet a torony alaptervén a betü alatt látunk. Némethonban a sisakok a XIII. század végén, és a XIV-ben magasabbak szoktak lenni, mint minő a miénk; amott alapmérvül rendesen három egység szolgál, mig a miénknél kettővel elégedtek meg. Már a XIII. század dereka előtt elkészült marburgi templomnak sisakja is nevezetesen többet mér három templom-egységnél. Ellenben Franciaországban a toronysisakok többnyire alacsonyabbak.

A templom főbejárása a torony allján van, mert a nyugati kapuzat, mely rendesen a legdíszesebb szokott lenni templomunknál igen egyszerü és tagozatlan áttörés; ellenben az északiban látunk dús béllettagozást, s e fölött toronyfias-ormot, a német Wimperget (Windwer, guimberge, fronton). Valamint sz. Mihály egyháza délkeleti kapuzatánál, ugy itt is hibázik a kapu-bélleten a féloszlop, s e helyett csak kapitael nélküli pálcza- vagy hengertagot találunk, mely közvetlen átmegy a fölötte levő igen hegyes csúcsívbe, de van mégis e hengertagoknak lába, sőt ez alatt még külön talapja is, minőt az idézett sz. Mihály-féle kapuzatán is látunk. A kapitael nélküli hengertagozatot nálunk az ajtó- és ablak-bélleteken igen gyakran alkalmazták: ilyent látunk a mindenesetre még a XIII-dik századból származó sz. Mihály temető kápolnában Kassán, melynek kapuja rokonságot mutat a sopronyival. E rokonság főként az igen magas csúcsban és a szintén rendkivül magas ormozatban nyilatkozik; de mig a kassai oromszárán máshonnan addig nem ismeretes [1]) levélcsokor fordul elő, a sopronyin egészen franczia szellemüt látunk, mihez az orom- és a két toronyfi hegyén magasló egészen franczia stylü virág is járul, mely eltér a németországi keresztvirágtól. Az orom végvirága fölött látjuk a fennt érintett kecskecímert, mely a templom belsejében még kétszer fordul elő. E három czímerről külön szólandunk.

Nevezetes még a kapumezőn látható kép is: ábrázolja a b. szűzet, bő köpenyege alatt védvén nagy számu térdelő imádkozókat, kik közt pápa, püspökök, szerzetesek, barátok, apáczák, királyok és más férfi- és nőnemü

[1]) Közlöttem ezen különös oromcsokrot tával a nürnbergi german Muzeum Értesitőjében (Anzeiger) azon kéréssel: sziveskedjék, ki ehez hasonlót ismer Németországban, annak rajzát és helyét az „Anzeiger"-ben közölni. Eddig azonban kérdésemre semmi felelet nem érkezett, s igy a kassai igen különös alakzást manap tökéletesen eredetinek tarthatjuk.

laicusok jelennek meg. A fiatal férfiakon bő fürtös hajazat látható, az asszonyoknál ama fökendő, mely a XV-ik század második felében oly gyakran fordul elő a nürnbergi festészeti iskolában, s igy már ezen körülmény is határozza képünk korát. A compositiót, a sok összetódult személy miatt, dusgazdagnak mondhatni, ámbár épen ezen összeszoritás némi merevséget nem kerülhetett el; különben a rajz elég szabályos, a redőzetben pedig nincsen azon apróra törött szögletesség, mely más egykoru és később koru német képeken oly gyakran látható. Képünk fejeiben szende jámborság van kifejezve, a kor általános jellemének szellemében. Az uralkodó szín a sárga. Minden alak fekete körvonallal van rajzolva, és ezen körvonalak közt inkább egyszerüen illuminálva, semmint plastikailag festve. Azonban meglehet, hogy e körvonal csak a restauratiónak eredménye, ámbár ily technika épen mindennapi a középkorban. A képet Storno Ferencz, mondhatni, a régi mű iránti kegyelettel, legujabban restaurálta; de magának a templomnak restauratióját még nem tudta keresztülvinni, daczára hogy ezen egyház művészeti szempontból tekintve, fölötte érdekes és maga nemében hazánkban egyedül álló typust képez. A templom a benczések birtokában levén, nem kételkedünk, hogy annak helyreállitásáról is fog gondoskodni a rendnek jelenlegi főapátja, ki ebbeli bőkezüségét a pannonhalmi templom Storno által történt fényes restauratiójával is tanusitotta; nem kételkedünk, mondom, hogy Kruesz Krysosthom ő méltósága ezen rendkivül érdekes templom helyreállitásával fogja szaporitani már addig is bőven szerzett érdemeit.

E kérdésre, hogyan jutottak régenten a torony felső emeleteire, miután a csigalépcső csakis a második emeleten kezdődik, és az igen szük tornyon kiszökő lépcsőház, az ellenkező oldalon az ötödik emeletig száll fel? E kérdésre a felelet, hogy ámbár a templomnak mostani átkarzata (Querempore) ujabb, és csakis a XV-ik század végéből származik, ennek helyén eredeti karzatnak kellett lennie, melyen át a zárdából a toronynak boltja fölötti emeletére mehettek. Hogy pedig templomunk ezen korban nevezetes épitkezés és ujitás történt, erről többféle tanuságunk van. A változó stylen kivül, ide tartozik az átkarzat közepén, alkalmasint az uj épitkezés pártfogója ábrájának ruházata, mely a XV-ik század második feléből való, továbbá a templom egyik oszlopához csatolt kis szentségházikó, melyen az 1491-ik évszám olvasható; végre ide számithatni azon felirást is, mely még a mult század végén is a keresztfolyosón volt látható. A ferenczieк házi jegyzéke szerint, egy nyillal keresztülszúrt kéz alatt ez állott: „Jacobus Sinchlanger Anno 1492“.[1]) Az átkarzat térdelő alakjáról és alatta látható czímeréről alol külön fogunk szólani, hol vizsgálni fogjuk azt is, vajjon Sinchlanger az épitésznek vagy patronusnak neve-e? Itt tekintetbe veszszük az oszlophoz épitett szentségházikót (38. ábra); ennek stylje nemcsak a késő, hanem a már hanyatlásnak indult német csúcsíves épitészeté; oda mutat a többszög fülkéinek félkör zárása, oda az a fölötti kanyarívü jelentéktelen ormozat, oda mutat a lombcsokrok és végvirágnak alakja, de oda az alant álló czímerpais kanyaridoma is; ámbár a három levelen álló háromlevelü ág és a fölötte megjelenő két ötágu csillag még az elég tiszta közönséges czímerképek közzé sorozható. De hogy ezen házikót nem tekinthetjük később pusztán odaragasztottnak, kiviláglik az ábránkon látható boltgerinczek nemcsak igen késő szelvényéből, hanem azon körülményből is, mely szerint a gerinczeket, minden közvetités nélkül, igen durván az itt

[1]) L. a M. Orvosok és Term. vizsg. idézett évkönyv 154. lapját.

elvágott féloszlopokra rátették. Ez ugyan a nyugati átkarzat boltgerinczeire vonatkozik leginkább, melyekről, hogy a karzattal együtt

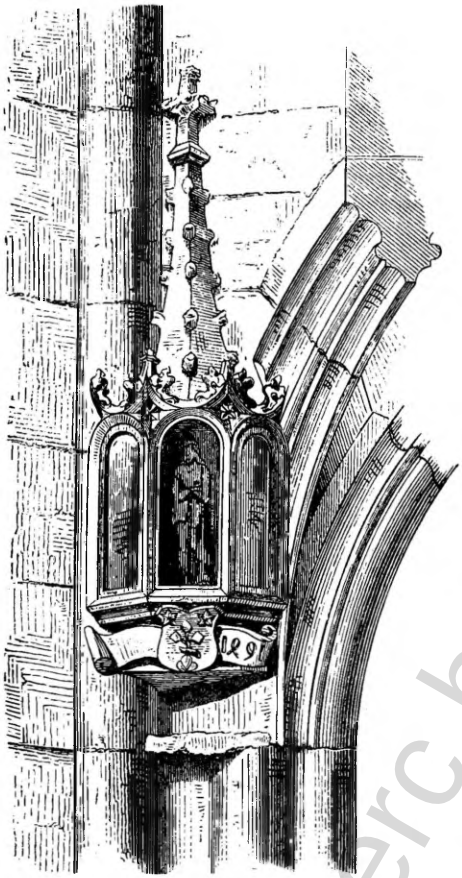

38. ábra.

ujabbak, kételkedni nem lehet; de ha 38. ábránk felső gerinczének szelvényét 39-ik ábránk középsőjével összehasonlitjuk, mindkettőt ugyanazonosnak, tehát egykorunak fogjuk találni, az utóbbi pedig a hosszhajó keresztboltjához tartozik. Eszerint a hosszhajót 1490 körül, hihetőleg a régibb boltnak tűz által történt kárositása után, ujra beboltozták. Azonban az eredeti oszlop, legalább allján, épen maradt; de kapitaelje más iskolából való, mint minő a szentély félosz-

lopaié.[1]) A hosszhajó oszlopainak kapitaelje nem folytonos, hanem minden gerinczuek van külön kapitaelje, mely természetes és torz

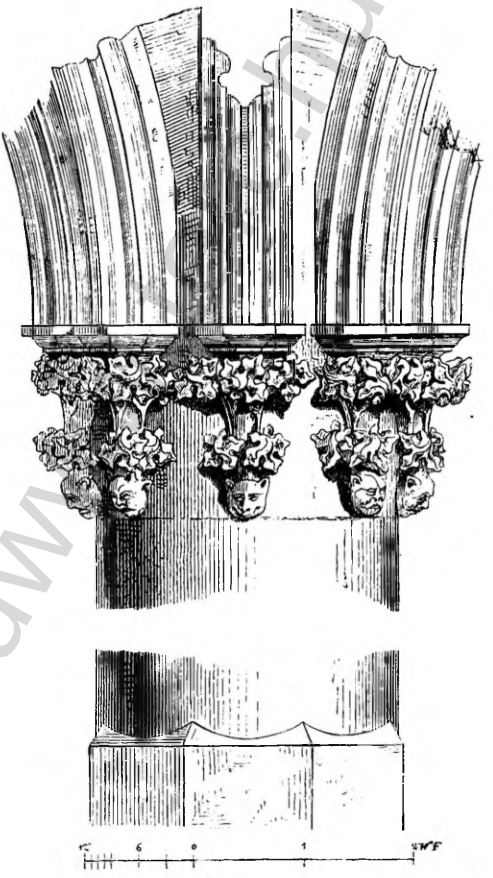

39. ábra.

emberi fejeken emelkedik; egyike épen magyar szabásu arczczal bir, bár hegyes füle

[1]) „Die Einwölbung des Langhauses gehört nicht der ursprünglichen Bauperiode an, da die Profile der Scheidebogen und Rippen entschieden spätgothischen Charakter haben. Aber auch abgesehen hievon stimmen die Profile der Scheidebogen und Rippen nicht mit jenen der Schildbogen im Mittelschiff und mit den Gewölbrippen des Chores überein. Auch spricht für eine spätere Umgestaltung einzelner Bautheile der Einbau des gegenwärtigen Musikchores, der offenbar in der Periode der Spätgothik

ezt is az eltorzitottak közzé sorozza. A fejek fölött emelkedik kettős levélsor; ezen levelek ötosztályu, német módra stylizált cserfalevelek, melyeket nyolczoldalu vállkő fekszik meg. Ezek szerint az 1490-ik ujraépitést német iskolának kell tulajdonitanunk.

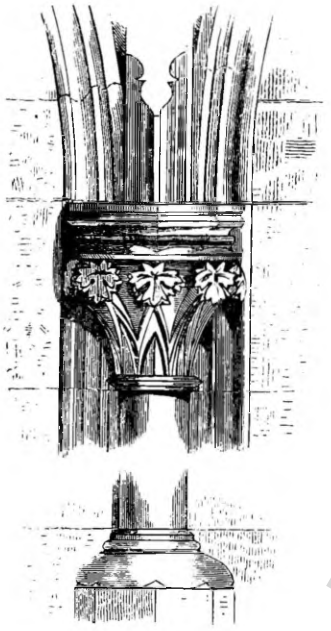

40. ábra.

Negyvenedik ábránk a szentélyszeglet egy magában álló oszlopát, 41. ábránk pedig a hosszszentély egy faloszlopcsoportját mutatja, és mindkettőnek gerinczszelvényét. Ha már most ezen szelvényt 38. és 39. ábránk gerinczszelvényével összehasonlitjuk, szembeszökő a különbség. A német szelvényben csupa horony és hengertag uralkodik, és az

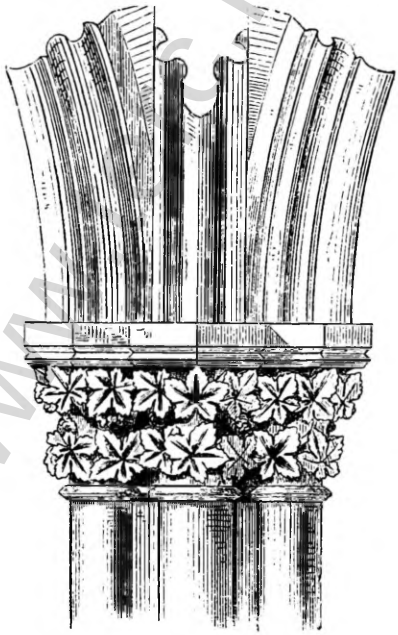

41. ábra.

átmenet az egyikből a másikba nem kellemetes; ellenben a franczia, azaz a szentélyosz-

erbaut, im Schiffe auf einem profilirten Rundbogen u. in den Seitenschiffen auf Spitzbogen ruht. Dass nun hier in der Widerlagshöhe des Gewölbes, worauf der Musikchor ruht, Wandpfeiler und Eckdinste in den Seitenschiffen abgeschlagen sind, um den Gurten und Rippen ohne allen architektonischen Übergang als Stütze zu dienen, dass dagegen die Gurten und Rippen ganz organisch aus den beiden Hauptpfeilern herauswachsen, setzt voraus, dass diese Pfeiler „(jedoch nicht ganz vom Sockel auf)" mit den Schiffgewölben neu aufgeführt wurden. Auch kommen bei dem Musikchorgewölbe keine Schildbogen vor. Die Gewölbskappen setzen sich in der ganzen Tiefe der unteren Fenster fort und bilden in dieser Weise einen Fensterverschluss, welcher darauf hinweist, dass die Fenster schon früher bestanden haben. Veranlassung zu dieser Umgestaltung dürfte ein Brand gegeben haben, der die Gewölbe des Langhauses und wahrscheinlich auch die beiden westlichen Hauptpfeiler sammt dem alten Musikchor zerstört haben mag, und es ist anzunehmen, dass diess i. J. 1491 geschah, mithin dieselbe Jahreszahl, welche auf dem Spruchbande eines kleinen zierlichen „(?)" Sacramenthäuschens an dem Wandpfeiler im westlichen Travée des südlichen Seitenschiffes gebaut ist, nicht bloss auf die Aufstellung dieses Sacramenthäuschens, sondern auf die Restauration des Langhauses Bezug hat. Wir wollen übrigens hier gleich die Frage berühren, ob schon bei dem ursprünglichen Baue für einen Musikchor vorgedacht war. Zur Entscheidung

lop szelvényében a régibb szigoru ugynevezett körtvetag jelenik meg, mely mindenütt természetes könnyü vonallal megy át a horonyba. A magánálló oszlop fölötti gerincznek körtvetagja hegyén még a régi leszelést mutatja, és e körtvetag magában áll mint oszlopa, mig 41. ábránk gerincze hármas körtvetagból van szerkesztve, melynek két ívszelete tompa szögben egyesül hegyén. A gerinczek alatti vállkő is franczia zamatu; de a franczia iskolát főképen a kapitaelek árulják el. Az oszlopcsoportban e két sorban egymás fölött elhelyezett levelek, stylizált szőlőlevelek, öt osztályuak hegyes végekkel, minőket Viollet-le-Duc épitészeti szótára II. köt., 521. l. az amiensi székes-egyházból rajzol, azokat 1240 körül tevén. Franczia stylü a kapitael gyűrüje is. Az egyes faloszlopnak válkövének felső része megegyezik az oszlopcsoportéval, de az alatt uj dus tagozatot látunk. A kapitaelkas fölfelé nevezetesen tágul, hogy a dus és széles gerinczezetet maga fölött fogadhassa; ezen tágulás korán jelenik meg Franciaországban; de szintén oly korán jelenik meg az ötosztályu venyigelevélnek különös kinövése nem természetes szárból, hanem egy lefelé, nevezetesen táguló mintegy „draperiából.“ Ily alakzást már az 1144-ben készen volt sz. denisi apátsági egyház szentélyén találunk; tehát sokkal elébb, mint Némethonban; de ha közel egykorulag is jelennék meg, még sem mondhatni, hogy külön helyen függetlenül egymástól eredt; mert ilyen közös eredetet csak ott tehetni fel, hol természetes mintát utánoznak, holott itt a szövetnek összekötése a természetes levéllel egyenesen, és csakis a képzelőtehetségben fogamozhatik meg. A kérdéses alakzat tehát különleges franczia, és a német a francziától vette át, s nem találhatta fel egyidejüleg és függetlenül. Vannak szakférfiak, kik, mit én szövetnek vagy draperienek tartok, nádlevélből eredtnek állitják; ennek azonban ellentmond ez alaknak kanyarvonala oldala felé, melyet nem veszünk észre a nádlevélnél; ennek oldala inkább domboru és nem homoru levén. Egyébiránt nem tagadom, hogy alakunk későbbi fejlődésére a nádlevél gyakorlott befolyást, t. i. a XIII-ik század második felében, hol a természetes levelek utánzása mindinkább uralkodik a régibb, még a román korra emlékeztető stylizált lombozat fölött. Továbbá megjegyzendő az is, hogy a nádlevél nem tágul annyira allja felé, mint tágul a draperia, és csakis ez tágulhat oly mérvben. 40. ábránk talapjának csatlakozása az oszloplábhoz hasonló a hosszhajó talap csatlakozásához; csakhogy amott van tagozott láb, mig a hosszhajónak oszlopa (39. ábra) közvetlen fekszi meg talapját.

A diadalív (42. ábra), mely a szentélyt a hosszhajótól elválasztja, nevezetes tömörséggel bir, melyet hét féloszlop képez; ennek hárma a széles heveder gerinczeinek alapjául szolgál, és mivel e hevedernek kiszökése a bejárást a szentélybe szükitette volna, ha az oszlopok a földig leszállnak, azokat hatalmas gyámkövön csakis az ablakok magasságában emelték. Ezen legyező alaku gyámkő fölött az oszlopok, kapitaelek és válkövek mindinkább kiszöknek az oldalgerinczek fogadására, mig a diadalhevederének gerinczei szélességükkel az azoknak megfelelő gyámkő

dieser Frage gibt nun der Thurm, dessen ganzer Ausbau auf die erste Hälfte des XIV. Jht. hinweist, einige Anhaltspunkte? zu dem nördlich angebauten Thurme führt nur eine einzige im Inneren des Mauerwerkes angebrachte Wendeltreppe, die jedoch erst in der Höhe des Musikchores, zu welchem man vom ersten Stockwerke des Klosterganges gelangt, beginnt. Da man mithin nur vermittelst des Musikchores in das Innere des Thurmes gelangen konnte, so ist es augenscheinlich, dass schon früher, bevor der gegenwärtige Musikchor erbaut war, eine ähnliche Communication, oder doch jedenfalls an dieser Stelle eine Empore bestanden hat.“ (Mittheil. 1863. évf. 342. s k. l.)

osztályai szélességének tökéletesen megfelelnek. A gyámkő párkányzata, mint középpárkány, az egész szentélyen keresztülfut és csak ott van megszakasztva, hol az osztályok és a zárásnak faltövei egész a padozatig leszállanak, ugyanezen középpárkány még a hosszhajó északkeleti osztályában is látható, tanuságául annak, hogy a tűz itt kevésbé pusztitott, mint a hosszhajó nyugati részén, sőt ezen osztályban a párkányzat fölötti kettős ablak is megtartotta eredeti szigoru alakzását. Visszatérve a diadalív oszlopzatához, ennek kapitael-levelei megfelelnek a szentélyzárás magános féloszlopok kapitaeljeinek; csakhogy gazdagabbak, mert kétsoruak, és mert a levelek közt emberfejek is jelennek meg. Leggazdagabb minden hevederekéi közt szigoru alaku geri nczete, melynek főtagját az orral ellátott körtve teszi, minden oldalán van három-három pálczatag a szükséges összekötő horonyokkal és épszögekkel. Ez tökéletes franczia alakzás, melyet a tűz megkimélt, s mely igy ép eredetiségében juthatott ránk. Ábránk a diadalív mellett a hosszszentélynek északnyugati ablakát mutatja, melyet a franczia iskolába kell soroznunk, nemcsak azért, mert a támak és faloszlopok közti tért egészen elfoglalja, illetőleg a falat egészen áttöri, hanem azért is, mert béllete és mérműve is ezen iskolából került ki. Bélletének legszélső tagja valóságos lábbal és kapitaellel ellátott oszlop, bár az utóbbit csak sima, levéldísz nélküli korinthizáló kas képezi. A belső béllettag, habár tökéletes oszlopnak nem nevezhetjük is, legalább oszloplábbal van ellátva, ugy szintén a három ablakosztályt elkülönitő két közbenső választék (Pfosten, meneau) is. Az ívet három kisebb és három nagyobb, igen egyszerü lóher tölti ki, minőhez hasonlót számos franczia épületeken látunk. Szolgáljon itt például az 1245 körül épitett sensi synodalis teremnek, bár a sopronyinál tökéletesebb ablaka, melyet V. l. D. szótára V. köt., 412. l. ad. Ebben a lóher levelének mindnyája még kerekalaku, mig a sopronyinak felső levele már hegyes. A sopronyi ablakcsúcsív egyenoldalu háromszög fölött van szerkesztve. És mégis ezen ablakon is némi német befolyás mutatkozik annak alsó részén, mely nem régibb, franczia szokás szerint, minőt a rheimsi székes-egyház ablakain

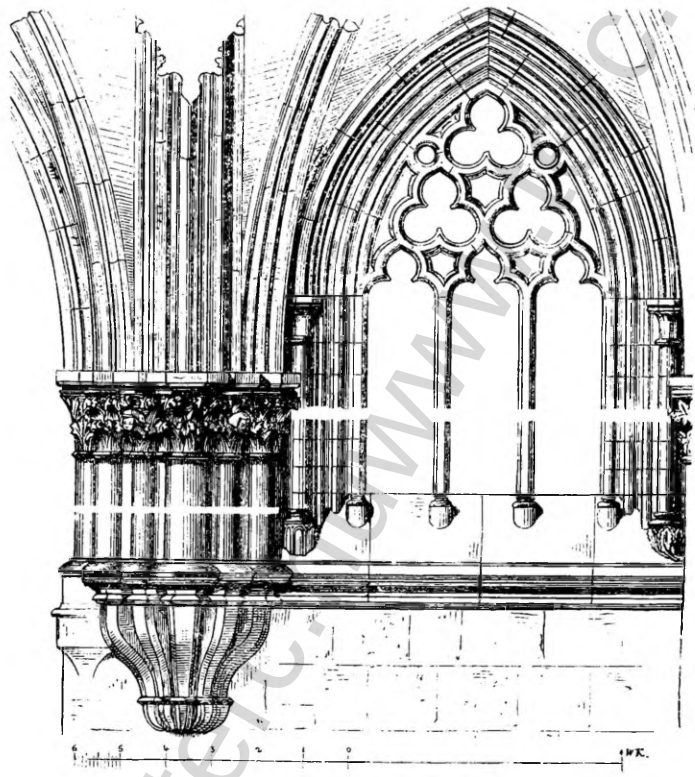

42. ábra.

látunk vizirányos, hanem, német szokás szerint, kajács lappal bir.

Ábránk (43.) a hosszhajónak és a szentély észak-nyugati osztályának hosszszelvényét mutatja alaptervünk **c d** vonalán. A levágott északi tám a rajzban ki van egészitve; a nyugati bejárásnak fölötte egyszerü béllete itt látható, következik az átkarzatnak szelvénye, melynek keleti boltgerinczei természetesen az oszlopból szöknek ki; az utóbbit

Ábránk (44.) a templomnak keresztszelvényét nyugat felé mutatja, alaptervünk **a b** vonalán. A régi szónoki székre a keresztfolyosóból mentek fel. Az átkarzat alatti hevederív, a két mellékhajóban egyenoldalu háromszög fölött van rajzolva, a középhajóban pedig félkörü; a felső emeleten a mellékhajó hevedere felemelkedett (überhöht, surhaussé), a középsőben az ívnyilás ugy áll magasságához, mint 8 : 5-hez. A nyugati kapu-

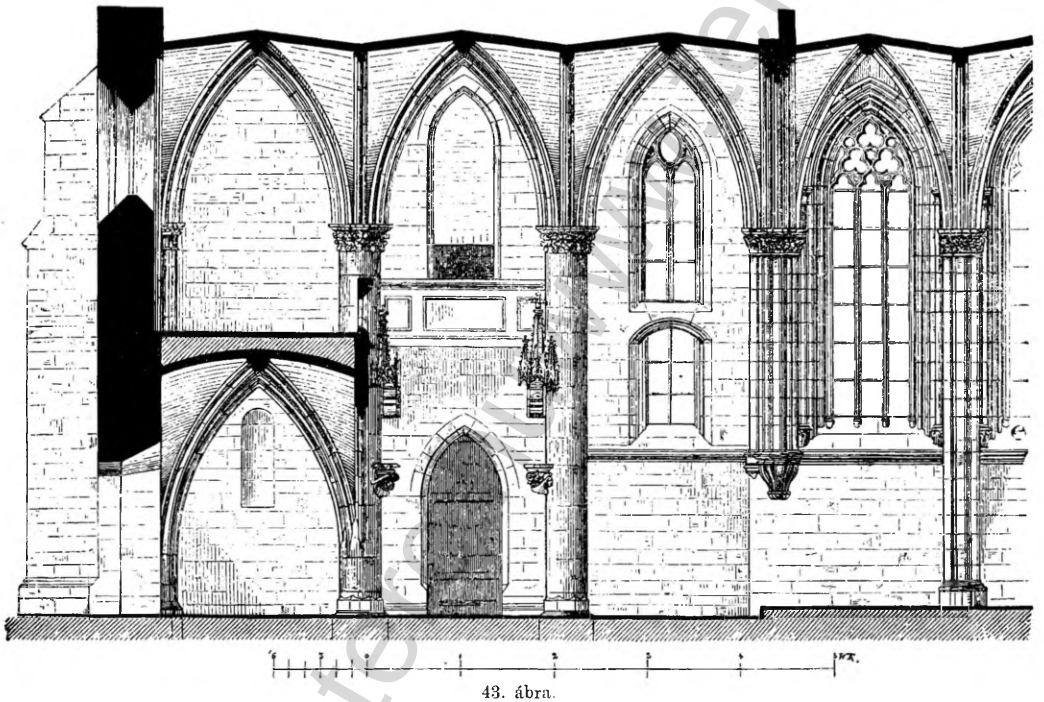

43. ábra.

tehát ezen pontig megujitották 1490 körül. A hosszhajó közép osztályába nyílik a toronyból a templomba vezető ajtó, az e fölötti kartám uj. Hosszhajónk keleti osztályában még megvan az eredeti kettős ablak. A hosszszentély nyugati osztályának gyámkövén emelkedő diadalív, határul szolgál. Erre következik a szentélynek első, a földig leszálló faloszlopa. E kettő közt az ablakot egész magasságában látjuk.

és az ablakbélletek tagozatlanságára könnyen ráismerhetni. A karzat kartáma körbe foglalt négylevelü rózsával (Vierpass) van áttörve. Látszik a torony keskeny csarnoka, alsó emeletének keresztboltja; második emeleten pedig keskeny, hanem magas nyugati ablaka, végre látjuk az ugyanezen emelet kerek ablakának és alatta a díszes kapunak bélletét.

Templomunknak van még két figyelemre méltó műve, régi szónokszék és régi dombormű.

A szónokszék, melyről a hagyomány szerint sz. Kapisztran hallgatóit a török elleni harczra buzditotta, alig létezett már Kapisztrán korában, mert stylje az 1490-ik ujraépitése, a mennyire t. i. ezt mostani állapota mutatja: részletei t. i. gypszréteg rárakás alatt vannak eltemetve; s igy Storno csak az itt sekben szegény, s ezért a sopronyi különös figyelmet érdemel.

E dombormű az egyház szentélyfalába van illesztve. Két külön részből áll; a régibb sasból és az ujabb sárkányból. Hildebrandt „Heraldisches Musterbuch. Berlin. 1872" I. táblájáu sas látható, mely a miénknek megfelel, és melyet H. a XIII. és XIV. század első fele heraldikai rajzának mondja és következőleg jellemzi: a csaknem egészen befogott

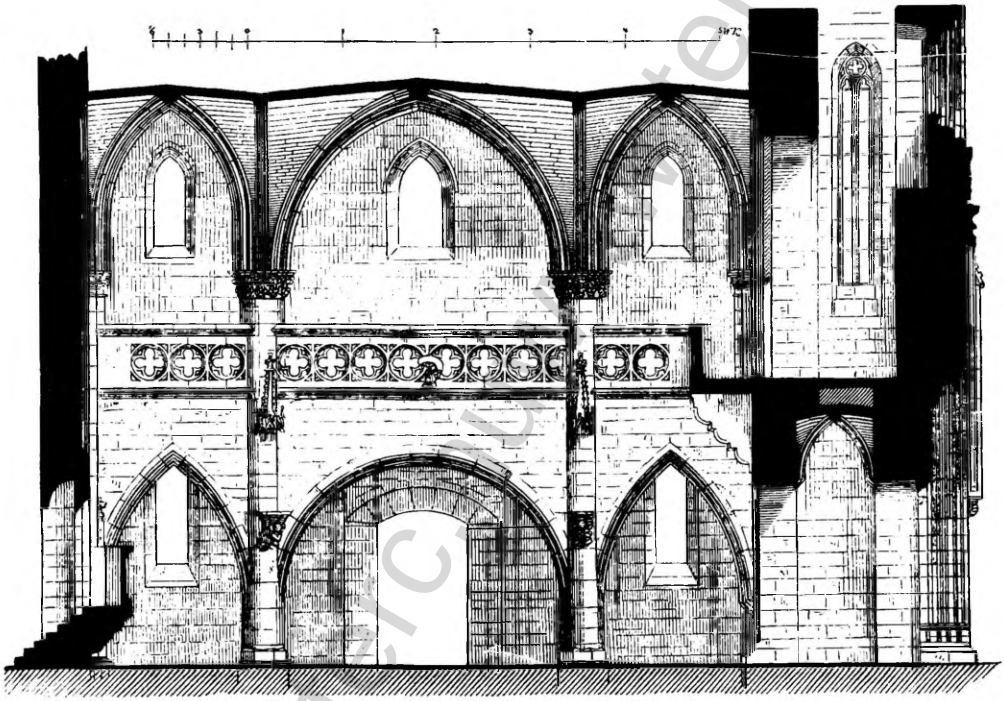

44. ábra.

adott főalakot birta inkább csak sejtve lerajzolni. A hanyatlási kor mellett főleg a középső két hengertag fölötti kanyarív szól; hanem dicséretes még gyámkövének tömörsége. A csekély magasságban kiszökő szónokszékre, melyhez bejárást az áttörött fal enged, hajdan hét lépcsőfok vezetett a keresztfolyosóból, mint ezt egyházunk keresztszelvényén látni lehet. Elhelyezését jól választottnak mondhatjuk. Hazánk e nemü épitkezécsőrből nem nyulik ki nyelve, feje fölfelé van forditva, koponyájának hátsó része jól kifejlett, hengerféle testén az egyenlő tollak, mint a cserép a födelen elrendezve, lába csaknem egyenesen leeresztve, körme kevéssé kiterjesztve, szárnyának csuklója erős, messze tágulva, tolla ritka, egyenesen lefüggő, kissé kifelé hajlott, farka dudorodásból legyező alakban kiszökő. A szárnycsuklyáján látható lóherdísz szög hegyeivel az alak erősitésére

a paisra szolgált. Példányunk csak azzal különbözik ezen leirástól, hogy a test és szárnya tollai nincsenek kidolgozva, és hogy az állat jobban terjeszti ki körmeit.

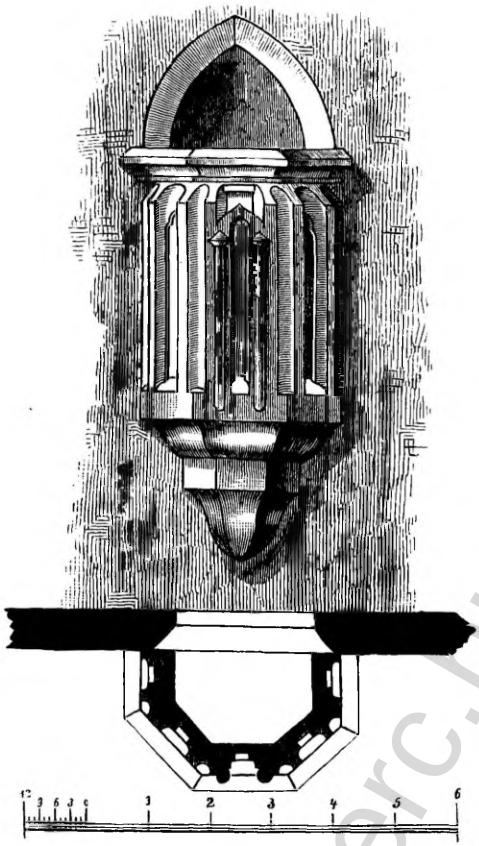

45. és 46. ábra.

Ha már sasunk legalább mintája, typusa régibb, a sárkányét ujabbnak kell tekinte-

47. ábra.

nünk, kivált azon petrezselyemféle lombozatnál fogva, melyet szájában tart és melybe farka végződik. Feje még jellemzőleg van előadva, hanem teste és lába otromba. E domborműben különösen kettő feltünő : az, hogy az állat csak két lábbal bir, holott a középkori sárkány rendesen négylábu szokott lenni, és hogy farka tekercsében 29. ábránkon látható ivószarvhoz igen hasonló, hanem mintegy összenőtt két szarv fordul elő. Viszonyban áll-e ez a sopronyi Kranberger családdal, vajjon e család valamely tagja készitette-e domborművünket?

Érkeztünk a templomunk épitkezőjére vonatkozó legnehezebben oldható kérdéshez:

Mily viszonyban áll a többször ismételt kecske-czímer az egyház jótevőjéhez, patronusához vagy donatorához?

A kecskepásztorról szóló népmese nem jöhet tekintetbe, mert hiszen ez épen csak a czímernek kecsealakjából eredhetett, melynek jelenlétét a mese által törekedtek magyarázni.

E kecskeczímer templomunkban háromszor fordul elő : a torony díszkapuja fölött. az átkarzat támkara közepén, hol fölötte a czímer birtokosa is van ábrázolva, és a déli mellékhajó keleti oszlopán, hol az oszlopból kiszökő angyal jobbjában a sisakot kecskefej díszével, baljával a paisot tartja.

A torony czímere a heraldika fénykorából való, mely a XIII. század végső évtizedeitől a XIV-iknek derekáig tartott; ámbár ezzel nem akarom mondani, hogy czímerünk ezen korban készült, mert ez csakis a XV-ik században történt, hanem történt ez időszaknál régibb jó minta használatával, hihetőleg a család eredeti pecsétjének lemásolásával. A czímer teljes; mert áll czímerképes paisból és takaróval és sisakdíszszel (Helmkleinod) ellátott sisakból. A sisakdísz a paisképnek ismétlése, még pedig ugy, hogy a heraldika régi korának értelmé-

ben a kecskének még csak mellképei a későbben szokásos ágaskodó előlábak nélkül van adva; ugy szintén szigoru stylü a még nem czafrangos sisaktakaró is; valamint maga a sisak is megtartotta ősi csupor alakját. Ugyanezt mondhatjuk a pais alakjáról és az azon látható ballagó kecskéről is. Az egész czímernek külön köve a kapu orom hegye fölött a torony falába van beillesztve. Oda illesztették a XV-ik századi restauratio alkalmával.

48. ábra.

A templom négy oszlopának egyikén látható az itt adott angyal, ki jobbjában az előbbi ábrához hasonló sisakot tart, baljában pedig czímerpaisot, melyen hihetőleg a ballagó kecske ki volt faragva, de mely letört. Csak a pais egyik oldalának kerete maradt meg, de e töredékből is következtethetjük, hogy a pais alakja nem a legrégibb volt, valamint az angyalnak felfogása és előadása is inkább a XV-ik század szobrászati gyakorlatára mutat. Egyébiránt e gyakorlatot erőteljesnek, és az egész művet elég sikerültnek mondhatjuk, s igy maga korának jobbjai közzé sorolható.

49. ábra.

Legnevezetesebb a templomban és a tornyon előforduló három czímer közt az, mely a nyugaton végig vonuló átkarzat közepére van alkalmazva; mert ezen czímer, festett temetési vagy halotti levén, az eredeti színeket is mutatja. Legnevezetesebb ezen bőrből készitett czímer azért is, mert e fölött jelenik meg kő-dombormüben birtokosa is; még pedig mondaszalaggal kezében, csakhogy sajnosan e mondaszalagon hibázik a felirás, itt betünek még nyoma sincsen. A személyt, ha a középkori szokást veszszük tekintetbe, kérdésen kivül donatornak, vagyis épitkezőnek kell tartanunk: ez pedig, ruhája után itélve, a XV-ik század vége felé élt, tehát az 1490 körüli ujraépitésének költségét viselte. A viselet kétségen kivül magyar nemzeti, rövid barna-violás, köntöse számos sárga (arany?) kis gombokkal ellátott szük ujjal; dereka fölött van széles sárga ércz (arany?) öv; világos-kék szinü nadrága szük; sark nélküli csizmája sárga. Ezek fölött hord kurta fehér, lehajlott galléru köpenyt, melynek szélén felváltva vörös és

50. ábra.

51. ábra.

zöld kis petykek láthatók: a köpeny felső részét nagyobb arany (?) gomb tartja össze. Feje nagy, arczkifejezése erőteljes, haja, bajusza, szakálla bő hajazatu. A térdelő alak tartása az imádkozóé. A mondatszalagon vagy állott, vagy oda kellett volna festetni nevét a szokásos formulával: „miserere mei peccatoris". A donator alatt megjelenő kecskés czímer, halotti czímer, még pedig olyan paison, mely használatban volt; mert hátulsó részén még megvannak karpántjai. Az elypticus pais színe a feketére vonuló sötét-szürke gyászszín; e paison látjuk a tulajdonképi régi monor czímerpaisot, s ezen zöld hármashegyen a ballagó kecskét, feje és nyaka fekete, többi teste aranyos, szarva vörös, a pais alapja ezüst. E fölött a csuporsisak allja ezüst, felső részét az előbbihez hasonló szinü, növekedő (előláb nélküli) kecske teszi, még pedig sisakdíszként; a sisaktakaró, melybe végződik, szintén fekete és aranyos. Hasonló ehez a harmadik, az elypticus paison megjelenő harmadik kecskefej, mely arany galléros takaróval van betakarva, lehajlott elhelyezése mintegy az alkalomhoz mért gyászt fejez ki. A tulajdonképi pais alatt egy sokkal későbbi alaku kis pais jelenik meg, melyen fekete ágaskodó, kétfarku, szarvat tartó oroszlán jelenik meg. E pais két oldalán késő idomu G és L betü látható. Ha talán a kisebb pais sem, e két betü mindenesetre csak utóbb iratott ide.

A bazini plébánia-templomban fekszik a szentély előtt, hol a kripta bejárását födi, egy sírkő, mely növekedő kecskét, szabad előlábbal mutat, valamint a czímerpaison, ugy sisakdíszként is, testalkotásával, kinyujtott nyelvével és szarva alakjával igen hasonló a sopronyi kecskéhez. A sírkő felirata ez:

Anno dñi 1522 iar am
mitwoch vor helena ist gestorbn
Der Edl und vest peter storkut
von sedorff und leit hie begrab
Dem got genedig sein wel.

A házi a vad kecskétől és zergétől a stylizált czímer-állatok sorában biztosan nem igen különböztethető meg egymástól. Ily állatokat több magyar családnak czímerén látunk; azonban valamennyi az állatot más-más elhelyezésben mutatja, többnyire ágaskodva, ritkán egyszerüen ballagva. Legközelebb jár a sopronyi czímerhez az itt adott [1]) hármának egyike, melyet, mivel két magyarnak társaságában megjelenik, ugyanis magyarnak tarthatunk. A sopronyinak, követve a megváltozott divatot, igy kellett módosulnia a XV-ik században, a csuporsisak pántossá, a háromszögü monor, doborpaissá változott át, de a czímeralak megmaradt a sisakon még most is előláb nélkül, a paison ballagó elhelyezésben; s eszerint a két czímert ugyanazon magyar családnak tulajdonithatjuk. Lehet, hogy a családnak két ága volt, és egyike régibb czímerének alakját változatlanul későbben is használta, vagy pedig azt valamely ősi emlékéről vagy pecsétjéről másoltatta a sopronyi ujraépités számára; mert bizonyos, hogy a czímernek felfogása sokkal régibb az 1490 körüli ujraépitésnél, és hogy az a toronyra

a. *b.* *c.*

52. ábra.

[1]) Ezen ábrának rajzát Fraknói Vilmos szivességének köszönöm.

külön kövön lett beillesztve; az oszlopra pedig, mint az angyal felfogása mutatja, csak akkor alkalmazva, mikor az oszlopot ezen, vagy ez alatti magasságon tatarozták.

A három czímer fölött van három fölirat;

az első fölött:

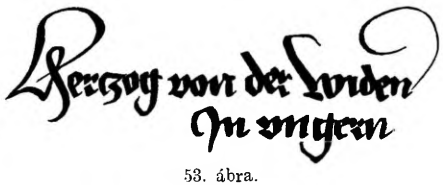

53. ábra.

a második fölött:

54. ábra.

a kecskés-czímer fölött:

55. ábra.

Feltünő, hogy a német festész czimereinek mindhárom birtokosát herczegnek nevezi; de ez ismeretlenségének a magyar viszonyokkal tulajdonitható; alkalmasint e czímmel csak nagy hatalmas urakat akart jelezni.

Az elsőre „Herzog von der Widen“ nézve megjegyzendő, hogy ily nevü helység hazánkban nem létezik, van Mosony megyében Winden, de Wieden csak Bécsben fordul elő.

A másikra nézve a német Limppach megfelel a magyar zala- vagy vasmegyei Lendvának.

Főfigyelmünket magára vonja, kecskepaisa miatt, a harmadik „Herzog Zangerol aus der Fürffig“. Fürffig nálunk nem létezik, sőt ha Surfig-et kellene olvasnunk, akkor is csak, hanem akkor hat Súr-ral összetett helynév fordul elő Pozsony megyében és egy Súr Veszprém megyében.[1]) Szerencsésebbek vagyunk a Zangerol tekintetében; mert ez, az akkori szokásos betü elcseréléssel, nem egyéb Sanct Geroldnak, magyarul pedig Szent-Grót. A „Grót, Gerolt, Geroth és Gerolth“ szó többször fordul elő Fehér Codex diplomaticusában.

II. p. 184. A. Chr. 1171-ik okiratban emlitve van „terra villae Udvarnicorum nomine Gerolth“.

III. 2. p. 59. A. Chr. 1225-ik okiratban, melyben II. András a Bors gróf által tett borsmonostori cistercita zárda állapitását megerősiti. Itt sz. Gerolt, mint az adományozott földekkel határos, van emlitve.

IX. 1. p. 330.

A Chr. 1345. „Conventus de Simighio filios Alexandri de Geroth, filiis Stephani de Darou jus Patronatus monasterii de Abram perpetuo cessisse, testatur“ és

IX. 2. p. 370.

A Chr. 1355. „Ludovicus jura et territoria Civitatis Vetero-Budensis a Praepositura loci erga possessiones in Comitatu Zala et Simegh cambiat, civitatemque reginalem metis distinctis constituit.“

Az utóbbi okmányban olvassuk (375. l.): „Ipsosque (a kikkel cserél) per strenuum aulae nostrae militem Magistrum Ladislaum, filium Philippi de Szent Geroth, Comitem de Scepus, sub testimonio Strigoniensis capituli in earum (villarum) possessionem et dominium proprietarium introduci eosdem in ipsarum villarum et pertinentiarum possessione con-

[1]) L. a „Magyar korona országainak helységnévtárát“ Budapest, 1877.

servare ad id etiam successores nostros obligando."

A két utóbbi okmányból kitetszik, hogy a sz. gróti nevezetes és előkelő család volt már is a XIV. században; mert Sándor fiai egy monostor-patronatussal birtak, Fülöp pedig szepesi főispán volt, és fiát N. Lajos biztosának nevezte ki, talán épen azért, mert e biztosnak, mint odavalónak, a vidéket ismernie kellett.

Van Vasmegyében egy kisebb és Zalamegyében két sz. Grót,[1]) melyikéről tartották a praedicatumot az itt megnevezett sz. Grótok és a sopronyi benczések templomának jóltévője, nem birjuk elhatározni; de mivel az utóbbinak czimere tökéletesen megegyezik a Zangerol, Sanct Gerold vagy sz. Grót (herczeg?) czimerével, feljogositva tarthatjuk magunkat, őt a sz. Grótok családja tagjának tekinteni. S igy vége volna vetve ama mesének, mely szerint a templomot a XIII. században kecskepásztor épitette; mert azon jóltevő, ki az egyházat nem eredetileg állapitotta, hanem csak ujra épitéséhez költséggel hozzájárult, mint öltönye és czimerei világosan bizonyitják, csakis a XV-ik század második felében élt.

Az eddig mondottakat röviden ujra áttekintvén, elegendő biztonsággal állithatjuk, hogy a hajdan a ferencziek, jelenleg a benczések birtokában lévő sopronyi templom tervét a franczia iskola egyik növendéke készitette, és hogy ez a XIII. század utolsó évtizedében épült; de az egyház a XV-ik század második felében nevezetes kárt szenvedvén hosszhajójában, szükséges volt annak részbeni ujraépitése; nevezetesen oszlopait magasabb részein és a boltozatot egészen kellett megujitani. Ezen épitkezéshez nevezetesebb költséggel járult a sz. gróti családnak egyik tagja, kinek kecskés-czimere azért többször van alkalmazva a templomon, sőt ki, mint a karzat közepén levő paizsa bizonyitja, az egyházban lett eltemetve. A szentély, a hosszhajót kárositó catastropha alatt nem szenvedett; mert annak eredeti, szigoru franczia stylben tartott részletei egész épségükben maradtak ránk.

Nem tünik fel különösen, hogy Soprony sz. Mihály és a benczések templomában a franczia és nem a német iskolából származó épületeket birunk; hiszen a mieinkkel egykorulag, vagyis inkább azokat kevéssel megelőzőleg magában Németországban is épitettek egészen franczia stylü egyházakat. Hogy az amiensi székesegyház leányát, a kölni domot ne is emlitsem, elég leend a naumburgi székesegyháznak nyugati szentélyére és a klosterneuburgi u. n. „Capella speciosa-ra" utalni, melyet 1799-ben leszedtek, hogy azt a laxemburgi, utánozott lovagvárban, annak várkápolnájaként ujra felállithassák, mi azonban a kellő szigorral nem történt, s igy Essenweinnek nagy fáradságába és tudományába került eredeti állapotát rajzban restaurálni, mit ő a „Berichte und Mitth. des Alterthums-Vereins zu Wien" czimü folyóirat V. köt. (1861. évf.) 29. s k. l. tett. Essenwein, ki lébényi templomunk restauratioját is jelesen tervezte, és jelenleg a nürnbergi germán Muzeumban mint igazgatója erélyesen működik; nem akarja ugyan elismerni, hogy a „Speciosa" egyenesen a franczia iskolából került ki, hanem két helyen vitatja, miszerint ez a franczia, német és olasz gyakorlat összeolvasztásából eredt.[1]) Nem vehetjük rosz néven a né-

[1]) L. a „Magyar korona országainak helységnévtárát" Budapest, 1877.

[1]) P. 41 : Die Capella speciosa gehört zu den besten und schönsten Werken ihrer Zeit; ihr Meister kannte vollkommen die Höhe der Kunstentwicklung seiner Zeit; er kannte die französische Architektur, wie die deutsche und italienische; er hat aus jeder seine Elemente entlehnt. Vergleicht man die Anordnung der Speciosa mit den französischen Bauten vom Anfange des XIII. Jahrhunderts, und sieht

metnek kardoskodását saját nemzete mellett; de figyelmeztetjük olvasóinkat arra, hogy maga is kiemeli a „Speciosa“ rokonságát régibb franczia épületekkel, és hogy ezt leginkább az egésznek elrendezésében, tehát a főpontban találja, holott a német mester mellett szóló pontok szerinte csak apróbb vonalakban „so viele kleine Züge“ találtatnak. A franczia befolyás tehát a XIII. században élénk volt Németországban, sőt egyes épületei egyenesen a franczia iskolának tulajdonithatók, és ezek közt, mint hazánkhoz szomszédos helyen állott a „Capella speciosa“ is. Hozzájárul, hogy a közel levő, bár még román stylü lébényi templomot is franczia stylünek kell elismernünk, valamint a második kalocsai metropolist is. Nem csodálkozhatunk tehát a franczia iskolának megjelenésén Sopronyban sem, de feltünő mégis, hogy ez épen a ferenczieknek, a minorita rendiek templomában jelenik meg, holott tudjuk, hogy a kolduló barátok, kivált az Austriával szomszédos magyar vidékre, leginkább Németországból vándoroltak be. Kelle-e tehát itt kivételt a gyakorlattól feltéve, franczia minoritákat, mint épitkezőket feltennünk, vagy pedig oly laicus állapitót, ki a franczia stylt ismerte, és a németnél inkább kedvelte, vagy pedig a sz. Mihály templomának példája, mely valamivel régibb a minoritákénél, okozta azt, hogy a minoriták a szemök előtti példát megkedvelve, annak styljében épitették saját templomukat is?

A KÁPTALANHÁZ.

Káptalanházunk viszonyát és állását a templomhoz adja az utóbbinak alapterve (34. ábra); itt következik keresztszelvénye és alapterve nagyobb mérvben.

A káptalanházak a szerzetes rendek hivatalos gyülekezete helyei valának; itt történtek a választások, a főnökök itt adták ki parancsaikat, itt tartották a capitulomok üléseiket. A káptalanházak nálunk is, mint másutt, közel a templomhoz feküdtek. Rendesen a kisebb káptalanház a négyeget megközelitő, vagy épen tökéletes négyeges terem, melynek közepén igen erős oszlopon nyugszik a négy keresztbolt középző vége. Ilyen kisebb káptalanház a lőcsei ugynevezett „nagy zárdatemplomé“, melyet ma sekrestyének használnak [1]); ilyen lehetett a dömösi apátságnak káptalanháza, melynek roppant oszlopkapitaelje a m. n. Muzeumban látható. Ilyen volt, hogy egy hazánkhoz közel levő

die Uebereinstimmung der Architektur mit der v. N. Dame zu Dijon, von St. Germain zu Auxerre u. A., so möchte man sich fast versucht fühlen, den Meister für einen Franzosen zu halten, und doch liegt wieder auf dem Ganzen, wie auf den Einzelheiten ein solch deutscher Hauch (?), so viele kleine Züge verrathen den Deutschen, dass jener Gedanke immer wieder zurückgedrängt wird. Es liegt gerade in der Vermählung deutscher und französischer Elemente ein solch eigenthümlicher Reiz, zu dessen Steigerung das italienische der Verwendung verschiedenfachigen Marmors nicht wenig beiträgt. A különféle szinü márvány a XIII-ik század elejéből származó kalocsai székesegyházban is volt alkalmazva, és mégis aligha találkozik szakférfi, ki ezen templom tervezését nem tulajdonitaná franczia mesternek vagy még közelebb a ravesi vagy ravegi Mártonnak, kinek sirkövének része még ma is az ujabb templom szentélye külsejére befalazva látható. (V. ö. „Die Grabungen des Erzbischofs von Kalocsa“ czimü 1873-ban megjelent könyvemet.)

[1]) L. a „Magyarországi régészeti Emlékek“ III. köt. II. résznek, mely Lőcsének emlékeit leirja, XIII. tábláját és a szövegnek 148. l.

osztrák káptalanházat is említsek, a zwetli.[1]) Nagyobb káptalanház boltjait majd két, majd több oszlop hordta, ezek ekképen több hajóval birtak. Két oszlopos a cisterciták káptalanháza Heiligenkreuz-ben, alsó Ausztriában.[2]) A mi káptalanházunk négy oszloposnak mondható, vagy szorosabban két oszloposnak és két pilléresnek, e négy támaszon emelkedik kilencz keresztbolt, és igy legközelebb áll több franczia-országi nagy káptalanházhoz, nevezetesen a claire-vauxi cistercitákéhoz[3]), melytől ismét eltér két keleti hajójának vagy osztályának kiszökésével észak és dél felé, és azzal, hogy három keleti hajója egymástól fallal van elkülönitve. Kilencz osztályával káptalanházunk nemének nagyjai közzé tartozik, és a templom szentélyének tágasságával együtt a szerzet számos tagjaira mutat.

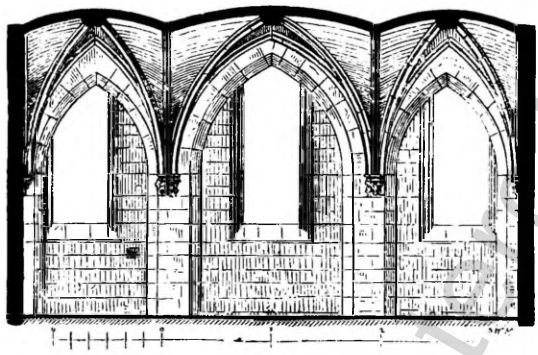

56. ábra.

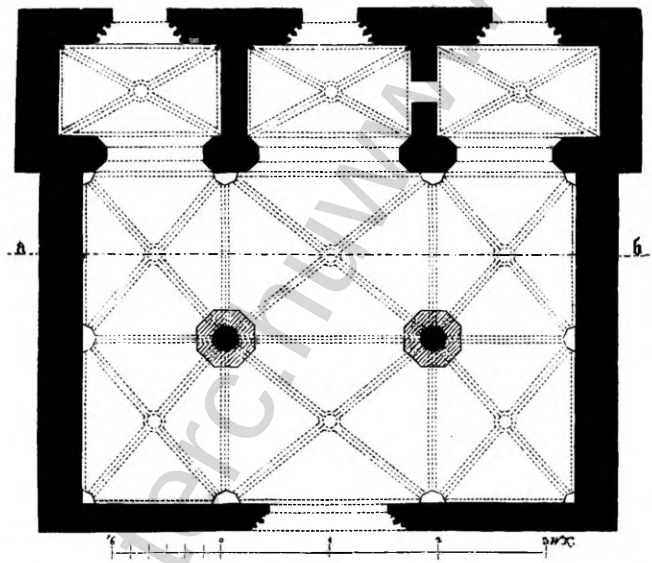

57. ábra.

Középhajója 11,5 bécsi lábat mér, tehát többet a templom fél egységénél, két nyugati oldalhajója, valamivel többet mér 8 bécsi lábnál, midőn az egységnek fél gyökét a kettőből teszi; mert $11{,}5' \times 0{,}707 = 8{,}130'$. A három keleti osztálynak szélessége egyenlő, ürben 9 bécsi láb. E szerint a szélességek ezek:

Nyugaton.

Északi mellékhajó	½ D' = 8,130
Középhajó	U' = 11,500
Déli mellékhajó	½ D' = 8,130
Ürben összesen . . .	27,760

Keleten.

Északi mellékhajó	4b = 8,981
Falvastagság	4l = 1,447
Középhajó	4b = 8,981
Falvastagság	4l = 1,447
Déli mellékhajó	4b = 8,981
Egész szélesség ürben . . .	29,837

[1]) L. „Mittelalterliche Kunstdenkmale des österr. Kaiserstaates". Wien 1860. II. köt. VII. tábla és 56. 57. lap.

[2]) L. „Mittelalterliche Kunstdenkmale des österr. Kaiserstaates". Wien 1858. I. k. I. tábla és 3. s k. l.

[3]) L. „Dictionnaire de l'architecture par M. Viollet-le-Duc." I. köt. 267. l.

A káptalanháznak hossza, kezdve a mérést a keleti zárfal belső felületén, és folytatván a nyugati zárfal külső felületéig, megfelel a három nyugati hajó összes szélességének ürben, azaz 27,760 lábnak: tanuságául, hogy itt is a négyeges alkotás mérvadó.

Ötvenhatodik ábránkon, mely a káptalan keresztszelvényét adja, véve az alapterv **a b** vonalán, megjelenik azon két pillér, melynek hátához támaszkodik két, a keleti termet három osztályra elkülönitő középfal, homlokoldalából pedig szökik ki a gyámkő, melyen a boltozat gerinczezete emelkedik. Szemközt e két pillérrel és annak megfelelve állott hajdan két oszlop, mintegy 18 bécsi hüvelyk átmérővel. De midőn 1743-ban a káptalanházra emeletet raktak, ezen oszlopokat falazattal vették körül, s átváltoztatták erős nyolczoldalu pillérre; az oszlopot alaptervünk fekete köre, az erősitést világosabb szinü nyolczszög jelzi. Hogy az oszlop hajdani állapotával megismerkedjenek, az egyik pillérnek erősitését egész a kapitaelig elszedték, s igy előtünt az utóbbi, melyet Storno rajza után adok. E kapitael azok közé tartozik, melyet a francziák „historié"-nek neveznek; miazt alakosnak mondhatjuk, mert azon állati testnek részei jelennek meg, t. i. emberi fejek, körülvéve lombozattal; a középsőnek szájából két lóherlevél nő ki, mig orra szintén oly levélbe megyen át, mely a fejnek felső részét elfödi; jobbrabalra látunk lombozattal vagy rózsaszirommal keritett fejet; az egyik napvirághoz hasonlit.

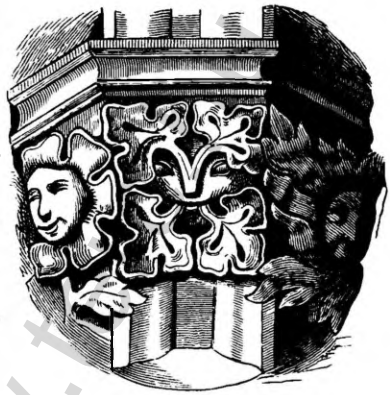

58. ábra.

59. ábra.

60. ábra.

61. ábra.

62. ábra.

63. ábra.

64. ábra.

65. ábra.

Különös figyelmet érdemelnek a falakon látható gyámkövek, melyek nehányát hét (59—65) ábráink adják.

Ily gyámköveknek, minden kalandos megjelenésök daczára, bizonyos meghatározott jelképes jelentőségük van, mely erkölcsi igazságot és tanitást, leczkét vagy tanmondatot szokott kifejezni. Nevezetesen az állatok, már antik világban is erkölcsi jelképeknek tekintettek, legyen azok természetes, legyen azokra ráfogott, költött tulajdonságok magyarázatával. Vannak minden nyelven irt „physiologusoknak", másként „bestiariumok" is nevezett könyvek, melyek ilyféle magyarázattal foglalkoznak, ilyeneket Pitra cardinalis, Heider Gusztáv, Cahier jezsuita, Hommel és mások adtak ki, és nagyban felhasznált Piper „Mythologie der christlichen Kunst von der ältesten Zeit bis ins XVI-te Jahrhundert" czimü, két kötetü, Weimarban 1847-ben és 1851-ben megjelent könyvében. De még az állatoknál sem állapodtak meg a régiek, hanem ilyféle czélra szólottak a növények, sőt még az ásványok mysticus tulajdonairól is.

Heider Gusztáv sok ilyféle jelképes alakot elmésen magyarázott; jelesen a steierországi neubergi zárdatemplom gyámkövein előfordulókat. [1]) Ezen gyámkövek elsején látjuk az oroszlánt, ki kölkeit bőgése és lehelete által életre ébreszti; a másodikon a pelikán kölkeit saját vérével táplálja; a harmadikon a phoenix tüzön uj életre égeti magát; a negyediken szarvas kiköpi a lenyelt kígyót és vizzel tisztitja magát; az ötödiken sirena csábitgat két hajóst; a hatodikon egyszarvu rejtőzik a szűz kebelébe, melyben vadász az állatot eléri; végre a hetedíken két centaurus viaskodik egymással.

[1]) L. „Mitth. d. k. k. Central-Commission" I. köt. (1856. évf.) 3. s k. lapján.

Heider, miután az ábrákat egyenként magyarázta, azok összefüggéséről, folytonosságáról igy szól (7. l.):

„Ha ábráink sorbeli egymásra következését tekintjük, meg kell vallanunk, hogy e jelképek, melyek a be nem avatott előtt csak puszta képzeletként tünnek fel, jelentőségre vergődnek, midőn physiologusunk utmutatásán azokat az egyház méltó díszitményeinek kell elismernünk. A sirenákban és centaurokban ama kisérletek jelképét látjuk, melyek a hivőt szünet nélkül körülfogják; a forráshoz sietö szarvas jelképezi az embernek bűntől való tisztulását a keresztelés által; az egyszarvu, mely a szűznek kebelére siet, Krisztus emberülését magyarázza; a pelikán, halálos áldozatát; végre az oroszlán és a phoenix az istenfinak feltámadását ábrázolja". Összehasonlitás végett itt adom a neubergi gyámköveket, melyeknek cliché-it a bécsi középp. bizottság szivességéből birjuk.

Cahier jezsuita még mélyebben ereszkedett a symbolikába és typologiába, részint a bourgesi székes-egyház festett ablakainak tárgyalásában, részint a „Mélanges" és „Nouveaux Mélanges d'Archéologie" stb. czimü könyvében.

A sopronyi példányokban alig volt szándék, folytonos tanitást vagy folytonos történelemből meritett erkölcsi oktatást adni; minő másutt, p. Neubergben az alakok csoportozásából és vonatkozásból egymásra következhetett, mi még könnyebb volt, hol ily ábrák egész frieseken jelentek meg egymás után következő folytonos sorban; ellenben példányunkban csak egyes elkülönitett alakot látunk, vagy hol kettő előfordul is, az különféle lapra van faragva. Mindazáltal félre nem ismerhető a szándék ezen egyes alakokban is, a physiologusban előadott tulajdonait a barátok szeme elébe helyezni, s igy vallásos oktatást szolgáltatni.

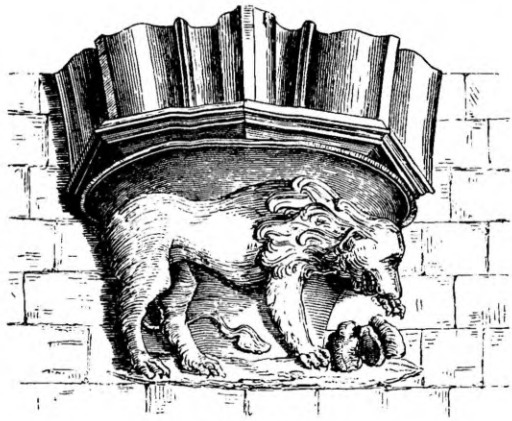

66. ábra.

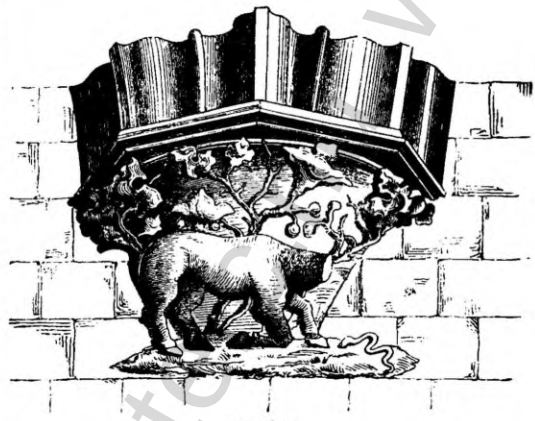

69. ábra.

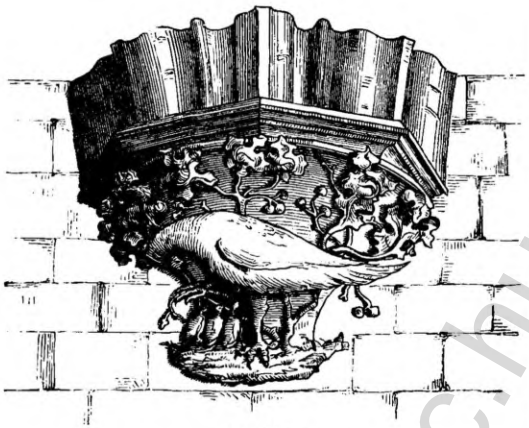

67. ábra.

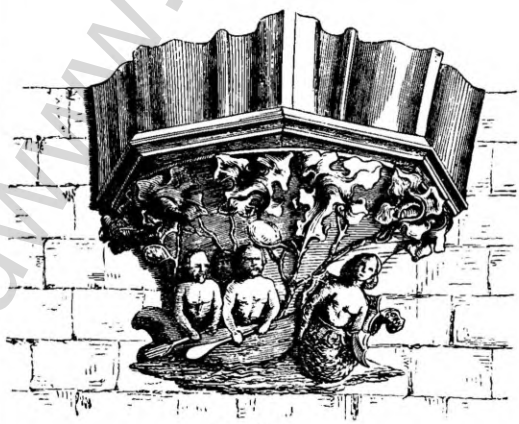

70. ábra.

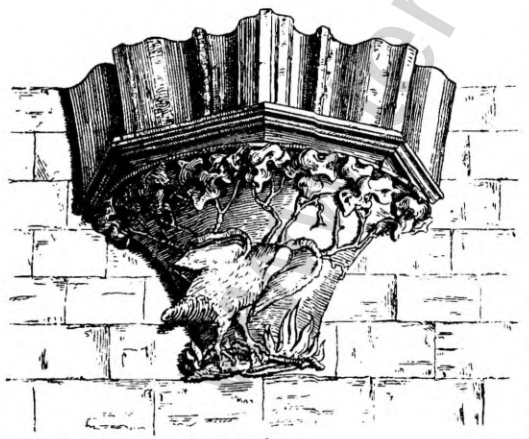

68. ábra

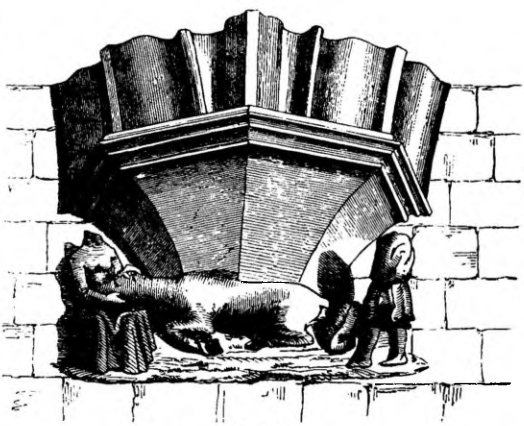

71. ábra.

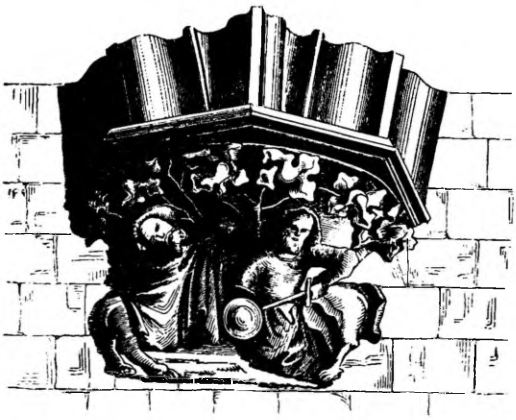

72. ábra.

Ezen állatok közt első helyen áll, valamint azzal kezdi előadását valamennyi physiologus, az

Oroszlán. (65. ábra.)

A miénkhez igen hasonlót ábrázol Cahier a Charité sur Loire nevü templom apsisának belsejéből, megjegyezvén, hogy ezt, szárnyainak daczára, csakugyan oroszlánnak vagy párducznak kell tartanunk, sőt épen a szárny indit arra, hogy oroszlánnak tekintsük, a párducznak mellőzésével, melyet egyenesen Krisztusra vonatkoztak, mig az oroszlán kettős jó és gonosz jellemzéssel bir. A párducról ily értelemben szól Cahier is „Nouv. Mélanges" 128. lapján.[1]) Sz. Márk oroszlána is szárnyas, hogy feje nem oroszlánfő, ezt faragója ismeretlenségének tulajdonithatjuk, ki életében soha e nemü állatot nem látott, de még a Charité oroszlánának feje sincsen jól rajzolva, és e fej is hasonlit a miénkhez.

Mint mondám, az oroszlán a bestiariumok főhelyét foglalja el; valamennyi három tulajdonát csaknem ugyanazon szavakkal elismeri.[1]) Erre nézve ezeket találjuk az aethiopi physiologusban Hommel forditása után:

„Első helyen van szó az oroszlánról, az állatok királyáról. És ezen oroszlán Jakab; mert Jakab fiához mondá, mikor megáldotta: (Mózes I. k. 49. r. 9.) Mint a gyermekded oroszlán a Júda, a gyakorta való diadalom által felnevelt szerelmes fiam: mikor lehajol és lefekszik, mint a hím oroszlán, és mint a nőstény oroszlán, kicsoda költi fel őtet." A physiologus szól az oroszlánról, hogy van három jellege (természete, a görög szövegben *φύσεις*); az első bölcsesége: ha vadászatát szaglalja, farkával kitörli lépteinek nyomát, nehogy az üldöző vadász azon barlangjához jusson s őt elfogja. — Igy Juda törzséből és Dávid gyökéből származott Üdvözitőnk is, amaz uj oroszlán és győző, miután felülről küldetett nyomainak ismeretét, azaz istenségét betakarta. Hasonló volt az angyalokhoz, mig leszállt anyjának, szűz Máriának keblébe, hogy megváltsa a tévedésben ballagó emberiséget. — És amaz Ige testté lett, és lakozott mi közöttünk. (Ján. I. v. 14.) De azok, kik a nélkül, hogy tudták, leszállására ügyeltek, igy szólottak: Kicsoda a dicsőségnek ezen királya?

Az oroszlánnak második tulajdona: Midőn barlangjában alszik, szemei, ha nincsen is ébren, nyitva vannak. — Ezen magyarázat vonatkozik az Énekek Énekének 5 r. 2. versére: Én elaludtam vala, jóllehet lelkemben vigyázok vala. — Urunk testével a keresztfán

[1]) L'animal, en dépit de l'aile qui surmonte son épaule, peut être le lion (si ce n'est la panthère). C'est par lui que débutent tous les vieux Bestiaires, et il se trouve à la Charité, en tête de la ligne à gauche. Au surplus, lion ou panthère figurent également Notre-Seigneur, et sont animaux bondissants. („Nouv. Mélanges" Paris 1874. 145. l.)

[1]) „Die Aethiopische Uebersetzung des Physiologus" (azaz a görög szövegnek forditása) v. Fritz Hommel. Leipzig 1877. S. 45. — Deutsche Sprachdenkmale des zwölften Jahrhunderts von Th. G. v. Karajan. Wien 1846. IV. darab. Physiologus S. 74. — Ueber Thiersymbolik und das Symbol des Löwen in der christl. Kunst v. Dr. Gustav Heider. Wien, 1849. — Nouv. Mélanges az armeni physiologus forditásában. „Le Lion" p. 117.

aluszik, hanem isteni természetében ébren van atyjának jobbján. Mint mondva van: nem alszik az, ki Izrael fölött őrködik.

Az oroszlánnak harmadik tulajdona: A nőstény oroszlán kölkét halva szülé, az anya őrzi, mig apja hazatér, és ez harmad napra megérkezik és kölkére lehel s igy felébreszti. — Igy felébresztette mindenható apja is fiát, ki a világ kezdete óta létezett, urunkat, Krisztust, kit isteni hatalma felébresztett és ki mindnyájunkat felébreszt. Jól mondta Jakab: Kicsoda költi fel őtet?

Mind e három tulajdona miatt az oroszlánt Krisztushoz hasonlitották, sőt jelképileg vele azonositották, midőn mindkettőt Judának hősét mondtak; de másrészt ugyancsak az oroszlán az ördöghez is volt hasonlitva, midőn sz. Péter I. lev. 5. r. 8. versében ezt mondja: „Józanak legyetek, vigyázzatok, mert a ti ellenségtek az ördög, mint az orditó oroszlán, széllyeljár, keresvén, kit elnyeljen.“ Sőt már Dávid is felkiált a zsoltárban (22. v. 22.): „Szabadits meg engemet az oroszlánnak szájából“, és sz. Ágoston (sermo LXXIV.) „Quis non incurreret in dentes leonis, nisi vicisset leo de tribu Juda“. Az utóbbi mondatban a jó oroszlán egyenesen ellen van téve a gonosz oroszlánnak, s igy kettős természete világosan van kitüntetve.

Előfordul az oroszlán mint a szentségnek vivője és őre is [1]). Számtalan keresztyén egyház kapuzata oldalán látjuk az oroszlánt, innen, mert itt biráskodtak a püspökök, eredt a mondat: „inter leones“, azaz az oroszlánok közt hozott itélet. V. Sixtus pápának 1586-ban vert érmén megjelenik a frigyládán ülő oroszlán, ezen felirattal: Vigilat sacri thesauri custos.[2])

Megjelenik az oroszlán mint több szentnek társa, követője: p. o. Jeromosé, mig más szentnél a szent halálának nemét oroszlánok által jelzi. Sz. Ágoston Dániel mulatását az oroszlán veremben Krisztus mulatásával a sivatagban hasonlitja össze, az oroszlán itt a magánosság jelképének vehető.[1])

Jó jelképnek az oroszlánt már az egyptomiak tartották, midőn a Nil éltető áradása az oroszlán jele alatt kezdődött; innen az egész ókoron át mai napig szokásos a források és kutak csöveit oroszlán száján keresztülvezetni.

A baseli Münsterben az oroszlán, classikai mythosban, csalóként lép föl. A szentély egyik, a XII. századból származó oszlopon Pyramus a Thysbe ruháját torkában vivő oroszlánra üt, — Thysbe Pyramus holt testét siratja és kardjára rohan, más oszlopon látjuk Ádám és Éva bünbe esését, máson szörnyekkel csatázó lovagokat; tehát, mint Piper mondja, e három oszlop ábrázolja a bünnek eredetét és következményét, részben pedig a gonosznak hatalmaskodását és furfangját.[2])

Hasonlóképen, mondja Piper, Hercules is már a régi világ nézete szerint, midőn az oroszlánt megöli, a gonosznak, károsnak irtójaként tekintetett; s igy „Hercules a keresztyén világban is typusa ama nagy győzőnek, ki az ördögöt megfosztotta hatalmától és munkáit megsemmisitette“ [3]).

Kentauros. (60. és 61. ábra.)

Ugyanis az antik világból a keresztyénbe átvett alak a Kentauros vagy Centaurus is, kit a görögök félember és félállatként képeztek, és e szerint erőszakosnak, vadnak a polgárosodás ellenségének tartottak. De van a Centaurusnak más ellenkező természete is, sőt ennek értelmében a Centaurus valóságos

[1]) Heider III. „Der Löwe als Träger u. Wächter d. Heiligthums.“ id. m. 34. l.

[2]) Heider id. m. 39. l.

[1]) Heider i. m. 41. és 42. l.

[2]) Piper Myth. und Symb. d. christl. Kunst. 1. r. 1847. S. 408.

[3]) Pip. id. m. 409. l.

bölcs, minő volt Chiron, ki Achillest nevelte. Az archai művészet a Centaurust néha egészen emberi alakban ábrázolta, kinek hátából a lótest kinő. Az antik világban a Centaurok többnyire harczosok, a keresztyénben vadászok, de kik leginkább embereket vadásznak, s igy jelképei a Sátánnak, mint Rabanus Maurus mondja: „Venator autem est diabolus.“

Az aethiopi physiologus igy szól az Onokentaurosról.[1]) Onokentaurusok arczukról le csipőkükig emberek, de hátuk a szamáré, körmük tömör, egész testök izgatott. — Ilyenek azon emberek, kik hasonló arczczal az egyházba tolakodnak, szinlelnek, mintha igaztevők volnának, de megtagadják erejöket; bár keresztyéneknek neveztetnek, mégis elhagyják a keresztyén egyházat és elvesznek. Ezek hasonlók a Sirenákhoz és Onokentaurusokhoz; kivülről hitet szinlelnek, hanem ellenszegülnek a szentségek hatalmának és beszédükkel csábitják az együgyüt, mint mondja az irás (I. levél a Korinth. XV. r. 33. vers): „Ne tévelyegjetek. A jó erkölcsöt megfertőztetik a gonosz társaságok“.

Karajannál[2]) is ki van emelve az Onokentaurosnak kettős alakja, emberi lélekzete, hanem kettős nyelve és rosz erkölcse. Jó képü, hanem vad jótét ellen. Dávid mondja, mig az ember tiszteletre méltó volt, nem kellett semmitől félnie; de csakhamar hasonlitott baromhoz, és ekkor egy sorsra került azzal.

Két gyámkövünkön látunk négy Centaurust, kinek azonban csak előlába van, a hátulsó hibázik, és ezért lehetne ellenvetés megnevezésem ellen, de hivatkozom Cahier hielmességére, ki a miénkhez fölötte hasonló alakot félcentaurusoknak mondja. Cahiernek legnevezetesebb félcentaurusai a strassburgi Münster egyik friesén fordulnak elő.[1]) Az első (NO csoportban) harczol Sirenával: arcza, keze és melle emberi, hanem testének alsó része, nem lóé vagy szamáré, hanem oroszláné. felső teste, mint emberé, nemkülönben mint sopronyi példányunk egyikének teste köpenyfélével van ruházva: van pedig kardja és paisa. A csoportnak magyarázata ez: Sirenes et centaures plus ou moins diaboliques entrant en lutte par la force ou la séduction. A második csoport (159. l.) képez két női félcentaurust, mindkettőnek emberi teste ruhát hord, egyiknek van ló-, a másodiknak oroszlán lába, az egyik hegedüféle hangszeren játszik, a második jobb mutató ujját emelve, mintegy élvezi a zenét, ezt, — nem tudom, mi oknál fogva, — Cahier Sirenának mondja. E csoportra következik más, ugyanis két zenélő félcentaurusból álló csoport. „Une jeune semi-centaure s'exerce sur le luthe ou la viole, en présence d'une semi-sirène qui semble lui faire la leçon et battre la mesure. La tenue de la dernière est sensiblement irréprochable et n'annonce aucune coquetterie malséante. Je proposerais donc de voir ici les fréquentations dangereuses, lors même qu'elles n'ont rien de repoussant au premier aspect; leçon qui importait beaucoup sur l'une et l'autre rive du Rhin.“ — Következik a középkori egyház harczának leirása a játékok, kuruzslók, kötéltánczosok, stb. ellen. — Vannak Cahier munkájában még más félcentaurok is.

Piper[2]) a teljes, azaz négylábu Centaurokra nézve igy nyilatkozik: 1. Az antik világ a Kentaurokat nemcsak harczban a Lapithákkal és bacchusi menetben, hanem az alvilág Daemonaiként is ábrázolta, ezen utóbbi alakban gyötrik a lelkeket. 2. Ily szolgálatra használta fel a Centaurokat a keresztyén egy-

[1]) Hommel Aeth. Phyl. 59. és 60. l.
[2]) Deutsche Sprachdenkmale S. 81.

[1]) Nouv. Mélanges 156. 159. 161. l.
[2]) Myth. d. chr. Kunst. I. 393. s k. l.

ház is, mintegy a X. század óta: igy alkalmazza őket Dante is. 3. A Centaurok gyakran a templomok bejárásán fordulván elő, ugy tekintetnek, mint az egyházon kivül ez ellen működők, sőt még abba is betolakodóknak. 4. A Centaurok harczban az emberekkel, ezeket nyilazák, vagy azok által legyőzetnek; (és ez Rabanus ördögi vadászatnak egyik oldala). 5. Később a Centaurok szobrászati vagy festészeti díszként, kivált frieseken és a miniaturok keretén fordulnak elő.

Tengeri szörny, Serra, *κῆτος*. (59. és 64. ábra.)

Erről az aethiopi physiologus (84. l.) ezt mondja:

Van nagy szárnya, és ha nagy hajót lát, üzőbe veszi, és ha e mellett 30 vagy 40 stadiumot elvonult, szárnyai megerőtetése miatt elfáradtan előbbi helyére tér vissza. — A hajók apostolok és martyrok, melyek e világon különféle szenvedéseinek vannak alávetve, hanem eltürik, sok értékes árut vivén, a hullámok zaklatását, mig a kikötőt elérik. De az állat, mely a hajóval versenyt fut, azokat jelképezi, kik jó műveken és dicséretes pályázattal kezdenek, hanem fáradtan lemondanak a megmentő kikötő elérésétől.[1])

Karaján XIV. táblájáu egy 59. és 64. ábránkhoz fölötte hasonló állatot látunk; emlős fejjel és madár testtel és főképen az uszásra alkalmas lúd- vagy kacsalábbal. A szörny torkából mintegy tüzet okád két hajóban evedző ember ellen. A szöveg egyenesen hivatkozik ezen ábrára (81. l.):

Ein andir tier iewa, indem mere hezzet (heisset) serra. dasselbe tier hat ubilen list, es ist getan als hie gemalet ist.

[1]) Ezen szöveg szigoru forditása a görög *φυσιόλογος*-nak, melyet Pitra cardinalis „Spiciologium Solesmense" III. köt. 342. l. olvassuk IV. szám és *περί κήτους καλουμένου Ιμίονος* czim alatt, valamint az egész aethiopi codex nem egyéb, mint a görög eredetinek forditása.

A többiben ezen physiologus megegyezik az előbbivel, és ugyanezt olvassuk Cahier „Nouv. Mélanges" czimü könyvének 120. l. is: „De la bête nommée scie" czim alatt.

Egyik Serránk oldalán férfi ül, gyámkövünk egyetlen emberi alakja, — ki baljával fejét támogatja, jobbját térdére teszi. E férfi hosszu tunikát visel, és fején hegyes sapkát, minőt a középkori művészet a zsidók és pogányok jellemzésére használt. E szerint feltehetni, hogy a szobrász itt hitetlent akart ábrázolni, ki nagyon is illik a jó szándékkal csakhamar felhagyó Serra társaságába. Cahier „Nouv. Mélanges" 179. lapján van egy férfi, ki a miénkhez némileg hasonló helyzetben fülét egy mellette guggoló sárkányhoz lehajtja, s ez igy van magyarázva, mintha e férfi a gonosznak rosz tanácsára hallgatna.

Majom. (63. ábra.)

63. ábránk majmot ábrázol, ki, ugy tetszik, megerőltetéssel szétterjesztett karral és összehuzott lábbal hordja a fölötte emelkedő boltgerinczeket; a láb nincsen ugyan kézalakban adva, de az arcz és az emberi testhez hasonló alak itt mégis majomra enged ráismerni.

Az aethiopi physiologus (92. l.) a majomról a görög szöveg után mondja, hogy arcza ahoz hasonlit, ki (jól) kezdett, hanem soha nem végzett, az ördöghez. Elébb az angyalok főnöke volt; de később Isten ellenségének nevezték, mint hajdan Isten megbizottja volt. Igy a majom nem bir semmit bevégezni.

Karaján kézirata nő nemü majomról (Affine) igy szól: az ördög képével bir, nincsen sem (emberi) feje, sem farka, elől tisztességes, de hátul igen csunya. Mikor az ördögnek még angyal neve volt az égi karban, volt még feje, de mióta csalárdan elpártolt, elvesztette fejét és farkát. Igy kicsapva az égből, elkárhoztatott mindazokkal, kik őt követték.

Rák. (62. ábra.)

A rákról, mely gyámkövünk egyikét átkarolja, az idézett physiologusok nem szólanak. Hihető, hogy annak jelképes jelentősége szokásos hátra felé járásától van véve, mi a „tendere ad perfectionem“ a barátok ezen nyilvános törvénye épen ellenkezőjét ábrázolja, s igy a rák mint intés, mint követésre nem alkalmas példány, itt foglalna helyet.

Ámbár káptalanházunk jelenleg fölötte elhanyagolt állapotában lomtárul van használva, mégis hajdani díszes voltát nemcsak a körülvevő nyers falazat alatt lapangó kapitaelek és az imént leirt jelképes gyámkövek, hanem egyéb részletei is világosan árulják el; igy alaprajzán az ajtónak és ablakoknak díszes bélletét látni, mely többféle hengertagból és horonyból van szerkesztve.

Stylje, a templom styljével megegyezvén, káptalanházunkat a templommal egykorunak és ugyanegy iskolából kikerültnek mondhatjuk.

SZ. JÁNOS TEMPLOMA

(a bécsi utczában).

Ez tulajdonképen csak kápolna; mert osztatlan hajója nincsen elkülönitve a szentélytől. A falak közt mért szélessége azaz egysége mintegy 25 bécsi láb és egész hossza ürben $2\frac{4}{5}$ egység $= 60'$; magassága a templom fölepétől egész a főpárkányzat kezdetéig $\sqrt{2}$, tehát $25' \times 1.414 = 35{,}35'$, ennél valamivel csekélyebb boltjának magassága.

Az egyetlen hajó három osztályra van osztva, ezekre következik egy hoszszentélyosztály és a nyolczszögből alkotott három oldalu szentélyzárás, a zárás gerinczeinek nincsenek ellentámasztó gerinczei. A nyugati bejárás igen egyszerü, tagozatlan bélletü. Egyszerüek és tagozott bélletnélküliek az ablakok is, melyeket részben befalaztak és csúcsívöket körívre változtatták át. Az ablakok alatt eredetileg mellpárkány futott végig, melyből emelkednek a három faloszlopkából álló gerinczhordók, a középső alatt, valamint az osztályok boltzárkövein vannak késő alaku czimerpaisok. A falak és támak erősek. A kápolna északnyugati szögében nyolczoldalu toronyka emelkedik.

Ezen kápolnáról ezt olvassuk a „M. Orv. és Term. vizsg. sopronyi évkönyv“ 41. lapján: „Hogy ki által épittetett ezen keresztelő sz. Jánosnak szentelt templom, egészen ismeretlen. 1484-ben megujittatott. Szintoly keveset tudni arról, hogy mikor jutott a sz. János lovagi rendjének birtokába. Minthogy azonban II. András király 1217-ben nekik adta a sopronyi vámjogot (Katona, Tom. V. p. 285.), s IV. Béla király 1247-ben egy más tetemes kedvezményért kötelességükké tette, hogy valamely keresztyén hatalmassági háboru alkalmával ötven lovagot állitsanak némely végváruknak, melyek között névszerint Soprony is emlittetik, oltalmára (Katona, Tom. IV. p. 100.), tehát hihető, hogy nem sokkal ezen kedvezmény után küldöttek szállitványt Sopronyba, sajátul kapván a templomot, az ezzel határos épületeket pedig lakásul. Mindezeknek birtokában maradtak 1522-dikig stb. és u. o. 152. l.

„Kivül a bejárás felett (olvasható): „A [illegible] Aedificata, ez alatt a templomban eltemettetett Trakostyani ifjabb Draskovits

győri püspök, — ki a sopronyi iskolát 1636. állitotta, † 1650-ben, — czímere. Egyik támon ker. sz. János kis kőszobra, a husvéti bárányt kezében tartva, s ez még az első (?) épités korból: alatta anno dñi ıɪʃccctxxxiiii (1484) — renovata"; egy másik támon pedig kékre festett tányér, sz. János fejével. — Hasztalan keresünk e templomban akár csudafajta faragványokat, akár elhalt lovagok oszlopait, egyedül a párkányzat széle van ellátva táblákkal (értsd a gyámkövek alatti paisokkal), mint egykori czimerek helyével, de melyeket a régiséget legkevésbé tisztelő tudatlan kezek régen bemeszeltek."

Az 1484-dik év, melyet az északkeleti támon olvasunk, azon év, melyben a jelenleg is fenálló kápolna épittetett, mint ezt egész, késő csucsives stylje kétségen kivül helyezi, a kapu fölötti 1214-ik évet, daczára, hogy ez alatt „aedificata" áll, csak a mult században irták ide, midőn a toronykára foghagyma alaku sisakját tették fel. Sz. János álló szoborkája igen durva miveletü, és nem sokkal jobb a tálon fekvő, vagyis inkább állva ábrázolt feje sem. Mindkettő fölött emelkedik disztető. Az utóbbi fölött a tám nyeregtető fején dobor paison látunk egy A betü alatt hatágu csillagot.

Storno a kápolna egyik zárkövén, bemeszelése alatt az ország czimerének kettős keresztjére vél ráismerhetni.

Állott-e a mostani épitmény helyén 1484 előtt valamely régibb, a XIII. század elejéből származó templom, többé nem tudhatni, de bizonyos, hogy a mostaniban a XIII. század legcsekélyebb nyoma sem fordul elő.

SZ. LÉLEK TEMPLOMA.

Az Orvosok és Természetvizsg. sopronyi évkönyve 152. lapján ezeket mondja e templomról:

„Majd éppen azon korból, mint a fentebbi (sz. Jánosé), terjedelmére és alakjára azon mintára ütve. Épittetett 1221-ben Tornhost (a 42. l. e név Forhoff hangzik) Tamás által, mit a kar (szentély) feletti kőben levő irás ó-német betükkel igy jegyzi fel: a. d. m. duc. XXI hanc capellam edificavit thomas forhoff; ószerü kis tornya egész épségében fentartva, régiségét hitelesiti. — 1782-ben a sanctuariummal nagyobbittatott. Dorffmeister István által kifestve. Igy Sopronynak ezen két temploma II. András korából való."

Mit sz. János templomkájáról, keletkezési korára nézve mondtunk, ez a sz. lélekének tekintetében is áll, t. i. hogy ez is késő csúcsíves koru: tehát ezért hasonlit mindkettő egymáshoz.

Egyébiránt a templomka belseje, még későbbi tatarozás által, egészen el van ferditve; külsején még megmaradt a tám, és délnyugati sarkán egy, mintegy ide akasztott toronyka.

Az épitmény kevés érdekkel bir, de van mégis csinos ajtózörgetője, mely mesterében ügyes lakatost árul el.

---

hu www.terc.hu www.terc.hu www

POZSONY.

A POZSONYI VÁR.

Alig fogjuk tagadhatni, hogy a pozsonyi vár keletkezése a magyarok bevándorlását megelőzött korba esik. Ugyanily valószinü a dévényi várnak régisége; mert hiszen fekvése a Duna és Morva képezte szögletben közönbös nem lehetett Carnuntum irányában; s igy a küzdés ezen földszög birtokáért az egész középkoron át folyvást tartott Magyar- és Németország közt.

Pogán [1]) röpiratában a pozsonyi káptalan alapitását, melyről tudjuk, hogy eredetileg a pozsonyi várban volt elhelyezve, Salaghyval Zventibald, morva herczegnek (870 körül) tulajdonitja; szavai ezek (a 13. l. első jegyzetében):

„Steph. Salaghy suspicatur, arcem Dovina, ad confluentem Danubii et Moravae positam, Hungaris Dévény, Ducum Marachaniae sedem, latinis Speculam Julii, propterea, quod ex ea partes in omnes, velut e sublimi quadam specula prospectus esset, tunc dictam fuisse, atque in hunc locum, ob praerogativam Residentiae Principum, quam maxime quadrare vult Episcopatum Speculojuliensem, a Zventibaldo restitutum; quem alium (a nyitrai volna a második) ab Olomucensi, et extra hodiernam Moraviam fuisse, contra scriptores Moravos. Bohemos ac paucos Hungaros, invicte probat. Ista si vera sunt, fieri et illud potuit, ut exstinctis per Hungaros veteris Moraviae Episcopatibus, et Ducum sede Dovina eversa, Capitulum Speculojuliense cum Praeposito suo in proximum castrum Posoniense commigraverit, sicque pateret ratio, cur tanta et plane Episcopalis fuerit Praepositorum Posoniensium authoritas et jurisdictio .... scilicet, quia vacante sede Episcopali tota jurisdictio recidisset in Capitulum, atque istud exercuisset quidem illam per Praepositum suum, in non paucis tamen ab assensu suo pendere voluisset. Pateret simul, qui fieri potuerit, ut Praepositura Posoniensis in lege Colomanni major diceretur, illique relinqueretur judicium ferri et aquae, sedibus Episcopalibus proprium. Sed haec, quia teste et sufficientibus monumentis destituuntur, non ultra conjecturam assurgere posse cuique manifestum est". Itt a Specula Julii névnek alkalmazása a dévényi várra kevésbé van kellőleg indokolva: mert ezen elnevezést különböző régi irók, különböző helyiségre alkalmazzák. Épen ugy nincsen bebizonyitva, hogy a dévényi praepositurát Zventibald alapitotta; de mégis valószinünek tetszik, hogy a dévényi, később Pozsonyba áttett praepositura igen régi, és hogy az utóbbi viszonyban állott a pozso-

[1]) L. Praepositura et Praepositi S. Martini alias SS. Salvatoris de Posonio. Authore Adalb. Pogán, Praep. Poson. 1855.

www.tarc.hu

nyi várral, melynek, mint mindjárt látandjuk, területén feküdt.

A várnak későbbi, tatárjárás előtti történetét Rakovszky István [1]) röviden ezekben foglalja össze:

„1050. Pozsony már Henrik német császár által keményen vivatott, ki nemzeti hagyomány szerint, csak a vitéz Zotmund buvárnak hősi tette által kényszerittetett az ostrommal felhagyni; ez ugyanis a császárnak a Dunán horgonyozó élelmi hajóit s katapultáit (hadi vígépeit) egy sötét éjjelen elsülyeszté".

„Alig mult el e veszély, midőn a Salamon, Géza, László között kitört véres viszály miatt uj vész tornyosult az ország és a város fölé. Miután Salamon a Rákoson megveretett, először Mosony várába, utóbb Pozsonyba menekült, hol a várat és a várost (?) sebtiben megerősitteté. Neki tulajdonittatik az azon időben bevehetetlen, most már rég eltünt vödriczi kapunak épittetése is. László nyomban követé a menekülőt Pozsonyig, a várost megszállá, s a veszélynek csak az ellenségeskedő testvérek későbbi kibékülése vetett véget".

„1077-ben meghalt Géza. Salamon most már Pozsonyban maradt azon reményben, hogy az uralkodást elnyeri. De a nemzet többsége Lászlóhoz hajlott, mely csalódás következtében Salamon többszöri támadást kisérlett ellenei ellen, mig végre ezek hatalmába kerülvén a város, azt ő többé nem látta".

„Mennyire tartós békének örült Pozsony Kálmán uralkodása alatt (1905—1115), ki nem puhatolható: hihető, hogy a keresztes hadak e helyet is érinték. II. István és vak Béla idejében (1115—40) a város ellenséges rohamoktól meg lőn kimélve, azonban II. Géza trónraléptével Pozsony csakhamar ismét a harczi események szinhelyévé lőn. Henrik császár német fejedelmekkel szövetkezve, Magyarország ellen hadat inditott, és Pozsonyt, mint az ország kulcsát, Rapold vezére által keményen ostromoltatta, kinek sikerült is, hosszabb ideig tartó ellentállás után csellel bevenni. Azonban közeledék Géza, s a császári hadat megverte. III. István a város iránt különös jó indulattal viselteték annyira, hogy több polgárait nemességre emelte. Most történetünkben hézag támad, a mennyiben Pozsony sorsa III. Béla, Imre és László (1173—1205) királyok alatt ismeretlen. Imrének tulajdonittatik, hogy 1204 a székes-egyházat a várból a városba tette át. Szintoly keveset találunk II. Endre mozgalmas idejéből feljegyezve; mignem IV. Béla trónraléptével kemény próbaévek következtek be. A tatárok majdnem egész Európát elárasztván. Magyarhonba is betörtek; a királyi had a Sajónál (1241) megveretett, maga a király menekülve, ide s tova bolyongott, s az ellenség Pozsony határáig száguldozott; a város ugyan meg lőn kimélve, környéke azonban, s a közel fekvő helységek, mint Széplak (Schöndorf) és Blumenau, tökéletesen feldulattak. De a pozsonyiaknak nem egyedül ez ellenséggel kellett küzdeniök. Frigyes, osztrák herczeg is szorongatá a sokat szenvedteket, s épen oly rettenetesen dult, mint az ázsiai csordahad".

Valamint Németországban a magyarok pusztitása után, ugy Magyarországon a tatárpusztitás után az erősebb védhelyek emelésének szüksége elodázhatlanul feltünt. Innen van, hogy nálunk a várak épitése és a városok falakkal körülvétele, a XIII. század második felében, élénk lendületet nyert. Ezen körülmény okozta IV. Bélának két cselekvényét is, mely a pozsonyi vár érdekére vonatkozott és tudomásunkra jutott.

1245-ben a király Moch testvéreknek

[1]) L. „Pozsony és környéke". Pozsony, 1865. 4. és k. l.

Nyéket adományozza jutalmául azon torony építéséért, melyet a pozsonyi várban saját költségükön eszközöltek a testvérek. Egyszersmind e torony épen tartására kötelezteték. [1])

1247-ben pedig a király az ispotályos lovagoknak gazdag birtokot adományoz, hogy az azoknak őrségére bizott pozsonyi várat jó karban tarthassák. [2])

Más torony emelkedett 1254-ben a Duna partján, melyről Rómer ezt irja (Pozsony és környéke, 1865. 260. l.):

„Ezen tornyot, vagy jobban erődöt, saját költségén épité János, pilisi apát, 1254-ben (F. C. D. IV. 2. 218.), mihez a király engedelmét kinyeré. A torony oly helyen állt, mely Vepruch-nak (talán Wedritz) hivatott. Itt valóban oly tornyot kell értenünk, mely a vedritzi-utcza végén állott." És tovább (261.l.): „A vizi-torony gyakrabban előfordul a városi számadásokban (Motkó Pr. Zeitung 1858. 190. sz.): Nem kételkedem, hogy azon magas torony, mely Braun: „Urbium praecipuarum totius mundi" czimü munkája IV. köt. levő képen a vár alatt, a wedriczi-utcza végén le van rajzolva, a Wasserthurmot ábrázolja". Rakovszky nézete helyes, mely szerint ezen vizi-tornyot a vár előerődének tekinti, a várral födött járdával volt összekötve: de ha a pilisi apát csak 1254-ben épittette, nem lehet, mint Rakovszky hiszi, egykoru a várral. (L. Pressb. Zeit. 1877. 32. szám.)

1271-ben Ottokar, cseh király, Pozsonyt elfoglalta és 1276-ig hatalmában megtartotta. Időközben a város és a vár roppant kárt szenvedett.

1287-ben (F. C. D. V. 3. 345): „Ladislaus (Cunus) Castrenses Posonienses, qui in castro ejate recuperato singularem exhibuerunt virtutem, in consortium regni Nobilium aggregat."

A következő XIV-ik századból alig maradt ránk fontos, a várra vonatkozó okmány. A legközelebbi Zsigmond királynak intézkedése a vár őrzése ötletéből. (F. C. D. X. 4. 116. s k. l.) Confirmatoriae Sigismundi Regis 1402 emanatae [1]), melyben az mondatik, hogy Zsigmond király ezen (a vizi) tornyot a hozzá tartozandó házak, gunyhók és udvarokkal, melyek a külvárosban a torony mögött fekszenek, 30 arany forintért, jobb őrzés végett, a pilisi conventtől megvette, és saltói Bonaventura Jakab, kedves hivének és fiának Gáspárnak adományozá azon feltétellel, hogy azt őrizze, és a rév harmad részét — melynek

[1]) Bela IV. filios Moch. Jobbagiones Castri Poson, ob turrim in eo suis sumtibus aedificatam, conservandamque donata terra Nyék remuneratur. (Fehér. C. D. IV. 1. 380.)

[2]) Bela IV. Hospitalariis terras amplissimas de Zeurino confert — et inter aliorum etiam castri Posoniensis custodiam iis tradit. (F. C. D. IV. 1. 452.): „Contra exercitum autem Christianorum, regnum nostrum intrare volentem, obligavit se (Praeceptor magnus hospitalis Jerosolymitani) nomine dictae domus, dare quinquaginta fratres armatos ad custodiam et defensionem castrorum, et munitionum in confiniis existentium. Ut est Posonium, Musunium, Suprunium, Castrum Ferreum, castrum novum et etiam infra, ubicunque rex voluerit collocare, et sexaginta contra Tartaros, si regnum nostrum ipsos intrare contingat; quod absit". Ezekhez megjegyzi Fehér: „Non diu poterant Cruciferi tueri provinciam contra Bulgaros; eam, ut videtur, sponte relictam, jam anno 1249 administrare coepit nomine Comitis Seuerinensis Laurentius". Nem tudjuk, vajjon egyszersmind megszünt-e a lovag-barátok, a határvárak védelmére vonatkozó kötelessége is?

[1]) Confirmatoriae super donatione Turris in littore Danubii sub Monte Castri Poson sitae, olim ad Pilisense Monasterium pertinentis, sed causa melioris custodiae castri et civitatis ejusdem per Regem occupatae, Jacobo Bonaventura de Salto, civi Posoniensi, Aulae Regiae Familiari, ac filio ejus Caspar, haeredibusque anno 1402 ea conditione factae, ut eadem Turris per dictum Jacobum et Casparem, ac haeredes eorum omni tempore custodibus provideatur.

beszedésére a torony, mint a Duna partján fekvő épület, nagyon alkalmas, a fennevezett (pilisi) apátságnak kiszolgálja. (Rómer Pozs. és körny. 260. l.)

„1430-ban a város 500 aranyforintnyi kölcsönre szólittatott fel Zsigmond királytól, de a várakozásnak csak Rozgon István, Schlick Gáspár, Csapi László s mások jótállása mellett felelt meg, minthogy a város már elébb a vár erődítéséhez 2400 forinttal járult". (Pozs. és körny. 11. l.)

Nem sokára ezután magok a pozsonyiak a várat ostromolták; ők t. i. Erzsébet, Albert király özvegyéhez híven ragaszkodtak, kinek ellene volt Rozgony a vár kapitánya, ki a vizitornyot is megszállva tartotta. Ezen ostromra és megvivásra vonatkozó igen érdekes, a pozsonyi levéltárban talált adatokat közöl Rakovszky István:

„1439. évben meghalt hirtelen halállal Neszmélyben, Albert király, a pártviszály által zilált országot özvegyének, Erzsébetnek hagyva hátra. A rendek egyik része, mint tudva van, hozzá csatlakozott, a másik pedig Ulászló, lengyel királyhoz; Pozsony mindkét pártnak szinhelye volt. A város polgárai ritka hűséggel, bátorsággal és vérök és vagyonuk feláldozásával a királynéhoz s az utánszülött Lászlóhoz ragaszkodtak, mi alatt a pozsonyi gróf Rozgony István a lengyel királynak hódolt. — A lovagias polgárok elvégre fegyverhez nyúlva, gyötrőjöket várában ostrom alá fogták. A történetirók által nem emlitett esetről bő felvilágositást ad a gazdag városi levéltár. Mindazáltal a vár, bevehetlen maradt, mert jóllehet Giskra, Erzsébet csapatainak parancsnoka, az ellenkirálynak Kassáról való visszanyomatása után mindent elkövetett, hogy a várat bevehesse, az azonban annál kevésbé sikerült, miután Ulászló párthivét, Taurunust Nagyszombatba küldé, s onnan a pozsonyiakat háborgatá, ugy annyira, hogy maga Erzsébet is fiával s az ország koronájával Bécsbe menekült. A királyné megszabaditá a várost minden harminczad adótól 1440-ben, s Ulászló uj csapatokat s lőszereket helyzett a várba, mindazáltal nem kisérlette tovább a város bevételét, mely még mindig a bátor polgároktól, Ranes és Kunigsfelder városbirák alatt, egyesülve Erzsébet zsoldosaival, hősiesen védelmeztetett. Csak a számos városi okmány átlapozgatása után szerezhet magának az ember tiszta képet azon vészteljes korszakról, és akkor mind fogja csodálni az akkori polgárság bátorságát." — Ezt irta Rakovszky 1865-ben a „Pozs. és Körny." czimü, az „Orvosok és Természetbuvárok" vándorgyülésének pozsonyi gyülekezet számára szerkesztett könyv 12. és 13. l. Azóta tüzetesebben szólott e tárgyról a Pressb. Zeitung 1877. évf. 32. számában.

„1439-ben sikerült két napi ostrom után a vizitornyot elfoglalni, mire a fölötte fekvő külső vár is megadta magát. Igy a polgárok ismét ezen torony birtokába jutottak, és abban 1440-ben tizenkét zsoldosból álló csapatot tartottak [1]).

[1]) „Die Stadtkammerrechnung d. d. 1434 zählt mehrere Ausgaben zur Befestigung des Wasserthurmes auf. — Ausserhalb desselben stand der Schutzgatter der Wödritz, was aus der Rechnung d. d. 1440 hervorgeht. — Er scheint mit einem tiefen Graben umgeben gewesen zu sein. — In der drangvollen Periode unter der Königin Elisabeth, in der die Bürgerschaft zu ihr haltend, den Burggrafen belagerte, spielte auch der Wasserthurm eine Rolle, denn die Bürger nahmen ihn mit stürmender Hand. Die Stadtkammerrechnung von 1439 gibt über diesen Vorgang in mehreren Posten Aufschluss: „„Item Am pfinztag vor Maria Magdalena, um zwaen veln (Felle) zu Pulwer Sekchen, als man dy Stat püxen füer den wasserthuren fueret, ye ain vell umb 72 Den."" Den darauffolgenden Tag, nach anhaltender Beschiessung, gelang es den Thurm zu nehmen, worauf sich bald das oberhalb desselben gelegene äussere Schloss ergeben musste. „„Item am ffreitag An sand Maria Magdalena tag, als man den was-

1442-ben az ellenség megrohanása félelméből a vizi tornyon szüntelen őrtüz égett. — Minő nagy fontossággal birt a torony a Duna fölötti uralkodása okából, bizonyitja egy 1445-ben kelt számadás is, mely az itt tett czölöpözés költségét adja elő. A folyó itt egymással összekötött gerendákkal volt elzárható; magába a toronyba vonóhidon át jutottak.

Mátyás király halála után ismét megrohanástól tartván, őrséget helyeztek a vizitoronyba [1]).

A vizitorony erőd jelentését elvesztette a mohácsi csata után. 1529-ben élelmezési tárnak „Profianthaws“ használták; 1580 és 1590 közt végképen lebontották, s a hegyen csak kevés töredéke maradt fel ama falnak, mely hajdan a vizitornyot a várral összekötötte.

Daczára annak, hogy a vár kapitányának viszonya a város polgáraihoz rendesen nem a legbarátságosabb volt, és hogy az utóbbiak a várat 1439-ben keményen ostromolták, mégis már 1441-ben a polgárok a várkapunak építéséhez járultak [1]).

1451-ben is kénytelen volt a város építészeti anyagot szolgáltatni a várnak, ámbár most is a kapitány tulkapásaitól tartott; miért is Hunyady kormányzónál kieszközölte [2]), hogy az erődnek a városra irányzott ágyurései befalaztattak. A várat itt, mint másutt is, háznak, Haws vagy Haus nevezik.

Nem szólunk a várnak állapotáról a XVI. században és később dühöngő belháboruk idejében; mert ezek emlékünk *építészeti viszonyaira* csekély befolyással birhattak, és ezen csekély befolyásokról nem értesitenek Rakovszkynak okmányokon alapuló adatai.

De szólnunk kell a várnak átépitéséről Mária Terézia korában, melyről R. „Pozs. és Körny.“ 25. l. ezeket beszéli: (Pozs. és Körny. 25. l.)

„1760-ban a vár egészen kijavittatott, s mint leendő lakása a magyar helytartó, szászteschen Albert herczegnek és nejének, Krisztina főherczegnének, uj lakosaihoz, méltán lőn felékesitve. 1766. január 1-jén érkezett meg a herczegi pár, s majdnem tiz boldog esztendőt töltött itt; emlékök még mai napig él a pozsonyiak szivében, mert sem azelőtt, sem azután nem birt a város hasonló jólétre emelkedni. A kereskedés virágzott az udvar és számosan összegyült nemesség következtében, nemkülönben az itt levő országos hivatalok nagy pénzforgalmat idéztek elő; uj

serthurn berannt, und den gewan, von Gotsgnaden, und das rechte Haws auch — hab wir gebn den Söldnern, und den Trabanten prot. 1 Pf. Den.“ “ Auch über die Vorbereitungen zum Sturme selbst gibt dieselbe Rechnung Aufschluss: „„Item auch an den tag hab wir gehabt 2 wagen, dy Holz und ladn zu dem Sturm gefurt haben, zu den wasserthurn, und auf den perig, zw den Haws, und was not is gebesen, und hab jeden gebn, den Hans leygeben, und den Peter Eisenpart, jeden 3 Sch. Item auch an den tag hab wir gebn 3 geselln, das dy Soldnern, u. den Trabanten, wein und prot zugetragn habn, zu den wasserthurn, und auf den perig zu den Haws, gegleichen 1 taglon 18 Den.“ “ So kamen die Bürger wieder in dessen Besitz, und hielten dort 1440 eine beständige, aus 12 Söldnern bestehende Wache, jeder der Söldner erhielt wöchentlich 7 Schillinge Lohn.

[1]) „Erichtag post Bartholomei sein die Wedritzer und Statsöldner bei den Wasserthurn den ganzen tag gestanden, von begen der veindt von wien, mit der scheffen (Schiffen) herab zu fann, daselb hab ich gebn 36 halb wein, 1 Halb per 10 Den. facit 3 Sch. 24. Den.“

[1]) „1441 gab die Stadt ihre Züge sogar zum Baue des Schlossthores her“: „„Item hab wir gehat mer ain furman mit 2 Rossen, den Niklas peham, der Czigl von der Tunau gefurt hat, dy man von den wolfang Ranes entnomen hat, zu dem geschlos zum thor 70. D.“ “

[2]) „„Item am Erichtag nach letare, hab ich gebn dem Chuntz hoschen, das er dy luger auf der Haws mawer vermauert hat, do dy grosssen Püxen ingelegn sint gegen der stat wertz, do von hab ich gebn 10 Sch.“ “

építmények keletkeztek a nagyoknak azokhoz tartozó palotáival; szóval Pozsony mind épületeire, mind lakosaira nézve, szemlátomást növekedett". És 27. l.:

„1783-ban kipótolhatlan veszteséget szenvedett Pozsony az által, hogy II. József rendeletére minden országos hivatalok Budára tétettek által. Nemcsak a sok hivatalnok, hanem az itt tartózkodó nemességnek is nagy része elhagyá a várost; a kereskedés pangott, az utczák elnéptelenedtek, és csak rövid idővel azelőtt oly élénk Pozsony elhagyottá és majdnem üressé lett. Annyival inkább volt ez sajnálandó, a mennyiben a megfelelő kárpótlás nem szereztethetett, s minthogy sem a következő évben a várban elhelyezett egyetemes seminarium, sem a Nagyszombatból ide áthelyezett akademia ezen hézagot be nem tölthette".

„1797. márcz. 22-kén estve 9 órakor a várban tűz ütött ki, mely az épületekben eloltatott ugyan, a várhegyen azonban több házat elhamvasztott".

„1802-ben a papnövendékek a kis várat elhagyva, Nagyszombatba tétettek át. November elején a kir. vár 16 csapat számára kaszárnyául rendeztetett be".

„Az 1811-dik év az egykor oly pompás kir. vár romjainak szemlélete által Pozsony minden fiának szomoru emlékezetében marad. Május 26-kán a vár belsejében tűz ütött ki; a cserépfödél egyszerre minden oldalról lángba borult. Az északról délkeletre fujó szél által a lángok csakhamar a Zuckermantelnek ugyanazon irányban fekvő részébe belekaptak, s az egész vásárhely, nehány épületét kivéve, leégett, 5 sörház, nemkülönben a város háza és 77 más épület elpusztult, s 9 emberélet veszett el. A kár 2 millió forintra becsültetett. — Maga a vár menthetlenül odaveszett, egészen leégett, s azóta rom".

Miután a pozsonyi várra vonatkozó főbb történelmi adatokkal megismerkedtünk; szükséges az e várat ábrázoló legrégibb rajzzal is megismerkedni, melyet Rómer a „Pozsony és környéke" czimü munkában tett közzé, és melyről igy szól (254. l.):

„Bár történelmi fontosságot nem tulajdonitok Pozsony vára régi előállitásának, de mivel régészeti szempontból némi érdekkel birnak, felhozom a pozsonyi vár előttem ismeretes legrégibb rajzait. Mindenek előtt két képet kell emlitenem, melyeket a reánk magyarokra nézve oly érdekes bécsi képes kronikában találtam. Igaz, hogy az 1358. táján festett miniatur képecskék egészen ezen korszak jellegével birnak (azaz eredetiöknek nem hü másai), de miért lennének előttünk kevésbé kedvesek, mikor mégis a pozsonyi várt akarják elénkbe állitani? — Egy ‚E' kezdőben a 31. lapon meredek sziklán a vár két oldalát látjuk (73. ábra). A négyszögü tornyok a falból előszökellenek, a körivü kapu mögött áll a kerek őrtorony (donjon) erkélyével, még hátrább a magas templomot a tetőből kinövő tornyával lehet látni." A hegy lábánál Thuróczy Chron. Hung. II. XLVIII. l. leirt Henrik császár hajóinak süllyesztése van ábrázolva. „Ugyanazon krónikában a 46. lapon ‚A' kezdőben a LV. fejezet elején, László herczeg Pozsony alatt, tüzes kardu angyal által védelmeztetik. A vár (74. ábra) szárazföldi része látható, egészen egyszerü, egy kapuval, előszökő toronynyal, hátul négyszögü magas őrtorony emelkedik, e képen a templomnak semmi nyoma".

7. ábra.

74. ábra.

„Mindezekből kiderül, hogy a festőnek nem volt szándéka a pozsonyi várról hü képet

adni, ámbár az első képen álló templom azt látszik bebizonyitani, hogy neki a várbeli templom hajdani létéről tudomása volt".

Ha ezen két kép részeit együtt vesszük, ugy hiszem, mégis némi fogalmat szerezhetünk a várnak állapotáról a XIV. században. A vár hozzávetőleg azon helyen állott, melyet jelenleg a várpalota romja foglal el. Az „őrtorony", ugy hiszem, azon öreg torony vagy donjon, melynek alapján később alkalmasint a mai délnyugati sarktorony emeltetett. Ezen öreg torony az egyik képen (73.) kerek, a másikon (74.) négyszög alakban jelenik meg. Ha a jelenlegi délnyugati toronynak alapját tette és teszi, akkor a négyszög valóbbszinü, de valószinü a kerek toronynak

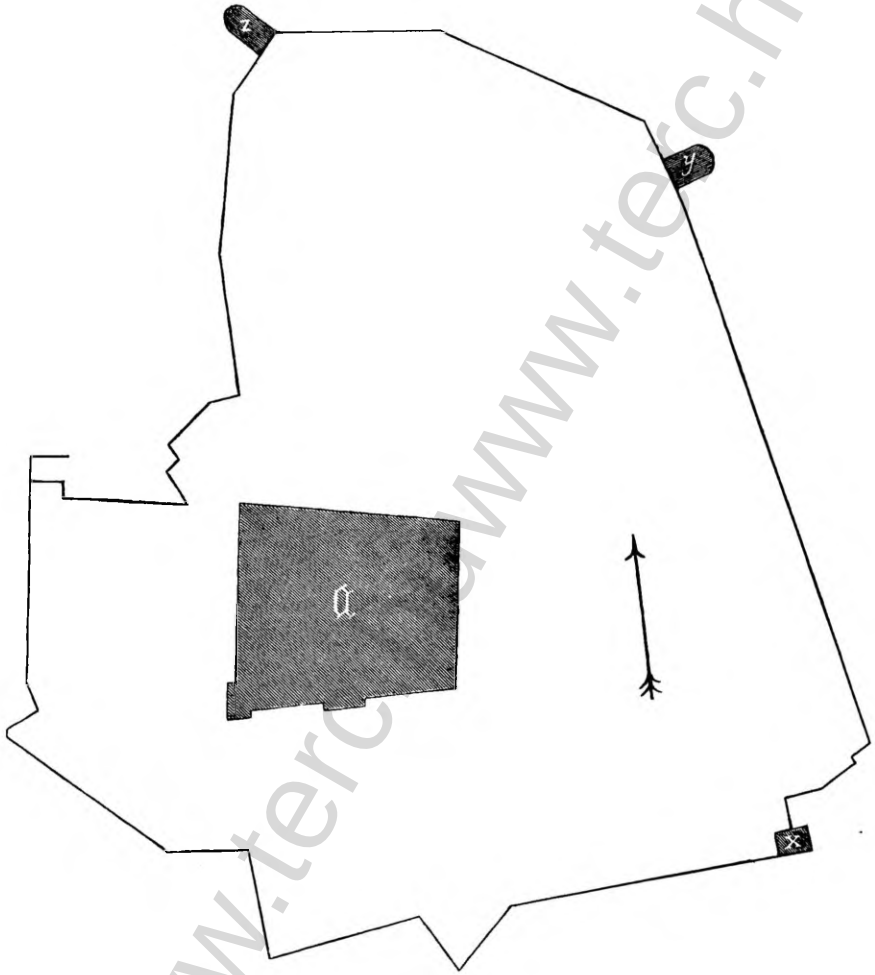

75. ábra.

erkélye, mely a négyszögün hibázik. A régi praepositura épületei ekkor még állhattak, bizonyosan pedig állott a templom, sőt nevezetes, hogy a templom jól is van keletelve, csakhogy nem, mint Rómer mondja, az őstorony mögött („még hátrább"), hanem attól

kelet felé van rajzolva. A donjon és a templom védfallal van körülvéve, mely sokkal kisebb területünek látszik lenni, mint a minő a későbbi váré volt; de alig fogunk csalatkozni, ha e fal minden sarkán faltornyot teszünk fel: és ezen kivül ikertornyot a kapuk oldalán; mert ilyent mindkét ábránk mutat. A krónika ezen két képe mindenesetre jobban felel meg a középkori várépités módjának, mintsem azon rajz, melyet Rómer a könyv 255. l. ad, és hol négy sarktornyon kivül, még egyet a homlokzat közepén is látunk.

A várnak helyszinelési terve a következő. [1])

A látogató rendesen az x díszkapun át lép a várba. Ezen kivül van ugyan más kapu is, azonban ez az egyetlen, melynek középkori alakja még megmaradt. **a**-ban áll a várpalotának romja, y és z-ben emelkednek a régi bástyatornyok, y-ban még megvan középkori párkányzata (76. ábra). A belépőnek jobbján állanak uj katonai lak-

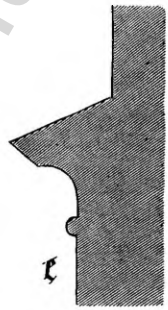

76. ábra.

tanyák, és a terület oly tágas, hogy még kertnek és katonai gyakorlatokra is találtak elegendő helyet. A város a hegy alljának minden oldalán körülveszi a várat; azonban fő része kelet és észak felé fekszik; a Duna nyugatról keletre, a vár déli oldalán foly, nyugatra és északra a városon tul, a várénál magasabb hegyek emelkednek.

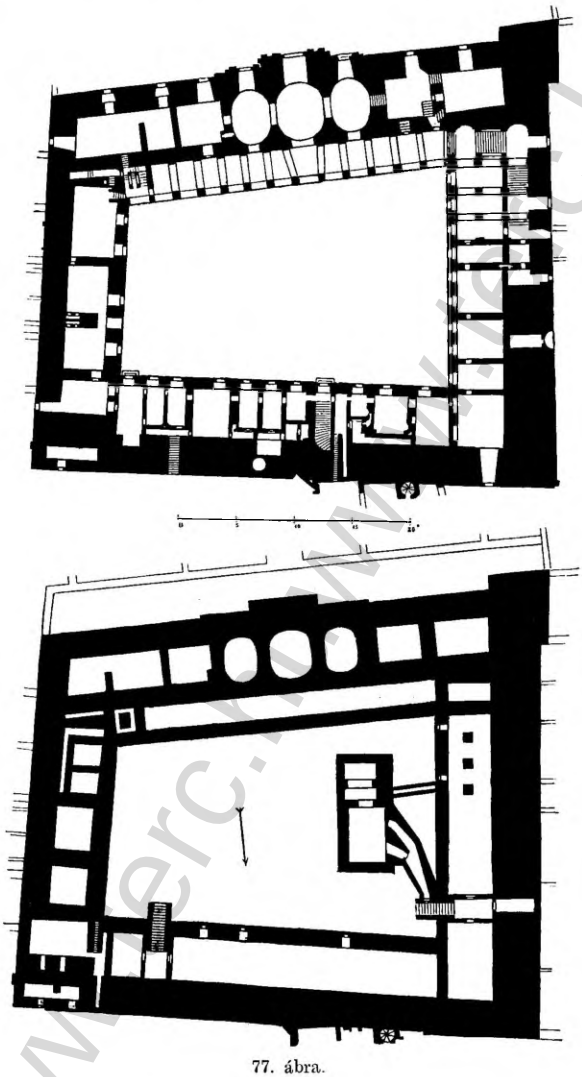

77. ábra.

Régészeti tekintetben a várnak csak két épülete érdekes, mint a melyben még régi alakzásokat találunk: elszórva a várpalotának (**a**) némely helyén, mig a díszkapu (x) legnagyobb része csaknem egészen a Mátyás király idejében divó épitészet styljét megtartotta.

[1]) E tervet köszönöm a pozsonyi katonai épitészeti hivatal előzékenységének; készitette pedig 1803-ban, és beadta junius 12-kén, tehát jóval a várat tönkre tevő tüzvész előtt, Leitin Lipót mérnök-kapitány (Ingenieur-Hauptmann).

Várpalotának nevezzük az **a** betü alatti épületet azért, mert felosztása és elrendezése sokkal inkább felel meg fejedelmi laknak, mint védépitkezésnek. Lehet ugyan, mit nem határozhatunk többé, hogy eredeti alakja a mostanitól részletekben eltért; de egészben véve a régi épület alapul szolgálhatott az ujabbnak, a XV-ik századbelinek, valamint a XVIII-ik századbeli a XV-nek alapján emelkedett, mit később be fogok bizonyitani.

A várpalota nem egészen szabályos, hanem másrészt csaknem tökéletesen a világtájakra irányozott négyszög.

Főhomloka a déli,	ez mintegy	260	bécsi	lábat	mér
a keleti,	„	190	„	„	„
az északi,	„	270	„	„	„
a nyugati,	„	235	„	„	„

Hol a déli oldal a nyugatival találkozik, ott a négyszög sarkán a többi három sarktoronynál erősebb nagyobb torony szökik ki,[1]) mely hajdan magában, azaz külön állott, nem volt összekötve a mai várpalotával; ennek bizonysága az, hogy a keleti oldalán levő szobában a torony falán még most is u. n. rustica kövek látszatnak, azaz olyanok, melyeknek csak perime van simitva, közepe pedig durván meghagyva, a németek púposoknak nevezik, „Buckelquadern“. A hagyomány e tornyot nevezi „korona-toronynak“; mert, mint mondják, időnkint itt őrizték a magyar koronát. Azonban e torony eredeti állapotából egészen ki van vetkeztetve ugy, hogy csakis falait ismerhetni a régieknek.

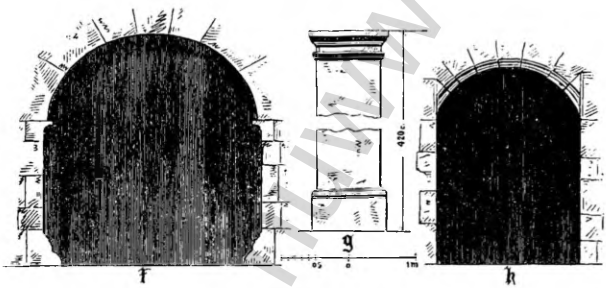

78. ábra.

E homlokzat közepén nyilik három tágas kapu, mi szintén oda mutat, hogy az épület inkább fejedelmi lakra, semmint védelemre volt szánva, különben az ellenségnek oly tágas és könnyü közlekedést és odaférhetést nem engedtek volna. De hogy ezen három kapu nemcsak Mária Terézia idejéből, hanem már a XV-ik században, azaz Mátyás király korából való, tanusitja nyilása, valamint talapjának, ugy válkövének tagozata, profilje is. A nagyobb, középső kapunyilásának (78. ábra **f**) szélessége 3,20 metert mér, a két kisebb oldalkapuké (78. ábra **h**) 2,15 metert.

A **h** kapu ívének tagozata **n** betü alatt van adva, miből látjuk, hogy az sem a XVIII. század épitészetének, sem a XV-ik másodfele előttinek nem lehet műve; tehát Mátyás királynak épitkezésére visszaviendő. A közép kapu fölött találjuk a **p** betü alatti bodordiszitményt, melynek nyomai a közép kapu egész szélességében láthatók. A középső nagyrész a balconajtó kitörése alkalmával elpusztittatott. Ezen friesféle dísz is, mely a román félköríves friesnek mintegy

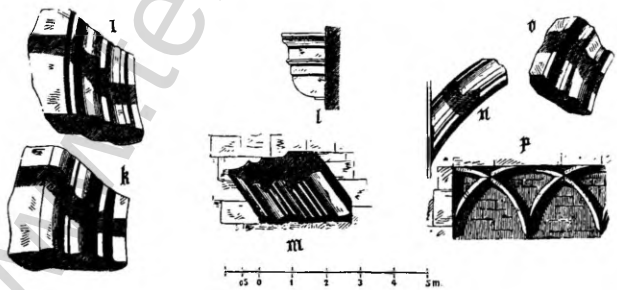

79. ábra.

[1]) A többi három sarktorony csak magasabbra emelkedik az épületnél, de annak falain nem szökik ki.

osztályozásából kettőre eredt, itt adott alakjában, leginkább a XV-ik század második felében jelenik meg; oda mutat kivált hegyes vége és nélkülözése a pálcza- vagy hengertagnak. Azonban megjegyzendő, hogy ezen csekély maradványok csakis a XVIII. század épitkezésének romladozása után tüntek fel; mert a barok épitészetnek elve volt, mindent eltörölni, vagy mészkéreggel is elrejteni, mi korábbi épitészeti stylre emlékeztetett. Ennek több példáját látni a győri székes-egyházban, a pesti parochialis templomban stb., hol a régi pilléreket és töveket, ugynevezett köpenynyel vették körül, gypszből készitették a barok kapitaeleket és válköveket, és az elrejtő takarót dicsően bemeszelték. Természetesen, hogy a pitvarnak három elypticus boltozata is egészen a barok modornak szüleménye, ilyenre a régibb stylek nem vetemedtek.

Ha ezen hármas pitvaron keresztül az épület udvarára lépünk, itt tizenhárom pillérre akadunk, mely szintén a XV-ik század épületéből fennmaradt (l. 78. ábra g betü alatt). E pillérsor nyilt arkádjárdát képezett, és fölöttük a felsőbb emeleten hasonló arkádjárda emelkedhetett; azonban ez a pillér fölötti boltozattal együtt csaknem nyomtalanul elveszett. E pillérek meglehetősen egyenmérvüleg vannak elrakva, egész magasságuk 4 m. 20 centimeter, oldaluk 0,95, tehát elég erősek nagy suly viselésére. Lábuk egyszerü, hanem kapitaelük nagyon emlékeztet azon alakra, melyre a renaissance-épitészet az u. n. toskani kapitaelt átváltozta. Ide tartozik a több tagu gyűrü, mely a kicsinyes vánkostól és táblától egészen el van választva. Mátyás korának több magyarországi épületén a késő csúcsíves stylnek összekeverése a renaissance-al észrevehető; valamint általán megjegyzendő, hogy épen e királynak szorosabb összekötése ötletéből Olaszországgal, a renaissance Magyarországon elébb mutatkozik, semmint Némethonban, de Mátyás után ismét hátravonul a késő csúcsíves styl előtt. A járda nyugati végén megmaradt az utolsó pillér kapitaeljének megfelelő gyámkő (79. ábra, l betü), mely azért is ennek tagozatát ismétli, csak alját roppant félhenger képezi, mely durva tömörségében hasonlólag már a romanismusban is megjelenik, s igy különös ellentétben áll a renaissance-féle finom tagozattal. A mellékelt lépték nem vonatkozik e gyámkőre, melynek magassága 1,00 és kiszökése 0,65 meter.

A déli pillérjárdának kezdete az udvar nyugati részén is fennmaradt; de itt a későbbi épitkezés sokkal inkább változtatott a XV-ik század épitkezésén; nevezetesen azzal, hogy a díszlépcsőt az udvarnak dél-nyugati sarkára áttette, holott ez, régibben az udvar dél-keleti szögében vezetett a felső emeletre. Az ujabb díszlépcsőt a pozsonymegyei régészeti társulat, saját költségén restauráltatta ugy, hogy ezen a legfelső emeletig felmehetni. Ha jól emlékszem, van ezen lépcsőn is oly ablak, mely még a régibb épitkezésnek maradványa.

A vár északi szárnyában, kivéve falait, semmi régibb maradványt nem találtam. E körülményt annak tulajdonitom, hogy ez volt a Mária Terézia-féle várpalotának főrésze; mert ebben vannak a trón- vagy dísztermek maradványai, itt van egy tágas, hanem csiga alaku lépcső is, szóval itt a legnevezetesebb változtatások történtek, melyek alatt a régi elosztás egészen eltünt.

Ellenben legnevezetesebb régészeti tekintetben a várnak keleti szárnya, és ugy tetszik, hogy ezt előkelőnek azért akarta Mátyás, mert innen láthatni a városnak fő zömét, kiváló részét. E szárnynak külső falának, — a belső leomlott, — felületén látunk három falivet, melynek gerincze részben még annyira van megtartva, hogy szelvényére jól ráismerhetni, s ezt 80. ábránk nagyobb mérvben adja. Az egész gerincznek ta-

gozata még csúcsíves stylü, de van itt már oly karnies-féle alak is, melyet a renaissance

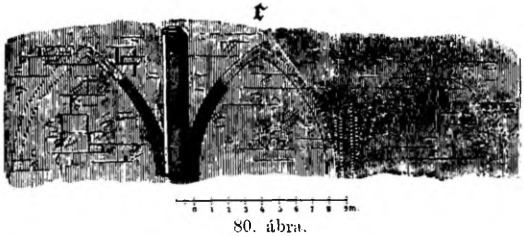

80. ábra.

tagjai közzé kell számitanunk. A még maradt két ívkezdet közt emelkedik keskeny pilaster

81. ábra.

és azon ismét oly oszlopláb (81. ábr.) látható, melyet a régibb horony és alsó pálczatag helyébe álló karnies miatt a renaissance tagjai közzé kell sorolnunk. E szerint e falon oly alakzat bujt ki a rombolás után, mely ugyancsak Mátyás király korába vezet vissza. De e díszes elrendezés másrészt meghatározza a helyiség rendeltetését, mint egy 80′ hosszu 24′ széles teremét, mely két emeleten ment keresztül, mit az ívek közti pilaster fölötti láb bizonyit: mert ez csakis faloszlopé lehet. Az alsó ívek fölött nyilhattak csúcsíves, a termet világitó ablakok. Ezen, valaha diszes termet némelyek a vár kápolnájának tartották; azonban e nézet ellen Römer helyesen megjegyzi, hogy nincsen keletelve; mert az ívekkel ellátott oldal, nyilvánosan a teremnek egyik hosszoldala volt, és midőn ez a keleti irányt tartja, az oltárt nem lehetett a kápolna keleti végére tenni. Kápolna helyett tehát itt inkább lovagtermet kell keresnünk, valamint tágassága, ugy dísze miatt is. Az ívek és köztök való pillérek által meghatározott osztályok (travées) hossza 28 láb a középsőé, 26 láb a két szélsőé; a három osztálynak összes hossza tehát 80′. Termünk két rövid oldalát egy-egy hasonló falív foglalta el. Az előteremnek hossza vagy 17 láb lehetett. A terem, midőn 80 lábnyi hosszában 24 lábnyi szélességét $3^1/_3$ találunk, nem mutatott tetsző arányt; de talán régibb épületnek meglevő falai voltak okai ezen alaknak. A fal, mely a termet az előteremtől elválasztotta, nem létezik többé, a meglevőnek fennmaradt nyomai csak a mult századból származnak. Alaptervünkön a belső falban három nyilást, két ablakét és e közt ajtóét látunk, a kurta fal mindegyikében ismét ajtót és a helyiség közepén egy alig magyarázható épitkezést, talán tüzhelyt, miszerint itt hajdan konyha lehetett; de meg kell jegyezni, hogy itt földszinti helyiséggel van dolgunk, mely fölött a terem állott, és hogy az ablak- és ajtó-nyilások világosan nem a régibb, hanem a Mária Terézia-féle épitkezéshez tartoznak. Különben konyha igen jól illett a fölötte való lovagteremhez; a zárdákban is a konyha a refectorium közelében szokott lenni, és a lovagterem jól felel meg a zárda refectoriumának. A magasabb emeleten levő teremnek déli oldalán valószinüleg más, azaz előterem volt, melyhez tágas lépcső vezetett; és ennek házában van még más két, a pilléres járdába és a várpalota délkeleti nagyobb helyiségébe vezető ajtó. Ezen, az egyik sarktorony alatt levő helyiségben ismerhetünk a régi várkápolnára, leginkább három okból, először: mert a kápolnák szokásos alakja hosszukás négyszög, melynek ablaka keletre nyílik, ez előtt állhatott tehát az oltár: másodszor: mert a nyugat felé fekvő szomszéd helyiség fölötte alkalmasnak tetszik sekrestyének; harmadszor: mert a várkápolnák gyakran tornyokban vannak elhelyezve. Hozzájárul, hogy e két helyiség a többitől ugy van elkülönitve, miszerint itt csak egy ajtó nyilik a kápolnába, és ezen ajtó, valamint a lépcsőházból, ugy a lovagteremből is ide vezet. Távolabb nyugatra, egy emeleti szobának kéménye mellett befalazva van az m betü (79. ábr.) alatt látható több mint díszes gerincz, melyet épen késő csúcsíves korra mutató mesterkélt tagozása miatt, a régibb vár legkiválóbb helyiségéből, tehát a ká-

polnából, ide áttettnek hihetünk. Szintén régi helyökről és összeköttetésökből kimozditva találtatnak ide s tova heverve más faragott kövek, minők p. az i és k betü alattiak.

Ily csekély részlet maradt fenn a késő csúcsíves korból származó várpalotából, és ez is csak akkor tünt elő, miután a Mária Terézia-féle stucco-takaró lassan-lassan lehullott. De ha a föld fölötti épület, minek udvar-emeletét 77. ábr. adja, és az a fölötti emeletek kitétele a szabad ég alatti viszontagságának ily leleplezésnek kedvezett, ábránk föld alatti alakjának régi voltát még kevésbé birjuk felismerni; mert ez csak két helyen közelithető meg: az épület észak-keleti és északnyugati sarkán, melyben még megvan a pinczébe levezető lépcső; de maga a két pinczének folytatása jobbra balra jelenleg el van falazva, kivéve az utóbbinak azon része, melyben a Dunaviz csatornája áll. Ez, mint alaptervünkön látható, az udvar alatt terjed el, hol hozzáférhető kútból meritik a vizet. A még bejárható pinczék falazatát tüzetesen megvizsgálván, itt sem találtam semmi nyomot, mely a római korba visszavezethetne, s igy Rómerrel biztosan állithatjuk, hogy római korban a mai várpalota-rom helyén falazott épület nem állott. Nem tudhatni továbbá azt sem, mikor épült fel ilyen a középkorban, de valószinü, hogy bekeritett öregtorony, mely a mai nyugatdélinek alapja lehet, már a magyarok honfoglalása előtt állott, és állottak épületek a mai várpalota romjának területén a XIII-ik század elején, sőt már is a XII-ik században, ugy mint a prépostság templomával. Bizonyos végre, hogy Mátyás király a mai romnak kiterjedését, ennek a még meglevő alakját adva, királyi palotája épitkezésével meghatározta. Tanuságul szolgálnak a megmaradt csúcsíves részletek és tagozatok, melyek nem csak a késő csúcsíves styl, hanem annak vegyülését renaissance idomokkal is mutatják, mi királyunk más épületeinek is jellege, p. a vajdahunyadi vár Mátyás-féle loggiáé. Ezekhez hozzávehetjük, mit e tekintetben Rakovszky mond:[1])

„Ezután Magyarország trónjára a lánglelkü Hollósi Mátyás hivatott meg, ki nejével Beatrix-el együtt gyakran lakott Pozsonyban, sőt az osztrák háboru alatt azt fő fegyvertárául választá, miről egyidejü okiratok elegendő felvilágositást nyujtanak". — „A későbbi években (1470—1490.) gyakran találjuk a királyt Pozsony falai közt, kényszeritvén őt ugyanis Frigyes makacssága harczkész hadsereggel mindig résen lenni, mig a második osztrák háboru kitört, a mikor Mátyás diadalmasan meghóditván Bécset, ott a halál egészen váratlanul lepte meg (1490)".

A POZSONYI VÁRNAK DISZ-KAPUJA.

De ha mégis fennmaradna kétkedés Mátyásnak a várpalotát illető épitkezése iránt, ezt a vár diszkapujának nem csak tanulmányozása, hanem már egyszerü megtekintése is eloszolhatja. E diszkapu helyét látjuk 75. ábr. X betüje alatt, ezt Schmidt Frigyes, cs. kir. fő-épitészeti tanácsos és a bécsi képzőművészeti akadémiának tanára, tanitványaival felmérette, és a bécsi épitészeti iroda- (Bauhütte) társulat autographiákban közölte, mely is oly szives volt rajzainak felhasználását jelen könyv számára megengedni; ugyanazon rajzokét, melyekben Schmidt tanár a romot

[1]) L. „Pozs. és Körny." az „Adatok Pozsony történetéből" czimü czikk 15. l.

igazgatása alatt tanitványai stylszerüleg restauráltak. Az autographiák léptéke négyszer akkora, mint fametszeteinké (1 hüvelyk = 3 bécsi láb, tehát az eredetinek 36-da). Fametszeteink photographiai uton készültek ugy, hogy a fénykép kisebbitése közvetlen a faduczra lenyomatott; miért is az eredetivel való pontos megegyezéséről kezeskedhetem. S e szerint ábráink nagyon alkalmasak arra, hogy itt igen egyszerü és szabályos példányon a bevezetésben adott arányozási elméletnek teljes valóságát kétségen kivül helyezhessem.

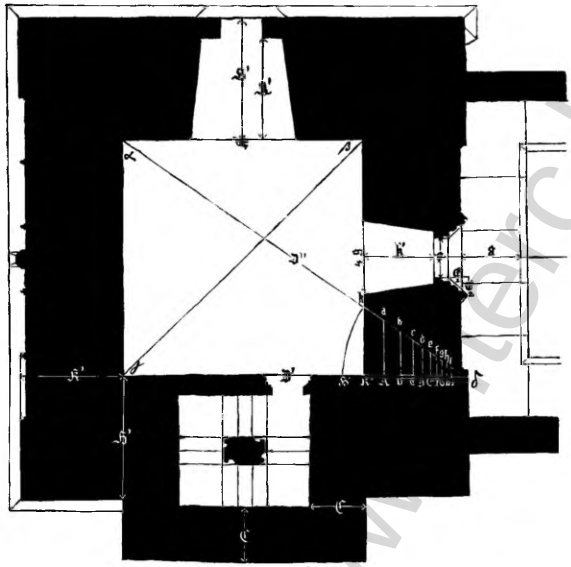

82. ábra.

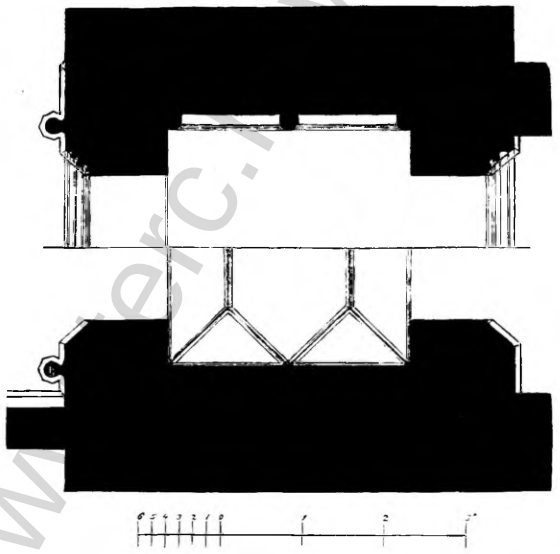

83. ábra.

82-ik ábránk alaptervén a kaputorony mindegyik oldala $17\frac{3}{4}$ bécsi lábat = 17,75′ mér ürben (im Lichten). [1]) Ezen oldalmérvből, egységből, melyet 𝔘′-val (unitas) jelelünk, ered az α, β, γ, 𝔎′ négyeg, melynek, ha $\beta\gamma$, 𝔇′-vel jelelt diagonalját, átlóját átviszszük az alapvonalra γ-ból, elérjük a δ pontot, és ha α-t összekötjük δ-val, nyerünk a 𝔇″-vel jelelt vonalban azon egész köbnek diagonálját, átlóját, melyet 17,75′-nyi oldalból, az egységből szerkesztünk.

E szerint van két háromszögünk az $\alpha\gamma\delta$ nagyobb köbháromszög, és az ehez hasonló kisebb 𝔨′𝔎′δ háromszög, melyből és melynek fejlődettjeiből származtatvák a kaputorony részleteinek mérvei. Igy mindenek előtt látjuk, hogy a gyöngébb falnak vastagsága a kisebb háromszög 𝔎′δ, nagyobb oldalának (𝔎′); az erősebb falnak vastagsága pedig ugyanezen háromszög 𝔨′δ átlójának, hypothenusájának (𝔊′) mérvére van véve; az előbbi

[1]) Miután a középkorban mértékül a római lábat használták, ezen bécsi mérvet a bécsi lábnak = 1401, a rómaihoz = 1309 vevén, szigoruan volna 18,997 római lábunk; tehát $\frac{18,997 \times 1309}{1401} = 17,742'$; de, mint látjuk, a különbség oly csekély, hogy e helyett valamivel nagyobb töredéket is vehetünk, és feltehetjük, hogy az épitész az oldalt 19 régi római lábra vette.

$\mathfrak{K}'\delta$, vagy röviden $\mathfrak{K}'$ (nagy kathet) 7,34.. bécsi lábra, az utóbbi $\mathfrak{H}'$ 8,99.. vagyis 9 bécsi lábra.

Ha már most a kisebb háromszög $\mathfrak{K}'\delta$ oldalát $\mathfrak{k}'\delta$ hypothenusájára átvisszük, ezt $\mathfrak{a}$-ban fogjuk elérni és innen függőlegest lebocsátván, a $\mathfrak{K}'\delta$ vonalra nyerendjük a legközelebbi hasonló fogyatkozó $\mathfrak{a}\,\mathfrak{A}\,\delta$ háromszögöt, és a munkát igy folytatván, a $\mathfrak{b}\,\mathfrak{B}\,\delta$, $\mathfrak{c}\,\mathfrak{C}\,\delta$ stb. háromszögöket, melyek oldalainak értékét, mennyire azokra szükségünk van, ide teszem:

Elméleti szám		*a nagy oldalak értéke*
$\mathfrak{k}'\delta = \mathfrak{H}' = 0{,}507..$	$\times$ 17,75	$= 8{,}99..'$
$\mathfrak{K}'\delta = \mathfrak{K}' = 0{,}414..$	„ „	$= 7{,}34..$
$\mathfrak{A}\,\delta = \mathfrak{A} = 0{,}338..$	„ „	$= 6{,}00..$
$\mathfrak{B}\,\delta = \mathfrak{B} = 0{,}276..$	„ „	$= 4\,89..$
$\mathfrak{C}\,\delta = \mathfrak{C} = 0{,}225..$	„ „	$= 3{,}99..$
$\mathfrak{D}\,\delta = \mathfrak{D} = 0{,}184..$	„ „	$= 3{,}26..$
$\mathfrak{E}\,\delta = \mathfrak{E} = 0{,}150..$	„ „	$= 2.66..$
$\mathfrak{F}\,\delta = \mathfrak{F} = 0{,}122..$	„ „	$= 2{,}16..$
$\mathfrak{G}\,\delta = \mathfrak{G} = 0{,}1002..$	„ „	$= 1{,}77..$
$\mathfrak{H}\,\delta = \mathfrak{H} = 0{,}0818..$	„ „	$= 1{,}49..$
$\mathfrak{J}\,\delta = \mathfrak{J} = 0{,}0668..$	„ „	$= 1{,}18..$

Elméleti szám	*a kis oldalak értéke*
$\mathfrak{k}'\mathfrak{K}' = \mathfrak{k}' = 0{,}292..$	$= 5{,}18..$
$\mathfrak{a}\,\mathfrak{A} = \mathfrak{a} = 0{,}239..$	$= 4{,}24..$
$\mathfrak{b}\,\mathfrak{B} = \mathfrak{b} = 0{,}195..$	$= 3{,}46..$
$\mathfrak{c}\,\mathfrak{C} = \mathfrak{c} = 0{,}159..$	$= 2{,}82..$
$\mathfrak{d}\,\mathfrak{D} = \mathfrak{d} = 0{,}130..$	$= 2{,}31..$
$\mathfrak{e}\,\mathfrak{E} = \mathfrak{e} = 0{,}106..$	$= 1{,}88..$
$\mathfrak{f}\,\mathfrak{F} = \mathfrak{f} = 0{,}086..$	$= 1{,}52..$
$\mathfrak{g}\,\mathfrak{G} = \mathfrak{g} = 0{,}070..$	$= 1{,}24..$
$\mathfrak{h}\,\mathfrak{H} = \mathfrak{h} = 0{,}057..$	$= 1{,}01..$
$\mathfrak{i}\,\mathfrak{J} = \mathfrak{i} = 0\,047..$	$= 0{,}83..$

A rajzban az $\mathfrak{a}\,\mathfrak{A}$ vonal valamivel kisebb, mint a minőnek lenni kellene; miért is az attól származott vonal mindenike a kellőnél valamivel kisebbre ütött ki; általán véve, ha a négyszög nem igen nagy mértékü, fölötte nehéz a származott vonalaknak a kellő mérvet megadni; kiigazitásul szolgáljanak a fentebb adott számok.

Vizsgáljuk ezek szerint három alaptervünket: [1])

az egységet vagyis az oldalát ürben találtuk	$\mathfrak{U}'$-ra $= 17{,}75'$
a gyengébb fal vastagságát . . .	$\mathfrak{K}'$-ra $= 7{,}34'$
az erősebb fal vastagságát . . .	$\mathfrak{H}'$-ra $= 8{,}99'$
a lépcsőház falának vastagsága . .	$\mathfrak{C}$ . . $= 3{,}99'$
a nagy ablaknak nagyobb mélyedése (82. ábra)	$\mathfrak{K}'$ . . $= 7{,}34'$
az ajtónak legnagyobb mélyedése (82. ábra)	$\mathfrak{k}'$ . . $= 5{,}18'$
az előtte való járdának szélessége (82. ábra)	$\mathfrak{a}$ . . $= 4{,}24'$

Magassági mérvek.

Az alsó emelet a járda talpáig (84. ábra) mér	$\mathfrak{U}' = 17{,}75'$
ugyanannyit mér a felső emelet (84. ábra) boltozatáig	$\mathfrak{U}' = 17{,}75'$
a belső kapu egyenes magassága (85. ábra) pied droit	$4\mathfrak{G} = 7{,}08'$
ugyanannyi a kapuívnek fentője (85. ábra)	$4\mathfrak{G} = 7{,}08'$
a felső emelet ajtajának magassága (85. ábra)	$\frac{1}{3}\mathfrak{D}' = 8{,}36'$
egész szélessége, hozzá véve az oldala melletti pálczatag-díszeket is (85. ábra)	$\mathfrak{A} = 6{,}00'$
az ajtó fölötti csúcsív egyenoldalu háromszög fölött van szerkesztve, és e háromszög oldalának mérve (85. ábra)	$\frac{1}{2}\mathfrak{H}' = 4{,}49'$

A díszhomlokzat kapuja (86. ábra) oldalán álló oszlopnak magassága (lábát, tövét, kapitaeljét és vállkövét együttvéve) $\mathfrak{K}'_I$ (vagyis $\frac{3}{2}\mathfrak{K}'$) $= 11{,}02'$. Ezen mérv ritkábban fordul elő németországi épitményeken, gyakrabban ugyan franczián, de itt sem mindennapi.

A kapu felső párkányzatától, mely az oszlopláb felső vonalának megfelel azon középpontig, melyből a kapu főíve (archivolte) van huzva, találjuk a $\mathfrak{k}' = 5{,}18'$ mérvét, ma-

[1]) 83. ábránk egyik fele adja a kapu földszinti szelvényét a kőpad fölött, második fele a bolt alaptervét. — 82. ábránkban látjuk a felső emelet alaptervét.

ga az ívnek fentője pedig $4\mathfrak{H} = 5{,}96$, tehát a párkányzattól az ív hegyéig összesen 11,14′; az alsó párkánytól az ív kezdetéig, az egyenes magasság (pied droit) mér $\frac{1}{2}\mathfrak{U}' = 8{,}87'$. A kanyarív vagy szamárhát (Eselsrücken) egyenoldalu háromszög fölött van szerkesztve, ugy, hogy alsó részét a körívnek két szélső része teszi; e körívnek fentője $\mathfrak{K}' = 7{,}34'$; a két felső résznek fentője $\mathfrak{H}' = 8{,}99'$; miből az elméletnek kitünő használhatósága

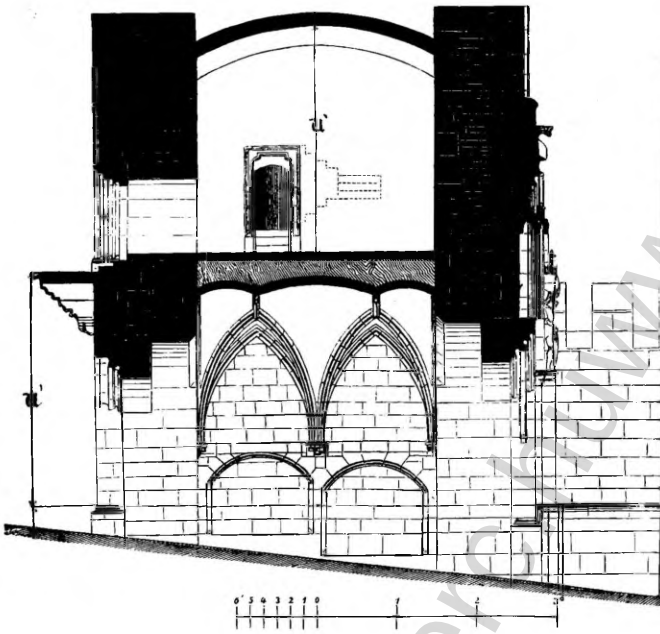

84. ábra.

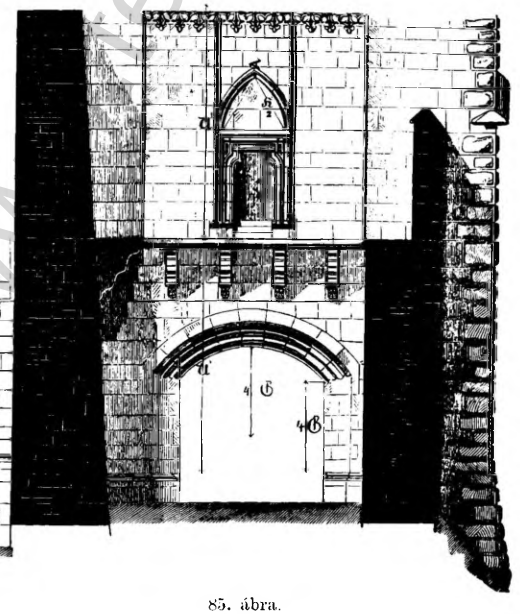

85. ábra.

gyakorlati arányozásnál világosan kitetszik. A kapu alsó talappárkányzattól a kanyarív kezdetéig az egyenes magasság (pied droit) van véve a köb átlójának felére $\mathfrak{D}'' = 1{,}732 \times 17{,}75' = 30{,}74'$, és ennek fele 15,37′. Ha az alsó ív kezdetéig mért magasságát, mely $\frac{1}{2}\mathfrak{U}' = 8{,}87'$-t ezzel hasonlitjuk, itt is az elméletnek alkalmazhatósága világos; mivel itt az arány a $\sqrt{3}$-nek a $\sqrt{1}$-hez fordul elő; s igy, ha 8,87′-t szorozunk 1,732-el, leend a magasabb egyenes vonalabnál. Az előbbi szám $\frac{1}{2}\mathfrak{H}' = 4{,}49'$ a kaputorony legvastagabb $\mathfrak{H}'$-nyi falának épen felét teszi.

A középkori eröditéseknél főszerepet játszik a fal, annak erőssége, azaz vastagsága; ez, midőn a templomoknál és nem védelmi épületeknél idővel mindinkább gyöngébbé válik, keskenyedik: a védelmieknél megforditott arányban erősödik, vastagodik. Ennek több oka van: a templomoknál a zárfalak

www.terem.hu

functióját, a boltnak tartását, támasztását idővel egészen magára veszi a tám ugy, hogy elvileg nincs is többé szükség középső falra, és hogy kivált a franczia iskolában roppant ablaknyilás foglalja el a támak közti helyet, és a fal, az ablak alatt és fölött csakis az elzárás rendeltetésével bir. E tekintetben megjegyzendő, hogy vastagsága $\frac{1}{4}$-tól idővel leszáll $\frac{1}{5}$-ra, és még kevesebbre.

Ellenben a védelmi épületeknél a támadó eszközök tökélyesbitése magával hozta a védőknek erősbbé tételét, főképen a falak vastagodását és magasabbra emelését.

Kaputornyunk, ugy tetszik, az utóbbi tekintetben hiányos volt, alig volt három emelete (a kapuét elsőnek tekintve), de hulló-rácsnak és vonóhídnak, e két nevezetes kapuvédnek nyomát sem lehet találni: s ezért e hiányokat falainak nagyobb erejével kellett pótolnia. Nem fogunk tehát csodálkozni, ha a visegrádi (tévesen Salamon-tornyának nevezett) öregtoronynak, donjonnak, egységét, azaz ürét 33 és fél láb arányához, fala vastagságát 11 lábra, tehát közel csak egy harmadra találunk, mind a mellett, hogy e donjon hat emeletes: ellenben a pozsonyi kaputorony 17,75′ egységéhez képest erősebb falának vastagságát $\frac{1}{2}$'-ra = 8,99′, tehát többre, mint az ürnek felére, és még gyöngébb falának vastagságát is $\frac{1}{3}$'-ra = 7,34′ mérjük; hozzá véve, hogy e kaputorony három emeletével a visegrádi donjon hatnak ellenében az utóbbinak csakis fél magasságára emelkedett. Itt tehát már ágyu elleni védre, keletkezésre a XV-ik század második felében kell következtetnünk, azaz az épitést világosan Mátyás királynak tulajdonitanunk.

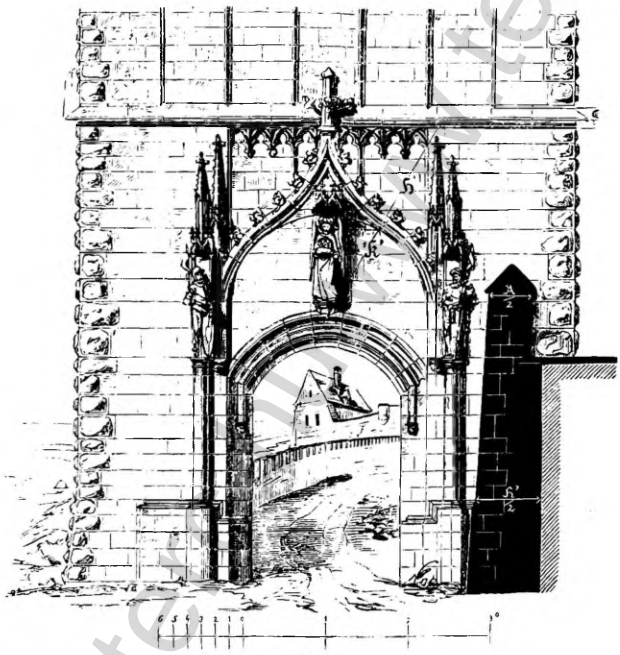

86. ábra.

Fala vastagságán kivül kaputornyunknak más védje áll abban, hogy egyik oldalán (86. ábrán, a fekete) a fal épszög alatt csatlakozott a toronyhoz: e falnak mellvéde mögül az ostromlottak a kapuhoz közeledő ellenséget lövöldözhették; más védnek tekinthetni a kapu belső nyilása fölötti (82. és 85. ábra) járdát, mely a vár két belső falán is volt folytatva, és melyről a netalán a kapun keresztül már betört ellenséget még sikeresen lehetett visszaszoritani. E folyosóhoz csak a vár belsejéből vezető lépcsőn juthattak tehát a védők. Volt-e a harmadik emeleten is hasonló folyosó vagy legalább erkély, többé nem tudhatni; mert itt az átváltoztatások oly lényegesek és oly kevéssé művészetiek, hogy ezen emeletet az autographiákbani felvételre érdemesnek nem tartották.

Azonban ezen kapu nem volt az első, melyet az ellenségnek bevenni kellett; előtte a hegy lejtőjén vagy allján kellett lenni más

körfalnak és kapunak, mely utóbbi alkalmasint inkább volt erősitve; mig a miénk a véd czéllal különösen összeköti a diszét, a pompáét, s azért kiválólag disz-véd-kapunak nevezhetjük.

Teszik pedig diszét: az oldalán emelkedő két oszlop, a csinosan tagozott főív, az e fölötti ormozat, gazdag mérmű és az egészet koronázó párkányzat.

Az oszlopnak egész magasságát találtuk $\mathfrak{K}'_1$-re = 11,02'-re; átmérője $\mathfrak{J}$ = 1,18' [1]), tehát az átmérő mintegy 9½-szer foglaltatik az egész magasságban. Ezen oszlopnak nincsen külön kapitaelje és külön vállköve, hanem e két tag összefolyva a párkányzat alakját veszi fel, mi szintén késő eredetét tanusitja. A vállkő fölötti szobrok többé nem léteznek, hanem csak őrt álló katonákként helyesen vannak rajzban restaurálva. Állnak pedig fülkében, mely fölött toronyfi emelkedik.

A főívet, melyet a franczia archivoltenak nevez, azaz oly ívet, mely fölött nevezetesebb faltömeg emelkedik, mi öregívnek nevezhetjük; ezen öregív igen diszes tagozatu és főtagja hengeren emelkedik, mely ismét szörnyfejen nyugszik. Igen erős ívünk körvonalu, tanuságául, hogy a csúcsíves styl a körívet is használta; azonban késő eredetére az is mutat, hogy nem képez egész félívet. A styl virágzó korában helyette csúcsívet alkalmaztak volna és e fölött, a mostani kanyar helyett egyszerü ormot, oldal fialakkal, melyet Wimpergnek (Windwehrből származtatva) nevez a német, s innen a franczia quimberge-nek (gablete-nek is), ennek oldalán áll egy-egy toronyfi (Fiale), mit ormozatnak nevezhetünk. Ezen középső orom eleinte egyszerü épszögü nyeregtető volt; később egyenes vonalu oldalait csúcsív helyettesitette, mig végre a csúcsív helyébe, mint példánkban, kanyarív lépett. Igy tehát ormozatunk is tanuságot tesz az épitmény késő eredetéről, de még sem mutat teljes hanyatlási korra: mert még nincsen szerkesztve négy, hanem csak három középpontból, és nincsen szerkesztve egyenoldalu háromszög fölött, mely sokkal magasabbra emelte volna. A teljes elkorcsosodás idejében a kanyar ormozatot még lancette-csúcsív fölött is szerkesztették, sőt annak oldalait megtörték is ugy, hogy a kanyar vonal nem tartotta meg folytonosságát, szakadatlan szökkenését. Jó stylt mutatnak még kanyarívünk lombcsokrai (Krabbe, crochet) is, ugyszintén a tetején álló keresztvirág és elegansoknak nevezhetjük toronyfijait is, csak karcsuságuk alig áll arányban a tágas ív zömével.

A kiszökő kanyarormozat mögött a fal kissé visszavonul, hogy abból a csinos mérmű (Maasswerk) ismét kiszökhessék. Ezen mérmű áll csúcsíves lóherívből, melynek szárai diszes liliomokba végződnek, csak a középsők vannak egyenes vonalba a kanyarívig levezetve.

Jónak nevezhetjük, az alsó diszek fölötti koronapárkányzatot; magassága ½'$\mathfrak{E}$ = 1,33'; áll felső nagy kajácsból (Schräge), léczből, horonyból és pálczatagból. E tagok képezik rendesen a csúcsíves koronapárkányzatot. A korabeli különbség azonban főképen a kajácsnak alakjában mutatkozik, mely a styl virágzó korában egyenes, mig későbben, mint példánkban is, kanyar vonalat képez. Ilyent találunk a sopronyi sz. Mihály-féle későbbi részeinek koronapárkányzatán is.

84. ábránk adja díszkapunk hosszszelvényét északi falával, jobbunkon látjuk az épen leirt kapunak metszetét, balunkon a belső, a várba vezető nyilást, mely fölött díszes egymás fölött kiszökő gyámköven nyugvó szabad járda jelenik meg. De díszes inkább, semmint erős a kapucsarnok is. A védnek elve kivánta, hogy a külső és belső

[1]) Itt egy hibát kell kiigazitanunk 83. ábránkon, tévedésből a kapuoszlop átmérője $\mathfrak{J}$ helyett csak $\mathfrak{l}$)-ra van véve, tehát $\mathfrak{l}$) helyett $\mathfrak{J}$ teendő.

kapu ne essék ugyanazon egyenes vonalba, hanem álljon egymáshoz szög alatt, ne hogy az ellenségnek egyenes utja legyen támadásában. Itt azonban, mivel díszkapuval van dolgunk, ezen szabálytól eltértek. A csarnok alljén látunk két, nyugvásra alkalmas kőpadot csinos fülkében. Ezek fölött emelkedik a két osztályu boltozat, melynek gerinczei jól faragott lombozatos gyámköveken nyugszanak. A bolt nem a régi, kivált erődítési épületeket jellemző egyszerü keresztbolt, hanem oly alaku, melyet a heraldikában zsindelynek neveznek. Ezen alsó és a második vagy felső emelet nem közlekedik egymással, hanem a boltozat által van elkülönitve. A felső emeleten látunk csinos ajtót, és mögötte pontozva azon lépcsőt, mely a harmadik emeletre vezet. Ha e lépcső középpillérét tekintjük, ez is különös díszkedvelésre mutat; mert nem képez egyszerü prismaticus pillért, hanem négy féloszloppal és négy horonynyal csinosan van tagozva, 85. ábránk adja a kaputornyot a várból tekintve. Egyes részeinek mérvét fentebb adtam; itt meg kell emlitenem, hogy mivel a kapunyilás itt alacsonyabb, mint a külső kapué, ívének az utóbbinak íve alatt meg kellett volna jelennie a 86. ábrán; ez azonban az autographiákban elhagyatott, hogy a kapu mögötti, már a várban levő tárgyak jobban tünhessenek ki. Ezen belső homlokzaton is világos a diszitési czélnak elsőbbsége az erősitési rendeltetés fölött. Csinos az öregívnek hatalmas tagozása; igen csinosak a szabad járdát hordozó gyámkövek; de valóságos pompájával mindezeket felülmúlja a torony második emeletébe vezető ajtó, mely kettős zárással bir; a felső egyenoldalu háromszög fölött szerkezett vak zárásu csúcsív a valóságos alsó nyilás pedig mindenképen a XV-ik század második felére, tehát Mátyás király korára mutat. Csak ekkor harapódzott el azon szokás, mely szerint a keretelő pálczatagokat, mintha valóban fából volnának, egymással keresztezték, mit a német überschnitten, a franczia entrecroisé-nek nevez. Ekkor kezdték a faalkotást a kőszerkezetre alkalmazni, sőt később annyira mentek, hogy valóságos élőfa törzseit és ágait, kanyarodásukkal és héjaikkal majmolták a kőben, mi a styl végső elkorcsosodását jellemzi, és azért teljes elhagyását is indokolja.

87. ábra.

Itt látjuk a hajdani vedriczi kaput, mely a várnak kiegészitő részét tette. Közlötte Rómer a „Pozs. és Környéke“ czimü könyvnek 250. l. Fuhrmann „Alt und neues Wien“ cz. munkájából. Két tekintetben nevezetes: hogy itt is, mint a vár díszkapuján, előfordulnak a púpos-négyszög-kövek, a német Buckelquader-eknek nevezi. Ilyenek legelőször a punok épületein, később a rómaiaknál, a középkorban pedig leginkább várépületeknél voltak használatban. Másrészt ugy tetszik, mintha a kapu belsejében látható három hajtékban három hullórács mozgott volna. Általán e kapu még felső emeleteit, melyeket a rajzoló elhagyott, sem tekintve, az erőd eszméjének sokkal jobban felel meg, mint a várnak díszkapuja.

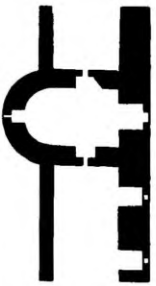

88. ábra.

Adom Rómer értekezése után (id. m. 265. l.) Pozsony régi körfalának részletét, mely, mint látandjuk, szerepet ját-

szik a fő-egyház chronologiájának meghatározásában *a a* külső városfal, *b b* belső városfal, *c* ajtó az egyházfi lakában. „Az egyházfi laka táján“ (a dom mellett), mondja Rómer, a régi fal egész eredetiségében tünik fel. Csúcsíves ablakok és lőrések változtatva jönnek elő. Az utóbbiak szélessége kifelé tett 4″, és gyakran két részre osztvák, befelé tesz szélességök 2′, magasságuk ugyanannyi, a fal rése pedig 2′ 3″. A csúcsíves ablakok magassága tesz 6′, szélessége 2′ 9″. Itt két kettős lyukra akadtam, melyek V alakban két irányban szolgáltak. A rálépésig a fal 26′ magas, innen tetejéig még 8′ számitható, a lőrések a rálépés fölött csak 2½′ magasságban vannak. Az egyházfi kertecskéjében is lejtővel bir a fal, mely 2° szélesség mellett 3½′-nyira kiszökel. A lakásban megvan még azon ajtó, mely az egykori itt állott toronyba (K) vezetett; ezen ajtó fölött nagyobb ablak is látható, melyhez jobbra balra több más ily nagyságu ablak csatlakozik.

A FERENCZIEK POZSONYI TEMPLOMA.

Károlyi Lőrincz többször idézett munkája 50. l. a ferenczieк pozsonyi temploma felszentelésére vonatkozó okmányt közöl, melynek ide tartozó helye ez:

„Lodomerius, Miseratione Divina Archi-Episcopus Strigoniensis . . . Ipsam enim Ecclesiam B. M. V. nobis Posonii existentibus, Venerabilis Pater Jacobus, Dei gratia Vicarius, Episcopus noster, praesentibus Venerabilibus Patribus (idézi a jelen volt clerus tagjait): Inclyto etiam Domino Andrea, Dei gratia Rege Hungariae, una cum Baronibus et Proceribus suis, cum vix numerosa Christi fidelium multitudine interexistentibus solemnitati, ad laudem et gloriam Divini Numinis, et in titulum Excellentissimae Mariae Virginis dedicando consecravit, et consecrando dedicavit (következik egy évi indulgentia azok számára, kik a templomot felszentelési évfordulatán meglátogatják). In cujus rei testimonium praesentes concessimus literas, Sigillo nostro authentico consignatas. Datum Posonii in Crastino Annunciationis B. M. V. anno Domini Millesimo, ducentesimo, nonagesimo septimo“.

Balazsovits a pozsonyi szerzetről szóló munkájában [1]) a templom felszentelésének esztendejére nézve megegyezik Károlyi adatával.

30. l. „Belius scriptor in sua Hungariae novae Historia, huius Conventus Originem ad tempora Belae IV. Regis refert; quem Ottocarus Bohemiae Rex, anno 1271 vastata Urbe Posoniensi desolavit. Ladislaus dictus Cumanus, prostrato Ottocaro cum triumpho redux, hunc Conventum decennio ferme in ruderibus jacentem restaurare coepit, quin totum opus consummasset, anno siquidem 1290. violenta morte ad Körösszeg per Cumanos sublatus est. Perfecit proin opus eius successor, quod comprobat originale Documentum in Archivo Provinciae existens, tenoris sequentis [2]):

„Nos Lodomerius M. D. A.-Episcopus Strigoniensis etc. damus memoriae etc. quod

[1]) L. Brevis historia conventuum ordinis S. Francisci Seraphici per P. Odoricum Balazsovits ejusdem provinciae vicarium. Posonii 1869.

[2]) A következő chronostichon a templomban fel van irva:

aeDes has LaDIsLaVs qVartVs hVngarIae
reX e pIo sVperos Voto sVppresso
ter faVste ottoCaro rege eXstrVXIt.

Nos in vigilia Annunciationis [1]), anni 1297. Ecclesiam P. P. Franciscanorum Posoniensem jam plene consummatam etc. praesentibus: Rmmis Paschasio Nitriensi, Paulo Quinque-Ecclesiensi, Theodoro Jaurinensi Episcopis — item presente Inclyto Domino Andrea III. D. G. Hungariae cum Proceribus ac Principibus suis — consecravimus etc."

In hac Ecclesia Cultus Divinus pacifice peragebatur usque ingressum Lutheranorum, qui numero et opibus valentes, vix Urbem ingressi diversa impedimenta ponebant. Quam ob caussam Rudolphus Imperator defensionem Fratrum Proceribus commendavit, huius tenoris Rescripto:

„Rudolphus II. D. G. E. Romanorum Imperator etc. Rmmo in Christo Patri Dno Joanni Kuthassy A. Episcopo Strigoniensi — Rmmo ac Egregio Stephano Zuhay electo Episcopo Agriensi, caeterisque Consiliariis Camerae nostrae Hungaricae, simul vel divisim constitutis, salutem et gratiam etc. Quoniam Nos, fideles nostros religiosos Fratres Ord. S. Francisci de Observantia, in Regno nostro Hungariae commorantes — in Nostram Regiam recepimus protectionem et tutelam specialem — vice ac in Persona Nostra Regia, eosdem Vestrae duximus committendos tuitioni. Ideo Fidelitatibus Vestris harum serie firmiter committimus et mandamus, quatenus a modo deinceps, praefatos P. P. Franciscanos tam in personis, quam universis rebus ac juribus ipsorum contra quoslibet violentos ac illegitimos impetitores, turbatores ac damnificatores, signanter contra fideles Nostros Prudentes ac Circumspectos Judices ac Cives Civitatum Posoniensis et Soproniensis — defendere teneamini authoritate nostra Regia Vobis hac in parte plenaria concessa et attributa. — Pragae die 12. Novembris 1600."

36. lapon.

Conventus usque . . . non fuit omnium fatorum expers; — primum fatum fuit pestis a. 1502 in hac civitate saeviens. Secundum fatum fuit terrae motus a. 1590. qui magnam Hungariae et Illyrici partem, sed praecipue Viennam, Posonium, Tyrnaviam, totamque intermediam vicinam plagam, miserandum in modum, teste Istvánfio L. 26. p. 563—41 vicibus repetitis, ac cumprimis 5. septembris concusserat. Aedificium Conventus priores succussiones absque notabili damno sustinuit; at die 5. sept. corruit navis Ecclesiae, olim cum Sanctuario gothice structa, corruit et magna pars Conventus, tria solum puncta, puta: turris, Sanctuarium et capella S. Joannis Ev. illaesa manserunt. Ob frequentem terrae motum, in navi Ecclesiae loco fornicis trabes compactibiles adhibitae sunt, donec tandem 1616, sub quardianatu P. Joannis Rudnay, remotis trabibus, fornix ad modernum stylum structa fuisset.

Descriptio Provinciae in Capitulo Generali Vallisoletano exhibita sub Ministro Provinciali Patre Petro Heinegger ex anno 1740.

In Conventum Posoniensem sciendum:

Quod in Seraphicae Religionis primordio ad annum 1240 Ordo noster, non in civitate Posoniensi, sed extra Suburbium, extra portam S. Laurentii ad montes habebat suum domicilium. Quando autem Rex Hungariae Ladislaus hujus nominis quartus, reversus est de caede Othocari Bohemorum Regis, in gratiarum actionem pro obtenta victoria Religionis nostrae, in interiori Civitate, Ecclesiam et Conventum hunc Posoniensem aedificavit. Anno 1280. In novo Regio Conventu ordo noster, a prima sui fundatione continuis trecentis et amplius annis in possessione pacifica, Deo et animabus serviendo tranquille permansit, usque ad Bocskay Calvinistae tumul-

[1]) A felszentelés évére nézve ezen okmány megegyezik ugyan a fentebb idézettel, hanem az ünnepély napja iránt van csekély különbség.

tus. Qui Turcicis suffultus armis in Principem Transilvaniae sublimatus, potiorem Ungariae partem in suam et Turcarum ditionem subjugavit. Religionem autem Catholicam, ubi ubi poterat, mira crudelitate haeretica labefactavit. Et inter alia sacrilega facinora sua, Fratres quoque nostros ex hoc Posoniensi Conventu eliminavit anno 1604, Ecclesiam istam una cum Conventu haereticis Praedicantibus Lutheranis contulit. Qui non solum per haeretica sua exercitia, verum etiam per suorum mortuorum cadavera, in Cryptis sepulta, Ecclesiam hanc contaminando polluerunt. Interim post lamentabilem aliquot annorum decursum repressamque per Imperatorem Ungariae Regem Rudolphum haereticorum Turcarumque violentiam, dum iterato de mandato Regio sacra nostra Religio ad suum antiquum Posoniensem Conventum introducta est, illico de Ecclesiae Cryptis humata haereticorum cadavera sunt ejecta (mivel a barátok keresztyéni szeretetöknek fényes tanuságát adták): ac per Dominum Stephanum Csiki, Episcopum Transylvaniensem reconciliata est Ecclesia anno 1619.

Rakovszky „Alterthümliche Ueberlieferungen von Pressburg" czim alatt a „Pressburger Zeitung" 1877. évf. irt czikkeiben VII. sz. „Das Münich kloster Sanct Francisci" felirat alatt ezeket találjuk:

A zárda 1439-ben égett le: mit a város számadásai tanusitanak: Item am Montag vor Margarethen virginis, als das Mönichskloster prennend ward, und dy Messerkram hob mir gebn noch des Richters und des Kunigfelder gescheft (rendeletére vagy parancsára), den gesellen, dy wasser zu der prunst getragen habn, und das Fewer getempft habn, und das Fewer von dem Hei von ein ander gerachen habn (gereblyével szétbontották) und das getampft habn, und des Fewers pei der Nacht gehuet habn, schuf (parancsolta) der purgermaister zu gebn 60 D.

1451. a zárdát átépitették:

Item am Sambstag vor Margarethe, umb 3 Fuder Kalich, In das Kloster zu unser Frawen der mynern pruder (fratres minores), nach der Herrn gescheft je ein Fuder umb 1 Pf. — Item hab ich gebn den Zigldecker, als er im kloster, ob dem Sagrer (sekrestye) das Dach zugedakt hat umb 1 patgelt noch des purgermaisters gescheft 10 D.

1455-ben a kész épületet felszentelték:

Item Mittichen (szerdán) post Andraee tag, hat der weichpischolff das Kloster zu unserer Frawen geweicht, darzue hab ich gekawft 2 Canal, pint chande 10 Sch. — Item umb 3 Pfd wachs dem weichbischolff zu Kerzen in unser Kloster, zu der weich je ein phunt umb 40 D.

Rakovszky kiemeli, hogy ezen kiadásokat a tanács vitte ugy:

1457-ben is: Item 2 Morturer (Malterrührern) bei der Garten Mawer bei dem Kloster, so man die aus hat zwickt und pessert, jeden 16 D. — és tovább:

Item am Sambstag nach Michaelis habn wir gehabt Zymergeselen, die zue dem Grippl in das Closter zu unser liebn Frawen Holz ausgezymert habn per 7 Sch.

1459. a barátoknak még közös hálótermök volt:

Mer hab wir gehat 4 aribater (Arbeiter), dy ziegl habn abtragen an den schlaffhaws im Closter, yeden 16 D.

A tanács évenként nem csak csuklyaposztót adott, hanem olajat és élelmet is. Az isteni tisztelet magyar nyelven folyt, és I. Mátyás alatt a nemességnek saját ülőpadja volt az egyház baloldalán, mi e király egyik okmányából kitetszik:

presertim vero prelatis magnatibus et nobilibus ab eo latere (sinistro) collocatis subsellys conciones audientibus.

1480-ban ismét tüzvész pusztitotta a zárdát és az egyházat:

Maister Wolfgang zymermann selbst viertten, das sy das dach, in den Rothaws awf der hindern Raitstube gedekt habn, als man die schintl awsgestossen hat, von begn der prunst in dem Closter hie Ir jeden 3 tagwerk. — Freitag post uldarici, als das Closter hie abprunnen ist, des andern tags, hab ich gehabt 1 tagwericher, der die schinttl in dem Rathaws awfgerawmpt hat, die man ab het gestossen 18 D. actum Mittichen post uldalrici.

A keresztfolyosóban 24 pozsonyi van eltemetve, ki Fridrik rabló serege ellen a várost védve elesett:

Item Sabatho witi 91, haben die Römischen veindt, Schweintzer (svaiczi) das Statvieh genomen, und in den noch eylen sein genomen worden 11 Hakenpuchsen, 5 Selztartschen, 6 Eisenhuett und Schalern und awf 24 person, Stadtlewt und Hawer, und Hantwerichgeselln erslagen, darunter ist gewesen ein werlicher Sweinzer darawf die vaindt Ir Hertz gehapt habn und liegen alle hie Im munichcloster begrabn In den Crewzgank, und bei In der porintzer auch liegt. Got sei In gnedig und erparm sich über Ir aller seln.

Szegényeket még a XVI. században is ide temettek: igy történt az 150¾ inséges évben is:

Ain arme Frau ist gestorben in den Rathaws, dy hab ich begraben lassen yn dem Closter, davon hab ich gebn 1 Sch. 18 D.

A templom előtti kereszt már 1532-ben ott állott.

3 Schlos zu dem Creutz bei dem Closter dargeben per 2 Sch. 24 Den.

1533-ban a török zavarok alkalmával puskaport készitettek a zárdában.

Cammerer verlant das Holz zum pwlwerstampff im Closter zusam zu pringen 1 Sch. 10 D.

1543-ban megkárosittatott a templom födele:

Die wochen Quirimi zalt vier Maurer, das eingeschlagen tach im Munichcloster awff den chor, das ain zersprungen eisine püxen von S. Mihelytor eingeschlagen, wiederumb zu machen Thl. (?)

1553. a tanács a kaput megujittatta:

Die wochen nativitatis Marie verlandt zimerlewten das portal vom Münichcloster zu deken 7 Th. 5 Sch. 2 D.

1573-ben itt volt a borbély mühely:

Den 11. Februaris zalt den Maister Jakob Tab Mawrer, von den R. haimblichen Sitz, in des Niclas Balbierers zimmer am Closter zu pessern 5 Th. 2 Sch. 4 D.

A keresztfolyosóinak fenntartása a XVI. században a Sebestyén társulatot illette.

Den 26. octobris den Zimerman In den creutzgang des Mönichclosters zu S. Sebastian zöch (Zunft) gehörig, daselbs alles bedachen 12 Th. 1 Sch. 15 D.

1601-ben az országgyülés itt ülésezett:

Streichhelzer auszuhakhen Ins Closter, In die Landschaftsstuben Benk zu machen.

Szokásos volt, még a XVII. században, a templomra kitüzött zászlóval, minden ünnepnapot jelezni:

Den 20 Septembris (1658) den Mathias Zimerman, Mahler, so den Fahn, welchen man alle Sonn- und Feyrtag Beym Monichchloster awszstöckt, gemahlen 4 Th. 3 Sch.

A zárdának volt több rendbeli jövedelme és fekvő birtoka, 1503-ig részesült a Tamás és Benedek Péterféle híd vámrészben, László, sz. györgyi Gróf alapitványa után kapott 26 akó mustot és 15 mérő lisztet, volt jövedelme a vám és 21 szőlő után, végre kapott a nyitrai zárda malomtól 16 mérő gabnát és 16 zsellérháztól 16 forintot.

Aranysarkantyus vitézeket még V. Ferdinand király a ferenczieknek templomában nevezett.

Ezek szerint biztosan tudjuk, hogy a zárda-templom 1279-ben, mint kész

épület szenteltetett fel, hihetőleg a zárda is ekkor már kész volt, hanem alkalmasint csak szükségletkénti épület alakjában.

1590-ben a templomhajó bedőlt és mostani, nem csúcsíves stylü boltozata 1616-ban készült el:

de megmaradt az eredeti szentély, a torony és a torony mellett (nyugat felé) a hajóba vezető ajtó.

Az igen pompás sz. János ev. szentelt kápolnáról alább leszen szó.

A zárda és a keresztfolyosó ujabb épitmény.

Nevezetes, hogy a ferencziek gyülekezetének fenntartásáról régibben a város gondoskodott, mit talán azon körülménynek kell köszönni, mely szerint a templomot és zárdát országos épületnek tekintették; mivel itt az országgyülés is (1601-ben) tartotta üléseit és egészen 1830-ig itt installáltattak az aranysarkantyus vitézek.

A templom meglehetős jó karban van, de igen csinos tornya, mely hazánkban ritkitja párját, gyökeres restauratiot kiván.

A templomnak leirása és arányai. [1])

Az eredeti templom hajójának boltja, mint mondva volt, 1590-ben bedőlt, és a jelenlegi csak 1616-ban készülvén el, kérdés támadt, vajjon e hajó eredetileg is osztatlan, vagy pedig háromhajós volt? Az utóbbi vélemény mellett harczol a jelenlegi hajónak, ily kis templomnál, szokatlan szélessége, mely nem kevesebb 13,30 meternél. Ha három hajósnak vesszük a templomot, 13,30 meternek felét = 6,65 m. adhatunk a közép-, és 6,65 meternek felét minden mellékhajónak: ellenben ha a hajó osztatlan volt marad egysége 𝔘' = 13,30 meter, melyet alapul veszek.

Megjegyzendő, hogy szentélyünk rajza hibás, mert a rajzzal nem egészen megegyező mérés annak szélességét 7,70 m.-re adja, mi megfelel $\frac{1}{3}$𝔇''-nek = 7,68 m.

Mi sem szól az ellen, hogy a bolt bedőlése után is az eredeti templomnak zárfalait megtartották, felhasználták, e szerint az eredeti templom egész hossza lett volna:

rendszeresen		*mérés után*
𝔘' = 13,30,	a szentély hossza	15,40
𝔘' = 13,30, 𝔘' = 13,30,	a lépcsőfokig	4,95
$\frac{1}{2}$𝔘' = 6,65,	a nyugati zárfalig	25,85
Összesen $3\frac{1}{2}$𝔘' = 46,55.	Összesen	46,20.

Itt 0,35 m. különbség van, mivel a nyugati zárfalat kelet felé lehetőleg 0,35-el erősitették.

Különben a hosszhajó, mint eredetiségéből egészen kivetköztetett rész, vizsgálatunk alá nem esik: egyedül a torony melletti ajtó tartotta meg stylszerü alakját és eredeti, igen egyszerü bélletét: csúcsive egyenoldalu háromszög fölött van szerkesztve; bélletének pálczatagjai, kapitael közbenvetése nélkül, átmennek a csúcsívbe.

Másként áll az ügy a még a XIII. századból épen ránk maradt szentélyre nézve. Ez hosszával a zárdaszentélyek rendszerébe tartozik. Zárását a hétszögnek három oldala képezi, mi elég különös magában, de még inkább feltünő, ha megtudjuk, hogy ezen zárás nem szabályosan készült, mert oldalai majd be vannak irva a szervezési körbe, majd azon kivül esnek; különben hosszának felosztása szabályos, u. m.:

	rendszeresen
a zárásnak fentője az ürszélességnek fele	$\frac{1}{6}$𝔇'' = 3,84
a keleti osztályhoz	4𝔨 = 2,04
a keleti osztály hossza	(𝔥') 𝔨'1 = 4,76
a nyugati osztálynak hossza . .	(𝔥') 𝔨'1 = 4,76
a szentélynek egész hossza	15,40

[1]) A templom rajzait és a történelmi adatok közlését Könyöki József tanárnak és bizottságunk kültagjának köszönöm.

meter, mi tökéletesen megegyezik a 15,40 m.-re mért hoszszal.

A magassági méreveket illetőleg, a szentélynek alsó osztálya, a faloszlopok és az ablak kezdetéig $k' = 3{,}88$ m., és épen annyit mér a faloszlop, lába és vállkövével együtt. Az ablaknak ürszélessége $\mathfrak{c} = 1{,}41$ meter, egyenes magassága pedig $2\mathfrak{a} = 6{,}35$ meter.

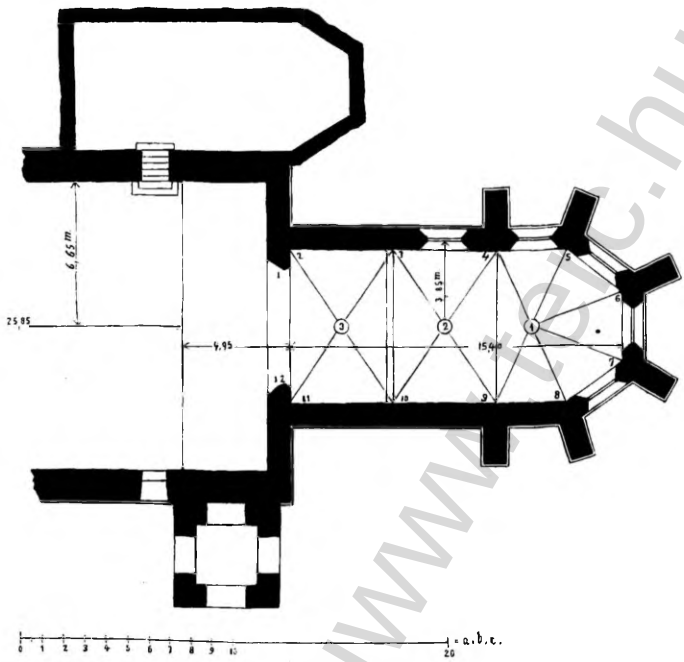

89. ábra.

Csúcsíve egyenoldalu háromszög fölött van szerkesztve. Ujabban az ablakot régi csúcsívök helyett, félkör ívvel zárták; mi igen sok csúcsíves épületen azon korban történt, melyben a jezsuiták feltünő ellenszenvvel viseltettek a csúcsív ellen. Tehát csak az ablakok szenvedtek változást. — Az egész magasság, a föleptől a boltozatig, mér $\mathfrak{U}' = 13{,}30$ m.-t.

A szentély falának vastagsága nevezetes, mivel $\frac{1}{2}\mathfrak{E}$-t = 0,99m.-t mér. És ez még inkább feltünő, ha a támak jelentékeny $\frac{1}{2}\mathfrak{K}'$-nyi = 2,75 hosszát és $\frac{1}{2}\mathfrak{E}$-nyi = 0,99 szélességét ehez vesszük. Fölötte valószinü, hogy a szentély zárfalai és támai ezen jelentékeny erősségének köszönhetni ellenállását az 1590-ik földrengésnek, melynek áldozatául esett az igen nagy feszülésü hosszhajó; mert hiszen zárfalai nem erősebbek a szentélyénél.

90. ábra.

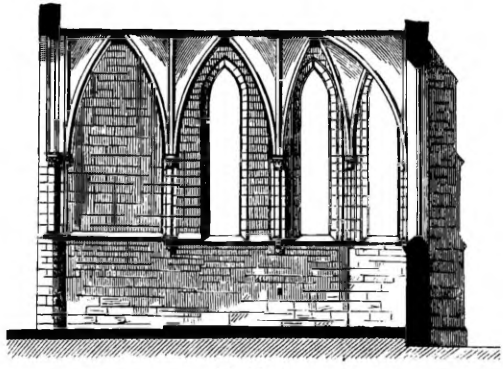
91. ábra.

A szentélyfalak és támak erőssége világ-

gosan kitünik, ha az egységet 𝔘' nem 13,30, hanem csak annak felére, azaz 6,65 meterre vesszük; mert ekkor a zárfal 𝔈 = 1,98, és a támak hossza 𝔎' = 5,50 meter leend. Ezen mérvek pedig e tagoknál a XIII. század vége felé már szokatlanak. Az igen magas (𝔇'+𝔇")-nyi kölni domnál e vastagságot csakis 𝔊-re, azaz 𝔈-nek ⅓-ra találjuk; ugy szintén a ½𝔎'-nyi, feltevésünkben pedig egész 𝔎'-nyi támfennállott volna, mint áll épen a szentély. — Szentélyünk tizenkét díszes faloszlopa közt van négy, melynek különböző alakja figyelmünket igénybe veszi: az 1. és 12. számu (92. ábra az 1. számut adja) áll a diadalív alatt (l. 89., a szentély alaptervét előadó ábránkat); e két faloszlop valamint elhelyezésénél, ugy rendeltetésénél fogva a többinél sokkal erősebb. A 2., 5., 6., 7., 8. és 11-ik mint szög-

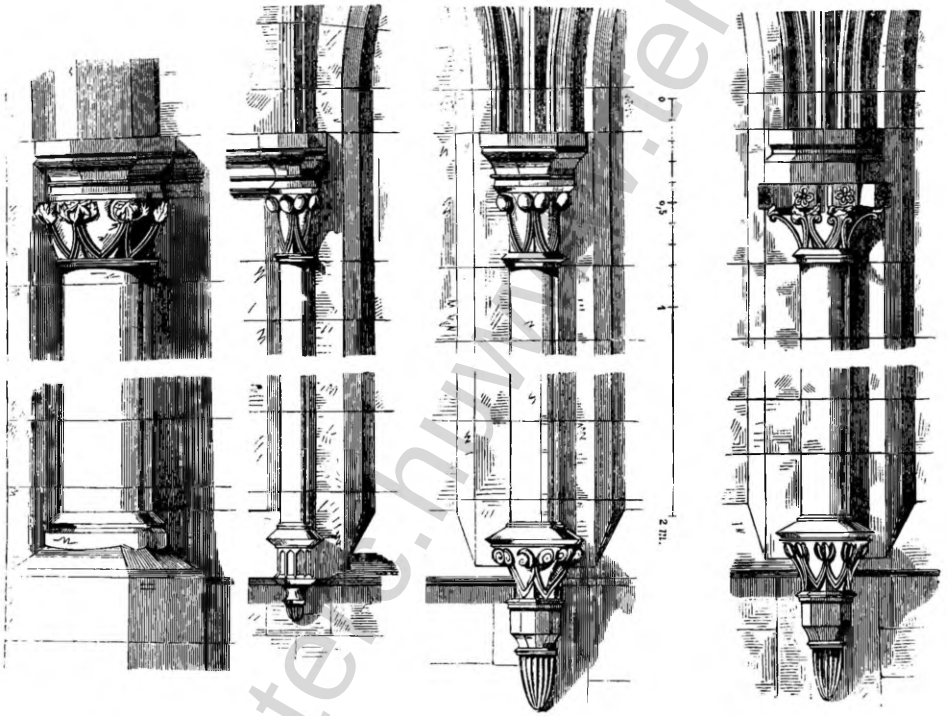

92. ábra. 93. ábra. 94. ábra. 95. ábra.

hossz is igen ritkán, és ekkor is csak régibb franczia templomokon fordul elő. Szentélyünk egész magassága sem nagy, ha ezt feltevésünk szerint 2𝔘'-ra vesszük. Mindezekből kiderül a szentélynek erős volta. Ha e szerint a XIII. század épitésze saját egységének csak felét veszi, s igy templomát háromhajóssá alkotván, két erős pillérsort tesz hosszhajójába, valamint a szentély elviselte az 1590-ik rázkódást, hihetőleg a hosszhajó is maig ben álló faloszlop egyenlő, és a többihez képest legcsekélyebb átmérővel bir; mert ebből mindenütt csak egy gerincz ered; 93. ábránk adja a 2-ik oszlopot. A diadalív és a szögoszlopok közt állanak a 3., 4., 9. és 10-ik faloszlopok, melyeknek átmérője csekélyebb a diadalívénél, hanem nagyobb a szögletoszlopéinál; mert ezen oszlopok vállkövökön három gerinczet vesznek fel: egy hevederfélét és két átlót. 94-ik ábránk adja a 3-ik,

95-ik, különös kapitael alakzása miatt, a 9-ik faloszlopot.

Egészben véve faloszlopaink kapitaelje és válköve inkább a franczia, semmint a német iskola szüleményének mondható. A válkő, a 95. ábráét kivéve, a többinél ugyanazon alaku, alkotva van a nyolczszögből, és nem tagadhatja el eredetét az attikai oszloplábból, hanem mindenesetre ugy, hogy az eredetiben uralkodó körvonal egyenessé és szögletessé van átváltoztatva, mivel a csúcsíves alakzási elvbe tökéletesen beleillik. Az attikai oszlopláb itt, mint már a román stylben is, meg van forditva; a plinthus, mely az antik láb legalsóbb tagját teszi, itt, mint abacus legfelső helyen jelenik meg; az antik félkörü thorus, itt keskenyebb, két egymást hegyes szögben metsző léczczé van átváltoztatva, megmaradt, mint harmadik tag, az antik lábnak horonya, csakhogy itt sekélylyé válik, mig az attikai lábban inkább vág be a thorusba. A negyedik tag elüt az antiktól, mivel, nem mint abban ismét félkörü pálczatag, hanem három keskeny léczből van szerkesztve. Másutt az utolsó két tag, mely az attikai oszloplábban már nem fordul elő, egyszerü szalagtag, ellenben példányainkban a felső tag a fölötte levő horonynak mintegy folytatását, a legalsó tag pedig a kapitaelkashoz irányzott bevonulást képezi. Ezen közös elrendezéstől elüt 95. ábra válköve, melyet, bár kevésbé tetszőt, egészen eredetinek kell mondanunk; ez inkább rakvány (Aufsatz), minőt kivált a kora-román, sőt elvileg hasonlót, már az egyptomi épitészetben is találunk. Ilyen eltérésre itt sehogy sem volt szükség; mert itt sincs más gerincz, mint a többi válkövön; tehát ez csakis az épitész különös szeszélyének, nem pedig a szerkezet szükségének tulajdonitható: sőt ezen szeszély még inkább tünik fel, ha a tulajdonképi vállkő alatti kiszökő köböket tekintjük, minőkhez hasonlókat Magyarországon még csak egyszer találunk a XIII. század elejéből, az alapos ellenmondás nélkül a franczia iskolából származó kalocsai székes-egyháznak maradványain, de itt e köbök nem a vállkő alatt, hanem az attisáló oszlopláb fölött vannak alkalmazva. [1])

A kapitael áll a diadalív két oszlopánál domboru, a többinél homoru kasból és annak virág vagy levéldiszéből, amaz a doriai echinusra, ez a korinthi kapitael kasára emlékeztet. Ezt körülveszik vagy gömb és tojás alaku még fel nem nyilt virágbimbók, melyek száraz szárokon ülnek, vagy virág alakba egyesitett levelek, melyek szárai, a franczia szokás szerint, nem annyira szárak, semmint aljuk felé kiterjeszkedő szövethez hasonlók. 95. ábránk kapitaelje a többitől, alacsonyságával elüt; mert felső részét az emlitett kis köbök foglalják el, melyek kiszökésökkel magát a kapitaelt is a többinél szélesebb kiterjedésre kényszeritik.

A kapitaelgyürü sem jelenik meg későbbi kifejlődésében; mert itt a horony egészen hibázik.

A sima tő megtartja egész magasságában átmérőjét; azaz nem ifjodik, mint az antik épitészetben.

Oszlopaink lába eredeti, nemcsak tagjai száma és alakja, hanem nagy kiterjedése után is, az alatta való levél és csigadiszes kapitael ezt inkább az utóbbi vállkövének tüntetik fel.

Ezen alsó kapitael gyámköven emelkedik; mert az oszlop nem száll le a szentély fölepéig. Gyömkövünk ismét eredeti alakkal bir; egyszerübb ez a szögletek oszlopai több tagu a szentély erősebb oszlopai alatt, a diadalív oszlopainál pedig, mivel ezek a padlóig leszállnak, egészen hiányzik.

Egészben véve a szentély faloszlopait feltünőleg eredetieknek mondhatjuk, ugy ka-

[1]) V. ö. e munka első részének 94. ábráját, 77. l.

pitaelük, mint lábuk és gyámkövük tekintetében. A viráglevelekben a természetiek utánzása még csak kevésbé fordul elő, mi későbben, a csúcsíves stylben mindinkább történik.

96. ábra.

Kora stylkorra mutat ez oszlopok hordta gerinczek alakja. Igaz, hogy itt nincsen, sem a XIII. században szokásos pálczatag, sem a jellemző körtve; de megvan a mély horony, mely a későbbi stylben mind sekélyebbé válik. E mély horony adja meg tehát a gerinczek régibb tekintetü jellemét.

A gerinczek nem találkoznak, nem vágnak közvetlen egymásba a szentély hossztengelyén, hanem közükbe áll három kerek zárkő, melynek átmérője sokkal nagyobb az egykoru zárkövekénél; e zárkövek sima felületükön igen dús és tömött növénydíszt vesznek fel, ellentétben a másutt előforduló czímeres zárkövekhez. Az elsőn, melyhez a szentélyzárás gerinczei ütődnek, látunk egyenágu keresztet. ágainak végéből ötszirmu rózsák, szőlőlevelek és gyümölcsök nőnek ki, és ezen növények az ágak közti tért is egészen megtöltik. A második zárkövön petrezselyemféle levéltekercs vagy folyondár van kifaragva, a harmadikon makklevél és gyümölcs. Itt több körülmény kelti fel figyelmünket: a tarcsák rendkivüli nagysága, az egész körnek igen sűrü betöltése és a növények megjelenése természetes alakban; erre nézve tehát további haladás történt a styl fejlődésében. ha t. i. a kapitaelek inkább conventionalis növényzetét a zárkövekévei hasonlitjuk össze.

Kora tekintetüek, egyszerüségükben, kivált a támak, melyek talapuk fölött, három bevonással ifjodnak; az osztályok fölött vannak tető alaku kajácsok (Schraegen), melyeknek feltünő lejtősége és ez alatti horony épen oly ódonszerü, mint czélszerü a rájok eső viznek gyors levezetésére.

A torony.[1])

Ezen torony a csúcsíves magyarországi tornyok tagadhatlanul legelsejének, és általán a styl egyik gyöngyének tekinthető. Lehetőleg valamivel későbbi a templomnál, ámbár hasonló, még a XIII. századból származó példányait nemcsak Franczia-, hanem Németországban is ismerünk. Pozsonyban a haladás az épitészetben lépést tartott a szomszéd Austria

[1]) Az itt adott torony felrajzának clichéjét a bécsi középponti bizottságnak köszönöm, mely, azt $\frac{1}{6}$-ra kisebbitvén, Schmidt autographiáiból vette. Méréseimet a nagymérvü autographiákon vettem, annak lábléptékét meterre átváltoztatván, mely mütétnél 37.97 bécsi hüvelyket vettem egy meterre.

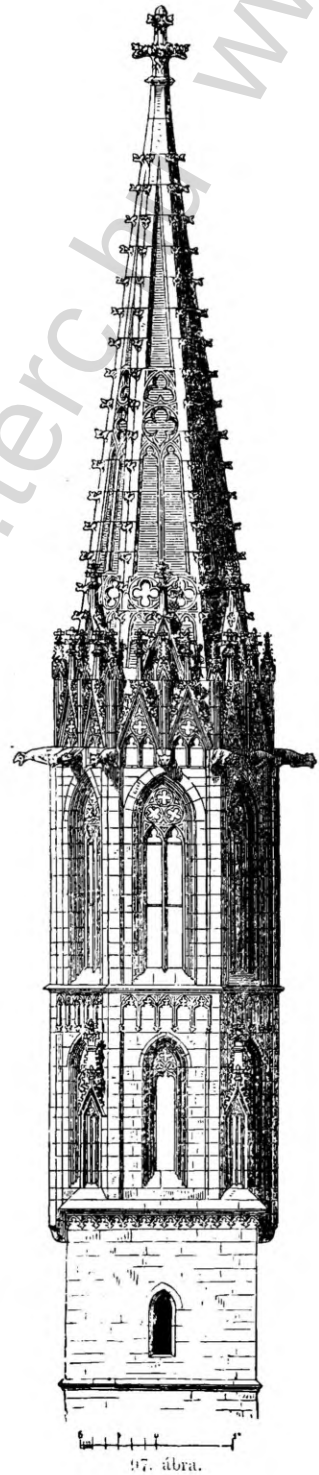

97. ábra.

tartományaiéval. Van Steierországban Strassengelben [1]) egy a miénkhez igen hasonló torony: a templomnak, melyhez tartozik, alapkövét 1346-ban tették le, maga a torony tehát csakis a XIV-ik század második felében épült fel. Különös még az is, hogy valamint a pozsonyi torony a szentély végének déli oldalán áll, a strassengeli is, nem mint rendesen, az egyház nyugati homlokán, hanem szintén a szentély ellenkező, azaz északi oldalán emelkedik. Tudjuk, hogy a styl további kifejlődésével a tornyokat mind magasabbra emelték, s igy, ha összehasonlitásul csak egy osztályt veszünk, találni fogjuk, hogy a strassengeli toronynak sisakja (hegye keresztvirága nélkül is) a pozsonyinak épen kétszeres aránylagos magasságát üti meg: mert mig a pozsonyi sisak, hozzávéve keresztvirágát is, az egység (13,30') négyegének átlóját = 18,78 metert méri, a strassengelin e mérv 2𝔇'-re van megkettőztetve, mivel a templom egységét 19,09 bécsi lábra véve, a sisak magassága 54 bécsi lábra rug, vagyis 19,09×2,828 ad 53,99.. bécsi lábat. Pozsonyban tehát alacsonyabb sisakkal van dolgunk. De ha a pozsonyi egységet, mint fentebb érintettük, a mostani osztatlan hajó felére veszszük, ekkor sisakunk szintén a 2𝔇'-nyi magasságot éri el; igy is tekintetbe kell vennünk, hogy a pozsonyi templom a strassengelinél fél századdal régibb, s igy valószinüvé válik, hogy tornya is fél századdal régibb a strassengelinél, s igy épitése korán eshetik a XIV. század első felébe. [2])

Tornyunk alapterve mutatja, hogy ez a rendes constructiotól eltér, mennyiben aljának négyszöge nem törik nyolczszögbe, hanem hatszöget vesz fel maga fölött. E szerint szükségessé vált a hatszög két hegyét a négy-

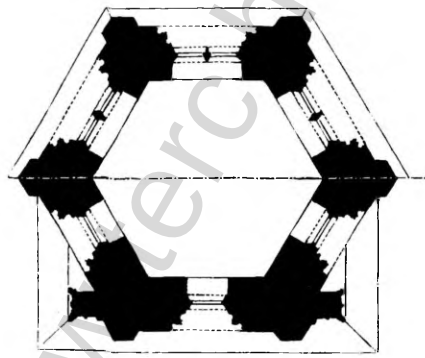

98. ábra.

szögön valamivel kitolni, és e kiszökést alája tett két gyámkövön emelni. Ábránk elölről adja a négyszög párkányzatát és a hatszög alsó osztályát, hátul pedig a hatszög felső osztályát. A hatszögöt alkató körének átmérője 𝔈 = 2,98, oldala tehát ½𝔈 = 1,49-t mér, a két osztálynak egyenlő a falvastagsága, egyegyé 2𝔘 = 0,78 vagy ½𝔎 = 0,81 meter.

A magasságok a következők:

	bécsi láb	*meter*
a sisak magassága, hozzávéve keresztvirágáét is . . .	59,30	𝔇 = 18,78
a hatszög felső osztályának magassága	17,80	4𝔢 = 5,64
a hatszög alsó osztályáé . .	17,80	4𝔢 = 5,64
a négyszög felső osztályáé .	13,45	2𝔢 = 4,24
a torony magassága rajzunkon	108,35	34,30
a sisak falvastagsága ott, hol a sisak kezdődik	1,41	½𝔍 = 0,44
a sisak falvastagsága hegyének tömör fala alatt . .	0,60	½𝔘 = 0,19
a sisak hat gerinczeinek vastagsága, egy-egyé . . .	0,87	𝔲 = 0 27

[1]) V. ö. a bécsi „Mittheil." III. köt. (1858. évf.) 95. s k. l., s annak IV. réztábláját, melyen a strassengeli templom tornya igen nagy mérvben van ábrázolva.

[2]) Igen hasonló a strassengeli második osztályának (felülről) a pozsonyi két felső osztálynak mérvéhez; mert amott e magasság 2𝔎', Pozsonyban pedig 4𝔢 = 5,64 meter, 4𝔢 pedig a sorozatban közvetlen áll 𝔎' fölött = 5,50. Ha tehát itt is az egységet csak felére vesszük, 𝔎' helyett volna 2𝔎'-nk, mint Strassengelben. Feltünő, hogy Strassengelben még ezen előhaladt korban is a nevezett osztály párkányzata alatt félköríves fries fordul elő, melynek szárai emberfejeken emelkednek. Ezt egészen kivételes esetnek kell tekintenünk.

Nevezetes az arány négyszög- és hatszög-osztályai közt, midőn emezek mindegyike amannak négy harmadát teszi; mert $\frac{4,24}{3} = 1,41 \times 4 = 5,64$ meter; továbbá a sisak falvastagsága hegyének tömör fala alatt $\frac{1}{2}\mathfrak{U}$ épen egy negyede a hatszög $2\mathfrak{U}$-nyi falvastagságának; a sisak falvastagsága alól $= \frac{1}{2}\mathfrak{J}$ négy kilenczedre száll le $\frac{1}{2}\mathfrak{U}$-ben; mert $\frac{0,44}{9} = 0,048 \times 4 = 0,19..$; és ezen legcsekélyebb vastagság ismét ugy áll a sisak gerinczeihez, mint $1 : \sqrt{2}$-hez; mert $0,19 \times 1,414 = 0,268$.

Tekintsük most az alakzást.

A hatszög ablakainak béllete igen hasonló bélletéhez azon ajtónak, mely a torony mellett a hosszhajóba vezet, és mely még a XIII. század műve, emebben csak a két horony közti pálczatag nélkülözi az ablakokéban előforduló orrot; hasonlólag, mint az ajtón, az ablakokon is a béllet tagjai közvetlen, kapitael közvetitése nélkül, átmennek a csúcsívbe. Az ablak csúcsíve mindkét osztály ablakán rendes egyenoldalu háromszög fölött van szerkesztve, az alsó osztályban ezt két lóher, s e fölött négyszirmu rózsa tölti el, a felsőben három négyszirmu rózsa. Mindezek kora csúcsíves stylü alakok; a kapitaelek hiánya inkább német, mint franczia.

A német iskolába tartozik e két osztály párkányzata alatti lóheríves fries is; a felső osztályé sokkal dúsabb az alsóénál, amannak vannak szárai, melyek liliom virágokba végződnek. Hasonló fries, hanem kevésbé gazdag fordul elő a kassai nagytemplom szentélypárkányzata alatt.

A felső azaz a koronapárkányzatot vizokádó állatok helyettesitik, mindössze tizenkettő. Vannak azok közt mindenféle szörnyek, egy nőnek felső teste, igen lelóggó emlőkkel és egy sertésen nyargaló zsidónak gúnyképe. E vizokádóknak (garguille, Wasserspeier) symbolicus jelentése ez: az egyház ellenei kényszeritvék attól az ártalmas vizet levezetni saját testükön keresztül, ezért a vizokádók, mint az egyház ellenei rut és visszataszitó alakban jelennek meg úgy, mint a Krisztust gyötrő poroszlók is; ezért foglal helyet a szörnyek közt ama nő is, a bujaság jelvényeként, és a zsidó, kit az alatta levő disznóparipán kivül még a hegyes süveg is jellemez; mert a középkorban a zsidók ilyent viselni kénytelenek valának. Azonban nem csak a zsidók, hanem a pogányok és hitetlenek fejeit is koronázták ily süveggel. Ilyent viselnek a kunok is a sz. Lászlóval vivott csatákban.

A sisak alján, mely a koronapárkányzattal együtt kezdődik, a hatszög minden oldalán van két orom, mely toronyfijaival valóságos ormozatot (Wimperg) képez; e két ormozatot ismét egy szélesebb és magasabb ormozat fogja körül, melynek toronyfijait az alsó két ormozatának szélső toronyfijai képezik; az alsó ormok mindegyikébe van két lóher fölött négy lobbos rózsa (Vierpass), s e fölött ismét hármaslevél; a mérmű tehát még a kora csúcsíves styl alakzásával bir. Strassengelben csak a magasabb orom létezik, a toronyfiak helyett pedig két oszlop, s ezeken szobrok.

A hatoldalu sisak, mint a strassengeli és más hasonlók, áttörésre volt szánva, azonban jelenleg gerinczeinek egyszerü mérműve téglával van elfalazva. Valamint e mérmű, ugy a gerinczek levélcsomói és legfelső keresztvirága is szigoru német stylüek.

Tornyunk ismételt tűzvész és földrengés által sokat szenvedett, némely helyen nagy és széles repedések vannak. Igen sajnos volna, ha a csúcsíves tornyok ezen igen díszes és mégis szigoru stylü példányát elvesztenők.

SZ. JÁNOS EVANGELISTA KÁPOLNÁJA.

Alaptervünkön (89-ik ábra) látjuk, mint csatlakozik sz. János kápolnája a templom hosszhajójának északi oldalához; látjuk továbbá, hogy kápolnánk nyolcz lépcsővel magasabban fekszik, mint a templom, mi szükséges volt; mert a kápolna kettős, azaz van a felső alatt más, hihetőleg temetkezési kápolna vagy kripta.

E kápolnát mint maga nemének gyöngyét, Schmidt tanár és építészi főtanácsos vezetése alatt, tanitványai nagy szorgalommal és pontossággal felmérték, és a „bécsi autographiákban“ 1862-ben publicálták. Miután a társaságtól rajzainak használatára engedelmet nyertem, adom azokat $\frac{1}{4}$-re kicsinyitve. Az autographiák fényképi uton közvetlen a fatáblára lettek áttéve, s igy lehető pontosság volt elérhető; azonban, ha t. olvasóim elméletem igaz-

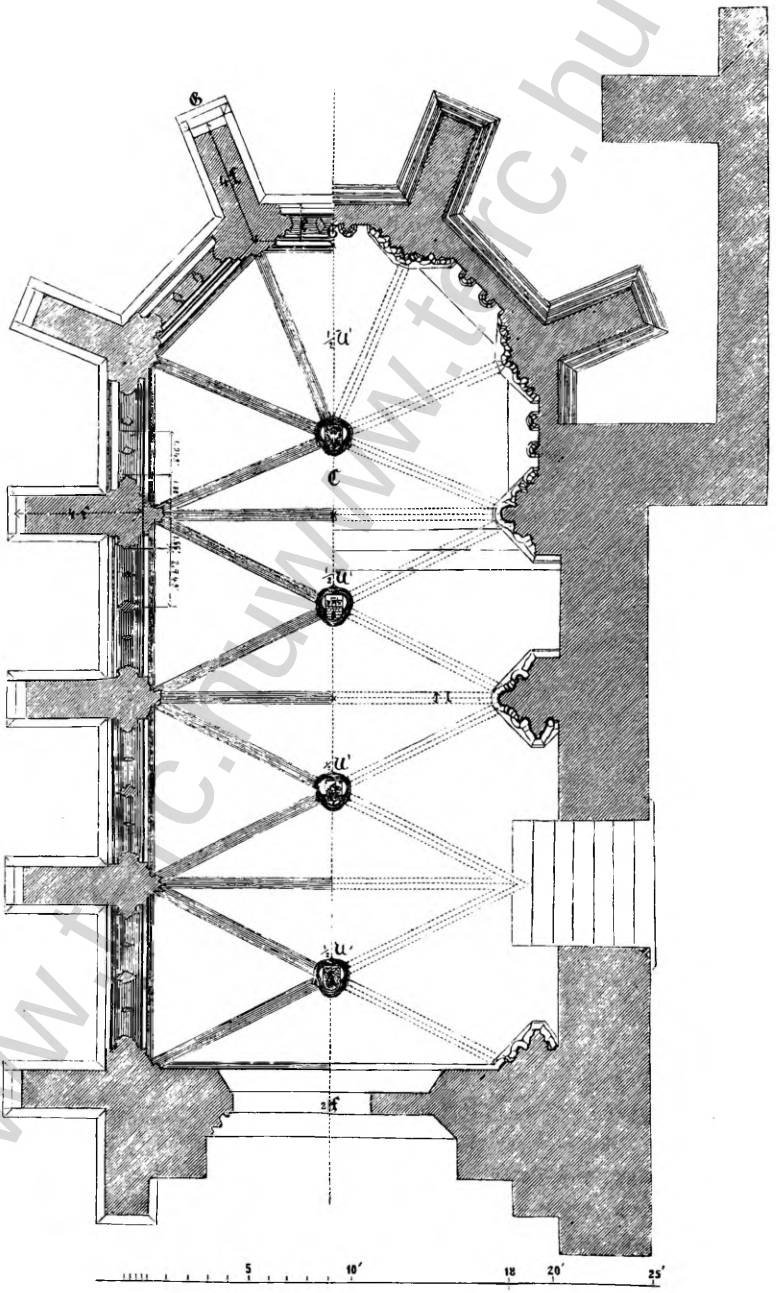

99. ábra.

voltáról meg akarnak győződni, tanácsosabb a mérést a nagy mérvü autographiákon megtenni.

Kápolnánk keletkezéséről van biztos okmányunk a pozsonyi városi levéltárban, melynek közlését Rakovszky Istvánnak köszönöm. Ezen alább adandó okmány értelmében a kápolna épitését a XIV-ik század hatodik évtizedében megkezdték; mert okmányunk mondja, hogy 1461-ben Jakab, az akkori város birája, magát kötelezte 150 font denárt (centum ac quinquaginta libras denariorum) a kápolna épitésére fizetni; ezen összeg levén egy fürdőnek és allodiumának ára, mely fürdőt és allodiumot János pozsonyi polgár a kápolna felépitésére hagyományozott.

A nevezetes okmány igy szól:

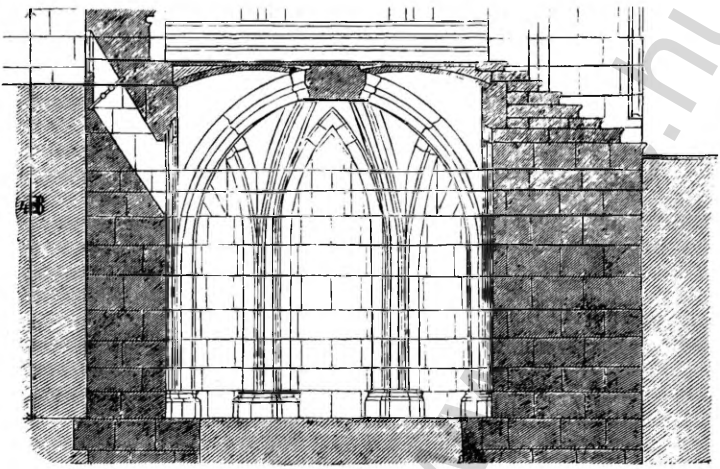

100. ábra.

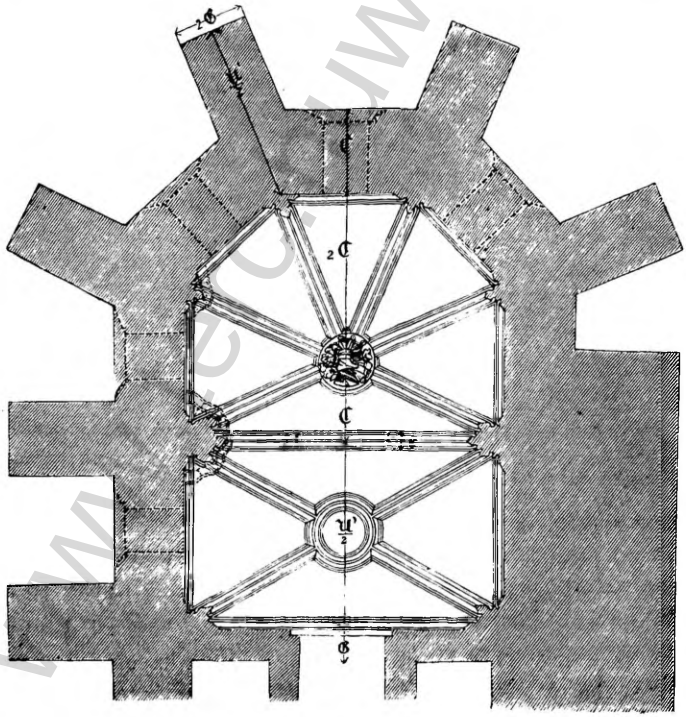

101. ábra.

Nos Jacobus Judex ac Jurati cives civitatis Posoniensis Memorie commendantes significamus quibus expedit universis presencium per tenorem quod proximi et amici universi Johannis Jacobi condam civis Posoniensis pie memorie unam stubam balnealem, nec non allodium ad eam pertinens, sitam ac situm extra muros dicte civitatis, parte ab una allodium Johannis dicti iuvenis, ab alia vero dominium Nicolai cerdonis imediate attingencia, que quidem stuba ac al-

lodium eisdem ab ipso iam dicto Johanne Jacobi Hereditarie sistunt devoluta, eandem stubam una cum allodio ad ipsam pertinenti predicto, in subsidium edificationis Capelle, que construitur in Civitate memorata, iuxta claustrum ecclesiamque fratrum minorum immediate attingens in salutem anime eiusdem Johannis Jacobi ac pro eo quod Idem Johannes Jacobi felicis memorie in dicta ecclesia fratrum minorum est sepultus, amici ac proximi eiusdem Johannis Jacobi tradiderunt irrevocabiliter et dederunt, quam sicquidem dictam stubam balnealem simul cum allodio mihi prescripto Jacobo Judici amici ac proximi universi dicti Johannis Jacobi pro Centum et quinquaginta libris denariorum vendiderunt per me dictum Jacobum Judicem per meos ac Heredes universos seu Heredum successores perpetue habendam possidendam vendendam locandam seu cuicunque voluerimus . . . . tradendam assignandam sive dandam seu quorunque modo alienandam Tali tamen condiccione interiecta, quod ego sepedictus Jacobus Judex easdem centum ac quinquaginta libras denariorum ad edificationem Capelle suprascripte tenear ac debeam sine omni impedimento ac contradiccione porrigere, dare, ac integraliter expedire. In cuius rei testimonium hys presentibus Sigillum nostrum autenticum est impensum. Datum proxima sexta feria ante festum sancti Luce evangeliste Anno domini Millesimo Tricentesimo Sexagesimo primo.

Arányok.

A hol egymásfölötti kettős kápolna fordul elő, ott az egység nem az alsótól, hanem a felsőtől vétetik; mert hiszen e felsőn van a legnagyobb befedendő tér, mely az alsóban azért szűkebb, mert ennek erősebb falai, mind kivül, mind belül kiszöknek a felső kápolna falain. E szerint felső kápolnánk ürszélességét vesszük egységnek: 𝔘' = 18,33 bécsi lábra; lesz tehát sorozatunkban:

𝔇'' = 31,74′ = a köb átlójának mérve,
𝔇' = 25,91′ = a köb négyege átlójának mérve,

a kisebb háromszögökben:

𝔥'	= 9,30′	(𝔧') 𝔨'1	= 6,56′
𝔎'	= 7,58′	𝔨'	= 5,36′
𝔄	= 6,19′	𝔞	= 4,38′
𝔅	= 5,05′	𝔟	= 3,57′
𝔈	= 4,12′	𝔠	= 2,91′
𝔇	= 3,37′	𝔡	= 5,38′
𝔈	= 2,75′	𝔢	= 1,94′
𝔉	= 2,23′	𝔣	= 1,58′
𝔊	= 1,83′	𝔤	= 1,28′
𝔥	= 1,49′	𝔥	= 1,04′
𝔍	= 1,22′	𝔦	= 0,86′
𝔎	= 0,98′	𝔨	= 0,69′
𝔏	= 0,81′	𝔩	= 0,57′
𝔐	= 0,65′	𝔪	= 0,45′ és igy tovább.

Ábráinkon a kisebb különbségek elenyésznek, kis léptékünk miatt már nem mérhetők, de mérhetők, hol magam mértem, az autographiák tábláin, melyek két lába = egy bécsi hüvelyk, melyek tehát a valódinak $\frac{1}{24}$-re vannak véve.

A felső kápolna hosszfelosztása.

A szentély zárásnak fentője	½ 𝔘' = 9,16′
az első hosszosztályig	𝔈 = 4,12′
az első hosszosztálynak hossza . . .	½ 𝔘' = 9,16′
a második hosszosztálynak hossza . .	½ 𝔘' = 9,16′
a harmadik hosszosztálynak hossza .	½ 𝔘' = 9,16′
a kápolna hossza ürben . . .	40,76′
ha ehez hozzáadjuk	
a keleti falnak vastagságát	𝔊 = 1,83′
és a nyugati falnak vastagságát . .	2 f = 3,16′
leend az egész kápolnának hossza, támai hossza nélkül	45,75′
mitől nem messze esik 𝔇' + 𝔘'	44,24′

A keleti bolt csillagbolt, ellentámasztva két gerinczczel; a három hosszosztály osztálya még egyszerü keresztbolttal van fedve.

Az alsó kápolna vagy kripta keletről véve nem terjedt tovább a felső első osztályának nyugati végénél.

Felső kápolna

keleti falának vastagsága	$\mathfrak{G} = 1{,}83'$
zárásának fentője	$\frac{1}{2}\mathfrak{U}' = 9{,}16'$
az első osztályig	$\mathfrak{C} = 4{,}12'$
az első osztály hossza	$\frac{1}{2}\mathfrak{U}' = 9{,}16'$
hossza a 2-ik osztályig	$24{,}27'$

Alsó kápolna

keleti falának vastagsága	$\mathfrak{C} = 4{,}12'$
zárásnak fentője	$2\,\mathfrak{C} = 8{,}24'$
az első osztályig	$\mathfrak{C} = 4{,}12'$
az egyetlen osztály hossza	$\frac{1}{2}\mathfrak{U}' = 9{,}16'$
egész hossza a keleti fallal együtt . . .	$25{,}64'$
az alsó kápolna falának kiszökése befelé	$\frac{1}{2}\mathfrak{U}' - 2\,\mathfrak{C} = 0{,}92'$
a felső kápolna falvastagsága . . .	$\mathfrak{G} = 1{,}83'$
az alsónak kiszökése kifelé	$1{,}37'$
az alsó falának vastagsága	$\mathfrak{C} = 4{,}12'$

Már a XIII. századnak franczia templomaiban és azokban, melyek franczia módra épültek, nevezetesen a kölniben, a $\mathfrak{G}$ mérvet vették alapul falvastagságuk meghatározására, vagyis az egységnek mintegy tized részét. Ellenben a toronyfal meghatározásában $\mathfrak{C}$-ig szálltak fel. Ily nagy fal erőre kriptánknál szükséges volt nem egyedül a magas felső kápolna miatt, hanem egyszersmind arra is, hogy a fal, mint föld alatti épület, az őt körülvevő föld nyomásának is ellenállhasson. A felső és alsó kápolna fala közti különbség ez : $\frac{4}{4} : \frac{9}{4}$; mert $\frac{1{,}83'}{4} = 0{,}46'$, és ez sorozván 9-el, ad $4{,}14'$. Az építészeti sorozatban a $\mathfrak{C}$ és $\mathfrak{G}$ közti távolság (mindkettőt olvasva) 29 tag, azaz a kettős quint. [1])

[1]) Mai épületeinknél az ugyanegy mintából került téglának mérvei határozzák meg téglából épített épületeink falvastagságát, mihez azután még az építészeti szabályok is járulnak. Másként állott az ügy a középkoriaknál, kivált ha, mint példányunkban, faragott követ alkalmaztak, melynek pontosan a szükséglethez mért erőt lehetett adni. Ezért a középkori épületek falvastagságát, jól mérve, nem lehet lábunkkal vagy meterünkkel meghatározni ugy, hogy ez éppen lábnak, meternek, hüvelyknek és centimeternek pontosan feleljen meg; s igy kápolnáinké sem ad tökéletesen kifutó lábat. Mai építészeink a felső kápolnának 1,83' helyett 3 egész lábat adtak volna; a középkori e mérvet kevesebbre, mint $\frac{1}{4}$-ra leszállitotta, sőt támai alkalmazásával, melyek a boltozat egész nyomását felveszik és semlegesitik, az oldalfalakat egészen nélkülözhette, mint ezt igen tágas ablakai bizonyitják.

Ezen nagy falerőnek megfelel a támak ereje is; hosszuk nem csekélyebb $\frac{1}{2}\mathfrak{U}' = 9{,}16'$-nál; a felsők $4\,\mathfrak{f} = 6{,}32'$; szélességök $2\,\mathfrak{G} = 3{,}66$; a felsők $\mathfrak{G} = 1{,}83'$ ellenében. Az alsók hossza a felsőkéhez ugy áll, mint $1/2$: 1-hez, mig a felsők szélessége csak a felét teszi az alsóknak; miből kitetszik, hogy a támaknál fontosabb hosszuk szélességöknél.

A kripta hevederének egyenes magassága	$2\,\mathfrak{a} = 8{,}76'$
innen a zárkövig van mintegy . .	$\mathfrak{K}' = 7{,}58'$
tehát belső magassága a zárkőig mintegy	$16{,}34'$
vagyis inkább	$4\,\mathfrak{C} = 16{,}48'$
minek igen jól felel meg a külső magasság	$4\,\mathfrak{G} = 20{,}20'$

ha ezt, t. i. a föleptől egész a felső kápolna talapjának kezdetéig veszszük, és az ez alatt levő tagozatot az alsó kápolna koronapárkányzatának tekintjük. (L. 100. és 102. ábr.)

Ámbár, mint tetszik, az alsó kápolna főképen temetőhelynek rendeltetését nyerte, még sem lehet dísztelennek mondani; csinosan tagozott gerinczei nélkülözik ugyan a kapitaelt, hanem birnak legalább lábbal és az ez alatt álló talappal. Hozzájárul a szentélyzárás zárkövének csinos, a régi heraldika szabályaihoz szigoruan ragaszkodó czímere, melynek még csupor alaku sisak alatt rendes monor paison három hasitott lapátot látunk: e lapátok sisakdíszként is jelennek meg. A fentebb adott okmányban az adakozó, talán alapitó Jakabnak Jánosa földbirtokos volt, nemcsak a fürdőt és allodiumát, hanem ezenkivül is szomszédos földeket hagyott maga után; miért nem lehetne tehát e czímert Jakab Jánosénak venni?

Ha már az alsó kápolna nem volt díszneélküli, a felsőt a német iskolából kikerült építésze minden tőle kitelhető építészeti ornamentátióval látta el; de szóljunk elébb magassági arányairól.

Az egész magasság kivül a középmagasságu templomoknál leggyakrabban előforduló $\mathfrak{D}'+\mathfrak{U}'$ a talap fölött a koronapárkányzatig volt határozva, tehát egészben az alsó kápolna $4\,\mathfrak{B}$-nyi külső magassága fölött:

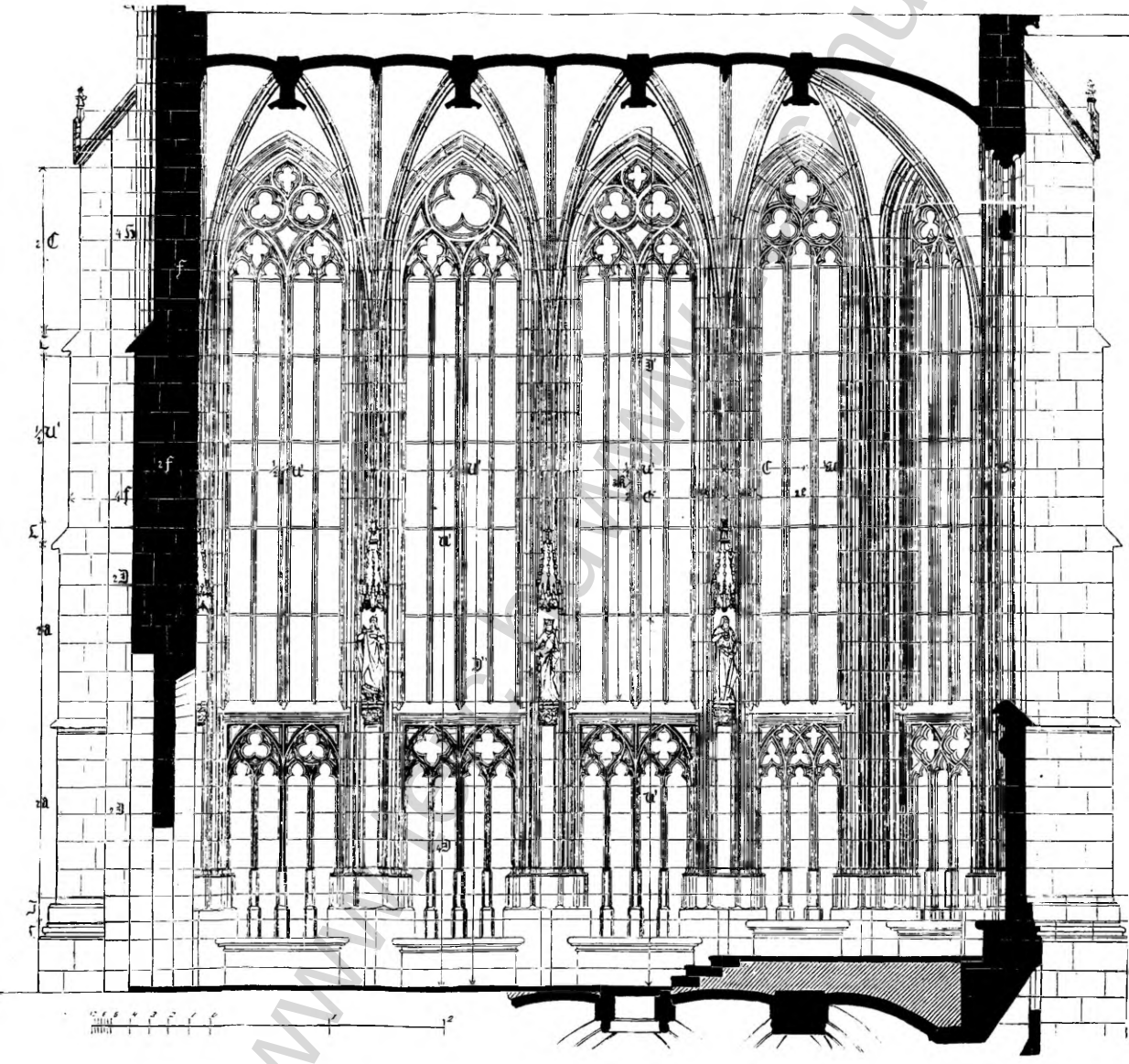

102. ábra.

a koronapárkányzat magassága . . .	$\mathfrak{L} = 0{,}81$
a kápolnatesté $\mathfrak{D}' = 25{,}91' + \mathfrak{U}' = 18{,}33'$	
összesen	$= 44{,}24$
a talapé	$\mathfrak{J} = 1{,}22$
A felső kápolna egész külső magassága bécsi lábra.	46,27

A boltgerinczek kezdete fekszik a föleptől $\mathfrak{D}'' = 31{,}74'$ magasságban. Ha a föleptől az ablak kajácsáig mérünk, kapunk $4\mathfrak{D} = 13{,}48$ lábnyi magasságot; és ha innen a bolt gerinczéig mérünk, kapunk $\mathfrak{D}'' - 4\mathfrak{D} = 18{,}26'$,

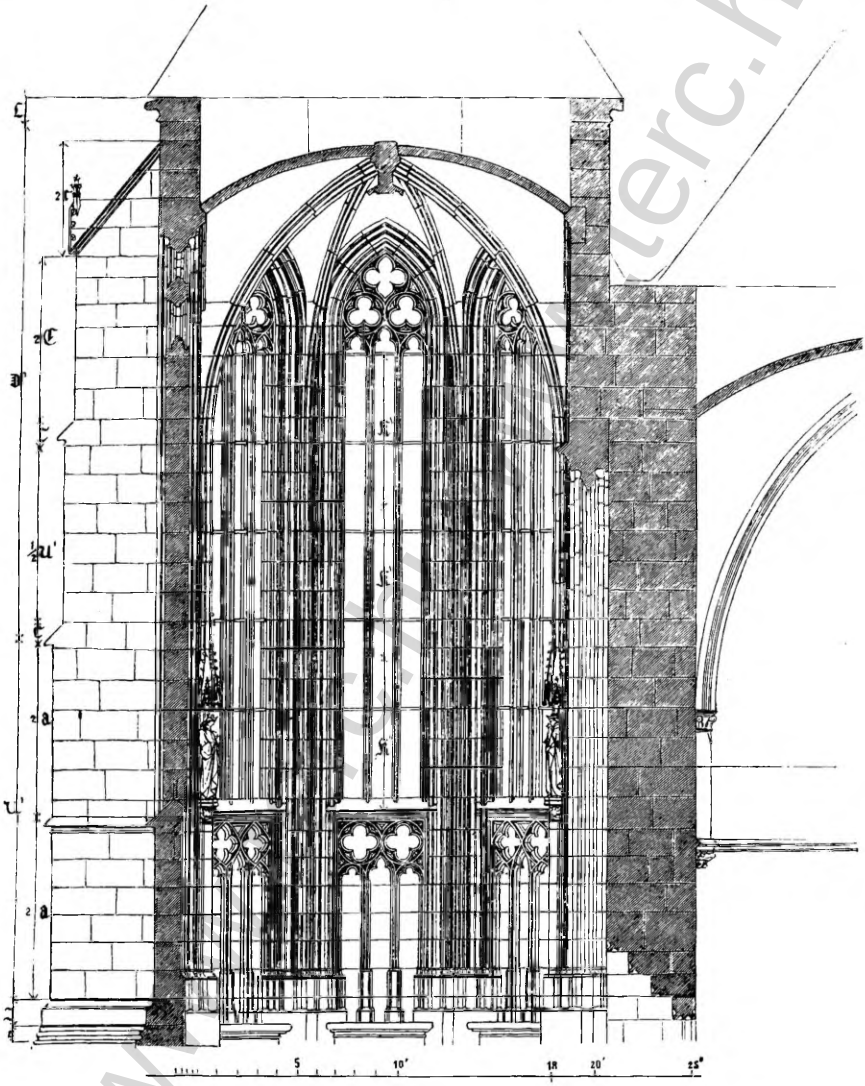

103. ábra.

Bensejében a $\mathfrak{D}' + \mathfrak{U}' = 44{,}24$-nyi mérv a kápolna kövezetétől emelkedik az ablakok legfelső csúcsáig.

mi igen közel jár a 18,33'-nyi egységhez. Végre az ablakok egyenes magassága a kajácstól a csúcsív alapjáig (102. ábra) vagy a

kajács kezdetétől a lóher mérmű kezdetéig egyaránt $3\mathfrak{K}' = 22{,}74'$ (103-ik ábránk). Az utóbbi ábra adja a felső kápolna szélességi szelvényét és ennek csatlakozását a ferenczieknek templomához. Ezen és 102. ábránkon látjuk a támak arányait.

	A támak magasságai.	*Hosszai.*
A legfelső kajácsnak magassága	$2\mathfrak{c} = 5{,}82'$	
első osztály felülről véve	$2\mathfrak{C} = 8{,}24' - 4\mathfrak{H} = 5{,}96'$	
mellpárkány	$\mathfrak{L} = 0{,}81'$	
második oszt. felülről véve	$\frac{1}{2}\mathfrak{U}' = 9{,}16' - 4\mathfrak{f} = 6{,}32'$	
mellpárkány	$\mathfrak{L} = 0{,}81'$	
harmadik oszt. felülről véve	$2\mathfrak{a} = 8{,}76' - 2\mathfrak{D} = 6{,}74'$	
negyedik „ „ „	$2\mathfrak{a} = 8{,}76' - 2\mathfrak{D} = 6{,}74'$	
közös talap	$\mathfrak{J} = 1{,}22'$	
A támak egész magassága . .	43,58′	

Itt is tapasztaljuk, hogy a suly a támnak hosszára van fektetve, mert bevonása $2\mathfrak{D}$-tól $4\mathfrak{H}$-ig csak 0,78′ tesz, azaz $\frac{1}{8}$-dal csekélyebb; mert $4\mathfrak{H} - \frac{5{,}96'}{8} = 0{,}75 \times 9 = 6{,}75'$, mi mindenesetre keveset mond, a 43,58′-nyi magasságot tekintve. A támnak szélessége ugyanazonos minden osztályban.

Ellentétben a tám hosszának csekély kisebbedésével, látjuk, hogy a nyugati zárfal (102-ik ábra) $2\mathfrak{f} = 3{,}16$-től $\mathfrak{f}$-re $= 2{,}23'$-ra száll le, azaz $\sqrt{2}$-től 1-re; mert 2,23′ sorozva 1,414, ad 3,15..

A felső kápolnának van nyeregtetejét elfedő két orma, melynek magassága $\mathfrak{D}'$, és e fölött keresztvirág, melynek magassága $\mathfrak{b}$. E szerint a két kápolnának egész magassága lesz:

keresztvirág legfelső helyen . .	$\mathfrak{b} = 3{,}57'$
az oromnak magassága	$\mathfrak{D}' = 25{,}91'$
a koronapárkányzat	$\mathfrak{L} = 0{,}81'$
a felső kápolna teste	$\mathfrak{D}' + \mathfrak{U}' = 44{,}24'$
a felső kápolnának talapa . . .	$\mathfrak{J} = 1{,}22'$
az alsó kápolnának magassága .	$4\mathfrak{B} = 20{,}20'$
a két kápolnának egész magassága . . .	95,95′

Alakzás.

Kápolnánk ornamentalis gazdagsága főképen abban mutatkozik, hogy, kivéve a boltsüveget, alig van hely, melyet nem ékesitettek tagozással, vagy melyre fal- vagy üvegképet tenni nem lett volna legalább szándék. Legalól a talapzaton minden arkád előtt kiszökik kőpad; erre a hívek leülhettek isteni tisztelet alatt. E fölött minden osztályban, vagyis az ablakür alatt emelkedik, a szentélyben három, a hosszhajóban négy osztályu arkád. Ezen arkádokat legelőször Franczia országban alkalmazták; a legdíszesebbek láthatók a párisi St. Chapelleben; utánozták ezeket csakhamar Némethonban is, hanem azon különbséggel, hogy itt az osztályokat elválasztó franczia oszlopkák helyett, lábbal igen is biró, hanem kapitael nélküli választékok, pálczatag alakban, vannak alkalmazva. Ez igy van kápolnánkban is; a választékok közt Franczia országban rendesen egyes szentek alakjai voltak festve; többnyire karcsuak és soványok, mint azt az akkori asceticus nézetek kivánták, és a helynek keskenysége a festészre ráparancsolta. Minden osztály felül lóherlevéllel van zárva, mely fölött négyszirmu rózsa vagy négyes lobbor (Vierpass) emelkedik. Ez is díszitve volt képpel, habár nem is a pozsonyi kápolnában. Ezen arkadok magassága $4\mathfrak{D} = 13{,}48'$, egész az ablak belső kajácsa alatti párkányzatának kezdetéig, melyet 105. ábránkon az α) alatti betü jelent. Innen az ablak kajácsa, betudva ez alatti párkányzatát is, mér $2\mathfrak{m} = 0{,}90'$. A kajácsot magát szerkesztették egyenszáru háromszögön, melynek szára $2\mathfrak{o} = 0{,}62'$ mér. Ez alatt látjuk a választékok szerkezetét (105. ábra), mely a nagyobb, szélső és középső választéknál áll pálczatagból, horonyból és léczből, a kisebben csak egy pálczatagból, horonyból és léczből. Nevezetes, hogy a pálczatagok, mintha fából volnának készitve,

máris egymást keresztezik, mintegy összenőnek. Az egész ugy bele van vájva a falba, hogy ennek egész vastagsága itt nem is tesz egész lábat, hanem csak $\frac{1}{3}\mathfrak{e} = 0{,}97'$, miből világos, menynyire nem elkerülhetlenül szükséges a támak közti fal, és hogy ezt leginkább csak elzárásnak és nem egyszersmind hordozó tagnak tekintették.

A külső kajács, az ablak alatt sokkal nagyobb a belsőnél, midőn kétszer akkora egyenszáru háromszög átlóján fut, a háromszög egyegy szára t. i. $4\mathfrak{o} = 1{,}24'$. Az alatta való mellpárkány tagozatával megegyezik a belsőével, jóllehet valamivel magasabb. Megjegyzendő, hogy az alsó ablakkajácsokat inkább a német, mint a franczia iskolából valóknak tekinthetni. A reimsi székes-egyház ablakai a kajácsot még nélkülözik, ott, mint mai ablakainkban, lapos pad van alljukon. De a kajács összhangban van az ablak felső- és oldalbevonásaival, kivált egyszerü kevésbé tagozott ablakoknál, minők az erődökben és lakházakban fordulnak elő; ámbár az alsó kajács nem szolgál több napsugárnak beeresztésére, mi a felső- és az oldalkajácsok tiszte, melyek engedik, hogy maga az ablak lehetőleg kis nyilásán mégis lehető legtöbb napsugár jusson a helyiség belsejébe. — A párkányzatra nézve észre kell vennünk, hogy annak legfelső tagja már is a hanyatlás határán áll; mert a styl szigoru korában itt nem használtak, ekkor még csak a pálczatagok és gerinczeknél előforduló körtve alakot, hanem a kajácsot épszög alatt levágták, mintezt β részlet mutatja 105. ábránkon.

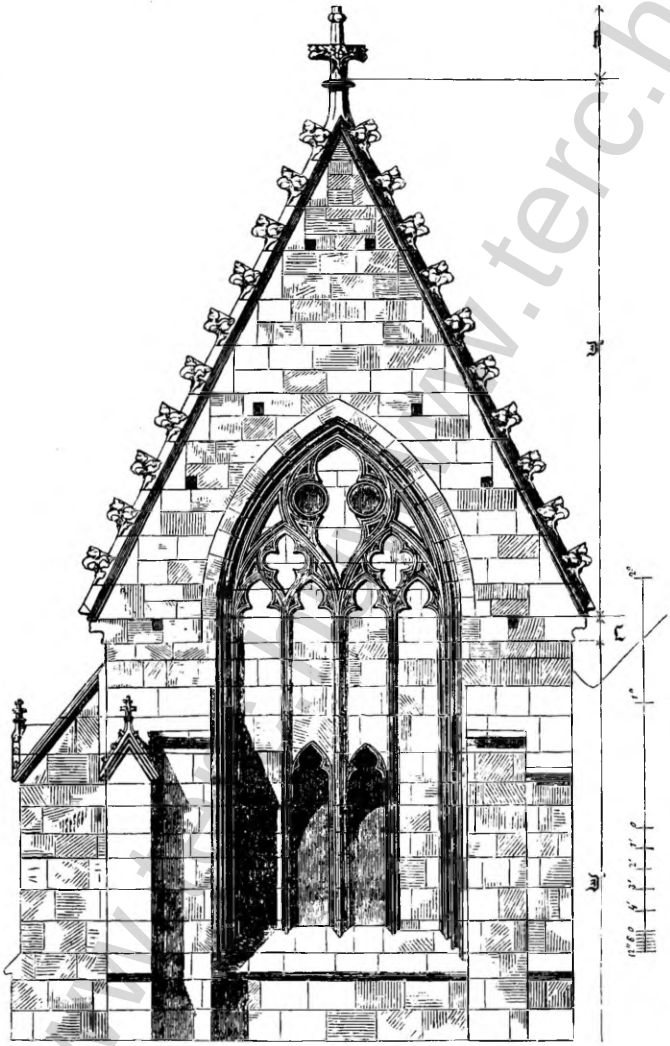

104. ábra.

Két-két arkád közt emelkedik a faloszlop, mely ugyan is, mint az arkádok választékai, nélkülözi a kapitaelt, midőn pálczatagjai a padlótól szakadatlanul felszállva a gerin-

czekbe hajlanak ugy, hogy azokat a kövezetig leszálló gerinczeknek is tekinthetni [1]). És ebben van az antik és középkori építészetnek egyik főkülönbsége: midőn t. i. amaz különkülön hordozó és hordozott tagokból áll össze, míg ez a két tagot összesiti és boltját ugy-

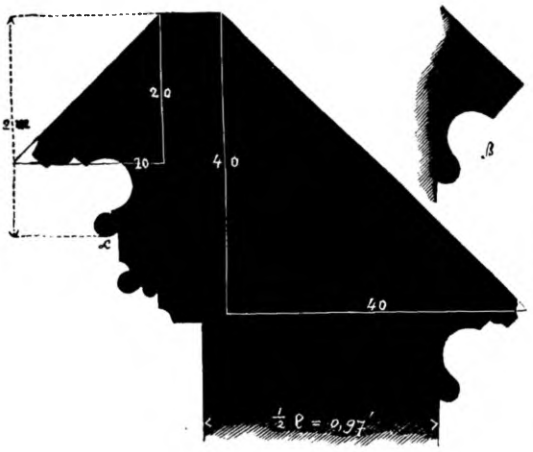

105. ábra.

szólván a főlepig viszi le. Igy látjuk kápolnánkban is, hogy a boltnak hevedere és két diagonál gerincze már lenn kezdődik három körtvealaku pálczataggal, melynek átmérője 2 ℳ = 0,18'. — 107. ábr. láthatni, miként fejlődnek ki a boltozatban a gerinczek, és mint szabadul meg az oldalgerincz a középsőtől azon arányban, melyben inkább s inkább felszáll. Ezen faltő előtt látunk rajzolva nagyobb kört, tövét azon oszlopkának, melyen valamely egyházi

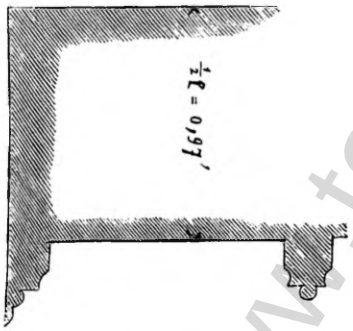

106. ábra.

szent szobrának kellett állnia: átmérője 2 ℳ = 0,62'. Nem tudni, elkészültek-e a szoborkák, jelenleg nincsenek e helyen, hanem csak az autographiákban vannak rajzolva. Az oszlopka már valósággal az: mert van lába, töve és kapitaelje, az utóbbinak kasa csinos lombozattal van körülvéve. Minden szoborka fölött van igen csinos dísztető, baldachin. Alapterve a hatszög, melynek minden sarkán ékes, német stylü toronyfi emelkedik,[1]) kettő kettő közt van mérművel áttört orom, melynek teste ℳ = 0,65' magasságával bir, a toronyfi lombos gyámkövön áll. Igen csinosak és könyüdek a sisakon felfutó levélcsokrok és az egészet tetőző, szintén német stylü keresztvirág. A dísztető magassági mérvei ezek:

a keresztvirágé	$\frac{1}{2}$ ℒ = 0,11'
a sisaké	3 ℒ = 2,43'
a hatszögü testé	ℒ = 0,81'
Összesen . . .	4,35'

Német stylünek mondom ezen dísztetőt: mert Franczia országban a dísztető más alakban jelenik meg, közösen birja ugyan a némettel a többszögü alaptestet, van toronyfija és kettő-kettő közt orma is, hanem a sisakot egészen nélkülözi: a test egyszerü rovátkákkal végződik, vagy, gazdagabb baldachinoknál apró épületkék mintáit veszi fel, minők ezen, ugy szólván szabadon lebegő alapra nem illenek. Egyébiránt a franczia dísztető megfelel az iskola általános elvének, mely sokkal inkább, mint a magasra kihegyesitő német, ragaszkodik a vizirányos vonalakhoz.

Az autographiák 105. 106. és 107. ábránk eredetiét fél természeti nagyságban adván, én ezt negyedére kisebbitettem, s igy duczaink ¼ természeti nagyságuak. Ily nagymérvü rajzokban biztonsággal ki lehet mutatni, miképen a középkori építészek sorozatom számait még a legcsekélyebb tagok meghatározására is használták, természetesen

[1]) L. 102. és 103. ábr.

[1]) L. 108. és 109. ábránkat.

graphice és nem számtanilag, hanem a terveket természeti nagyságukban rajzolván. E szerint a 107. ábra szerkezete a következő. Miután a falnak vastagsága $\frac{1}{2}\mathfrak{b} = 1{,}78'$, vagy nézetem szerint inkább a szokásosabb $\mathfrak{G} = 1{,}83'$-re volt határozva, hozzájárult a falnak belső és felső erősitésére a $4\,\mathfrak{w} = 0{,}238'$ átmérővel biró oszlop, s igy lett: $\mathfrak{G} + 4\,\mathfrak{w} = 2{,}068'$ vagy egy tagban $\frac{1}{2}\mathfrak{C} = 2{,}06'$. Ezt vették tehát egy paralellogramm hosszu oldalának, melynek rövidebb oldalra véve volt $4\,\mathfrak{m} = 1{,}869'$-re. E paralellogrammnak hosszu oldalából szerkesztettek két egyenlő egyenszáru háromszögöt, melynek átlója alapul szolgált a tagozat középpontjai elhelyezésének. Másrészt a $\frac{1}{2}\mathfrak{C}$ hosszát felosztották három egyenlő részre, egyet-egyet adván a belső és külső kajácsnak, a harmadikat a középső tagozatnak. Következett a faltőnek szerkezete, ezt kettős négyegbe construálták, melynek egy-egy oldalát tették $\mathfrak{L} = 0{,}81'$-re és az azon emelkedő gerinczet $\mathfrak{l} = 0{,}57'$-re; e szerint a szerkezeti oldal ugy áll a gerincz vastagságához, mint $\mathfrak{l}\sqrt{2} : 1$. Minden gerincz áll egy nagyobb $2\,\mathfrak{u} = 0{,}18'$ átmérőjü körtvetagból és két horonyból, ezek közé pedig igen kis pálczatag összekötésül beáll.

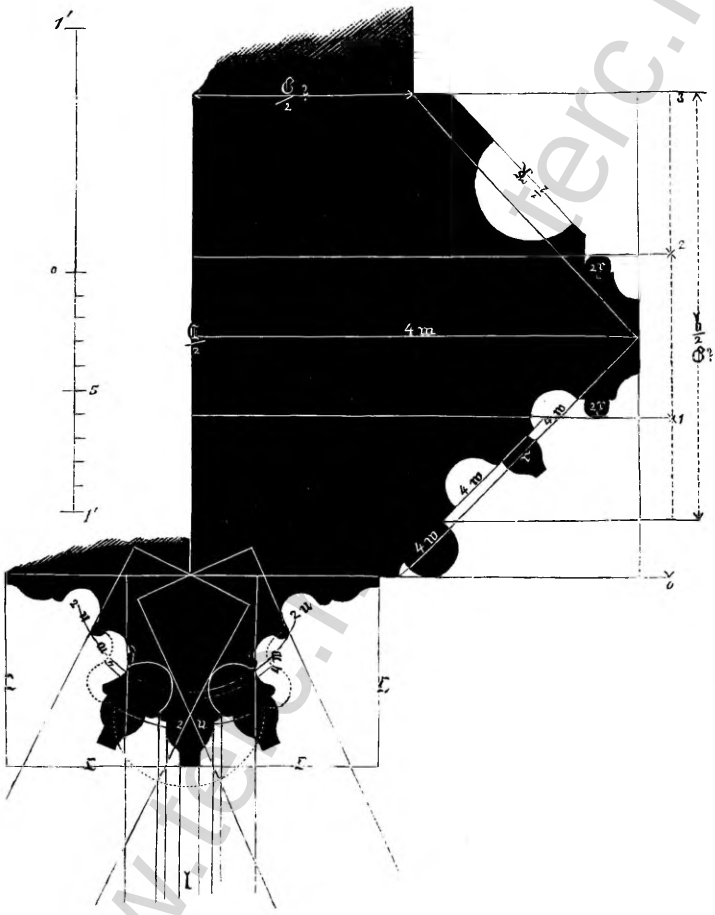

107. ábra.

A horonyok, körtve- és pálczatagok átmérői ezek: a legnagyobb horonyé $\frac{1}{2}\mathfrak{L} = 0{,}49'$; a többi nagyobb horonyoké $4\,\mathfrak{w} = 0{,}23'$; a kisebbekké $2\,\mathfrak{u} = 0{,}18'$; a legnagyobb pálczatagé $4\,\mathfrak{w} = 0{,}28'$; a középsőkké $2\,\mathfrak{u} = 0{,}18'$; egy kisebbé $\mathfrak{r} = 0{,}16'$; a legkisebbé (az összekötőkét nem számitva) $2\mathfrak{r} = 0{,}09'$.

A tám vastagságát ugyan is, az autographiákkal nem egészen megegyezőleg $\mathfrak{G} = 1{,}83'$-re veszem; mert a támak vastagsága rendszeresen egyenlő a szomszéd faléval.

Az ablak választékainak ereje $\frac{1}{6}\mathfrak{C} = 0{,}69'$; alakuk a szokásos. Az ablak külső bélletének főtagja nagy horony, minő a német iskolában igen gyakran fordul elő.

Az ablakok a szentély-zárásban keskenyebbek, mint a hosszhajóban, amott csak

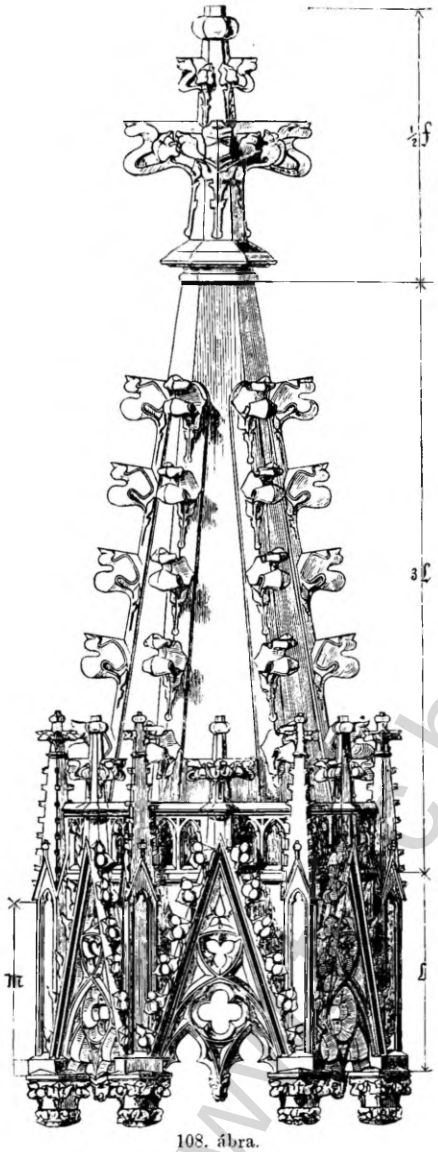

108. ábra.

három, itt négyosztályuak; az osztályok mindnyája lóherívvel végződik, ezek fölött van a szentélyben két körbe zárt háromlobbos alak (Dreipass), a hosszhajóban két, csúcsívbe zárt négylobbos alak, következik, a szentélyben négylobbos alak, a hosszhajóban két körbe zárt háromlobbos, és e fölött kisebb négylobbos. Halhólyagnak sehol nincsen nyoma. Az egész mérmű egyenoldalu háromszög fölött van szerkesztve, mi a csúcsívnek legalkalmasabb és legtetszőbb alakja.

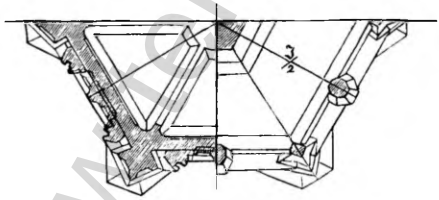

109. ábra.

A boltgerinczek a szentélyzárásban ellentámasztott fél csillagot, a hosszhajó minden osztályában egyszerü keresztboltot képeznek, a keresztezés pontján vannak itt is, mint a kriptában czímeres zárkövek, egyik czímer Pozsony városaé. Az alsó kápolnában a gerinczek $\frac{1}{2}\ell = 0.98'$, a felsőben $1 = 0{,}57'$ vastagsággal birnak.

104-ik ábránk mutatja a nyugati homlokzat felső részét. Itt a támak közt roppant négyosztályu csúcsíves ablak látható, azonban ezen ablaknak csak kis része van nyitva, és ugy tetszik, hogy ez már eredetileg is igy volt. Feltünő a középső legfelső zárt mérműnek alakja, mely már is a halhólyaghoz némileg közeledik. Az ormon a gerendalyukak megmaradtak, utólagos tatarozások könnyebbitése végett. Csinosak az orom szárain felfutó levélcsokrok (Krabben) és a hegyét koronázó német iskolának keresztvirága is.

Könyöki József rajz.

POZSONYI DOM.

Pollák Zsigm. metsz.

A POZSONYI SZ. MÁRTONHOZ CZIMZETT KÁPTALANI, PLÉBÁNIAI ÉS KORONÁZÁSI TEMPLOM.

Történeti vázlat.

E templomra vonatkozó történeti adatok főbbjei a következők.

A pozsonyi várban a XIII-ik század legelején megvolt a sz. Üdvözítőnek (S. Salvatoris) prépostsága és hihetőleg temploma is, mit Imre király a vár biztonságával nem tartván megegyezhetőnek, a pápához folyamodott, hogy ez a prépostságot innen elhelyezni engedje.

Az ezen folyamodványra érkezett válasz ez:

(1204. 24. April. Innocentius P. P. III. Emerici Regis votis satisfacturus, circa transferendam de arce Posoniensi in Urbem S. Martini Praeposituram, voluntatem suam declarat.)

„Innocentius — Strigoniensi Archiepiscopo. — Supplicavit nobis — Rex Ungarorum illustris, ut, quia in quodam castro suo Posoniensi Praepositura consistit, et ex accessu hominum ad eandem timet sibi de castro illo periculum provenire; ei licentiam concedere dignaremur, ut Praeposituram ipsam extra munitionem construere de licentia nostra valeat. — Mandamus, quatenus super translationem ipsius Praepositurae illud auctoritate nostra statuas, quod necessitati Regni et utilitati Ecclesiae noveris expedire. Provisurus, ne corpus beati Martyris, qui in dicta Ecclesia requiescit, debita veneratione fraudetur. Datum Laterani VIII. Kal. Maii Pontif. anno VII." (Fehér Cod. Dipl. II. 430.)

A legközelebbi, már egyenesen a templomra vonatkozó, a következő:

(1221. 20. Apr. Honorius III. Ecclesiam e munitione castri Posoniensis in Burgum transferri indulget.)

„Honorius — Archiepiscopo etc. — Praeposito Strigoniensi — Posoniensis Praepositus proposuit coram nobis, quod cum Posoniensis Ecclesia in munitione castri Posoniensis sit sita, frequenter contigit, ut eisdem Canonicis castrum ipsum statutis horis intrare nequaquam valentibus, Ecclesia ipsa debitis obsequiis defraudetur. Quare — supplicavit. ut in Burgum eiusdem castri eam liceret transferri. Quo circa mandamus, quatenus — si expedire videritis, — transferrendi Ecclesiam in Burgum praedictum auctoritate nostra licentiam tribuatis. Datum Laterani XII. Kal. Maii P. a. V." (Feh. C. D. III. 1. 312.)

A várban nemcsak a prépostság, hanem természetszerüleg az ahoz tartozó templom is volt a XIII. század legelején; feltehetjük egyszersmind, hogy a vár fallal vagy csak sánczczal is körülvett területének csekély kiterjedése miatt a prépostság papjai, kanonokjai egy épületben együtt éltek (collegiatim). Ezen együttes élet a középkorban szokásos volt, csak nálunk, sem Székesfehérvárott, sem Kalocsán nem sikerült az erre szükséges zárda-épületekre akadni. A premontreiek „canonici regulares" neve is ezen együttes életből „sub regula" származik.

Ha tehát áll, hogy nemcsak a prépostságot, hanem annak templomát is „ad SS. Salvatorem" el kellett vinni a várból, nem fogunk csodálkozni, hogy az erre szükséges készületek és az engedelem elnyerése csaknem két évtizedig késett. Másrészt a vár alatti helység sem lehetett még nevezetes: mert nem mondatik városnak, hanem csak „Burgum-"nak.

A mai káptalani, plebániai és koronázási templom tehát nem vehette kezdetét a XIII. század harmadik évtizede előtt, s igy haszta-

lan azt Kálmán, sz. László vagy épen sz. István királyra visszavinni.

Ugy hiszem, helyesen irja Rómer (Pozs. és Körny. 277. l.) : „Valószinü, hogy ezen templom nemsokára a fennérintett év (1221) után fölépittetett, nemcsak azért, mert IV. László király, ki a pozsonyi egyházak irányában igen nagylelkü volt, ugyanannak condolentes ipsius Ecclesiae ruinae, melyet Ottokar által, 1271-ben a levéltárral együtt elégettetvén, szenvedett, Flencendorff és Zelinch falukat ajándékozá: mivel itt a kétkedők ezen szót Ecclesiae bővebben véve, talán a káptalanra magyarázhatnák, minthogy tudtommal a főtemplom ezeket nem birja, hanem a káptalan; de mivel 1292-ben (C. D. VI. 1. 197. l.) János, Péternek fia, nobilis jobbagio castri Posoniensis, pro devotione et fundatione iuris Patronatus eiusdem Ecclesie S. Salvatoris, ubi suorum parentum et avorum corpora requiescunt, possessionem Thürne ajándékozza; miből következik, hogy a templom, melyben János szülei és ősei el voltak temetve, már sokkal előbb fennállott. — 50 évig ezen időponttól kezdve ismét minden adat hiányában vagyunk, csak azt tudjuk a főtemplomról, hogy abban 1309-ig a tűz- és vizpróbák tartattak;[1]) de már 1345-ben megigérik a biró és az esküdt polgárok a káptalannak, hogy a sz. Üdvözitő temploma épittetését elő fogják mozditani.[2]) Hogy ezen tovább épittetés valóban történt, bizonyitja azon 27 cseber-borféle ajándék, melylyel Hosszu János (Joannes Longus) sz. lőrinczi lelkész, a szentély építéséhez járult. Magy. Tud. Értek. II. 137, és továbbá azon 12 cseber-bor, melyet ugyanaz 1350-ben ugyanazon czélra ajándékozott. Motko, Pr. Zeitung 1858., 77. sz.“

Rakovszkynak a Pr. Zeit. 1877. évf. 71. számában legközelebbi adata szól az 1436-ból származó, a templomot megajándékozó végrendeletről, melyben ezen passus fordul elő: „zu dem gepaw sand Merten chirichen“. Később, 1439-ről idézi a cseh királynénak kápolnáját: „als man In thurn geet, durich der Kunigin von pehaim Capell“. Más helyen fordul elő az 1443-ik évben. Ugyanis ez évben van szó a sekrestyéről: „Item Mittichen nach Ostern, hab ich gebn den Hekkl, der in der Kirichen zu Saand Merten Im Sagrer 3 nacht pey dem Heiltum gewacht hat, und doselbs der kertzen gehüet hat, hab ich gebn 14 Den.“ A „Heilthum“ alatt itt R. tévesen érti a szent sírt; mert igy nevezték a középkorban általánosan a szent ereklyéket, melyeket legnagyobbra becsültek, magokkal vittek a háboruba, és azok mellett a legszentebb esküt esküdték.

Fölötte fontos okmány az, melyre Pogán prépost („Praepositura et Praepositi S. Martini, alias SS. Salvatoris de Posonio Posonii 1855.“ 34. l.) hivatkozik. „Ex Transumto Ca-

[1]) Decretum Regis Colomanni Caput 22 : „Judicium ferri et aquae, in aliqua Ecclesia fieri interdicimus, nisi in sede Episcopi et majoribus praeposituris, ut Posonii et Nitriae“. (A jegyzésben: „Hinc autem patet, ea tempestate id est Anno 1100. Nitriae nondum fuisse Sedem Episcopalem, sed duntaxat Praeposituram Majorem, instar Posoniensis“).

[2]) F. C. Dipl. IX. I. 341. l. 1345. Judex et Jurati civitatis Poson circa praestanda a vineis suis terragia cum Praeposito ac Capitulo loci se concordasse, fatentur. „Addicimus finaliter, quod et si tum propter nostre peticionis instanciam, tum racione per nos promisse promocionis fabrice Domini Salvatoris Ecclesie, sepe dicta iura terragilia termino vindemiarum preteritarum iidem Domini Praepositus et Capitulum vinearum cultoribus duxerint amicabiliter relaxanda, nihilominus tamen eadem iura terragilia, quarte vindemie, videlicet in proximo preterite, cum aliis testamentarys iuribus et censibus pecuniarys, ipsis et ecclesie memorate debitis universis, a toto tempore triennio usque modo ipsis dare perperam neglectis et retentis, cum nostris concivibus et cohospitibus ex nunc et in antea annis singulis perpetuo plene et integre ministrari, expediri faciemus et persolvi“.

pituli Jaurinensis Caps. C. Fasc. 3. n. 29. Sub hoc praeposito (Michaele II. de Previdia Licentiato in Decretis) 1452 per Gregorium Episcopum Milkoviensem Cardinalis Dionysii Archi-Episcopi Strigoniensis Suffraganeum Ecclesia Major S. Salvatoris et B. Martini Conf. ad honorem consecrata est, in eaque 4 Altaria dedicata". Maga az okmánynak ide vonatkozó helye ez:

„Nos Gregorius Dei et Apostolice sedis gratia Episcopus Milkoviensis sufraganeusque Reverendissimi in Christo patris et Domini Domini Dionisii miseratione Divina tituli S. Ciriace in Thermis S. S. romane ecclesie presbiteri cardinalis, Archi-Episcopi Strigoniensis, in pontificalibus Vicarius generalis salutem benedictionem paternam Noverint universi, quod nos in anno Domini 1452 feria sexta proxima ante dominicam oculi ex mandato Domini nostri cardinalis in Posonio dum Ecclesiam majorem St. Salvatoris beati Martini confessoris ad honorem consecraremus, in eaque ecclesia 4 altaria dedicaremus" stb.

Ezen felszentelést néhány évvel megelőzőleg találjuk Rakovszky emlitett czikkében következő, a város által 1449-ik évben tett, ide vonatkozó kiadásokat: „Suntag concepcionis hab ich geben den Herrn Niklas Flins zum paw zu Sand Merten kyrichen, alle Wochen 4 fl. auf dy aribater (Arbeiter), pringt 84 fl. — und von wegen 2 zedl (Sitze?) dem wilhalm Scherer 14 fl. u. zum paw zu Sand Merten kirichen, den Nyklas Flins kyrichen Maister, von Concepcionis Marie usque Purificacionis Marie, auf 8 wochen per 4 fl. facit 22 (azaz 32) fl., und den Herrn Niclassen Flins kyrichen Maister zu Sannd Mertein kyrichen, 6 wochen auf dy Stain Metzen und klain arbeiter (Suntag Reminisc.), alle wochen per 4 fl., pringt 24 fl. Item Freitag vor Colomanni haben gehapt 1 Maurer pey sand Merten kyrichen, der ob seint Cristof In der Mawer prochen hat, und hoken zum dach verzwickt hat, 25 Den. Item um 5 Sch. 10 Tafelladen, von den Pawl Jost von Wienn, dy man genomen hat zu sannd Merten kyrichen zu Stulln (Stühlen) und zu den tarren (Thüren?), je 1 umb 6 Den. facit 4 fl. Item an Suntag In die conversionis Marie hat mir Herr Peter Kraws In dy Raytung gelegt, das er für mich hat gebn auf dy Stainmetzen und auf die aribater, zu san Merten kyrichen zum paw, von dem Sambstag vor Alexy unz (bis) auf den Suntag In die concepcionis marie virginis gloriose, das pringt 21 wochen, so hat er für mich geben den Herrn Niklas den Flinsen, pro fabrica ecclesie alle wochen 4 fl."

A felhozott számadásokból világos, hogy a város főszerepet viselt a XV. században, a templom épitkezésében, hogy ez amaz költségén történt leginkább; mire másrészt az is mutat, hogy ezen egyházban, a papság után, a város tanácsának volt első helye; miért is R. mondja J. J. 1455 besass der Rath sein eigenes Oratorium in dieser Kirche. „Item hab ich abgerait mit dem Pawl Slosser, was er zu der Stat nothdurft gemacht hat, von erst 2 pant zu dem klain Stüblein, zu der thuer und 2 Handhab, do dy Herrn zusammen gehn, von sant Merten Freytthof durch di Stign, dofür 80 Den. Item ain Platschlos zum Stübelein do dy Herrn zusammen In gehn, von sant Mertin Freytthof, durich Stieg, und 2 Slos darzue, umb 42 Den".

Ennek daczára a káptalan a városnak szabad választási jogát ugy tudta korlátozni, hogy plébánusát csakis a kanonokok köréből vehette [1]), és e plébános a prépost uralma alatt maradott.

[1]) „Quod Judex, Jurati, et Cives Posonienses, qui pro tempore fuerint, vacante eadem Plebania in eadem Ecclesia, tamquam Patroni eligant, et eligere debeant in perpetuum Sacerdotem, seu Plebanum, unum discretum, et idoneum ex Canonicis nostri Collegii, et extra non, ad eorum curam animarum

Az 1452-ben felszentelt hosszhajónak építkezésére vonatkozik két levél, melynek közlését Könyökinek köszönöm: az egyikben bécsi polgár Schwantner Konrád 1441-ben kéri a városi tanácsot, hogy a templom részére szállitott cserepek árát valahára fizesse meg [1]); a másikban a hainburgi Hirsz Erhard ugyanis 1441-ben kéri a tanácsot, hogy a szálitott mészért a vámadó dolgában felmerült nehézséget egyenlitse ki.

Mátyás király kormányának kezdetén, mondja Rakovszky (Pr. Zeit. 1877. évf. 73. sz.), fogtak a szentély átépitéséhez, illetőleg nevezetes bővitéséhez; mire a város levéltárának számadásai utalnak: „Item am Pfinztag nach Maria Magdalena (1461-ben), hab ich kawft von der palanterin 1 Centern und 4 Pf. Eysen, zu zwickhl und klötzen, und zu zwispitzen gen Sand Merten, da man mit stain zu Teben zu der kirchen prechen sol, dofür hab ich gebn 11 Sch.“

Az építkezés vergődését vége felé tanusitja a szentély boltozatának 23 zárköve, miről alább szólandunk.

et eundem electum Domino Praeposito, qui pro tempore fuerit, ad confirmandum praesentare; qui electus et confirmatus ipsum Dominum Praepositum recognoscere debebit tamquam suum Ordinarium et Praelatum, ipsiusque mandatis, et jurisdictioni in spiritualibus et temporalibus obedire, nec ei in aliquo contrariari publice vel occulte.“ (Pogán 16. l.)

[1]) „Ersamen fürsichtigen und weisen sunderlieben Herrn mein willig Dinst allzeit voran. Als mir ewer Ersamkeit verschrieben hat das hab ich wol vernommen, darauf lass ich ewer weisheit wissen das ich des geltes umb die dachzigel so ihr mir von ewer pharkirchen wegen schuldig seit, zu merklichen meiner notdurft wol bedarf, und darumb nicht noch frist gebn mag“ stb.

A levél második oldalán látható az adósság specificatiója:

„Hienach ist vermerkt was mir ewer ersamkeit von ewer pharkirchen wegen schuldig ist.

Vorerst umb XXXVI m. (mille) flach dachziegel, je ein tausend 1 ℔ 1j sch.“ stb.

Rakovszky, alig helyes megjegyzése szerint, a templomot alapjából megujjitották: „1579 wurde die kirche von Grund aus (?) erneuert, wie es die vielen Ausgaben an Baumaterial bewiesen. Die Arbeit leitete der „„deutsche Maister Jacob Taeb“, und auch der Thurm erhielt ein neues Dach: „„Als man in der Pfarrkirchen Sant Martini allhie den Thurm gedekht, verlant Stat Chamerer den zimermann 54 lon.““ Ezen magában álló idézés nem jogosit alapos tatarozásra következtetni. A költséget nevelhette a falfestmények nemsokára ezután történt restauratiója. Ugyan is R. mondja: „Dass die Kirche innen gemalt gewesen, beweist die Rechnung von 1594: „„In eingang der gewelb under der Orgel etlich Bildniss zu verneuern 2 Th. 4 Sch.““ és jene von 1596: „„den 2 November aus Bevelch der Herrn, dem Johanni Curtio, welcher den Chor in der Pfarrkirchen verneuern liess, zur ergetzlichkeit und zu hilff gebn 15 Thl.““

1607-ben a ménkő a toronyba ütött: „dem Bastl Mawrer, wegen des Kirchthurms bei S. Merten kirchen, da das wetter eingeschlagen, trinkelt gebn 1 Thl. 4 Sch.“

A templom déli oldala előtti temetőn volt több kápolna. Sz. Gotthard és sz. Andrásé, ez 1320 és 30 közt épült fel. Itt volt továbbá a „Karnernek“ nevezett csontház is misés oltárával, melyről egy 1496-ban kelt számadás tesz említést: „Herrn Hans Jungettl briester, hab ich ausgericht 60 fl. von begen des lectur In der Karner Capellen auf Sand Merten Freytthof.“

1514-ikben kelt okmány szerint az esztergomi érsek Tamás 40 napi absolutiót engedélyez a temetőn levő sz. Egyed kápolna látogatóinak. E kápolnák időfolytán különféle változtatásnak voltak alávetve. „Verlant Statchamerer (1580-ban) 6 Taglohn, welche auf S. Martin Freythof von der Capellen allerlay Schitt, dass auch von den gespizten

Thurm gegen das geschlos, die abgeprochen Stain hin wechgeraumpt."

1547-ben tatarozták a temető falát: „Zalt Siegmund walch mauer, bei maurer auff Sant Merten Freythoff, aus Herrn Pauls Beneficianten Haus, auf Bevelch der Herrn aufzufüeren 4. Sch.", und 1548. „Chamerer auf Bevelch der Herrn erlegt zur vollendung und völliger Bezalung der newen mauer arbeit auff S. Merten Freythoff dagegen auf den Rathaus von erlegten guet, das von Albert Probsten her. zu gedachten Mawer verordnet überschrieben ein gross silber vergolten Knopff (Becher?) mer 2 guet tepich und ain schlechten 36 Th. 1 Sch. 2 D."

Ma a régi temető helyén szabad tér terül el a templom déli oldala előtt.

A templomhoz hozzá épitett alamizsnás Jánosnak szentelt kápolna az északi oldalon, valamint a déli bejárás előtti előcsarnok; amaz már a czopfos korból, ez a renaissance korából származik.

A régi torony 1607-ben, 1760-ban és 1833-ban a villám által sujtva leégett; felső része tehát egészen uj.

A főoltár fölött, a még mindig folyó restauratio előtt, melyet Heiller kanonok és plébános kezdeményezésére Lippert épitész tervezett és igazgat, látható volt sz. Márton lóháton, köpenyéből nagy darabot egy előtte fekvő meztelen koldus számára elvágva, és alatta két angyal. E szoborcsoportot ólomba öntötte 1734-ben Donner Raphael. Igaz, hogy az egész a czopfos kornak szüleménye, s ezért a szent püspök is magyar ruhában és sarkantyus csizmában jelenik meg; mindazáltal Donner genialis felfogása és jellemteljes előadása itt is félre nem ismerhető. A compositiót jelesnek mondhatni, a rajzot correctnek, tökéletesnek. Ha tehát az e szobor és két angyalát körülvevő tárgyakat, mivel művészeti érdem nélkül és szegényes anyagból összetákolva voltak [1]), joggal eltávolitották: jobb sorsot kivántunk volna Donner remekművének, melyet a templomból kiutasitva, az alaptervünkön *gg*-vel jelzett helyen felállitották, hol ez az idő, gondatlan emberek és pajkos fiuk bántalmainak, véd nélkül van kitéve. Legujabb időben azon nézet vergődött fel, mely szerint az emlékek restauratiojánál helytelen tabula rasa-t csinálni, s ezért meg kell tartani mindent, mi történelmi tanuságában saját keletkezési korának jellemző kifejezését képezi. Ilyen pedig tagadhatlanul sz. Márton szobra, mely ezen érdemet kiváló művészeti érdemével is összeköti. A szentnek lábánál térdelő angyalok meg vannak ment-

[1]) Allgemein herrscht die Ansicht, dass der Altar ein Kunstwerk, die vier Säulen, welche die vermeintliche prachtvolle Krone tragen, aus Marmor seien u. s. w. Unkenntniss und Gewohnheit mögen diese Anschauung hervorgerufen haben. Allerdings war ein Kunstwerk da, dessen Werth wir gewiss zu würdigen wissen, aber selbst dieses wahre Kunstwerk war durch die ungünstige Aufstellung für den Beschauer unzugänglich. Es ist das i. J. 1734 im Primatialpalais auf der Fürstenallee entstandene Monument des St. Martin, von Rafael Donner. Von selbem Meister sind die zwei knieenden Engel. Was aber den Altar betrifft, so sind wir der Ansicht, dass er nicht nur kein Kunst-, sondern ein Pfuschwerk war. Ohne alle Composition, Schwung und Bedeutung stand er da, um ein Werk der erhabensten christlichen Kunst zu verunglimpfen. Die Säulen waren aus Baustein mit Stucco überzogen, und nicht Marmor, die vielgepriesene Krone war aus Draht zusammengeflochten, mit Gyps überzogen und vergoldet. Die Figuren derselben waren auf gewöhnlichem Goldpapier schlecht gemalt. Endlich dass wir noch jener Engelsgestalten gedenken, die das Monument St. Martins umgaben und auf der östlichen Apsiswand hinter dem Altar angebracht waren, müssen wir erwähnen, dass diese aus Stroh, Hadern u. Gyps modellirt waren. (Zur Erinnerung an die feierliche Consecration des neu errichteten Hochaltars im restaurirten Sanctuarium des Krönungs-Domes von J. Ellenbogen. [Könyöki József] Pressburg, 1867. S. 24.)

ve; mert ezeket n. muzeumunk megszerezte. Kivánatos, hogy az accessoriumot principaleja is kövesse.

Van még a pozsonyi főtemplomban, az Elemosinarius kápolnájában két igen díszes óriási candelaber, melynek készitését joggal Donner mesternek tulajdonitják.

A pozsonyi domnak általános leirása. [1]

A pozsonyi dom nagyobb, háromhajós, egytornyu csarnok-templom.

Szentélye 1461-ig rövidebb és keskenyebb volt, mint a mai, hanem nyolczszög három oldalával zárva, mig a jelenlegi a hatszög három oldalával van zárva. A szükség igy kivánván, a régi szentélyt, melynek alapzatát 110. ábránk pontozott vonalai mutatják, kitágitották szélességben és hosszban, és két osztályu helyébe, négy osztályuvá tették, még pedig ugy, hogy az egyes osztályokat is kitágitották és meghosszabbitották. Ugy tetszik, hogy a hosszszentély déli oldalán eredetileg sekrestye és kincstár volt; mert ásatásnál itt ábránk világosabb színnel jelentett alapfalait megtalálták. A szentély északi fala mellé, mult században az Elemosinarius kápolnáját épitették.

Templomunk háza háromhajós, közepén áll két sorban négy-négy nyolczoldalu tő, mely a középhajót a két mellékestől elválasztja. E négy tő, a nyugati és keleti zárfallal öt osztályt (travée-t) képez. Az északi mellékhajó második és harmadik osztályának hosszában épitették a XV-ik században sz. Anna kápolnáját; a délinek harmadik osztálya hosszában a XVI-ik században egy csúcsíves és renaissance stylből vegyitett kapucsarnokot. A három hajó csaknem ugyanazon magasságu, ugy, hogy az épületet valódi csarnoktemplomnak mondhatjuk. A három hajóba messze belenyul az orgona-karzat, midőn azonban ezen uj épitkezés legközelebb le fog bontatni, annak rajzát az alapterven elhagytam.

A hosszhajó nyugati végéhez csatlakozik az igen erős torony, melynek földszinti csarnokában és mellékhelyiségében sekrestyét és kápolnát rendeztek be. A déli helyiség a hagyomány szerint a cseh királynénak kápolnája volt. 111. ábránk alapterve e helyiségek második emeletének ujabb boltozatát adja, az eredeti földszinti a templom alaptervén 110. ábra, látható; az oldalhelyiségek mindketteje külön lépcsőzettel bir, melynek segitségével a torony második emeletére és innen csakis lábtón a toronynak lépcsőjére jutottak, ajtaját szelvényünk adja (111. ábra). E torony a templomnak legrégibb része, bir az erődnek jellemével, és nagy zöme onnan eredt, hogy a torony nem iker-, hanem középtorony létére, megfelel a középhajó szélességének, és innen veszi négyeg oldalának mérvét. Észak felé tornyunkhoz a város kettős fala csatlakozott, délnyugati sarkán a fölep annyira leszáll, hogy az itt levő udvaron tul épitett háznak harmadik emelete egy niveau-on áll a torony aljával. Hihető, hogy eredetileg a nyugati oldalon is hasonló mély, jelenleg feltöltött árok, mint a város sánczárka vonult el, s igy tornyunk nemcsak a templomnak, hanem a városfalnak is volt tornya. Az árok hajdani folytatásának tanuságául szolgálnak a város levéltárában olvasható okmányok, melyek szerint az épületek és falakra szükséges köveket azon árokból törték, mely a falon kivül, nevezetesen a domtól észak felé feküdt, és a ma már nem létező sz. Miklós temploma előtt vonult el, és mely, miután e templom elenyészett, szintén

[1]) A pozsonyi székes-egyházat 1878. és 1879-ben pontosan felmérte és lerajzolta Könyöki József, pozsonyi főreáltanodai tanár és bizottságunk kültagja. K. rajzait majd egész, majd félnagyságban adják fametszeteink.

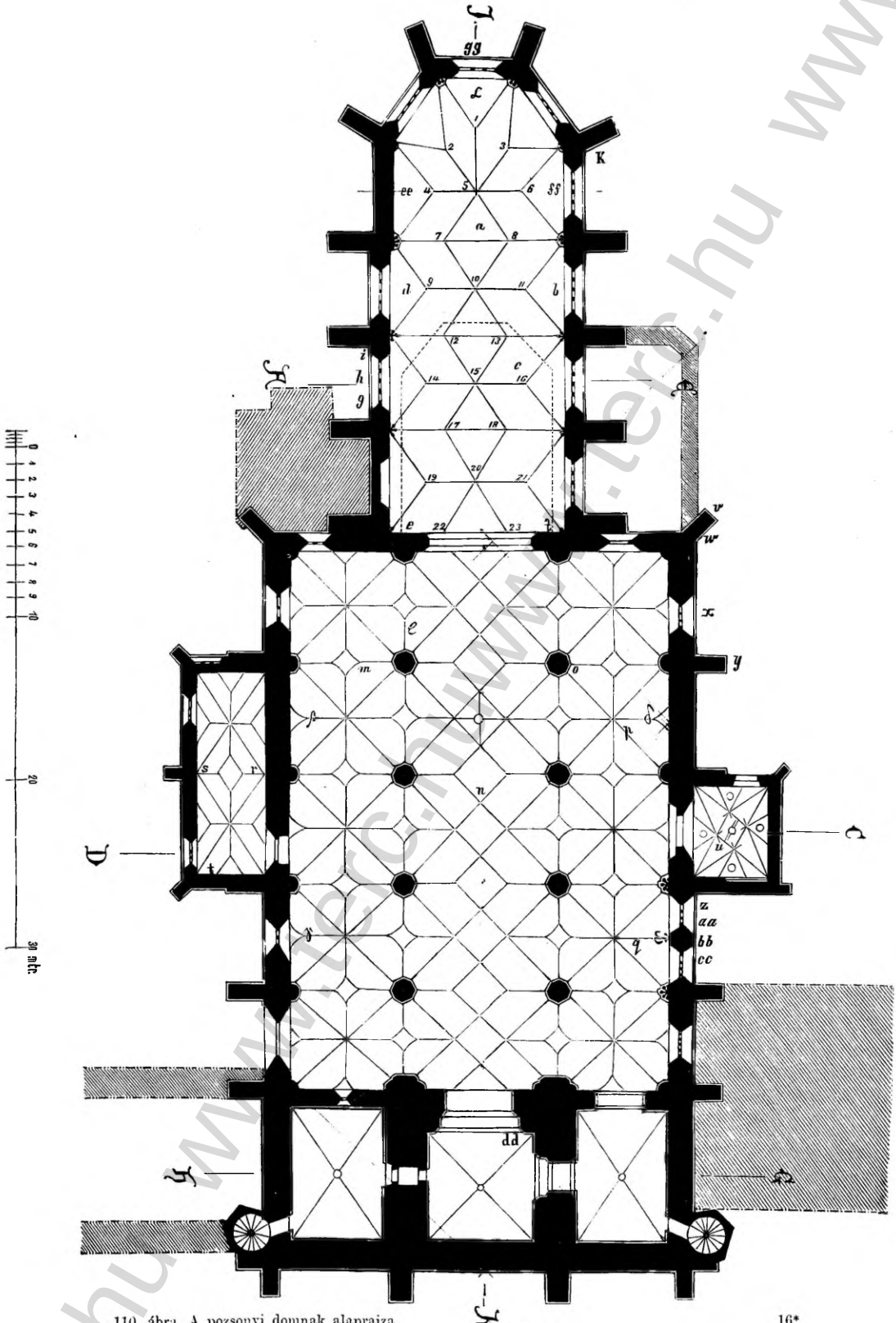

110. ábra. A pozsonyi domnak alaprajza.

lett betöltve. Az ároknak még meglevő elég mély része a Mihálykaputól jobbra-balra még látható, más része az emlitett a dom tornyos épületének délnyugati sarkán bemélyedt udvarban megvan.

Maga az egyház dombra van épitve, melynek lejtőjén dél felé hajdan a temető több kápolnáival feküdt. A temető helyén most szabad tér van, melynek két lépcsőjén felszállnak a templomba. A dom északi oldalán a domb még tovább emelkedik. Nyugati oldalán lakházak állanak ugy, hogy a torony előtti tér ma nem szabad, hanem az előtte való lakház udvarában áll. Az egyház maga három oldalán: északin, keletin és délin szabad: azonban itt is a körülvevő utczák elég szűkek. Egyedül azon szempontból áttekinthető, melyről I. táblánk távlati képe van véve.

Mint 112-ik ábrán látjuk, a dom az alacsonyak közé tartozik; szentélye emelkedettebb, mint hosszhajója. A szentélyzárásnak és a hosszszentély első osztályának faltövei a fölepig szállnak le, a többi három osztályéi csak a mellpárkányig. A hosszhajó négy nyolczoldalu töve négy oldalával van felénk forditva. A negyedik osztály, a déli falon ismét ketté van osztva; az ötödik kerek ablakkal van világitva, melynek halhólyag mérműve ujabb áttörését árulja el. A toronynak földszinti része igen alacsony elyptikai boltozattal van födve; felső emeletén megjelenik a torony tulajdon lépcsőjére vezető ajtó, melyhez csak lábtón lehet jutni. A torony előtti feltöltés, magasabb a torony és templom kövezésénél. Ez a nyugati homlokzat előtti udvarnak fölepe, mely erős fallal van elválasztva a déli oldalon álló lakházának bemélyedt udvarától.

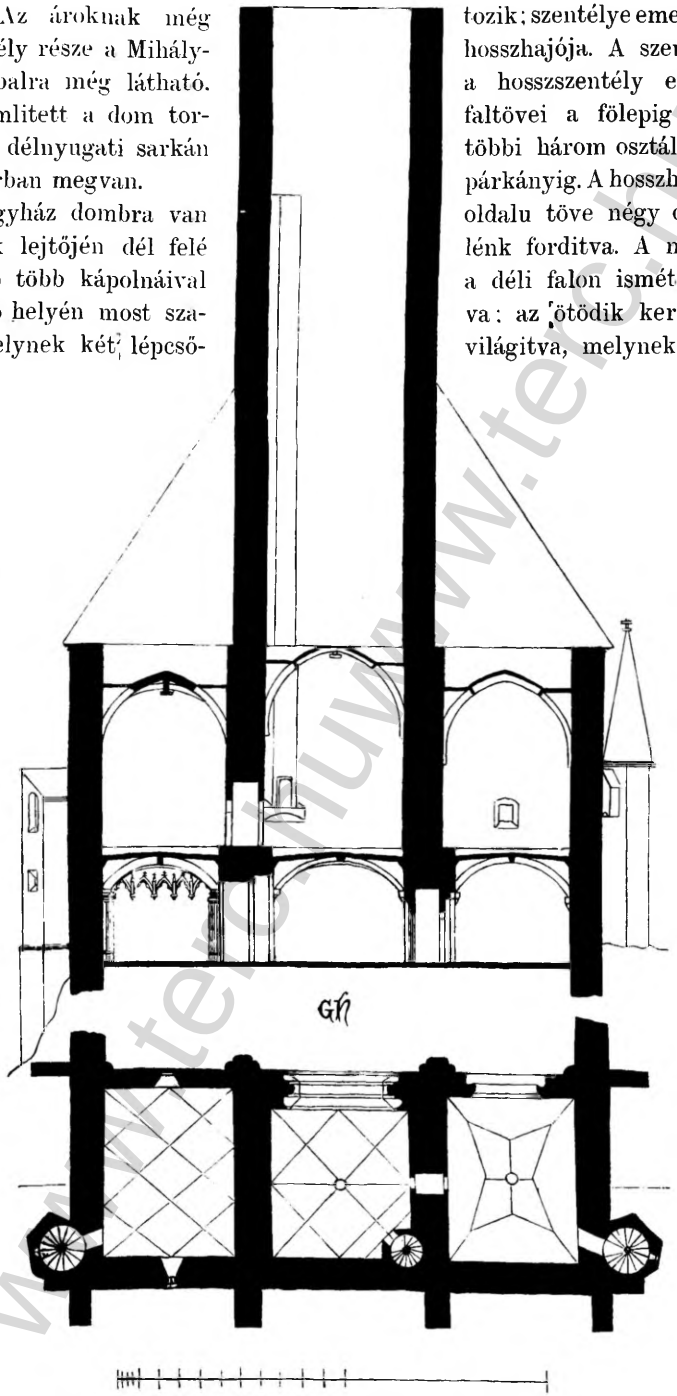

111. ábra. Keresztszelvény, nyugat felé az alapterv 6 6 vonalán.

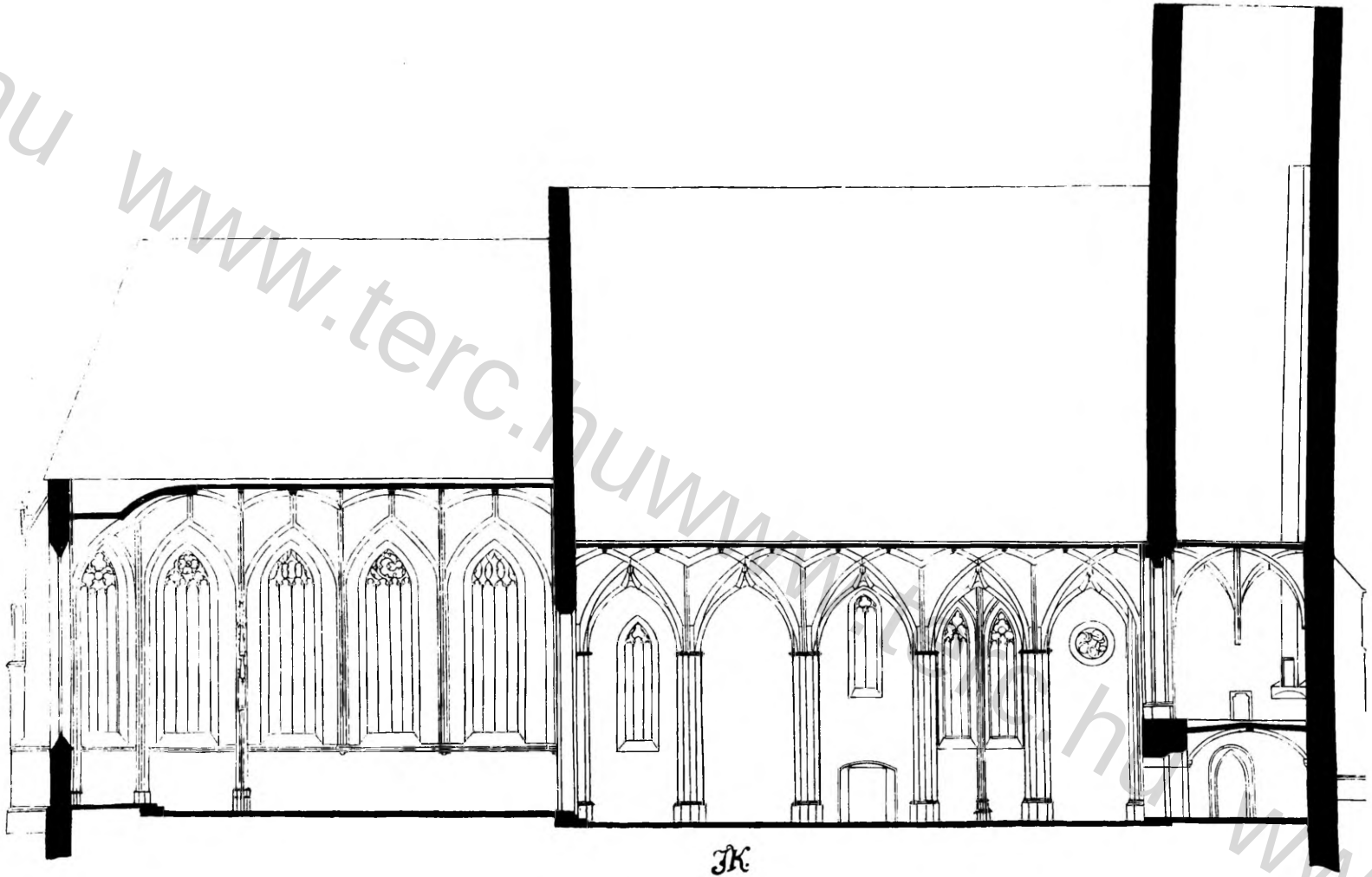

112. ábra. Hosszszelvény az alapterv 3 fi vonalán.

hu www.terc.huwww.terc.hu www

A domnak főarányai.

Az oszlopsorok középpontjai közti mérv, az egység, 𝔘' = 9,25 meter = 31½ régi római láb és 29′ 3″ bécsi láb.

Általános méretek.

	Meter.
A szentély hossza egész a diadalív vastagságának közepéig . . .	3 𝔘' = 27,75
A hosszhajó hossza egész a torony kezdetéig	3½ 𝔘' = 32,37
A torony hossza egész nyugati falának belső felületéig	1 𝔘' = 9,25
A templom egész hossza	7½ 𝔘' = 69,37

Ez ellen az eredeti templomban a szentély a mostaninak csak félhosszával birván, az egész templom ürhossza volt:

	meter
a szentély hossza, zárását is betudva	1½ 𝔘' = 13,87
a hosszhajó hossza, a mostanié . .	3½ 𝔘' = 32,37
a torony hossza, a mostanié . . .	1 𝔘' = 9,25
A régi templom hossza	6 𝔘' = 55,49

A jelenlegi templom hosszának részletezése:

	meter
α) a szentély fentője	4 𝔇 = 4,83
β) a boltcsillag középpontjáig . .	2 𝔊 = 1,85
γ) az ellenfeszülés a csillagboltban	½ 𝔎'₁ = 2,87
δ) a hosszszentély 1-ső oszt. hossza	𝔎'₁ = 5,74
ε) „ 2-ik „ „	𝔎'₁ = 5,74
ζ) „ 3-ik „ „	𝔎'₁+½𝔎 = 5,99
η) a diadalív vastagsága	½ 𝔄 = 1,56
ϑ) a hosszhajó 1-ső oszt. hossza .	½ 𝔇' = 6,54
ι) „ 2-ik „ „ .	½ 𝔇' = 6,54
ϰ) „ 3-ik „ „ .	½ 𝔇' = 6,54
λ) „ 4-ik „ „ .	½ 𝔇' = 6,54
μ) „ 5-ik „ „ .	2 𝔨' = 5,43
ν) a torony hossza nyugati zárfaláig	𝔘' = 9,25
Az egész templomnak hossza ürben . . .	69,42
Hét és fél egység pedig	7½ 𝔘' = 69,37

A különbség az elméleti és a valódi mérvek közt csak 5 centimeter; e különbség a szentélynek hosszában van; mert ha az α) β) γ) δ) ε) ζ) és η) számokat összeadjuk, leend 28,58 meterünk, melyből le kell vonnunk a diadalív fél vastagságát $\frac{1,56}{2}$ = 0,78, maradand tehát 27,80; a hosszhajó ϑ) ι) ϰ) λ) és μ) számok összegéhez = 31,59 hozzáadván, a diadalív félvastagságát = 0,78 leend, 32,37 meterben épen 3½ egységünk; végre az ν) szám, azaz a torony mélysége épen egy egységre van véve.

Az eredeti szentélynek ürszélessége, constructio és szokás tekintetéből csak kevéssel kisebb volt a 9,25 meternyi egységnél, a mai szentély szélessége azonban még nagyobb az egységnél; mert ⅔ 𝔇" = 10,68 metert mér, tehát a sorozatban hat taggal felebb áll az egységnél.

A hosszhajó szélessége:

	meter
az északi mellékhajó szélessége . .	4 𝔇 = 6,80
a középhajó szélessége	𝔘' = 9,25
a déli oldalhajó szélessége . . .	4 𝔇 = 6,80
az egész hosszhajó szélessége ürben . .	22,85

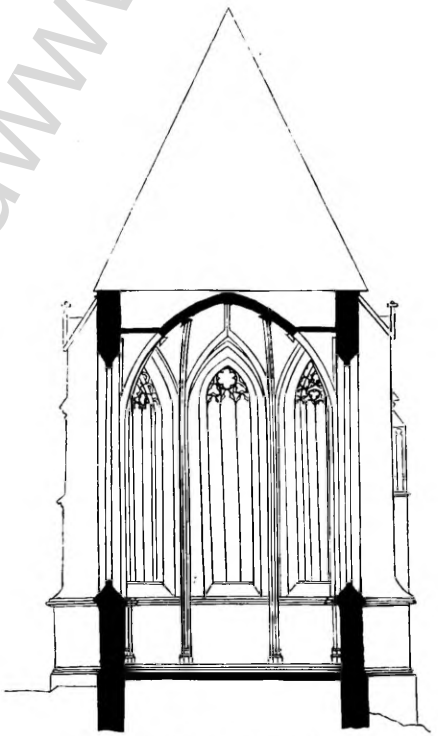

113. ábra. Szentély-szelvény.

Mint kis mérvü rajzunkból is kitetszik, a torony ürnégyegének oldala a mellékhajó

szélességének mérvével birt tehát 4 D = 6,80 meternyi volt.

A hajónak magassága, mivel a templom az alacsonyak közé tartozik, csak is D" = 16,02 (a harmadik magasság). Ennél csak egy sortaggal magasabb a szentély 2 U' = 18,50 (l. 22. l.). Mégis, ha a szentély szelvényét (113. ábra) összehasonlitjuk a hosszhajóéval (114. ábra), a szentély sokkal karcsubbnak, magasabbnak fog kitünni, mert sokkal keskenyebb.

A szentély szelvénye alaptervünk A B vonalán, a hosszhajóé C D vonalán van véve. Amabban látjuk a szentély zárását és a harmadik osztály ablakának metszetét, ámbár az északi ablak jelenleg el van falazva. A hosszhajó szelvényén, a néző balján kezdve, mutatkozik a déli kapucsarnokhoz vezető lépcsőzet, a déli csarnok, azután a hosszhajó szélességében, melynek hát részén a cseh királynénak kápolnájára torony alatti sekrestye jelenik meg, szomszédságában a jelenleg elfalazott északi helyiség, végre az Anna kápolna átmetszete, melyből hat lépcső vezet a templomnak északi hajójába. A templom

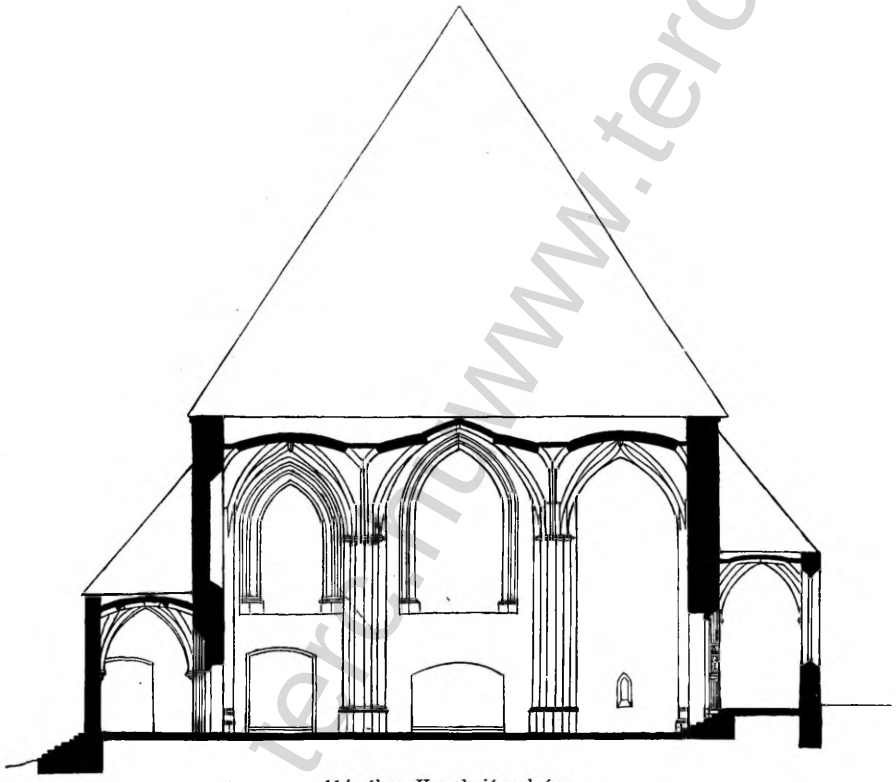

114. ábra. Hosszhajó-szelvény.

mindhárom hajója ugyanazon magas tetővel van befedve.

A szentély faltöveinek magasságát ¾ D" = 12,01 meterre vehetjük, a hosszhajóét ¾ D' = 9,80 meterre. A nyolczszögü hosszhajó tövének átmérője 4 k = 1,42; ha ezzel az osztály ½ D' = 6,54-nyi hosszát összehasonlitjuk, a pozsonyi domnak épitkezését koránt sem fogjuk oly bátornak találni, mint a minő a sopronyi

sz. Mihály templomé: mert mig a pozsonyi főátmérő az osztály hosszának még ötödrészét sem teszi, a sopronyi átmérőt hétszer találjuk osztályának hosszában.

Léptékem kicsinysége miatt a szentélynek falvastagságát csak hozzávetőleg 𝔊-re = 0,926 m., a hosszhajóét szintugy 2 𝔤 = 1,50 meterre teszem.

Különböző a torony falainak vastagsága: a nyugatié mintegy 𝔇 = 1,70 a többi három mindegyikeé 2 𝔡 = 2.40 meter, tehát az előbbihez ugy áll, mint 1 a $\sqrt{2}$; mert 1,70×1,414 = 2,40 meter.

A toronycsarnok földszinti emelete igen alacsony, mintegy 2 𝔨' = 5,43 m. Ezen alacsonysága nem engedte ezt csúcsíves boltozattal befödni. Hasonló alacsony földszinti emeletet találunk sz. István bécsi metropolisában is. Felsőbb emeleteink a hosszhajónak magasságát éri el; a harmadik és még magasabb emelet, mely többszöri ujitáson ment keresztül, az elméleti arányozás körén tulesik.

Különségek.

A régibb szentélynek zárását a nyolczszögnek három oldala képezte [1]), az ujnak a hatszögnek három oldala; az előbbi zárásnak előnye a tágabb nyilás; miért is rendesen ezt alkalmazták, hol, költségkimélés végett, a tiz- vagy többszögnek oldalait alkalmazni nem akarták; a nyolczszögből való zárás a szentélynek tetszőbb tekintetet is szerez, mint a hatszögből alkotott.

Rendesen a szentély keskenyebb szokott lenni az egységnél; ennek constructiv oka az, hogy a szentség fala a hosszhajó válíve nyomását kelet felé semlegesiteni van hivatva; azért a szentély minden oldalán keskenyebb a válív hevederének felével, keskenyebb volt tehát a régi szentély is az egységnél; azonban ez rajzunk csak egyik, déli oldalán tünik ki. Ellenben az uj szentélynek ürszélessége $\frac{4}{3}$ 𝔇" = 10,68 nagyobb a 9,25 m. egységnél 1,43 meterrel. Itt tehát a szükséglet a constructio elvén győzedelmeskedett.

Feltünő a középhajónak szokott nagyobb templomainkénél kisebb szélessége. A sopronyi plébánia templom egységét még egy bécsi lábbal kisebbnek találtuk ugyan, azonban egyéb nagy templomaink egysége a 30 lábat vagyis 9,50 metert tulhaladja, hogy a külföldi nagy templomokról ne is szóljunk. Azonban a mester törekedett ezen hiányon a mellékhajók kitágitásával segiteni. Az elvi mérv az oldalhajó számára közel jár a fél egységhez, esetünkben $\frac{1}{2}$ 𝔘' = 4,75 m.; ez volna tehát, vagy ehez közel járó mérv a mellékhajó szélességének mérve; ellenben ezt 4 𝔇-ben = 6,80 m., tehát a félegységnél 2,05 m.-el nagyobbnak találtuk, s igy kiegyenlitve lőn az egységnek csekélyebb mérve ugy, hogy a templom hossza arányában tágasnak tetszik.

Különös a hosszhajónak kurtasága, ha ezt a szentélynek szokatlan hosszával hasonlitjuk össze, midőn az előbbi az utóbbinál csak félegységgel hosszabb. Ez nem magyarázható abból, mintha már a szentély emelésekor a templom koronázási templomnak lett volna rendelve; hanem a prépostság nagy tekintélyéből, melynek sok egyházira volt szüksége, és onnan, hogy a szentélyben a város tanácsa is foglalt helyet, mi azon adatokból kitünik, melyek szerint az „urak" a temető helyen levő helyiségen keresztül men-

[1]) Hogy a régi szentélyzárás a nyolczszögből volt szerkesztve, kitünik feltalált szögéből, melyet Könyöki („Zur Erinnerung" czimü röpiratának 5. l.) 135 fokra tesz. Ugyan ezen helyen adja a régi szentélynek egész egyenes hosszát sokkal kurtábbra, mint minőnek az olvasó alaptervünkön fogja találni. A „Zur Erinnerung" alkalmi irat volt; a jelen munkához használt rajzokat pedig Könyöki külön czélunkra nagy pontossággal készitette, és a mostani szentélybe a réginek alapfalait maga berajzolta. Általán meg kell emliteni, hogy Könyökinek nem a „Zur Erinnerung", hanem az e munkában adott mérvei a valódiak.

tek a templomba. Hihetőleg ez azon helyiség, mely alaptervünkön, a hosszszentély déli oldalán világosabb festékkel van jelezve. A szentélynek szokatlan, három egységnyi hossza okozza, hogy egyházunk nagy templomaink rendes 5 és 5½ egységnyi hosszát még két egységgel fölülmulja. Külföldön ily hosszu, sőt sokkal hosszabb csúcsíves templomok mindennapiak, nálunk azonban ily hosszal csak a pozsonyi, sopronyi, a brassói és más erdélyi templom dicsekszik.

Legkülönösebb azonban a templom nyugati részének elrendezése. Itt a templom nagyságához és jelentékenységéhez illő ikertornyot keresünk, ellenben csak egyetlen tornyot találunk, a nyugati homlokzat közepén; e toronyhoz csatlakoznak a két mellékhajónak megfelelő, mintegy szárnyai, és ezekhez ismét szárnyakként lépcsőházak. Ezen elrendezésről és czéljáról bővebben fogunk szólani; itt csak ennyi megjegyzendő, hogy a nagy torony a közép-, két szárnyépülete pedig egy-egy mellékhajónak felel meg; az utóbbiak lépcsőházai pedig a nyugati homlokzaton kivül esnek.

Alaptervünkön (110. ábr.) betükkel jelezve vannak az oltárok és síremlékek helyei; a szentélynek számai pedig jelzik a bolthajtás zárköveinek helyét. A betük és számok tárgyait később magyarázom, itt a betükről röviden szólok. Az oltárok valamennyie uj levén, elég czímeiket felhozni.

Oltárok.

α) Főoltár a szentélyben.

β) Keresztoltár, az északi mellékhajó keleti felében.

γ) Sz. András oltára, az északi mellékhajó nyugati felében.

δ) Sz. Mária oltára, a déli mellékhajó keleti felében.

ε) Sz. Nep. János oltára, a déli mellékhajó nyugati felében.

Temetkezési helyek vagy siremlékek.

a) Pázmán Péter, Lippay György, Széchényi György primások, a fő-oltár előtt.

b) Christianus Augustus, szász herczeg, cardinalis és magyar primás † 1735. A sir megmaradt, az emlék elpusztult.

c) Fehérkövy István † 1596, Radetius István.

d) Pálffy Miklós, a győri hős. A restauratio előtt itt több Pálffy család tagjának siremléke volt.

e) Ujlaky püspök; a szentély északi végén.

f) Pethe de Hetes, egri érsek; a szentély déli végén.

g) Somogyi Klára † 1690; a szentély külső északi falán.

h) Draskovich József, nádor † 1613; a szentély külső északi falán.

i) Erdődy Anna szül. Illésházy † 1577; a szentély külső északi falán.[1])

k) Polgári család feszület előtt térdelve, XV. század, felirás nélkül; a szentély külső déli falának támán.

l) Ismeretlen, díszitmény nélkül; a hajó északkeleti tövön.

m) Ismeretlen csúcsíves stylü; az északi mellékhajóban, az északkeleti tő mellett.

n) Kilencz sirkő, mely egy sorban fekszik, de melynek felirása, hol van is, olvashatlan; a hajónak második északi és déli töve közt.

o) Ismeretlen, a déli sornak legkeletibb tövén.

p) Ismeretlen, a δ Mária oltár előtt.

---

[1]) Kelet felé Erdődy Anna sirkövétől van még Monoszlóié 1601 évszámmal. Azontul az utczáról a szentélybe vezető ajtót törtek a hosszszentély első északi osztályába.

q) Három csúcsíves stylü ismeretlen sirkő; Nep. János oltára előtt.

r) Nagy György, pozsonyi prépost, † 1636; sz. Anna kápolnájában.

s) Maurovics Mihály, pozsonyi prépost † 1638; sz. Anna kápolnájában.

t) Schomberg; élet nagyságu alak; sz. Anna kápolnájában.

u) Christofforus Armaruly S. C. M. consiliarius camerae hungar. † 1562; a déli kapucsarnokban.

v) Widman Borbála; a hajó déli sarktámába falazva.

w) Kögel; a hajó déli sarktámán.

x) Pfisterin Zsófia † 1652; a déli első ablak alatt, kivül.

y) Lauser János, pozsonyi polgár † 1563; a déli második támába falazva.

z) Gruebmüller; a déli kapucsarnoktól nyugatra, kivül.

aa) Saurau Wolff báró; a déli kapucsarnoktól nyugatra, kivül.

bb) Nicasius Hector 1577; a déli kapucsarnoktól nyugatra, kivül.

cc) Keller báró 1764; a déli kapucsarnoktól nyugatra, kivül.

dd) Schomberg emlékkövének felirata, melyet az emléktábláról külön választottak, és a sekrestyében befalaztak.

A *β)* betüs oltár kő-lépcsőfokán Báthory István neve van kivésve; a sirkő ezen részlete azonban máshonnan jutott ide és lépcsőfoknak alkalmaztatott. Könyöki „Zur Erinnerung der Consecration des Sanctuar. 1867“ cz. munkája 14. l. irja: hogy Jesszenák Anna báróné birtokában van egy kézirat 1729-ről, melyben meg van emlitve Báthory István siremléke; ezt azonban eddig meg nem találták, hihetőleg abból csak az emlitett lépcsőfok maradt fel.

Mint a hajdani fényes szentségháznak, mely a szentélyben *ee)* fala mellett áll, szomoru siremléke emlitendő annak fennmaradt igen csinos vasrácsozata, melyet a szentélynek *ff)* falára áttették, és épen ugy Donnernek sz. Mártona a szegénynyel, ki hajdan a főoltárt díszitette, de jelenleg a templomon kivül *gg)* helyen van felállitva.

Az itt felhozott tárgyak régészeti tekintetben nevezetesebbeiről alább szólandunk.

Részletezés.

Nyugati rész.

A nyugati homlokzaton főfigyelmünket veszi igénybe az egyetlen középtorony, mely valódi erődítési jellemmel bir. Mielőtt az e homlokzat előtti mély árkot kitöltötték, amannak a toronynyal együtt az árok fenekére kellett leszállnia, s igy a templom ezen oldalról megközelithetlen volt. Ekkor a torony nem csak templomtorony volt, hanem összeköttetésében a város falaival valóságos erődtoronynak is volt tekinthető. Ezért nélkülözhette és nélkülözte is a szokásos áttörést, vagyis kaput, mely a templomba vezetett volna, ezért nélkülözte a más tornyokon előforduló ablakot földszint, sőt magasabb emeletein is a nyugati oldalán, hol csak lőrések fordultak elő; ezért nélkülözte ezen, másutt fő-külső-oldalnak tekintett rész a szokásos diszitményeket, és csakis a sarktámakat tartotta meg, melyek alsó részének helyben tartása és földszinti boltozatának ellensulyozására szükségesek valának.

Hasonló erődtornyok gyakran fordulnak elő Erdélynek királyföldjén, még pedig elég régóta ugy, hogy azokat nem csak a török elleni, hanem oly védnek tekinthetni, melyet az okos és körültekintő (prudentes et circumspecti) szászok, nemsokára bevándorlások után az őket körülvevő idegen elemek ellen emeltek. Pozsonyban a toronyerődöt egyenesen a vár ellen épitették; mert ennek kormánya idegen volt a várostól; sőt 1349-ben a város valóságos háboruban volt a vár-

ral, midőn ezt Erzsébet királyné érdekében ostromolta. Igy irja Rakovszky a Pressb. Zeit. 1877. évf. 209. sz.: Belagerung des Schlosses durch die Stadt zu Gunsten Elisabeths, indem die Stadt selbst von Uladislaus von Theben aus bedroht wird: és 211. sz. (sept. 15-kén): Sogar den Thurm des Domes verwandelte man in eine Batterie: Item am Freytag von sand Jörgen tag, um 3 Slos In Sand Merten kirich thurm, fuer dy pügsen In Erkker 27. Den.; és 215. sz.: Die Bürger deckten einen Theil der Domkirche ab, um einen Steinmörser hinzustellen. 217. sz.: Das Schloss wird von den Bürgern eingenommen 1440. Azaz csakis a külső várat és a vedriczi erődet rohammal vették be. A 22. számban emliti Rakovszky a várfalaknak a vár ellen emelt tornyait; a 73. számban megjegyzi, hogy a székesegyház tornya még 1577-ben fegyverekkel volt ellátva: 1577 der Domthurm noch mit Doppelhacken armirt. Ide tartozik az is, hogy Rozgonyi, a vár parancsnoka 1442-ben a várost lövöldözte. Mindennek daczára később a város hozzájárult a vár falainak tatarozásához.

A templom erődtornya e jellemet abban is veszi fel, hogy mint különben szokás, nem törik felemelkedésében nyolczszögbe, hanem megtartja zömök négyszög alakját. E jellemhez tartozik az is, hogy itt nincsen, mint prépostsági templomnál szokás, a két mellékhajónak megfelelő ikertorony, hanem a magában álló erődtorony, a homlokzat közepére helyezve, megfelel a főhajónak, és innen nyeri nevezetes nagyságu oldalait, melyekre védelmi rendelete miatt szüksége volt. Végre igen nevezetes az is, hogy magában a torony földszintén nincsen lépcső, hanem hogy a második emeletre csak az egyházon kivül levő lépcsőházak által juthatni, még pedig csakis két szárnyépülete, mely a mellékhajóknak megfelel, második emeletén keresztül. De még az erődtorony második emeletén sem száll le a lépcső az emelet padlójáig, hanem csak nevezetes magasságban veszi kezdetét, és ajtajához csak lábtón juthatni, melyet a torony magasabb emeleteire megmenekült védők könnyen maga után felhuzhattak, s igy magokat legalább ideiglenes biztonságba helyezhették.

Védrendeltetésének megfelelnek tornyunk igen erős falai is; egyedül meglepő az, hogy a megtámadásnak leginkább kitett nyugati, a várat tekintő fala a leggyengébb. Ennek magyarázatát kettőben találhatni, ugyanis, itt az ellenség hozzá férhetését a mély árok akadályozhatta; miért is fel kell tennünk, hogy az árok eredetileg itt épen oly mély volt, minő mély a szomszéd háznak udvara; másodszor, hogy a torony oly időben épült, melyben az ágyu még nem volt feltalálva, tehát igen valószinüleg, még a XIII-ik században. Ezen utóbbi feltevést igazolja a toronynak itt adott faltöve is, mely mind zömökségével, mind egyszerü alkotásával a kora csúcsíves stylre mutat. A fal oszlop átmérője $\mathfrak{Z} = 0{,}618$ és az egész tőnek vastagsága közel jár $\mathfrak{D} = 1{,}702$ meterhez. És ezen $\mathfrak{D}$ mérv a keleti, déli és északi falvastagságának mérve, mig a nyugatié csakis $2\mathfrak{Z} = 1{,}507$. Ezen faloszlop horonyaival együtt képezi a torony alatti csarnok nyilásának bélletét, és hasonló faloszlopok láthatók általellenben a tövekkel, melyek a középhajót a mellékestől elválasztják, csak hogy az utóbbiak ujabb épitkezéssel vannak eltakarva. A restauratio értelmében ezen uj, az orgona kar alatti épitkezések nemsokára le fognak bontatni. Nagyobb világító ablak a torony nyugati falában eredetileg nem létezett, s igy a toronycsarnok csak szegényes

115. ábra.

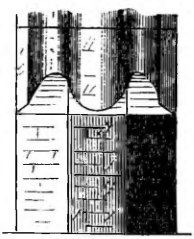

116. ábr. Torony-faltő.

világitást kaphatott a templomból az összekötő tágas nyílás által. E csarnok egyszerü keresztbolttal van födve.

A torony szárnyainak nevezetesbje a déli (111. ábra),[1]) melyet díszes megjelenése miatt, a hagyománnyal együtt a cseh királyné kápolnájának, oratoriumának tekinthetünk. Okmányilag, mint fentebb idéztünk, csak 1439-ben emlittetik ugyan, hanem valamint a traditio, ugy egész stylje is sokkal régibbnek tünteti fel. A kérdés ez, melyik cseh királynéra, ki egyszersmind magyar herczeg-asszony volt, vonatkozhatik a hagyomány?

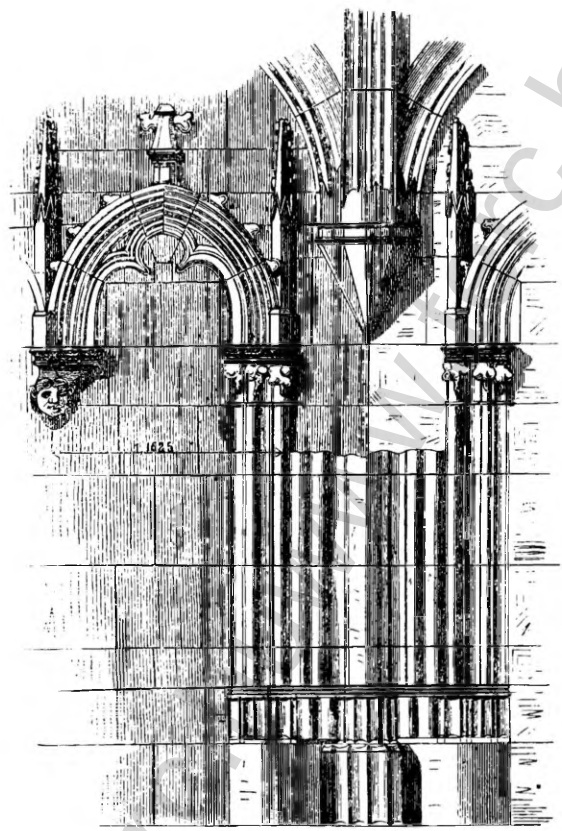

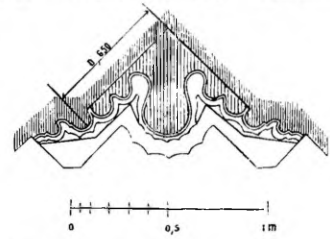

117. ábra. A cseh királyné kápolnájából.

IV. Béla leányai közül Annát Rastislav-nak, a csernivogi orosz fejedelem fiának adta volt hitvesül.[2]) „Az első macsói bán Rastislav volt, Bélának veje.“ (62. l.) „V. István testvérnénje Anna, Rastislav macsói bán özvegye a közkincstárból nagybecsü ékszereket — okmányokat a haldokló atya kezéből, mint mondá — vitt magával Prágába vejéhez“ (II. Ottokarhoz 85. l.). Ezen magyar vérből származott cseh királynénak neve Kunegund volt. Vajjon, miután férje a marchfeldi csatában elesett, Magyarországra és itt Pozsonyba tette át lakását, határozzák meg történészeink.

„1298-ban február 12-kén a király (IV. László) leánya Erzsébet Venczel cseh király hasonnevü fiának jegyeztetett el.[1]) Venczel később a magyar koronának pretendense volt.

Ha e két cseh királyné közt választanunk kell, szükségkép Kunegundnak adunk elsőbbséget; mert a dom nyugati részének épitése korábbra esik, semhogy azt Erzsébet csak 1298. történt házasságával viszonyba hozhatnók, különben Erzsébetről sem tudjuk, hogy Pozsonyt lakta volna. Nekünk tehát a cseh királynénak kápolnája II. Ottokar özvegy oratoriuma, ha számba sem vesszük azt, hogy

[1]) Megjegyzendő, hogy ezen ábránk 111. szelvénye helyesen, hanem alapterve megforditva van rajzolva, mit a torony második emeletének lépcsőházán láthatni, mely a templomban állónak baljára esik.

[2]) L. Szalay László „Magyarország Történetét“ 2. kiadás 1861. II. köt. 61. l.

[1]) L. Szalay II. 118. l.

a bár lehetőleg később idetett, csehországi, kettős farku oroszlán a felső emelet zárkövén jelenik meg.

A cseh királyné kápolnájának fődiszét teszik a falain kiszökő arkadok, melyeknek alig van constructiv, de annál inkább van ékesitési jelentőségök. Ily diszitő arkadokat találunk gyakran a XIII. századnak franczia iskolában, kivált a szentélyben. Franciaországból ezek elég korán átmentek Németországba, hol azokat p. o. kölni domban és a naumburgi franczia stylü nyugati szentélyében alkalmazva látjuk. Nincsen tehát, mi ellenezné pozsonyi arkádaink megjelenését a XIII. század másod felében, vagy annak vége felé, mely időtáj igen megegyezhető volna a cseh királyné visszavonulásával Pozsonyba, férjének történt halála után.

Ezen arkádok 117. ábr. felosztása a következő:

A királyné kápolnájának kiterjedése délről északra megfelel a déli mellékhajó szélességének (110. és 111. ábra): de ettől le kell vonnunk északi falának felét, lesz tehát

a déli hajónak szélessége . . .	$4\,\mathfrak{D} = 6{,}80$
kevesebb a kápolna északi falának félvastagsága	$\frac{1}{2}\,\mathfrak{D} = 0{,}85$
tehát az arkádfalnak nyugati kiterjedése	$3\frac{1}{2}\,\mathfrak{D} = 5{,}95$ meter

A déli és északi sarokban erősebb tő áll, melyből eredetileg a keresztbolt átló-gerincze és két falgerincz eredt. Az eredeti faltövet később, mintegy 1,90 meter magasságban a föleptől levágták, és a gerinczeket uj megforditott gulaalaku gyámkőre tették. Ha a falszögétől az első arkád kezdetéig a mérv 0,65, ezt kétszer levonván a falnak 5,95 meternyi kiterjedéséből, marad az arkádok számára 4,65, melyet, ha 117. ábránk rajzát alapul vesszük, nem, mint 111. ábránk rajzolja, öt, hanem csakis négy arkádra lehet felosztani: leend e szerint egy arkádnak mérve 1,1625 m.; ehez legközelebb jár $4\mathfrak{l} = 1{,}164$ m. ugy, hogy elméletileg a következő felosztást nyerjük:

Északi szög az arkádok kezdetéig, mely mérv több tagnak összeadásából eredvén, nem található a sorozatban	$= 0{,}650$
az első arkádnak szélessége . . .	$4\mathfrak{l} = 0{,}164$
a második arkádnak szélessége . .	$4\mathfrak{l} = 1{,}164$
a harmadik arkádnak szélessége .	$4\mathfrak{l} = 1{,}164$
a negyedik arkádnak szélessége . .	$4\mathfrak{l} = 1{,}164$
a déli szögnek mérve	0,650
az arkádfalnak kiterjedése . . .	5,956 m.

Itt tehát 5,95 és 5,956 közt csak hat millimeter különbség van.

A magasságokra nézve találunk:

a padlótól a vállkő legfelső vonaláig .	$4\,\mathfrak{J} = 2{,}470$
a felülemelkedett csúcsív kezdetéig .	$\mathfrak{G} = 0{,}149$
egész egyenes magasság . . .	2,619

A csúcsív tompább még a rendszeres ugynevezett egyptomi csúcsívnél is. melynek nyil-magassága alapjához ugy áll, mint 5 : 8; mert csak $\mathfrak{g} = 0{,}655$ metert mér; holott a rendszeres egyptomi ívnek magassága volna $\frac{1{,}164}{8} = 0{,}1455$ és ez sorozva öttel $= 0{,}7275$.

A szögletoszlopnak átmérője $4\mathfrak{t} = 0{,}229$; a két középsőé $\mathfrak{S}$ 0,0996, a leggyengébbé $\frac{1}{2}\,\mathfrak{R} = 0{,}065$.

Arkádaink alakzásukban igen ódonszerüek, mindenesetre az ó-csúcsíves styl korából valók. Az oszlopláb még a meredek attizáló, kapitaelük csak egy, elég zömök levélcsomót mutat, és vállkövök még igen magas. Hozzájárul a csúcsív feltünő tompasága, a levélcsokrok és a keresztvirágnak nemcsak zömöksége, hanem valóságos durvasága. Az ormozat toronyfiai nyulánkak ugyan, hanem másrészt fölötte egyszerüek. Oszlopok csak az első és utolsó arkádnak egyik oldalán állanak, a többi csúcsív-szár gyámkövön emelkedik, mely ismét torzfejeken nyugoszik. Itt tehát minden még XIII. századbeli zamatu, kivéve

a boltozatot, melyet hihetőleg a XV-ik században megujitottak; e korra mutatnak nem a régi oszlopzaton, hanem ujabb gyámkövön emelkedő gerinczei, ámbár még ezeket sem szabad a styl hanyatlási korába helyezni.

Az északi csarnok sokkal egyszerübb a délinél, sőt mellékhajójától egészen el van választva, és csak a mai sekrestyének ajtaja által megközelithető. Ennek felső emeletén a káptalan okmányai és könyvei vannak elhelyezve. A déli kápolna felső emeletét ma lomtárnak használják; de van keleti falában nagy, későbben ide tört, ablak, melyből a templomba nézhetni.

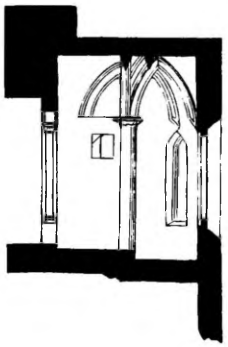

118. ábra.

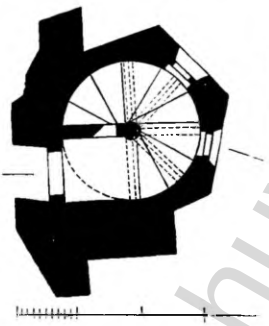

119. ábra.

118. és 119. ábrán adom a templomon tul fekvő déli lépcsőháznak szelvényét és alaprajzát. Ez a hatszögnek majdnem öt oldalával szökik ki a templom déli falából, belsejében csigalépcső vezet az első emeletre, melynek alakzása igen különös. Nincsen sisakja, födözete viziránvos.

Hasonló lépcsőház van a templom északi oldalán, csakhogy ennek van sisakja, és itt még a kiszökő árnyékszék sincsen elfelejtve. Ezen lépcsőház a városfal két szárnya közt áll, oly téren, melyet a német „Zwinger"-nek nevez.

Mindent összevéve, egész határozottsággal mondhatjuk, hogy a pozsonyi dom nyugati része még a XIII-dik században épült, és ezt a nagy kapuzat leirásánál okmányilag is fogom bebizonyitani.[1])

Északi rész.

A főkapu.

Valamint a budai vár plebániatemplomának déli oldalán volt két bejárás, egyik nagyobb, a másik kisebb, hanem régibb stylü és igen díszes; igy a pozsonyi templomban is van nagyobb kapu és ennél ujabb, hanem díszesebb ajtó, csakhogy nem déli oldalán, mint Budán, hanem az északin.

A főkapu (120. ábra) a kora csúcsíves styl minden jeleit viseli magán. Nem számitom ide félkörü zárását, mert ezt a templom-

[1]) E vélemény már 1865-ben van kimondva a „Wiener Zeitung" 3. januari számában, hol ezt olvassuk: Der Dom besteht aus einen Langhause und dem in der Breite des Mittelschiffes gegen Osten angefügten Chorabschlusse mit einer gegen Westen vorstehenden kolosalen Thurmanlage, nebst zwei in der Breite der Schiffe angeordneten Räumen, die den westlichen Abschluss der Kirche bilden. Das Langhaus hat eine Breite von 12 zu einer Länge von 23°. Die Gewölbe desselben werden von 4 freistehenden, massiven, polygonen Pfeilerpaaren getragen. Der Chor besteht aus 4 Travées und dem dreiseitigen Abschluss und ist 14° lang und 6° breit. — Da die Kirche zu verschiedenen Zeiten Bränden und theilweisen Zerstörungen ausgesetzt war, so trägt sie den Stempel fast aller Jahrhunderte an sich. Zu dem ältesten Theile des Baues zählt das an der Nordseite des Langhauses befindliche Portal, dem Ende des XIII. Jahrhunderts angehörig. Der Chor, in dessen über dem Altare angebrachten Schlusssteine man die Jahreszahl 1476 findet, gehört dem XV. Jahrhunderte an. Das angegebene Jahr bezeichnet zugleich die Vollendungszeit des ganzen Chorbaues. Az itt idézett mérvekre semmi sulyt nem fektetünk: mert a hosszhajónak szélessége 12 ölre, az annál szélesebb szentélyé pedig csak 6 ölre van adva; ez nyilvános tévedés. Az igazi mérveket Könyöki rajzai után reprodukáljuk, ki a templomot, valamint a pozsonyi emlékeket általán, a magyarországi müemlékek id. bizottságának megrendelésére igen pontosan mérte és lerajzolta.

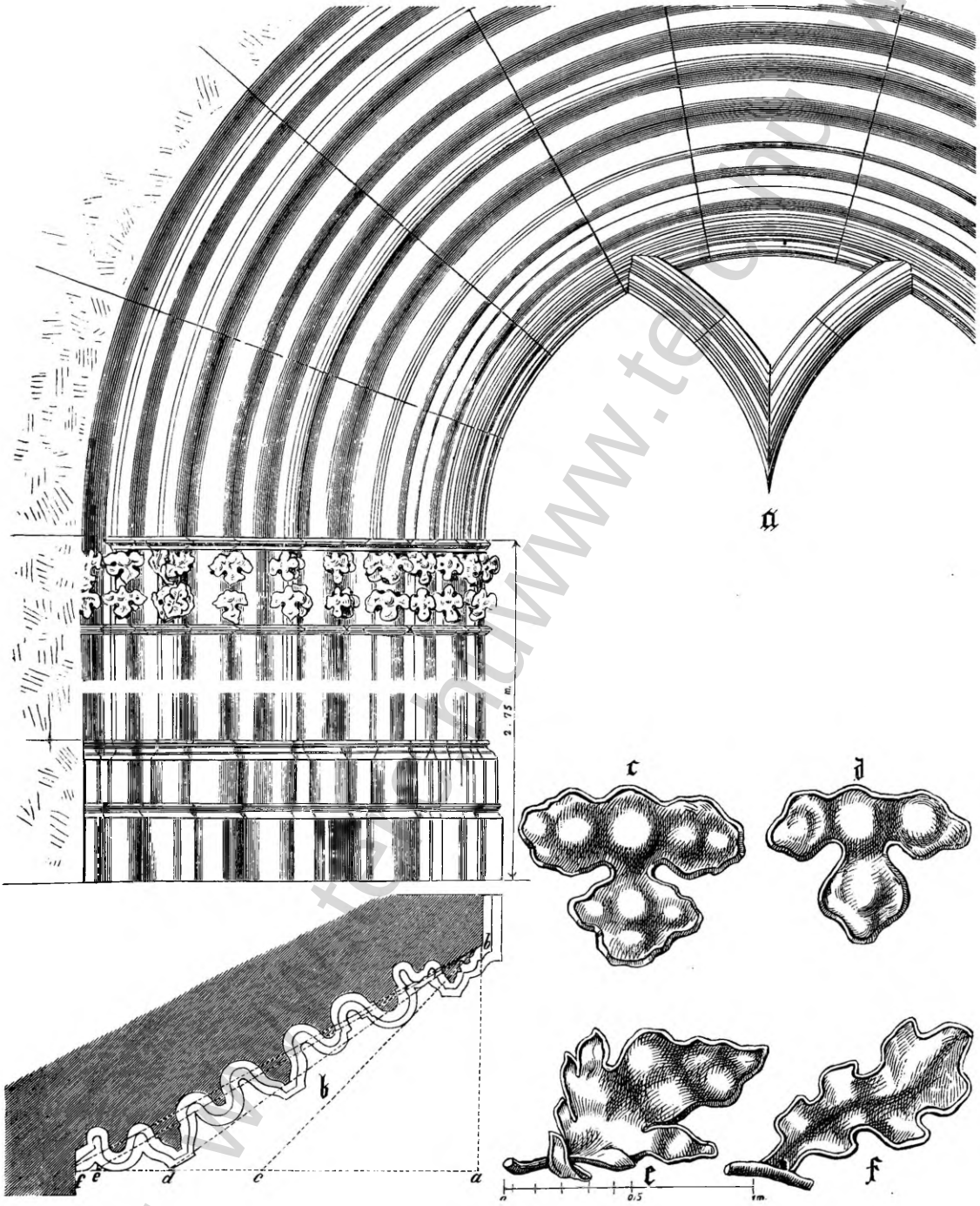

120. ábra. Északi fökapu.

nak alacsonysága egészben és annak viszonya a kapu nevezetes szélességéhez kivánta; de ideszámitom bélletének alakzását és viszonyát ívezetéhez. archivoltejához. E bélletet nyolcz egyszerű faloszlop és nyolcz, szigoru rendben az oszlopokat felváltó és átmérőjével egymástól nem igen különböző sekély horony képezi. Mi azonban e bélletnél fölötte feltünő, az fejlődése vagyis elterjedése a néző szeme előtt. A középkori kapubélletek rendesen egyenszáru háromszög átfogóján vannak szerkesztve: ha ezen szabályt követik, a bélletnek itt is bc átfogó vonalán (120. ábra) $\mathfrak{b}$ kellene futnia. Ritkább az eset, melyben a bélletnek mélysége egyenlő ab vonallal, szélessége ad vonallal: midőn a mélység a szélességhez ugy áll, mint $1 : \sqrt{2}$-hez, és az átfogó vonala, azaz a bélletnek elterjedése $1 : \sqrt{3}$-hez, vagyis számban kifejezve: a mélység 1, a szélesség 1,4142, és a bélletnek hossza 1,7320. Ezen esetben a bélletnek kifejlődése sokkal nagyobb, ezt inkább látjuk mintegy kiteritve szemünk előtt. De kapunk mestere még ezzel sem elégedett meg, hanem a mélységnek ab-éhez, a szélességet $\sqrt{3} = ae$, azaz 1,7320-ra tette, sőt még e mérven is kissé tul ment egészen f-ig, s igy e kapu bélletét az ismertek legnyiltabbjának, leginkább kitágitottjának tekinthetjük: másrészt pedig az ef-nyi csekély, hanem valóságos eltérést a szabályos meghatározástól annak kell tulajdonitani, hogy az épitész előre meghatározta a kapuzat egész magasságát, ive hegyéig, és hogy ezt elérje, szükség volt e kis pótmérvre.

A kapunyilás szélessége . . . . $2\mathfrak{k} = 2{,}257$ m.
A kapunyilás magassága a tympanumig . . . . . $\mathfrak{k}' = 2{,}710$ m.
(elméletileg, valóságban pedig 2,75 m.)

miből kitetszik, hogy itt csaknem négyegnyilással van dolgunk, mely a fejlődött csúcsíves styl karcsu jellemének alig felel meg; ezen, mintegy köpczösséget még inkább öregbiti a bélletnek 1,627-nyi roppant szélessége, minek folytán:

a kapuzat egész szélessége . . . . . 5,511 m.
a kapuzat egész magassága . . . . . 5,465 m.

tehát szélessége még 0,046 millimeterrel tulhaladja magasságát is, vagy pedig, ha a $\mathfrak{k}' = 2{,}710$ elméleti mérv helyett, az ábránkon feljegyzett 2,75-nyi magasságot vesszük a kapunyilás magassága számára, akkor az egész kapuzatot négyegbe zárhatjuk, négyegben szerkeszthetjük; mi, ugy tetszik, mesterünk kivitt szándéka volt.

Ezen zömök ószerü arányokkal jár párhuzamosan a szigorubb alakzás is.

A béllet féloszlopai kettős talapon emelkednek, az alsónak párkánya áll pálczatagból, lemezből és horonyból, tehát igen egyszerü, a felsőé a teljes attizáló oszlopláb, melylyel annyiszor találkozunk a román stylben, csakhogy példányunkban a durva román-attizáló oszlopláb finomabbá vált. Nyolcz faloszlopaink felváltva nagyobb és kisebb átmérővel birnak, nehányának van orra is, az utolsó, a kapunyilás közelében álló, nem követi a többiek irányát, hanem épszög alatt áll a templom északi falához.[1]) Valamint a faloszlopok, ugy a horonyok tagozata változatlanul átmegy a kapuzat félkörü ívezetébe; azonban a faloszlop törzse nem közvetlenül, hanem kapitael közvetitésével teszi utját, mely kapitael áll nyakgyürüből, levelekkel körülvett hengerből és vállkőből. E három részlet csinos szabatosságával igen jól felel meg a csúcsíves styl szigoru korának. Régiségre mutat azon körülmény is, mely szerint a kapitael középső része nem tágul ki a korinthihoz hasonló kasul, mi később általános szokássá válik; hanem megtartja a törzsnek átmérőjét és hengeralakját, s igy átmegy, mintegy

[1]) A legbenső pálczatagnak ily, kevésbé szokásos állását látjuk a toronycsarnok és mellékhelyiségét összekötő ajtók bélletén is.

a vállkövön keresztül, az ívezet pálczatagjába. Végre ószerü zamatuak a kapitael levelei is. A későbbi csúcsíves styl kedvelte az északi éghajlat növényeit, kivált leveleit elég szigoruan a természetiektől lemásolni, igy a cserfaleveleket és a makkot, a venyigét és a szőlőgerezdet; vagy pedig nagyban alkalmazta a négy és ötosztályu levelet. Ezt tették a román styl ellenében, mely a természet növényeit csak általános mintául vette, és azokon kényekedve szerint változtatott, vagy pedig egészen phantasticus növénydíszt teremtett. Példányunkban a középut van követve. Itt a később általános szokásba jött négyosztályu ugynevezett keresztlevél helyett a háromosztályut, inkább képzeletit vagyis stylizáltat, másrészt pedig a természetes cserfalevélnek megfelelő mellett szintén stylizáltat látunk alkalmazva; pedig mindenütt két egymás fölötti sorban, és nem, mint később, mintegy kinőve a kapitael kasából, hanem inkább csak odaragasztva.

Igen valószinü, hogy az ajtónyilás eredetileg egy választék által két bejárásra volt osztva; azonban valamint az eredeti választéknak többé nincsen nyoma, ugy a tympanum hajdani állapotára sem lehet ráismerni. Jelenleg erős vasrúd képezi a nyilásnak szemöldét, és e fölött a tympanum téglafalazatból áll.

A fentebb felhozottak kapuzatunk styljét mint ó-csúcsívest tüntetik fel; de van hiteles okmányunk is, mely a kapu keltének idejét igen réginek bizonyitja; ez pedig igy szól: [1])

Nos Herdo Judex, Jurati et universi Cives Posonienses, significamus quibus expedit universis, praesentium per tenorem. Quod nos pure et simpliciter confitemur, habuisse et recepisse pro fossatis et muris nostrae civitatis faciendis, quendam locum ad Praeposituram Posoniensem pertinentem, situm et positum juxta Ecclesiam S. Salvatoris, in quo muri et fossata nostrae Civitatis praedictae facta ad praesens existunt, nec dicto Praeposito hactenus pro dicto loco aliquam recompensationem fecisse. Unde nos ad instantiam et petitionem Venerabilis Viri Domini Philippi Decretorum Doctoris, Praepositi Posoniensis, recognoscentes justitiam dicti Praepositi, et nolentes eum vel successores ejus in hoc facto aliquatenus defraudari, de communi voluntate, beneplacito et assensu, in concambium et recompensationem dicti loci, et pro honore Ecclesiae S. Salvatoris, quam in hoc etiam, si alias non teneremur, dotare intendimus, damus et tradimus perpetuo et irrevocabiliter praedicto Praeposito pro se suisque successoribus recipienti aream conjunctam domui Praeposituali in qua dictus Praepositus habitat in praesenti ad nos pertinentem, cujus quidem areae commetales sunt ex una parte domus Praepositalis, cui conjungitur ipsa area, ex alia parte domus Domini Jacobi Plebani Posoniensis, cui etiam conjungitur, ex alia vero parte Ecclesia S. Salvatoris, a qua praedicta area, quadam media via publica separatur, dantes eidem Praeposito plenam et liberam potestatem et licentiam ingrediendi, et recipiendi ipsius areae corporalem possessionem et tenutam, auctoritate sua, fine cujusquam requisitionis, et deinceps pro se et suis successoribus retinendi ac faciendi in ea, et de ea, quidquam sibi placuerit. Promittentes ego Herdo nomine Universitatis Posoniensis de voluntate Juratorum Civium praedictorum, dicto Praeposito, suo et successorum suorum nomine, litem vel controversiam, vel molestiam aliquam non inferre, vel inferenti non consentire, sed

[1]) Ezen okmányt őrzik a káptalan levéltárában Capsa A Fascic. V. 22. sz. alatt. A közlést Ngos Rimely apát-kanonok urnak köszönöm, ki a pozsonyi káptalan történetét irta, mely munka eddig még csak kéziratban létezik. Egyébiránt az okmányt már Fehér is közlötte.

eidem Praeposito, suisque successoribus ab omni homine et universitate legitime defendere, auctorisare, praedictum concambium seu compensationem et omnia et singula suprascripta, perpetuo rata, grata et firma habere et tenere, nec contra facere, vel venire aliqua ratione vel caussa, per se, vel per alium, de jure vel facto sub poena quinquaginta marcarum, qua poena soluta vel non, omnia et singula suprascripta firma perdurent. Item reficere et restituere omnia et singula damna, expensas et interesse, quae dictum Praepositum et successorum suorum aliquem facere vel sustinere contingeret; occasione praedicti concambii seu recompensationis. In quorum omnium testimonium et memoriam futurorum, praesentes literas fieri mandavimus, et nostrae communitatis praedictae munimine roborari. Datum in die b. Johannis Baptistae Anno Domini MCCCXI (S. in cera viridi).

Ezen 1311-ben kelt okmány szól a már amaz év előtt épitett, és a templom közelében emelkedő városfalról, melynek felépithe-

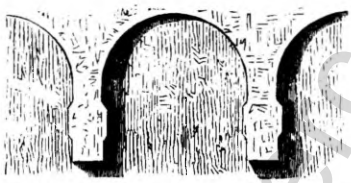

121. ábra. A város falának félköríves friese.

tésére a prépostnak birtoka darabját átengedni kellett. Az okmány a községnek mintegy sajnálkozását fejezi ki, hogy a prépostot mindeddig még nem kárpótolta, miből kitetszik, hogy a fal 1311-ben már hosszabb ideig állott: de különben is minden, mi e városfalból ránk maradt, megegyezik a kora csúcsíves styl alakzásával; valamint azon kiszökő félkörü torony és kettős fal, melyet 88. ábránk ád, ugy egy ezen tájon előforduló, csaknem durva félköríves fries, melyet Römer „Pozs. régészeti műemlékeinek“ 298. lapjáról veszem, és melyről R. ezeket jegyzi meg: „Kis-prépost udvarnak mult század utolsó tizedeiben nevezték azon káptalanházat, a mely az egyházfiköz szögletháza és a kántor háza közt feküdt. Ma ugy hínak egy földszinti házacskát, mely a dombutcza felé van, körösköröl a tető alatt körívü párkányzattal birt, melynek nyoma még az udvarban és a szomszéd kanonokház folyosóján látható“.

Ha már most a városfal mindenesetre 1311 előtti, mit mondjunk a templom északi kapuzatáról, melynek mintegy hatodrészét a városnak ezen belső fala elvág; mint ezt a templom alaptervén (110. ábra) látjuk, és miért 120. ábránkon is e kapuzat félköríve nem jelenik meg teljesen. Igen természetes, hogy az ívet nem szakasztották meg a fal kedveért, és ha a kaput csak a városfal épitése után épitették volna, azt tovább keletre helyezvén, ívét teljesen kifejtették volna; ellenkezőleg van annak nyoma, hogy az ív nyugati vége az elfedő városfal alatt lappang.

Mindezekből kérdésen kivül van, hogy a kapuzat elébb, a városfal később szállott fel. Ha tehát a városfal 1311-ben már több ideig állott, a kapuzatnak jóval régibbnek kell lenni ezen évnél, s igy e kapuzat keletkezését teljes joggal a XIII. század utolsó negyedébe tehetjük; de következik ebből továbbá, hogy, ha a kapuzat a XIII-ik század végéből származik, e kapuzat mögött kellett állania a templom oly részének, melybe e kapun keresztülmentek; mert kaput épület nélkül csak nem épitettek; legfelebb megengedhető, hogy a hosszhajó terve kész, kiterjedése meghatározva és alapzata lerakva volt azon időben, melybe a kaput épitették, ámbár több év eshetett a hosszhajó töveinek és a kapunak felépitése közé. Volt tehát kapunk mögött oly épitkezés, melyet jövendő hosszhajónak lehetett tekinteni; és volt ugyan is a kapu emelése korában már

többé kevésbé kész, a hosszhajó keleti részéhez csatlakozó szentély, nyugaton pedig toronyhomlokzat, még pedig a még ma is fennálló toronyhomlokzat, melynek elrendezése, rendeltetése és alakzása, mint fentebb láttuk, szintén megfelelt a XIII-ik század kellékeinek és styljének.

Minő lehetett a XIII-ik században a hosszhajó, ma csak ugy lehetne tudni, ha a jelenlegiben ásatások elrendeztetvén, a réginek legalább alapfalai takarittatnának fel; valószinüséggel azonban állithatni, hogy a mai középhajó, mint csekély szélességéből gyanitunk, megtartotta az eredeti egységet, tehát fő- és mellékhajóinak szélességét.

Van fölötte számos példa arra, hogy a templomépitésnél a legszükségesebb résznek a szentély tekintetvén, mindenek előtt ezt épitették ki; esetünkben ez után, vagy talán még ez előtt is legszükségesebb résznek a nyugati erődités tartották. Tartotta pedig főképen a prépostság, melynek számára ezen temploma épült, mig a csak lassanként fejlődő város annyira megerősödött, hogy magát kettős fallal körülvenni és biztositani birta.

Ugy hiszem a mai szentély alatt talált régibbnek alapfalai a XIII-ik század szentélyei; mert ezek igen jól felelnek meg a mostani, hihetőleg az eredetivel megegyező egységnek.

Az észak-keleti díszes ajtó.

Ámbár ezen ajtó az Anna-kápolnából a templom északi hajójába vezet, mégis semmi köze magával a kápolnával; mert ennél régibb, és a templommal együtt épült fel, mig a kápolnát csak később csatolták ide.[1])

A béllet tiszta régi stylü, bár pálczatagja nélkülözi az őt az archivolte-tól elkülönitő kapitaelt. Azonban ezen kapitaelhiány, ha Franczia országban ritka is, Németországban és nálunk már a XIII-dik században fordul elő. Ez tehát az ajtó régisége ellen nem tanuskodhatik. A béllet maga is a szokásos régi szerkezetet mutatja. Egyenszáru háromszög átfogóján terül el öt pálczatag közt négy csekély horony, melynek két középsője az oszlopka fölött összefolyva, a már most szélesebb egyedüli horonyt képessé teszi egy szoborkát magába foglalni. A baldachin fölött az alsó bélletszerkezet ujra beáll. A csúcsíves mező az ajtónyilás egyenes vonalát még mintegy 0,34 m. keresztül folytatja, és csak akkor képezi az egyenoldalu háromszög fölött szerkezett csúcsívet.

Ajtónk valamint kecses, karcsu tekintetével, ugy főképen mezejének domborművével az egész templomnak kiváló gyöngyének tekinthető, és már ezért sem tehető egy sorba az épület későbbi styl hanyatlását magán viselő részekkel.

Kecses karcsu tekintetét előidézik nemcsak ívének ugy nevezett felülemelése (die Ueberhöhung), hanem a szélesség és magasság és a béllet és nyilás közti arányai.

A nyilás szélessége $\mathfrak{E} = 1{,}392$ ugy áll a nyilás magasságához $4\,\mathfrak{f} = 3{,}024$, mint $\frac{4}{4} : \frac{3}{4}$, mely arány a legharmonikusabb épületben, a Parthenonban Atheneben is többször fordul elő, és mely megfelel a zenében a kétszer vett quintnek; mert ha a hangmérő, „Monocorde-on“, a primet adó hurt $\frac{3}{2}$-dre meghosszabbitjuk, ez adandja az alsó quintet, ha pedig

[1]) Ipolyi a bécsi Mittheil. II. köt. (1857. évf.) 186. s k. l., valamint egyházunkat igen röviden, igy e kaput és Anna-kápolnáját tüzetesebben irja le, emlitvén, hogy e kápolnát „Ordaliai“ kápolnának is nevezték, minthogy a hagyomány szerint itt ment végbe az isteni itélet; azonban Kálmán király ebbeli rendelete 1100-ból származván, és a kápolna csak a XV-ik században épülvén fel, az isteni itélet végrehajtását, legfelebb csak később más helyről ide vihették át.

ezt hatványra emeljük, leend $3 \times 3 = 9$ és 4-de $= 5{,}568$. Ezen elméleti magasságot azon-
$2 \times 2 = 4$ azaz $\frac{4}{9}$-dünk. Ehez hozzáadván még ban 0,10-el alább kellett szállitani, hogy aj-

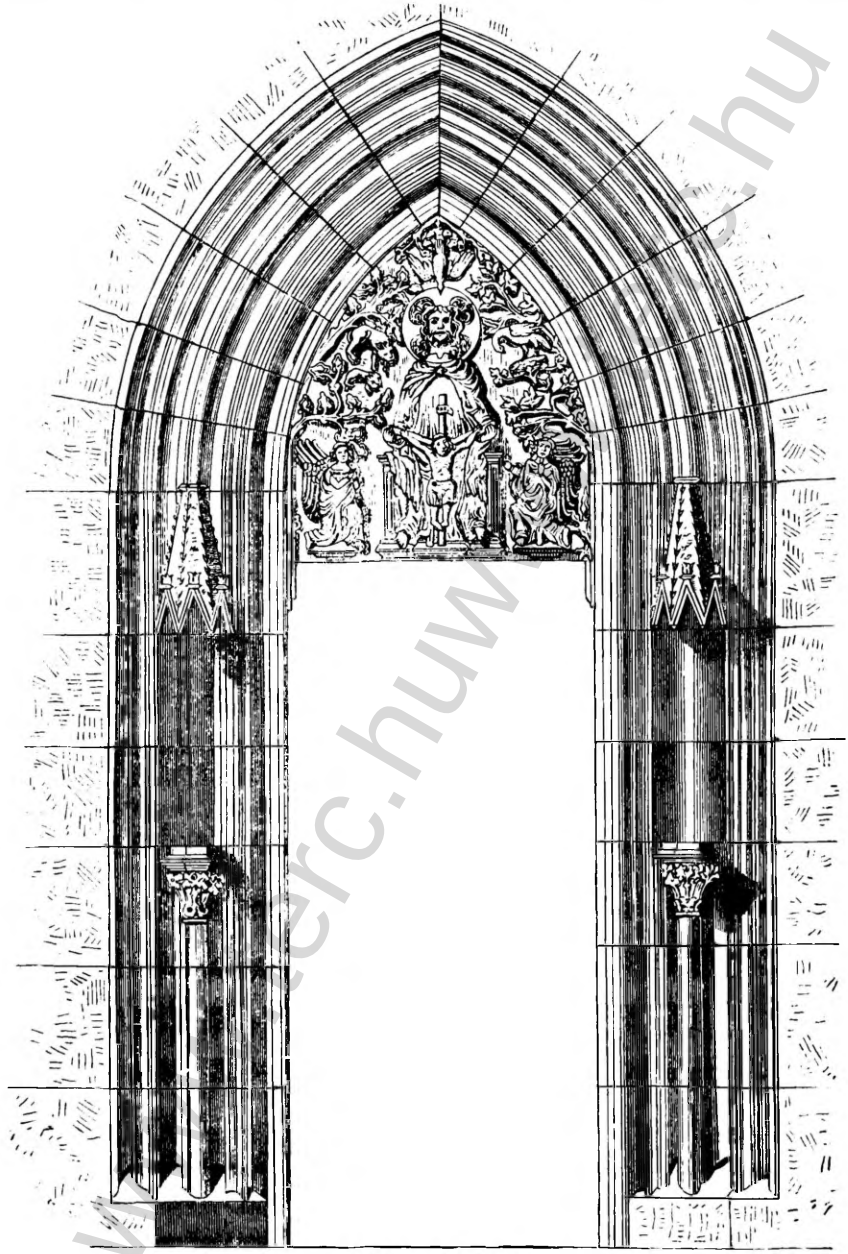

122. ábra. Diszkapu.

hét negyedet, hogy az egész magasság a tónk csúcsa ne legyen magasabb a szomszéd
csúcsív $\frac{1}{16}$-ed vagy is az ajtó ürnyilásának kapu félkör hegyénél.

Csak nem épen ugy áll a talap szerkezeti háromszöge $ca = ab = \frac{1}{2}\mathfrak{d} = 0{,}601$ az ürnyiláshoz; mert az utóbbinak $\frac{4}{9}$-de volna $4(\frac{1{,}392}{9}) = 0{,}616$, tehát itt a különbség csak 15 millimeter.

Honnan eredt a béllet egyenszáru háromszög ezen meghatározása, világos, ha az elébb tárgyalt kapu bélletének háromszög kis oldalát tekintjük, melyet $\frac{1}{2}\mathfrak{b} = 0{,}902$-re találtuk, mert ha ezen mérvnek $\frac{2}{3}$-át vesszük, leend $2\ (\frac{0{,}902}{3}) = \frac{1}{2}\mathfrak{d} = 0{,}601$.

Ajtónk fénypontját képezi mezejének ábrája, a még szigoru typicus stylben felfogott szentháromság, melynek oldallombozatában, Krisztus feltámadásának és feláldozásának jelképe: az oroszlán és a pelikán látható.[1] [2])

Trónszéken ülő atyaisten a felfeszitett Krisztust tartja maga elébe, a keresztfa ágai nem vizirányosak, hanem végükün felfele futók, Krisztus kevéssé lehajtott fővel, halva van ábrázolva, a meztelen test rajzolása igen hiányos, valamint zömök kurta aránya is a colossalis atyaistenhez eltévesztettnek mondható. Az utóbbi hossza bokáig érő köntöse, fibulával a mellen összetartott bő köpenyét visel. Ruházata elég tág redőzetü, nem pedig a XV-dik század szokása szerint apró szögletes ránczokra tört. Fejét tartsa nimbus veszi körül, melyben azonban már András keresztbe elágazó kisebb nimbus látható, minő csakis az atyaistennek és Krisztusnak adatik. Az arcznak rajza gyönge, azonban mégis a méltóságnak némi kifejezésével bir, ő még nem aggastyán, mint később, hanem erőteljes koru férfi. Nimbusa fölött, mintegy abba harapva, jelenik meg szétterjesztett szárnynyal a szent léleknek galambja. Jobbra balra e csoport lábánál térdel egy-egy angyal: egyike mellére összekulcsolt kézzel imádko-

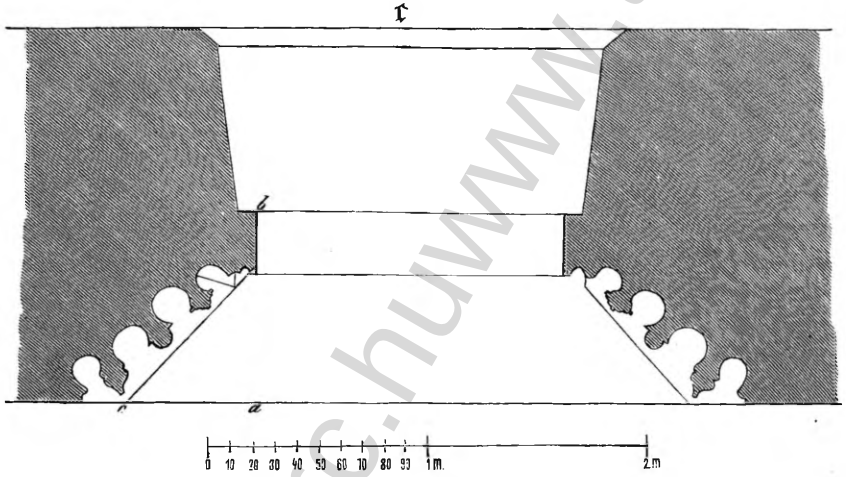

123. ábra. A díszkapu alapterve.

[1]) *b* betünk hibásan van téve, oda kell tenni, hol ugyan oly hosszu lesz *ab*, mint minő *ac*.

[2]) Ipolyi a tympanom képéről általánosan ezt mondja (190. l.): „Die ganze Darstellung, so wie auch die Ausführung derselben, scheint auf eine ältere Zeit zu deuten, als es die angegebene unseres spätgothischen Baues ist; wahrscheinlich ist es die Nachahmung (?) eines älteren Musters"; mihez a szerkesztőség megjegyzi: „Nach unserer Ueberzeugung ist das Tympanum ein Ueberrest des Portales von der, vor dem XV. Jahrhundert entstandenen Kirche." Vagy is az egész kapu a hosszhajóval, melybe nyilik, együtt a XIV. század müve; mit alább fogok bizonyitani.

zik, másika Krisztusra mutat. Az angyalok, régi szokás szerint, nyakig vannak ruházva, — köntösbe és köpenybe burkolva; rajzuk elég gyönge, hanem szárnyaik elhelyezéséből kitetszik, hogy a szobrász a neki adott tért felhasználni, azt a szárnyak különféle állásával egészen kitölteni igyekezett.

Nevezetes a kor meghatározására a csoportunkat körülvevő két fának vagy bokornak ágazata és levele. Távolról itt a cserfalevelet utánozták, hanem akképen megváltoztatva, miként azt még a XIV-ik század építészete stylizálni szokta.

Legnevezetesebb azonban a lombozatban megjelenő oroszlán és pelikán, melyek jelképes jelentékenysége szintén nagyobb régiségre mutat; mivel a laicus építészek Franciaországban már a XIII-dik század második felében elhagyták a barátok symbolicus és typologicus felfogását, s e helyett a történelmit fogták fel. Nálunk a jelképes előadások ritkák, de legritkábbak a typologicusok, melyek példányát csakis a pécsi székesegyháznak altemplomába vezető lépcsőház falain találjuk.

Az oroszlánról, mint jelképes állatról az aethiopi Physiologus [1]) mondja:

A nőstény oroszlán kölyke halva születik, de anyja őrzi, mig apja visszatér, ki harmad napra megérkezvén, a kölyök arczába fujván, ezt felébreszti. — Igy a mindenható apa is felélesztette első szülött fiát, ki a világ kezdete óta mint urunk létezett, Krisztust, kit isteni hatalma feltámasztott, és ki mindnyájunkat feltámaszt. Szépen szólott Jakab: valamint fiatal oroszlánt, őt sem ébresztheti senki. (Gen. 49. a végén.)

A pelikánról pedig ugyanis e Physiologus mondja (49. l.):

Leggyöngébben szereti kölykeit a pelikán: miután megszülettek, szüleik anyát verik, de ezek fiaik fejüket lenyirják, s azokat megölik. De harmad napra az anya megnyitja mellét, és vérét csepegteti kölkeire, kik ettől feltámadnak. Az ur isten Isajásnál (I. 2) igy szól: nemzettem és felneveltem gyermekeket, de ezek hűtelenek voltak hozzám. Bennünket minden teremtmény teremtője nemzett, de mi arczon csaptuk és elhagytuk; de ő is elhagyott és átadott a halálnak. Azonban később könyörült rajtunk, mint (a pelikán) anyja felszállott a kereszt magasságára, és értünk öntötte a keresztelés és bubánat vizét és vérét, s igy felébresztett uj életre.

Heidernél [1]) pedig ezt olvassuk:

Nem ugyan közvetlen Krisztus jelvényeként, hanem mégis typologicus vonatkozással a feltámadásra, találjuk az oroszlánt ábrázolva a bourges-i székesegyház egy, a XIII. századból származó ablak-képen. A felső medaillon közepén Krisztus felszáll sirjából, gyertyatartót és tömjénzőt tartó két angyal közt.

E fő-kép körül csatlakozik négy, az előbbihez typologicus viszonyban álló kisebb ábra, fenn balra Eliás által feltámasztott sareptai özvegy fia; jobbra a hal torkából kiköpött Jónás, lenn balra Dávid trónján: oldalán pelikán, mely, hogy kölykeit etesse, mellét felszakitja; jobbra három oroszlán, egyike mozdulatlanul fekszik, másika állva, harmadika tátott torokkal, mintegy bőgve. Az utóbbi ábra alatti irás:

H(ic) est forma s(alvatoris).

A három első képnek vonatkozása a feltámadásra világos; mert mindhárma ó-testamentomi eseményen alapszik; nem ugy vagyunk a negyedik képpel; mert hiába keresünk a bibliában oly hely után, mely az oroszlánnak ide vonatkozható jelentését magyarázná.

[1]) L. Die aethiopische Uebersetzung des Physiologus, verdeutscht von Fritz Hommel, Leipzig 1877. 46. lap.

[1]) Ueber Thier-Symbolik und das Symbol des Löwen in der christl. Kunst von Dr. Gustav Heider, Wien. 1879. 16. s k. l.

A biblián kivül azonban két nyilatkozatot találunk, melynek mindegyike némi hitelességgel bir, és egymással összhangzatba helyezhető:

Durandus „Rationale divinorum officiorum“ czimü könyvében ezt mondja: I. Rubrica de picturis: Matheus figuram sortitur humanam, Marcus figuram tenet leonis, hi ponuntur a dextris, quare Christi nativitas et resurrectio omnium leticia generalis, és VII. Rubr. de Evangelistis: Marcus per leonem in deserto rugientem eo, quia ejus intentio precipue circa describendam ejus resurrectionem consistit. Unde ejus evangelium autonomastice in die resurrectionis legitur. Dicitur enim, quod leo rugitu maximo tertia die suos suscitat catulos, ita et deus pater immensa potentia sua filium suum tertia die suscitavit.

Hasonlólag nyilatkozik a „Hortus deliciarum“: Ecce leo vicit (Christus resurrexit), quem Marcus praetitulavit (praesignavit).

Más összehasonlitási pont azon hit, mely szerint már a régiek az oroszlánt nyitott szemmel alvónak mondták; ezen okból a sírjában is elevenen maradt Krisztusnak előképe gyanánt tekintetett. Másrészt Diogenes is irja de catulo leonis, quod cum fuerit natus, tribus diebus et tribus noctibus dormiat, quod valde convenienter aptatur in Christo, qui tribus diebus et tribus noctibus in corde terrae sepultus somnium mortis implevit. Hasonló értelemben nyilatkoznak régészeti munkáik több helyén Cahier és Martin jezsuiták, valamint sok más iró is, ki ezen tárgyról szól. Végre Ipolyi is id. czikkében a tympanum képét Heider után röviden igy magyarázza.

SZ. ANNA KÁPOLNÁJA.[1])

A hosszhajó északi oldalához csatlakozik a csúcsíves stylben épitett sz. Anna kápolnája, melyet Ipolyi a bécsi Közlemények (Mittheil. d. k. k. C. Comm. stb.) II. kötetének (1857. évf.) 188. s k. lapján tüzetesebben leir. Ezen épitmény a XV-ik század alkalmasint második feléből származik. Midőn a templomnak második és negyedik táma közé van helyezve, hossza a második és harmadik templomosztály hosszának megfelel, hogy pedig e hossza félbe ne szakasztassék, a harmadik templomtámat le kellett bontani. A templom két osztályának hosszát találtuk $\frac{1}{2}$ 𝔇' + $\frac{1}{2}$ 𝔇' = 𝔇' = 13,08 meterre, miből le kell vonnunk a támnak félvastagságát keleten és nyugaton, tehát lesz a kápolnának hossza ürben 𝔇' — 2 𝔣 azaz 13,08 — 2,26 = 10,82 meter, mihez közel jár 4𝔨' = 10,83. A szélesség 2 ℭ = 4,16 metert mér.

Van e kápolnának három táma, a középsőnek iránya egyenes, a két sarktám szög alatt áll a sarkhoz.

Eredetileg keleti falát ablak törte át, mely azonban nem állott a fal közepén, hanem észak felé; mert a fal déli részét a templomtám foglalta el. Szemközt ezen ablakkal nyilt, ugyanis a templomtám által északra szoritva, a kápolnába vezető ajtó, *t)* betünk alatt, hol most Schomberg síremlékének alakja (145. á.) van befalazva. A kápolna északi falában volt két ablak, a nyugatit, miután az eredeti ajtót befalazták, bejárásul alakitották át; de ez jelenleg ismét ablakká lett, s igy a kápolna kivülről egészen el van zárva, és bemenetül csak az épen leirt díszajtó szolgál, mely

[1]) Kápolnának alaptervét l. a templom alaptervén, 110. ábránkon.

nyolcz lépcsőfokon a templomból a kápolnába vezet. [1])

r)-ben és *s*)-ben van Nagy György, pozsonyi prépostnak, ki 1636-ban és Maurovics Mihálynak, ki 1638-ban halt meg, síremléke. A kápolna többi felszerelése egészen uj, hanem stylszerü, a jelenlegi restauratioból származó.

A kápolna épitkezésének közelebbi keltét okmányilag nem ismerjük, azonban párkányzatainak és boltozatának alakzása jogosit ezt a XV-ik század második felébe helyezni. Ugyanis a boltgerinczek, mint Ipolyi helyesen megjegyzi, szokatlan idoma késő korra mutat, nyolcz csörlődeb alak mintegy két négylevelü virágot képez, sőt Ipolyi rajzában e levelek nem mint ábránkon, egyenes vonaluak, hanem virágszirmokként görbék, olyanok, minőket a templom mellékhajói gerinczein látunk ott, hol ezek a falhoz csatlakoznak. Ebből következtetjük, hogy a kápolna boltozatát a temploménak mintájára épitették, és mivel az egyház hosszhajója 1452-ben szenteltetett fel, a kápolna épitését valamivel későbbre kell tennünk. E mellett szól jelenleg befalazott eredeti ajtaja is, melynek felső része a kápolna nyugati falán látható. Itt a faépitészet nyilvános utánzásával találkozunk. Felső küszöbének fekirányos tagjai két sorban keresztezik a függőlegesen felfutókat, melyek, mielőtt amazokat elérik, negyed körben görbülnek. Sőt még ezek alatt is jelennek meg, két sorban, a belső béllet elvágott valóságos faidomu pálczatagjai.

Végre ismételnünk kell, hogy a díszajtó, mely jelenleg az egyedüli bejárás sz. Anna kápolnájába, sehogy sem teszi és teheti annak részét. Ez, valamint egész alakjára, ugy részleteire nézve is, a XIV. századba viendő vissza, és minden esetre a nagy templom részletének tekintendő.

A tovább észak felé a hosszhajóhoz és a szentély északi oldalához csatolt, alamizsnás sz. Jánoshoz czimzett kápolna csak a mult században épült fel: tehát körünkön kivül esik; nevezetes azonban itt, kitünő műértéke miatt, két nagy bronce-candelaber, melyet joggal Donner művének tekintenek, és nevezetes az is, hogy Knauz Nándor szerint ezen kápolnában vannak eltemetve Eszterházy Imre († 1745-ben), Csáky Miklós († 1757-ben), Barkóczy Ferencz († 1765-ben) és Batthyány József († 1799-ben) esztergomi primások. (L. a „Religiónak“ 1856-ik évf. 25. sz. 279. lapját.)

Hosszhajó. (Északi és déli rész.)

A jelenlegi hosszhajón, ugy tetszik, másfél századnál tovább épitettek. Ha volt a mainál régibb hosszhajó (mit csak ásatással lehet constatálni) ez ideiglenes is lehetett, a prépostság költségén emelt. Legalább, mint fentebb láttuk, a város hozzájárulásának legrégibb datuma csakis az 1345-dik évvel kezdődik.

A város segitségén és nehány tudomásunkra jutott ajándékok és hagyatékokon kivül, megnevezendő a bünbocsánat kihirdetése következtében befolyt jövedelem. E tekintetben nevezetes a káptalani levéltárának két okmánya, az egyik 1339-ből, a második 1380-ból. [1])

Az első (Indulgentia decem cardinalium; Capsa J. Nr. 4), miután a kiadók neveit elősorolta, igy folytat:

Splendor paternae gloriae qui sua mundum ineffabili claritate iluminat pia vota fidelium de clementissima sua maestate sperantium tunc benigno favore prosequitur

[1]) A lépcsőfokok alaptervünkön nem jelennek meg, ugy szintén a boltgerinczek görbülései is egyenes irányuaknak vannak azon rajzolva.

[1]) A közlést ngos Rimely apát-kanonok urnak és Könyöki Józsefnek köszönöm.

cum devota morum humilitas sanctorum meritis et precibus admiratur cupientes igitur ut ecclesia St. Martini in posonio in honore St. Salvatoris confecta Strigoniensis dioecesis congruis honoribus frequentetur et a Christi fidelibus jugiter veneretur. Omnibus vere penitentibus et confessis qui dictam ecclesiam in singulis suorum patronorum festis etc. et per octavas dictarum festivitatum octavarum — singulisque diebus dominicis causa devotionis ordinarie aut peregrinationis (occasione?) accesserunt seu qui predicationibus matutinis vesperis aut aliis divinis officiis ibidem interfuerunt aut corpus Christi per oleum sacrum infirmis portatum secuti fuerunt seu in serotina pulsatione campanae genibus flexis ter ave maria dixerunt nec non qui ad fabricam luminaria ornamenta aut quaevis alia dictae ecclesiae necessaria manus porrexerint adjuvantes vel qui in eorum testamentis dictae ecclesiae aurum argentum donaverunt aut aliquot per annum subsidium dictae ecclesiae donaverunt, legaverunt et paraverunt aut qui dictam ecclesiam ejus cemeterium exorando oraverunt et quidem pro Johanne de posonio alias dictus Asmer (?) protectore oraverunt — et ubicunque premissa vel aliquid rerum premissarum devote fecerunt de omnipotentis Dei misericordia et beatorum Petri et Pauli apostolorum eius auctoritati confisi singulis universis quadraginta diebus indulgentiarum ob veniam peccatorum misericorditer erogamus . . . . in cuius rei testimonium nostra sigilla presentibus apposuimus. Datum annorum decima 18 die aprilis anno Domini 1339 et pontificatus Domini Benedicti papae XII anno quinto.

A második bünbocsátó levél ezt mondja:

Demetrius miseratione divina etc. sanctorum quatuor coronatorum martirum cardinalis in regno hungariae sedis apostoliceque legatus Strigoniensis Ecclesiae gubernator ac summus aule regie hungarice cancellarius universis Christi fidelibus etc. etc. Ut igitur Ecclesia St. Martini alias St. Salvatoris de posonio Strigoniensis dioecesis . . . congruis frequentetur. Suplicibus etiam honorabilis Domini Magistri Sallici ejus Ecclesiae posoniensis Strigoniensis dioecesis gubernatoris Ecclesiarum canonici precibus instanter et crebre per ipsum nobis in hac parte porrectis humiliter incitati omnibus Christi fidelibus vere penitentibus et confessis qui Ecclesiam superiorem in festivitatibus pasche, ascensionis etc. nec non dedicationis Ecclesiae supradictae singulis diebus ac noctibus earum festivitatum venerabiliter visitaverint et devote manusque de bonis sibi a Deo collatis ad ipsius Ecclesiae structuram porrexerint adiutrices de omnipotentis munia (misericordia) et beatorum Petri et Pauli apostolorum ejusque auctoritate confisi apostolica auctoritate qua ex nostro legationis officio fungimur omni anime 40 dies de cunctis ejus pertinentiis misericorditer tenore presentium in Domino relaxamus. In cuius rei testimonium presentes nostras literas scribi et muniri maioris et authentici sigilli ipsius nostrae legationis officii appressione solita fecimus roborari. Datum Bude anno Domini 1380 in die . . . tertia. Die 14 Martii pontificatus vero Sancti in Christo patris et domini nostri Domini Urbani Divina prudentia papae VI anno 2-do. (Capsa I. no 5.)

Van e kettőn kivül a pozsonyi káptalan levéltárában még három a XIV. századból származó bünbocsátólevél 1317., 1318. és 1326. évből; azonban csak az 1318-ban van említés téve az egyháznak felsegéléséről: „Indulgentiae 40 dierum Csanadini Archi-Episcopi Strigoniensis, singulis dominicis et festis in Ecclesiis promulgandae pro iis qui Ecclesiam St. Martini Elemosyniis adjuverint.“

Nem esett értésemre, hogy a XV-ik szá-

zadból származó, a levéltárban meglevő hat vagy több bünbocsátó levélben a bünbánók az egyház épitésének felsegitésére felszólittattak volna.

Ugy tetszik, hogy a XV-ik században a város gondoskodik a templom befejezéséről; mire mutat több, Rakovszky kivonataiból idézett adat, és azon két levél, melyben 1441-ben Schwantner Konrad az általa szállitott téglacserepeknek kifizetését, és Hirsz Erhard ugyanis 1441-ben a szállitott mészért vámadó dolgában felmerült nehézségnek kiegyenlitését a pozsonyi tanácsnál sürgeti.

Okmányilag (l. fentebb a milkovi püspökét) be van bizonyitva, hogy a templomnak felszentelése 1452-ben történt. A kérdés tehát ez, melyik részének felszentelése? Tudjuk, hogy a mostani szentélyt 1461-ben kezdték épiteni, a józan gondolkozással ellenkezik a feltevés, mely szerint egy, csak kilencz évvel ezelőtt elkészült és felszentelt szentélyt alig felépitése után lebontották és ujra épitették volna. A milkovi püspök négy oltárt szentelt fel, és a bünbocsátó levelekben ezek közül kettő van megnevezve, és ezen régi neve alatt még ma is kettő létezik a hosszszentélyben: a b. szüzé és sz. Andrásé; de különben is alig fért volna el a régi, alapzata után ismert szentélyben négy oltár, holott a sokkal nagyobb mostaniban csak egy oltár áll; sőt a kisebb tér még szükebbé vált, ha itt nemcsak a prépostságnak egyházi személyzete, hanem, mint valószinü, még a város tanácsa is, külön oratoriumban foglalt helyet. Végre nem szabad elfelejtkeznünk azon körülményről sem, mely szerint a templomépitkezés rendesen szentélyével kezdődött, és ezen rész készült el legelőször és kiválólag.

Nem találom fölöslegesnek egy, a miénkhez a részek épitkezésének egymásutánra nézve igen tanulságos példányt felhozni; ez a Páris melletti hajdan benczés-apátsági sz. denisi templom, azon templom, mely a csúcsíves styl teremtésének élén áll. Ezen egyházban is a XII. század dereka előtt legelőször a szentélyt és kevés év mulva nyugati tornyos homlokzatát a hires Suger apát épitette, mig e rész közt a régi, román stylü hossz- és kereszthajó megmaradt, és csak a XIII-ik század folytán szállott fel.

Igaz, feltünő, hogy több, mint másfél század kellett a pozsonyi hosszhajó elkészitésére; de másrészt épen a bünbocsátó levelek gyakori ismétlése, melyben a hívek a templom épitkezésének segélyezésére felszólittatnak, valamint azon körülmény, hogy a város a XIV-ik században alig járult a költségekhez, legalább ilyenről szóló okmányokat nem ismerünk; ezen kettős körülmény megmagyarázhatja a munka előmenetelének lassuságát. Nem ritka másutt, sőt Pozsonynál nagyobb és gazdagabb városokban sem, hogy a megkezdett munkák vagy igen lassan haladtak, vagy időnként egészben abbahagyattak. Legyen szabad itt a kölni dom épitkezésének történetére és hazánkban a kassai sz. Erzsébet templomaéra hivatkozni. Általán véve a középkori egyházak épitkezése rendesen századokon át tartott; min nem is csodálkozhatunk, ha tekintetbe vesszük, hogy azok, egyesek kivételével, többnyire magányos polgárok és egyének adományai, hagyatékai és keze munkái hozzájárultával keletkeztek.

A hosszhajó részleteiben, negyedik déli osztályát (l. a hosszszelvényt 112-ik ábránkon), a boltozatot és gerinczgyámköveit kivéve, nincsen, mi a XIV-ik század alakzásával összeütköznék.

A hosszhajó tövének $4\,\mathfrak{k} = 1{,}42$ m. átmérője és a padlótól számitott egész $\frac{3}{4}\mathfrak{D}' =$ 9,80-nyi magassága bizonyitja, hogy e tövet szándékosan erőssé tették, és hogy nagyon magasra sem merték emelni, midőn 9,80 magassági mérve közel áll az $\mathfrak{U}' = 9{,}25$-nyi

mérvéhez. E tőnek lába is még az elkorcsosodott attikai láb, csakhogy a zömök román tagozat itt meglehetős szárazon jelenik meg.

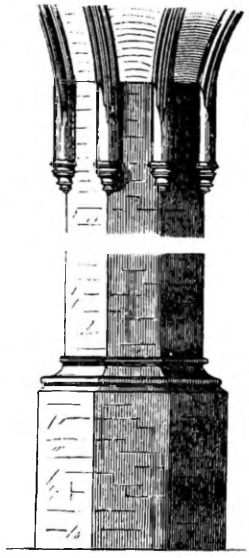

124. ábra. A középhajó töve.

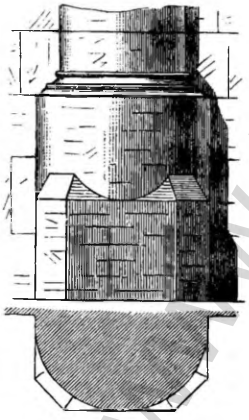

125. ábra. Északi faltő.

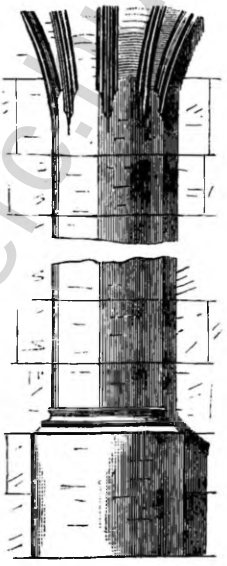

126. Déli faltő.

A törzsnek nyolczoldala is gyakran fordul elő, kivált nálunk, és ez inkább régibb egyszerüségre, semmint XV-ik századi tulterhelésre vagy mesterkélésre mutat. Végre e törzsnek nincsen kapitaelje; alkalmasint, mert azt csak később akarták alkalmazni, mire azonban hihetőleg a meglevő pénz nem volt elegendő.

Még ódonszerübb az északi mellékhajó faltöve; egyszerü faloszlop ez, öt oldalával kiszökő nyolczszög-talapon. Lába a főtő lábával megegyezik. Átmérője az utóbbiénál valamivel kisebb, $2\,\mathfrak{g} = 1{,}30$.

Végre a déli mellékhajó faltöve még gyöngébb az északiénél; mivel itt a főtőnek $4\,\mathfrak{k}$-nyi mérvtől egész kis octávval leszállottak $4\,\mathfrak{l} = 1{,}16$-ig, azon elv után, mely szerint a templom déli oldalának támaszai gyöngébbek lehetnek a zordonabb északi oldalainál.

A diadalívet a régi szentély bevégzése korába kell helyeznünk, vastagsága nagyobb a főtő átmérőjénél, t. i. $\frac{1}{2}\,\mathfrak{A} = 1{,}56$. A hevedernek ezen erős volta, ugy szintén bő tagozata is, e részletet a XIV-ik század elég kora idejébe helyezi; és mivel ez a régi szentélynek egyik főtagja, feltehetjük, hogy e szentély is a XIV-ik század mintegy első felében elkészült.

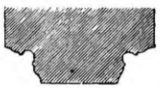

Ellenkezőleg ezen korral, a déli mellékhajó negyedik osztályának falrészét már is a XV-dik századba kell helyeznünk. E részlet egészen elüt a hosszhajó egyéb egyszerüségétől (l. hosszszelvényünket 112-ik ábra). A többi osztály a templom ezen oldalán is sima fal; itt ellenben az osztály gazdagon tagozott faltővel két kisebbre van osztva. E faltő áll öt egymástól mély horonnyal elválasztott gerinczhordóból (Din-

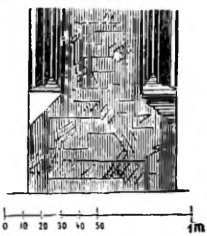

127. ábra. Diadalív.

ste), melyek csinos lábuk alatt legyező alaku *talappal birnak*, s ez alatt van más talap, és külön párkányzattal ellátva harmadik is, mely alatt minden gerinczhordónak megfelelő, a nyolczszögből alkotott osztály a padlóra lereszkedik. Az öt gerinczhordónak összes átmérője megfelel az északi hajó faloszlopa átmérőjének.

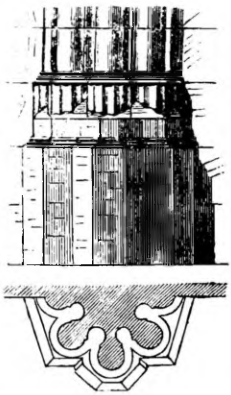

128. ábra. Déli faltő.

A késő kornak jellegét világosan mutatja a hosszhajó boltozatának alakja (l. alaptervünket 110. ábra). Itt, nagy többségben, csak egyenes vonalak fordulnak elő ugyan, hanem ezek mégis más alakot adnak, mint a minő a szigoru stylnek egyszerü keresztbolté, és minőt a toronycsarnokokban látunk. De ha már a bolt egészen feltünő később koru, ez még világosabban nyilatkozik annak gerinczeiben (129. és 130. ábra). Ezek kétfélék és kétféle módra csatlakoznak is a tövekhez, majd hengerből (124. ábra), majd közvetlen a tőből kinőve. Mindkét esetben ugy tetszik, mintha a már hosszabb idő óta emelt tövekre, mintegy szükségből elhamarkodva alkalmaztattak volna; mintha az épitkező nem tudta volna bevárni épületének kellő befejezését, alljához illő stylszerü betetőzését. Valószinüleg a hosszhajó falai és tövei lassan szállottak fel, még pedig hihetőleg több félbeszakitással, mire az indulgentiákban ismételt serkentés az épitkezés felsegélyésére is mutat. Ez alatt valóságos bolt helyett gerenda-mennyezet oltalmazhatta a hosszhajót, sőt e fölött lehetett ideiglenes tető is. Mindenesetre a 129. és 130. gerinczek alakja bizonyitja, hogy ezek nem sokkal elébb, mint a felszentelés éve előtt (1452) készülhettek el; mert szerfölötti hosszuk és karcsuságuk ellenkezik a jó styl gerinczeinek tömörségével.

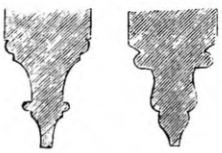

129. ábra. 130. ábra. Boltgerincz.

A hosszhajó-tám arányai.

A támak hosszaihoz hozzá kell venni a falnak vastagságát, mely 2 ft = 1,50 m.

Hosszak:	*meter*
a kajács alatt	4 t = 3,20
a felső osztály hossza	4 f = 3,20
a középső osztály hossza	2 b = 3,60
az alsó osztály hossza	2 b = 3,60
a talapnak hossza	ft' = 3,82

Magasságok:	*meter*
a kajács magassága	2 t = 1,60
a felső osztály magassága	⅓ D' = 4,36
a középső osztály magassága . . .	4 d = 4,81
az alsó osztály magassága	½ H' = 4,62
Magasság a talapzattól . .	15,39

Meglehet, hogy a magasság a talaptól egy tagban, még pedig 4 ft' = 15,28 meterre volt tervezve. A támak szélessége ugyanaz a tám egész folyamában f = 0,80 meter.

Mi támunk keletkezési korát közelebb meghatározza, nem annyira hossz-, magassági és szélességi aránya, mint párkányainak alakzása; igy látjuk, hogy a talapnak párkánya ugyanis hasonlólag számos tagokból van összetéve, mint a budai vár főtemplom tornyának párkánya, hanem e tagok alakja a két példányban egészen eltér egymástól: a budain uralkodik a henger- és a körtvealak, és az egyszerü horony, ellenben a pozsonyin a levágott lécz és a karnies az egyedüli alak, világos tanuságul, hogy az utóbbi párkány sokkal későbbi az előbbinél. Ugy szintén a felső; a mellpárkányok Pozsonyban ugyanazonosak a sopronyi sz. Mihály azon párkányaival (18. ábra), melyek a XV-ik századból származó részeken fordulnak elő. Magát a falat a támaknál régibbnek hihetjük; hihetőleg min-

denütt, hova támnak kellett jönni, a falban hézag vagy mélyedés hagyatott, hova azután a bolt huzásának alkalmával a falnál későbbi támakat beillesztették.

Az ablakok többsége, ugy tetszik, a fallal, melybe törve vannak, egyidejüleg készült el; azok nincsenek, mint más templomokban, egyenmérvüleg vagy rendszeresen alkalmazva és felosztva; mert van, mint hosszszelvényünk mutatja (112. ábra), a déli mellékhajóban ablak nélküli osztály, van nagyobb és kisebb, van kettős és van kerek ablak is. 132. ábránk adja a legrégibb kapu fölötti ablakot, melynek igen egyszerü béllete alig engedi ezt a XIV-ik század későbbi korába helyezni. Alkalmasint az alatta levő kapu elkészitése után, még pedig nem sokára ezután készült el. Választéka is még igen egyszerü, és két nyomott lóherív fölött emelkedő, egészen kerek levélből álló nagyobb lóhere is zömökségével elég szigoru korra mutat. Ezen és a következő ablak csak kétosztályu. — 133. ábránk adja az előbbinek szomszédját kelet felé. Itt a csúcsos, a hegyes alakzás már inkább kitünik, nemcsak a két alsó lóherívben, hanem főképen a felsőben, melynek levele már nem kerek, hanem hegyesen végződik. A béllet itt még egyszerübb, mert mélységét két sima kajács teszi. Egyébiránt valamint ezen, ugy az előbbi ablak csúcsa is egyenoldalu háromszögön van szerkesztve. 133. ábra ablaka valamivel szükebb is, mint a 132. ábránké.

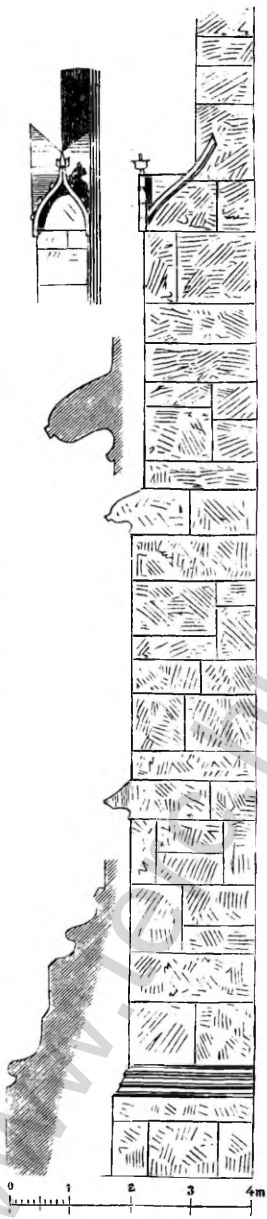

131. ábra. Hosszhajótám.

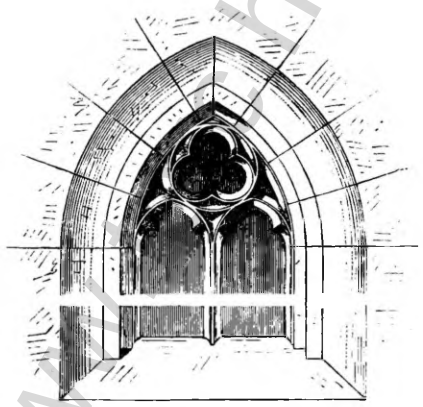
132. ábra. Ablak az északi hajóban.

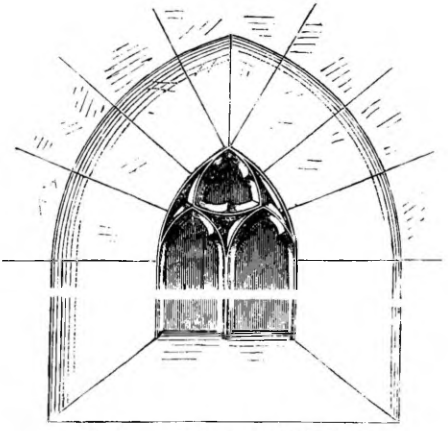
133. ábra. Ablak az északi hajóban.

Hazánk kisebb templomai rendesen nélkülözik az északi hajó ablakait. Domunkban

legalább az a különbség van, hogy a déli hajónak ablakai nagyobbak, díszesebbek, többnyire három osztályuak; feltehetjük tehát, hogy a déli fallal együtt később készültek el, mint az északiak. A negyedik és ötödik osztálynak ablakairól ezt biztosan állithatni. A negyediké kettős és három osztályu, az ötödiké (134. ábra) egészen kerek. Itt már a

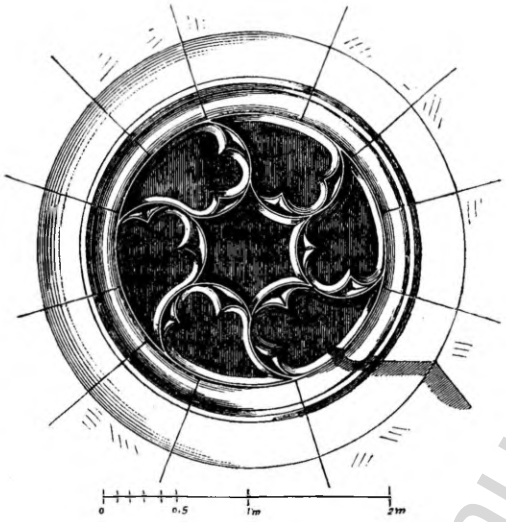

134. ábra. Ablak a déli hajóban.

halhólyaggal is találkozunk, hanem még nem a hanyatlás-koruval, melyben a lóher két oldallevele mindinkább elenyészik. Itt a lóher felső része még szigoru stylü, és csakis az egésznek kanyar és hegyes vége megyen át a későbbi halhólyagba.

A hosszhajónak koronapárkányzata oly durva egyszerü kajács, horonnyal közepén, hogy azt nem tulajdonithatjuk középkori épitésznek.

Mindezekből kitünik a hosszhajó lassu, és különféle kor styljében tapogatózó emelkedése.

Keleti rész.

A keleti részt elfoglaló szentély felszerelésének éve nincsen okmányilag tudva, azonban a városi levéltárban található feljegyzésekből kitetszik, hogy a szentély mintegy 1461-től a XV. század végéig felépült, de hogy teljes felszerelése a XVI-ik századba huzódott.

Ezen korszaknak megfelelnek az épület tagjai, főképen támai arányaikban és alakzásaikban:

A szentély támainak hossza:		*meter*
A kajács alatt	𝔅 =	2,55
a felső osztály hossza	𝔅 =	2,55
az alsó osztály hossza	𝔅 =	2,55
a talap fölötti kajács	— =	—
a felső talap hossza	2𝔇 =	3,40

Magassága:		*meter*
A kajács magassága	2𝔉 =	2,26
a felső osztály magassága	2𝔈 =	4,17
az alsó osztály magassága	½𝔇 =	8,01
a talap kajácsának magassága . . .	½𝔩 =	0,90
a felső talap magassága	½𝔤 =	2,34
az egész magasság az alsó talap fölött . .		17,68

135. ábránk hosszaihoz hozzá kell adni a szentélyfal 𝔊 = 0,92 m.-nyi vastagságát, mely ugyanaz a tám magasságának minden pontján. Ábránk a déli támat adja, az északi támakon az alsó osztályhoz csatolt ékesitett prisma nem fordul elő.

Ha a hosszhajótámat a szentélytámmal összehasonlitjuk, látni fogjuk, hogy amazoknál a hosszak nagyobbak, a szélesség kisebb; mely körülmény magában is az utóbbiak későbbi korát bizonyitja, midőn már nem ragaszkodtak azon elvhez, mely szerint a tám ereje nem annyira szélességében, mint sem hosszában rejlik.

Azonban a későbbi kor még inkább kitünik az alakzásban, midőn itt a régibb időben egyenesen tartott vonalak jobban és jobban görbülnek, minek feltünő példáját a felső talap fölötti kajácson látjuk, mig az alsó talap párkányzata a régibb horony és alsó hengertagot valóságos karniesé olvasztja össze.

A szentély-ablak valamennyie symetrice

van elrendezve, két-két tám közt esnék egy-egy négy osztályu ablak; azonban a hosszszentély északi oldalának minden ablaka be van falazva. — 136. ábr. mutatja az ablakok belső bélletét, mely kevésbé egyszerü, mint a hosszhajó ablakbéllete; itt a tagok sokkal számosabbak, mi ezen épületrész későbbi korának megfelel. 137. ábránkon látjuk egy szentélyablaknak csúcsát, mely egyenoldalu háromszög fölött van szerkesztve, és nagy kört vesz fel, melyben három halhólyag egy középső lóher körül terjed el; kitöltésül a kör körül van más két halhólyag, és mind ez alatt négy lóherbe végződő osztály. A halhólyag alakja itt még nem érte végkorcsosodási fokát. Megjegyzendő, hogy az ablakok mérműve uj, hanem az eredetiek maradványai után lett szerkesztve.

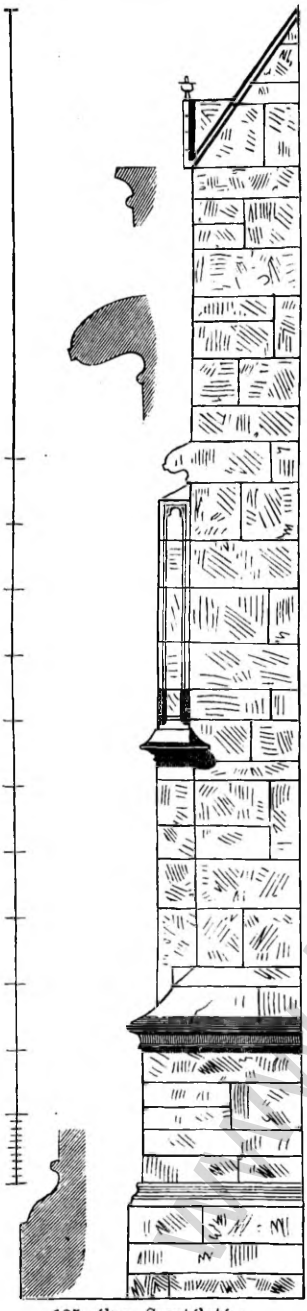

135. ábra. Szentélytám.

Hajdan a szentély északi fala mellett, alaptervünken *ee)* helyén (110. ábr.) pompás szentségház (tabernaculum) emelkedett, me-

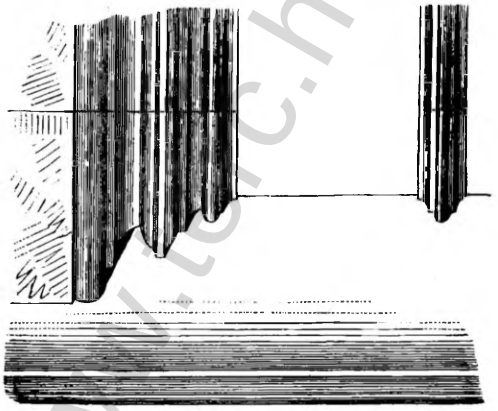

136. ábra. Ablakbéllet.

lyet még a mult században letörtek. Ezen szentségház nem állott egészen szabadon, hanem hátsó része a falba volt kötve ugy, hogy annak silhouettjét a legujabb restauratio al-

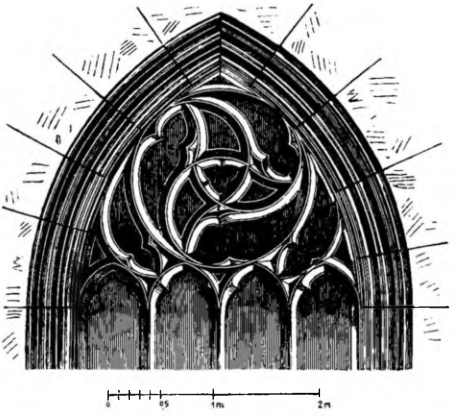

137. ábra. Szentélyablak.

kalmával még mintegy negyed bécsi hüvelykre a falból kiszökve találhatták. E silhouettet, mint a hajdani díszépitkezésnek maradványát, a restauratio igazgatója Lippert műépitész szives volt velem közölni. Vázlata

szerint a szentségház hatalmas 47 bécsi lábra a padlótól emelkedő épitkezés volt; erős törzsön emelkedve, második emeleten nyilt kiállitási osztálya, melynek igen díszes vasajtaja még megvan. Hihetőleg ezen osztály fölött is volt gazdag ormozat. A felső emelet osztályai kevésbé biztosak, ugy tetszik, mintha igen szaporák lettek volna; de másrészt a vázlat még nem mutat czikornyás vagy tekercses, hanem többnyire zömök alakzást, csakis a toronyfiak mutatkoznak kicsinyeseknek. [1])

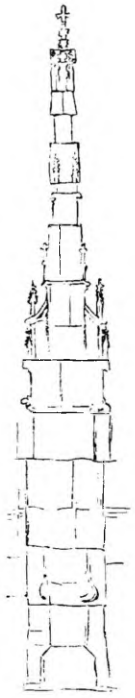

138. ábra. A hajdani szentségház silhouettje.

A fényes szentségház egyedül ránk jutott maradványa annak a szentélyben *ff)* helyén befalazott kovácsos vas-ajtaja, mely ma nem ajtó többé, mert mögötte való ürhez már nem vezet. Mint felirása mutatja:

Sigmund · Fischer · schlosser · zu · Wien

Bécsben készitette Fischer Zsigmond lakatos, alkalmasint a XV-dik század máris hatvanos években, mire utal az, hogy a szentségház nem egészen szabadon állott, hanem a falba volt bekötve. Ajtócskát, maga neméhen, remek műnek tekinthetjük, valamint egész elrendezésében, ugy a díszek finom és pontos kidolgozásában is. Nyilása csürlődéd alakban keresztezett vasrudakból záródik, melyek keresztezési pontjai külön vannak díszitve (mi rajzunkon, kis mérve miatt nem látszik). E nyilást levéldísz kereteli, melynek két oldalán karcsu toronyfi emelkedik. A nyilás fölött góth betükkel van irva a készitő neve és lakhelye; e fölött pedig szamárhátu ormozat, mezején az üdvözitőnek szokásos jele napban, melynek kanyar sugárait későbben a jezsuiták számtalanszor alkalmazták. A levélcsokrok nem a szokásosak. Jobbra balra két paizsban látunk czimert: jobbra a négyelt paizs szivpajzsában egyfejü sasot, jobbra felső és balra alsó helyen a magyar czimer nyolcz pólyáját, balra felső és jobbra alsó mezőben koronás oroszlánt (a cseh országét-e?), valamennyi alak aranyos vörös mezőn. A bal oldali paizson van Pozsony városának czimere, vörös mezőn három tornyos szürke szinü kapu, a kapuban pedig vörös alapon fekete egyfejü sas. Ezen belső képet körülveszi többnyire halhólyaggal díszitett szélesebb keret, melynek négy szögletében van négy czimer. Fenn jobbra vörössel és feketével hasitott késő alaku paison aranyos hat águ csillag, fenn balra kék mezőn zöld fa sárga törzszsel és gyökérrel; lenn jobbra Magyarország pólyás, balra három halmos és koronán emelkedő kettős keresztje. A keret virága és levele aranyos zöld alapon. A színek még mindenütt elég jól láthatók. 139. ábránk oldalán látjuk az ajtó keresztszelvényét.

A restauratio alkalmával előtünt a szentélynek hajdani befestése is, melyről Lippert ezt irja: „a boltsüvegekre indák és virágok vannak festve, hanem később épitészeti kép jött az eredetire, még pedig az 1528. évszámmal. A színhangulat sárga-vörös kevés

[1]) Lippert barátom a szentségházról 1865. sept. 20. irt levelében ezeket közli velem: „An der Evangelienseite beim Hochaltar, wo die Wand ohne Fenster ist und jetzt sich ein Oratorium befindet, zeigen sich die deutlichsten Contouren des einstigen Tabernakels (Sacramenthäuschens), von dem auch die schöne eiserne Thür stammt. Der reiche Aufbau desselben ist staunenswerth, die Höhe beträgt 47 Fuss und reicht beinahe ganz unter das Gewölbe. — Die ganze Contour ist an der Wand ein viertel Zoll erhaben und besteht aus Quadern eines ausserordentlich weichen und feinen Sandsteines. Ich trug natürlich an, dass, um die leere Wand wieder dadurch zu beleben, dieses Werk hergestellt würde.“ De ez, mint a domban látjuk, nem történt.

zölddel.“ A boltozat tehát nem mutatott, mint rendesen szokott, arany csillagot kék alapon.

Szentélyünkben főfigyelmet érdemel a zárköveknek czimeres paisa; mert ezek határozzák épitése korát és ismertetik a jótévőket, kik az épitkezés költségeihez hozzájárultak.

E kort kideriti az 5-ik és a 15-ik pais. Amaz egyszerü négyegében mutatja az 1476-ik évet; emez sz. Márton lovag, az egyház pártfogója alatt, az 1487-iket.

A többi gerinczpais ez:

1. Mátyás királynak országos czímere, a szivpaison hollója.
2. Nejének Beatrixnak czímere.
3. Magyarország pólyái külön.[1])
4. A cseh oroszlán.
6. A morva sakkos sas.
8. Az osztrák pólyás pais (Bindenschild), melyet Mátyás Austria részének meghóditása után használt.
11. Négyelt pais, felső jobb mezején a magyar pólya, bal mezején kettős kereszt. Alól jobbra Dalmatia három koronás oroszlán-feje, balra kétfarku cseh oroszlán.

[1]) Az ezüst pólya az idő viszontagságai alatt violaszürkévé vált, mely szint, tulságos kegyeletből, a restauratioban is megtartották.

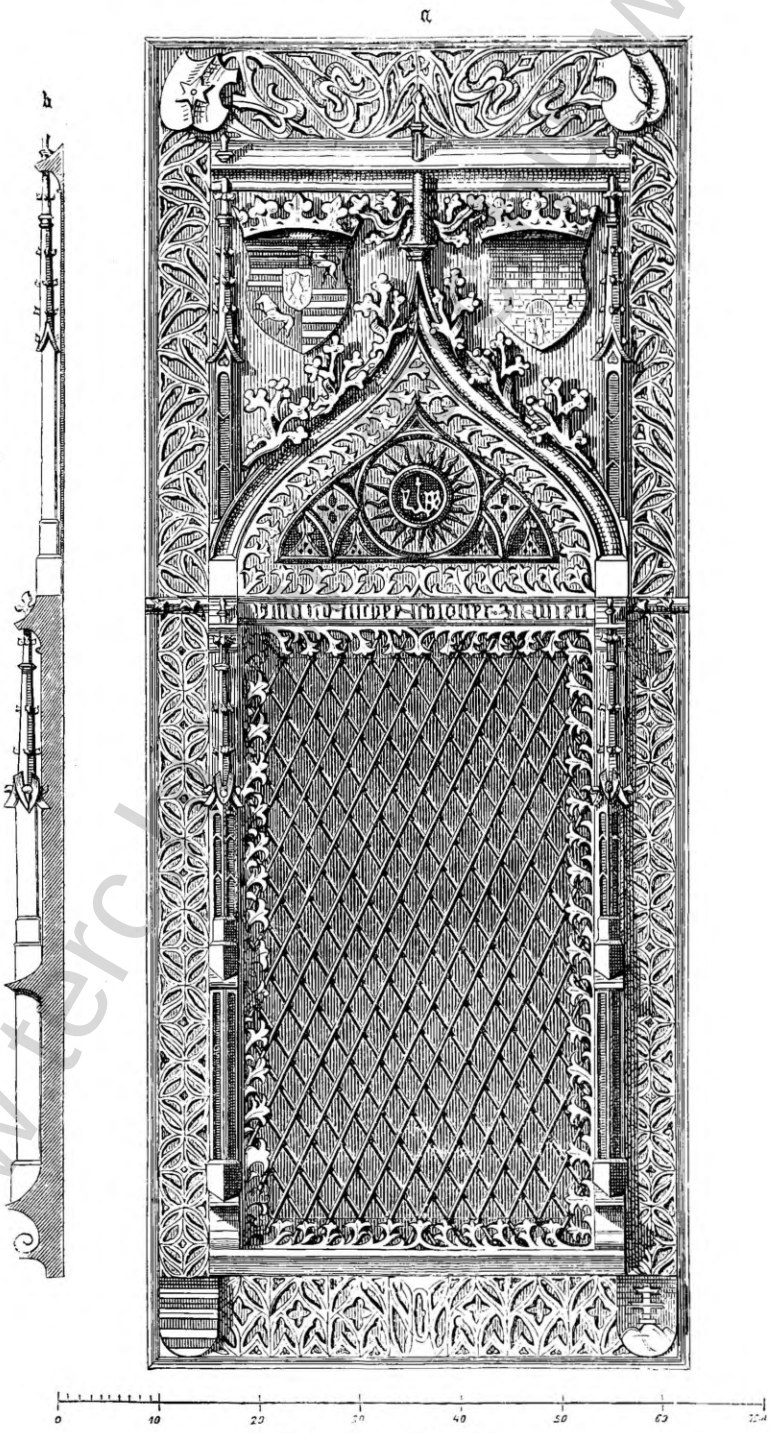

139. ábra. Szentségház-ajtó.

14. Felső Lusaczia (Lausitz) czímere: rovatkás fal, fölötte kék mezőn két hatágu arany-csillag.
16. Arany alapon Silesia fekete sasa ezüst szalaggal.
17. Magyarország kettős keresztje külön.
18. Alsó Lusaczia ezüst ökre vörös alapon.

Az előszámlált paisokon Mátyás király szerepel. őt tarthatjuk tehát annak, ki leginkább járult az épitkezéshez.

13-ik helyen kék és ezüst pólyás alapon vörös, ágaskodó, kettős farku oroszlán, valószinüleg a luxenburgi. Ez talán II. Ulászló oroszlána: mert ő mint cseh király, Luxenburgra is tartott igényt, és okmányai pecsétjén többször használta a luxenburgi oroszlánt. Igy feltehetjük, hogy a zárkövek 1487-ben legalább még nem voltak festve; mert ezen évben II. Ulászló még nem volt magyar király.

7-ik helyen látjuk Dóczy Orbán czímerét, ki 1486-ban egri püspök és utóbb bécsi püspök volt. Nagy Ivánnál (III. 335. l.) olvassuk: „Czímere ez: hasitott pais jobbján vörös mezőn ágaskodó oroszlán, mely majd golyót, majd gyürüt, majd más hasonló tárgyat tart bal első lábával; balra kék mezőn nyolczágu arany csillag.“ A családi sisak helyett itt a pais fölött püspöki mitra. Ezen czímer még századunk elején látható volt Báthory István-éval együtt a visegrádi vár koronakamrája külfalán. Dóczy és Báthory koronaőr volt II. Ulászló alatt. A visegrádi táblának rajza megvan több könyvben, de a valóságban hajdani helyén még csak keretének némely töredéke szemlélhető.

9-ik helyen ezüst mezőn vörös torony; a csőralaku sisak fölött gugoló arany medve, előlábával aranyhegyü lándzsát tartva, nyakát fekete zsinór vagy kötél veszi körül. Minő családnak czímere ez, nem birtam megtudni.

10-ik helyen Pozsony városának czímere: vörös mezőn szamárhátu nyilt kapu, oldalán egy-egy torony, fölötte harmadik torony. A falak szine természetes, a tornyok sisakja áttört csúcsíves mérművel van díszitve; az egész megforditott paison van ábrázolva.

12-ik helyen a Hunyady családnak hol-

140. ábra.

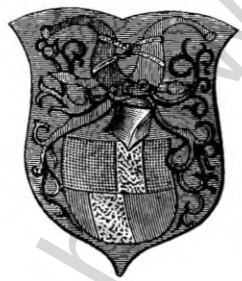

141. ábra.

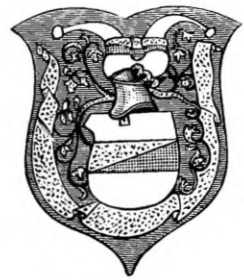

142. ábra.

lója, hihetőleg itt Hunyady János czímereként alkalmazva.

Következik a 141. és 142-ben ábrázolt czímer. A családot, mely e két czímert használta, nem ismerem; hanem ugy tetszik, nem magyar család, mert a czímer egész megjelenése inkábbb német zamatu. Hozzájárul, hogy a Pozsonyhoz szomszéd Német-Óvár régi templom külsején a miénkhez igen hasonló stylü czímerek fordulnak elő. A köz könyvtárainkban meglevő heraldicus munkákban e két czímert nem találván, fordultam Bécsbe, de onnan választ nem kaptam, igy kénytelen vagyok a választ e kérdésre függőben tartani, bár igen érdekes volna tudni, minő német családok ragaszkodtak Mátyás királyunkhoz.

21-ik helyen kék mezőn három aranyos koronás oroszlánfő, Dalmaczia czímere, mely e távol helyen talán inkább Hunyady Jánosra, sem mint Mátyás királyra vonatkozható.

22-ik helyen. A Bánffiak ezüst ökörfeje vörös mezőn. Bánffy Miklós 1466-tól 1486-ig pozsonyi főispán és várkapitány volt, s mint ilyen segithette a szentély épitkezését.

23-ik helyen. A Czoborok czímere: kék mezőn két András-keresztbe tett természetes szinü strucztoll, alatta ezüst félhold és ezüst hatágu csillag. Nagy Ivánnál (III. köt. 205 és k. l.) olvassuk: „A család eredete, mely a XIV-ik század közepéig felvihető, Bodrogh vármegyében vesz homályba. Czobor Imre Bodrogh vármegyének főispánja, 1500 k. udvarnok (aulicus regius) volt. 1488-ban a pozsonyi várnak főkapitánya. 1490-ben Csalóközben Vereknye várát épité, mit azonban Beatrix királyné leromboltatott. 1494-ben követ Törökországba. 1498-ban Krakóba járt követségbe. Temesi főispánnak is iratik. 1515-ben pedig oppelni kormányzó volt. Birta Besenyőt és Sólymot.“ Czobor Imre czímerének jelenléte, bár utolsó helyen, tanusitani látszik, hogy a szentélynek kifestése 1488 előtt nem történhetett, különben itt e czímerrel nem találkozhatnánk.

A templom déli oldala.

Itt figyelmünket egyedül a déli előcsarnok kapuja veszi igénybe, mely renaissance stylje tekintetéből a templom régibb részleteinek utolsó korába tartozik; mindenesetre már a XVI-ik századba. Ennek ábráját annál inkább adnunk kell, mert a restauratio eddig már ezen is változtatott, hogy az épitész nézete szerint ezen előcsarnok is összhangzatban legyen a templom többi csúcsíves styljével. Nem helyeselhetjük ezen eljárást, pedig azért nem, mert, mi maga korának jellemét, még pedig, mint itt, művészileg kifejezi, méltó fenntartásra; eltekintvén még azon körülménytől is, mely szerint e kapuzat történelmi tekintetben is érdekes, mint a mely keletkezési korát már idomaival is elárulja. — Két talapon emelkedő, rosettekkel díszitett és annyira mennyire korinthiai kapitaellel ellátott pilaster közt nyilik az ajtó, még a csúcsíves korból vett keretével, mely fölött két sarokban a renaissanceban divatos szárnyas angyalfők láthatók. Az architrav sima. A friesben egy

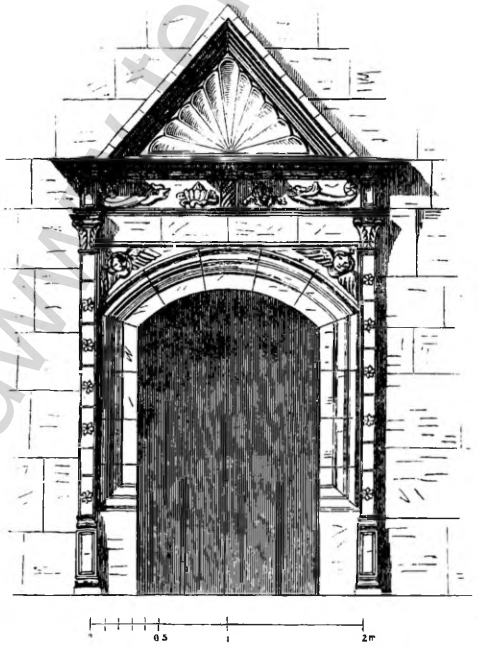

143. ábra. Déli kapucsarnok.

középső csiga cannellüres törzsoldalán két ananasféle növény és ennek oldalán egy-egy delphin. A koronapárkányzat messzire kiszökő korinthi, mely fölött háromszögü orom, mezején renaissance-kagyló. E fölött a szüz a gyermekkel napsugárok közt, mit ábránk nem ad; mert ebben a mindennapi felfogástól eltérőt nem látunk.

Hasonló indokból, mivel t. i. e belső ajtót a legujabb restauratio egészen megváltoztatta, adjuk ezt is eredeti állapotának emlékéül.

Ezen alakzás igen ritka és érdekes azért, mert világosan tanusitja, mily tévutra jutott a csúcsíves styl élete agg korában. Miért nem csatlakozik itt a csúcsív közvetlenül, hanem csak törése után a béllethez, melynek folytatása? E kérdésre nehéz volna felelni, hacsak nem tekintjük az épitész szeszélyét és vágyát valami ujjal, eddig nem használttal fellépni, mert annyi bizonyos, hogy ezen motivnek semmi szerkezeti alapja, sőt a törés a

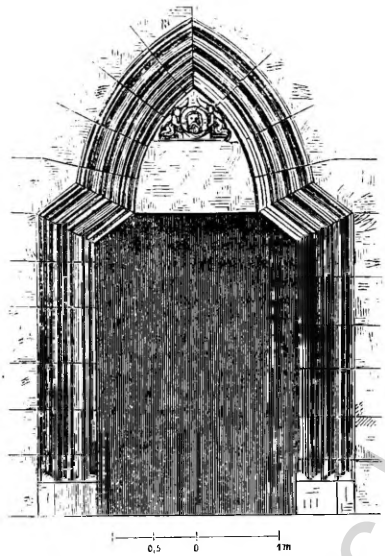

144. ábra. Déli ajtó.

megállapodást gyöngiti és veszélyezteti. Ezen kapubéllet legujabb ideig vastag mészréteg alatt volt eltemetve. Ha nem csalatkozom, csak a csúcsban látható két angyal által tartott Krisztus-arcz volt látható, mely, mint dombormű, csekély műértékkel bir. A béllet még a régi alakzást követi, egyenoldalu háromszög átlóján van szerkesztve, hengertagjai és horonyai, a töréstől nem akadályozva, futnak fel közvetlenül a csúcsív hegyéig.

Nevezetesebb sirkövek a pozsonyi sz. Márton templomában.

A sirkövek mostani elhelyezését alaptervünkön (110. ábra) latin betük jelzik. Itt az emlékeket koruk rendében adjuk.

t) Schomberg Györgyé. A sirkő ujabban áttétetett sz. Anna kápolnájába.

Nem tudni, mi okból, a feliratot elszakitották az alaktól, és elhelyezték a sekrestyébe, hol *dd)* alatt van befalazva. A felirás ez:

Anno Domini 1486 in die S. Hyeronimi obiit reverendus in Christo frater dominus Georgius de Schomberg australis sedis apostolice protonotarius Vetzflariensis (sic) et primus posoniensis ecclesiarum infulatus prepositus nec non huius universitatis istropolitane vice-cancellarius Salve et succurre (következnek versek).

145. ábra. Schomberg siremléke.

Schomberg György volt a királyi cancellariának jegyzője, az apostoli sz. szék protonotariusa„ az esztergami érsek helyettese, az első infulás prépost és az istropoli akademiának titkára. 1466-ban a magyar korona visszaszerzésében járt el. 1476-ban, működése által, az egyház szentélye tetejéig felépült. 1479-ben Mátyás királynak követe volt Velenczében. Meghalt 1486-ik szept. 30-kán. E szerint sirköve még életében, 16 évvel halála előtt készült el (v. ö. Pogán „Praepositura“ 35. l.).

Az alak elhelyezése egyszerü, imádságra összekulcsolt kezeiben könyvet tart; testét

hosszu ruha födi, mely fölött capuciumával fejét is betakaró bő köpeny van vetve. A capucium fölött visel széles karimáju kalapot, cinguluma minden oldalán van 15 bojt. Jobbra az alak fölött látunk dobor paison ágaskodó griffet, balra pedumot és magas püspöki süvegre himzett karszéken ülő imádkozó nőt. A czímerpais és mitra fölött angyal áll; a két angyal közti mondaszalagon SALVE és 1ϱ^0; az egész egyszerü csúcsíves fülkébe van foglalva. A szobor életnagyságu, anyaga vörös márvány. Arczának kifejezése jámbor. Nevezetes, hogy a ruha, bár apró ránczos, a redők még sem szegletesek, hanem kerekdedek.

v) Widman Borbála bronceból öntött sirtábla a hajó déli szöglettámkövébe illesztve.

Két szárnyas angyalfejet kapitaelje fölött hordó renaissanceféle oszlop közt, közép táblán kiterjesztett karral koporsóján ülve a fájdalom embere, (Schmerzensmann), mögötte lándzsa, szivacs, ostor és három koczka J. N. R. J. Lába alatti táblán térdelve imádkozó két férfi, két fiu, két nő és négy leány, ezalatt két polgári czímer.

A tábla fején ezen felirás:

IN DEM · M · D · XLVIII · JAR · DEN · XXX · TAG · MAY · STARB · BARBARA · DES · EDLEN · UND · VESTEN · HAN SEN · WIDMANS · RO · ZU · HUNGERN · UND · BOHEIM SO · KU · MGT · DRISSIGISTER · ZU · PRESBURG · ELICHE HAUSFRAU · ALHIE · BEGRABEN · DER · GOT · GENADT ·

Ezen emlék érdekes bronce anyaga és renaissance-stylje miatt, mely igen különös alakzatokra adott alkalmat. Különben műértéke csekély.

e) Ujlaky Ferencz. Vörös márvány emlék a püspök életnagyságu alakjával, feje fölött balra paison szarvas, e mögött élő fa. A munka középszerü. Arcza szakállatlan, az agg kornak kifejezése meglehetősen sikerült. Jobbjában püspöki bot, baljában díszesen kötött könyv.

Franciscus de Ujlak anno 1526. Exigit a Parochis certum Cathedraticum et Agnum Paschalem Praeposito Posoniensi debitum 1527. Simul Secretarius Consiliarius Ferdinandi R. H. Caps. G. fasc. 3 n. 76. Anno 1629 mense Septembri ex metu Turcae, qui ad obsidendam Viennam properabat, Cives Posonienses funditus diruerunt Ecclesias Parochiales ad S. Laurentium et S. Michaelem extra muros civitatis, harum Ecclesiarum Suppellectilem Sacram, ac dotem repetiit Franc. Ujlaky pro authoritate et jurisdictione sua Praepositurali, quia Praep. et Capitulum Parochiae ad S. Laurentium Patroni erant. — Anno 1531 interfuit Ferdinandi I. tam electioni in Regem Romanorum Coloniae, quam Coronationi Aquisgrani. A. 1533 simul Vice Cancellarius. A. 1539 simul Episcopus Jaurinensis. A. 1550 simul Locumtenens Regius. — Cum Paulo Gregoriancz, Episcopo Zagrabiensi et Michaele Mérey Pers. Praes. Reg. Locumtenente, nonnullisque aliis Jurisperitis in unum Volumen, opus quadripartitum dictum, collegit Decreta et Consuetudines Regni. 1553 Olaho ad Archi-Episcopatum Strigoniensem translato, succedit in Cathedra Agriensi. Anno 1555 moritur in sua Praepositura Posoniensi 1. Febr. et ibi in Ecclesia Coll. tumulatur annos natus 70. Marmor sepulchrale a nepote Wolfgango Ujlaky positum est. (Pogán. Prepos. etc.)

aa) Saurau. Ezen sirkö vörös márv., a hajó déli oldalán van befalazva. Sirtábla.

A feszület alatt térdel a teljesen felfegyverzett halot mellette sisakja és négyelt czímerpaisa. A pais fölött van két rostélyos sisak; a paison két repülő sas, az egyik koronás és két iklő.

Felirás.

Hie ligtt Begraben der Wollgeboren Herr Herr Wolff Freyherr zu |Sauraw Ligist| und Hernneckh der Rom: Key: Mt: Hoff-Khamer Ratt der gestorben ist den 20 tag Dezember Ano Doni: 1563 u dersell Gott genödig und Barmherzig sein welle Amenn.

A keresztfa jobb oldalán:

ALSO HAT GOT DIE WELT GELIEBT stb.

Műbecsére nézve elég sikerültnek mondhatni.

i) Erdődy Anna. Feszület alatt férfi és nő, térden imádkozva; a feszület két oldalán lebegő angyal feliratos táblát tart. Az imádkozók közt rostélyos sisakkal koronázott czímerpaisuk a férfién koronán álló, mellébe lőtt nyilat kihuzni törekvő pelikán; a nőén növekedő szarvas törött kereken.

A sirtábla tetején:

NEC PATER ANNA TIBI VIRTVTE ET STEMMATE CLARVS
NEC CELEBRIS POTERAT FERRE MARITVS OPEM.
NEC TVA QVID VIRTVS CRVDELIA FATA MOVEBAT
FOELIX QVAE CHRISTI SANQVINE VIVA MANES.

A jobb oldali táblán:

IESV CHRISTE
FILI DEI MIS-
ERERE MEI

bal oldali táblán:

EHEV QVAM
VANITAS OM
NIS HOMO

a kereszt mellett egyfelöl S · L (Steph. Illésházy.)
a „ „ másfelöl A · E (Anna Erdődy.)

Ezen emlék hazánk sirtáblái remekei közé sorolandó. és érdemes volt, hogy phototypiában adassék e munka II. tábláján. Krisztus teste anatomiai ismerettel van faragva, és halálba lehajlott feje jó kifejezéssel bir. A térdelő két alak pedig plastice van felfogva, még a kezek is sokkal correctebbek, mint más egykoru hasonló müveken. Nevezetes e sirkő még azért is, hogy kora előkelőinek ruházatát igen tanulságos példányban adja. A háttéren igen lapos domborodásban tájkép pálmafákkal (?) látható, világos tanuságául, mennyire kényes, nagyobb mélyedésü tárgyakat reliefbe előadni; midőn t. i. itt az előtéren levő személyek vetett árnyéka a távolba képzelt hegyekre esik, s igy azokat, daczára lapos felfogásuknak, az előtérre tolja; mert ily távolságra a vetett árnyék sehogy sem juthat. E táblának gypszöntvénye látható n. Muzeumunkban, és innen van véve phototypiánk is; mert a gypsz fehér táblájától könyebben és határozottabban vehetni a fényképet, mint a sötétebb márványtól.

ii) Kögl. A képtábla és felirási tábla fehér pala-, a többi homokkő.

Két karyatid közti képtáblán a feszület lábánál négy férfi és négy női alak térdelve, a háttéren város lapos reliefben, a magasban angyalok; egyikök jobb oldalán táblát tart, melyen:

EST TVA CRVX MEA LUX CHRISTE ET TVA MORS MEA SORS EST.

A főtábla fölött attika, melynek áttörött görbe ormának közepén a Charitas két gyermekkel: alatta:

SICVT MOYSES EXALTAVIT SERPENTEM
IN DESERTO ITA EXALTARI OPORTET
FILIVM HOMINIS VT OMNIS QVI CREDIT
IN IPSVM NON PEREAT SED HABEAT VITAM
ÆTERNAM IOHANN III.
WOLFGANGVS KÖGL MORTALITATIS
MEMOR BARBARÆ CONIVGI MORTVÆ
SIBI AC MAGDALENÆ CONIVGI VIVIS
M. H. F. C. TE NOSCE VIATOR.

Alsó táblán:

ALS MAN ZELT NACH DER GEBVRT VNSERS ERLESERS IESV CHRISTI IAHR DEN 4 TAG IANVARII A° 1587 IN GOTT ENTSCHLAFFEN DER EDLE EHRNVESTE HERR WOLFGANG KÖGL. BVRGER VND RATHSFREVND DAHIE ANNO DNI. M. D. LII IAHR DEN VIII. TAG NOVEMBRIS STVRB DIE TVGENDSAME FRAV BARBARA SEIN EHELICHE HAVSFRAV. ANNO 1577 DEN 21 IA: NVARII STVRB DIE TVGENDSAME EDLE VND EHRENVESTE FRAV MAG. DALENA SEIN ANDERE HAVSFRAV VND LIEGEN MIT SAMPT IHREN KIN. DERN ALLHIER BEGRABEN GOTT WOLLE SIE VND VNSER ALLE DVRCH IESVM CHRISTVM FRÖLICH AVFFERWECKEN AMEN. ANNO.
MDLIII DEN XXVIII NOVEMBRIS WARD GEBOREN MICHAEL
KÖGL VND STVRB DEN TAG.
ANNO 1703 DEN 25 SEPTEMBRIS DVRCH MICH PAVLVM KÖGL DER ZEIT DER KONIGLICHEN FREISTADT PRESBVRG STADTHAVPTMANN VERNEVRET VND NEV AVFGERICHT.

Ezen emléket is, jeles műértéke miatt, adom phototypiában III. táblánkon. A compositio azonos ugyan az előbbivel, valamint a későbbi középkorban és ezután is a sirkövek főtypusa a halottnak és családjának imádkozása a feszület lábánál. De másrészt fölötte érde-

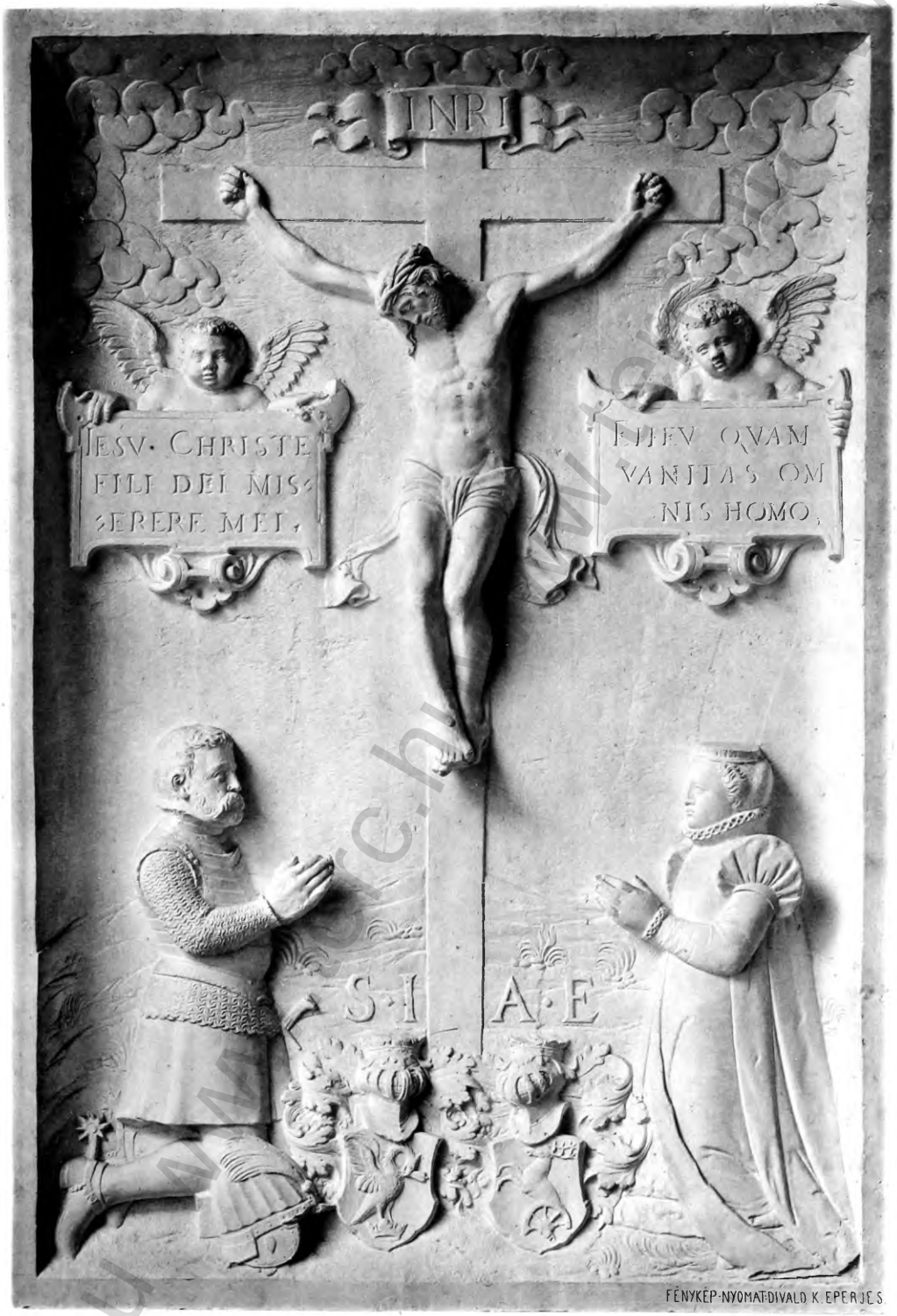

FÉNYKÉP-NYOMAT-DIVALD K. EPERJES

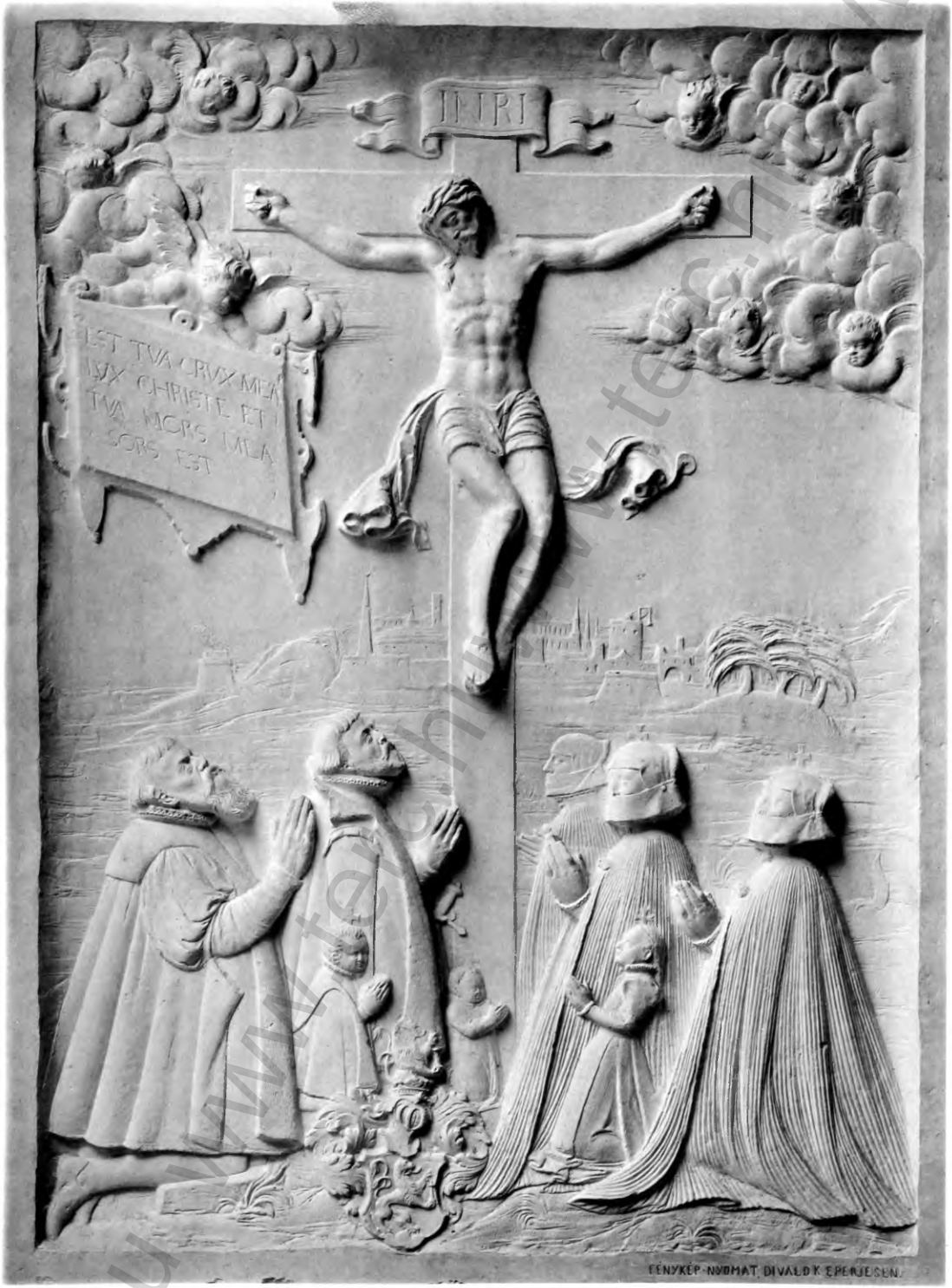
EST TVA CRVX MEA
VX CHRISTE ET
TVA MORS MEA
SORS EST
FÉNYKÉP-NYOMAT. DIVALD K. EPERJESEN.

kes az összehasonlitás az előbbi siremlékkel; midőn amott a kornak aristocraticus, itt polgári viselete igen jellemzőleg van előadva. Ugy tetszik, mindkettőt ugyanazon mester készitette, mire kivált Krisztus mindkettőben igen hasonlóan előadott testét felhozhatni. Mesteri a férfiak arcza, egyéniségének visszaadása, a fátyolozott nőknél ezt kevésbé lehetett elérni; de a fiatal gyermekeknél ismét a gyermeki physiognomia remekül van előadva. Van itt is a háttéren tájkép (a mester alkalmasint Jeruzsalemet akarta ábrázolni), de az alakok vetett árnyéka nem esik oly nagy távolságra, mint az előbbi képen. A családi czímer áll növekedő oroszlánnal koronázott rostélyos sisakból: ez alatt a czímerpais ugyanis ágaskodó kettősfarku oroszlánt mutat, ki jobb előlábában tárgyat tart, mely leginkább világitó tengerparti toronyhoz hasonlit. E táblának, mint jeles műnek, gypszöntvényét szintén nemzeti Muzeumunkban őrzik.

c) Gruebmüller † 1576. Gruebmüller Rugendas által rézbe metszett arczképe. és nemességi levele megvan a pozsonyi muzeumban.

Itt látunk egyszerü sirtáblát, fenn félkörben zárva.

A táblán a nemesitett halott czímere, négyelt paison kétszer támadó griff, kétszer balról jobbra hajló díszes gerenda vagy pantallér, a pais fölött rostélysisak, két szarv közt növekedő griffel.

146. ábra. Gruebmüller sirköve.

A sirkő félkörében:

D. O. M. S.
PARENTI CHARISS : GEORGIO
GRVEBMILLERO SENATORI POSON
FILII PIETAS AD MEMORIAM LVCTVSQ
SOLATIVM POSVIT OBEVNTI ANNO
M. D. L. XXVI.

ez alatt:

MORTVVS HIC TE NVNC MOROR
MORTVVS TVQVE MORARIS
SIC RELIQVOS OMNES VNA
MORATVR HVMVS.

e czímer alatt:

ANNO. M. DIE
NOBILIS GREGORIVS GRVEBMILLER
SENATOR REIP : POSONIEN : OBIIT
ANNO M. D. LXXXIX DIE VIII XBRIS
CHARISSIMA CONIVX CATHARINA
PVRKIRCHERINA E VIVIS DECESSIT
SVÆ ÆTATIS XXXVII ANNO.

A sirkő megrendelője nem jegyeztette fel anyjának halotti évét. Adom ezen sirkőnek mását csinos hajlásu leveleinek folyondára miatt, melyet a renaissance a csúcsíves stylből átvett. Itt is a levél stylisált, leginkább a cserfa-levélhez hasonló, de hajlása nem e levélnemé. Jellemző a sisak fölötti griff is: szóval e sirkő tanuságául szolgál, hogy a szobrászat jellemző előadását a czímerekben tudta megtartani, még akkor is, mikor már szobrai egészen üresekké lettek.

d) Pálfy Miklós † 1600. Győrt a töröktől visszavette 1598-ban. Azon gazdag díszitményü zománczos serleg, melyet e hős tettéért ajándékba kapott, 1876-ban Pesten volt kiállitva. A siremlék jelenleg a franciscánusok templomában van, csak az életnagyságu sárgás márvány szobra áll még a dom szentélyében.

A hős egészen felfegyverkezve jelenik meg, kis, mintegy oltárkán áll sisakja, melyre jobbját teszi, balja kardmarkolatára téve, a csipő magasságáig; lábán erősen megállapodik. Feje egészen egyéni; haja a homloktól felfésülve; bajusza felpederve; spanyol széles szakáll. A ferenczieknek temploma siremlékén levő szoborban nincsen egyéniség.

Az utóbbinak felirata ez:

PALFFYVS HIC SITVS EST
SATIS EST NAM CÆTERA NOVIT
ORAQUE PANNONIÆ
CHRITIADUMQUE SOLUM.

A tulajdonképi sirirat ez:

Illust. Heroi Nicolai Pálfi ab Erdőd Petri filio Comiti Posoniensi et Komaromiensi, libero baroni in Vereskeö et Stompha, equiti aurato regii cubiculi in Hungaria Magistro. Rudolphi Imperatoris Romani et Regis et Consiliario et Cubicolario intimo. Hungariae Cis-Danubium generali. Praesidior. Strig. Comaromi Ungvar. Posonien. supremo capitano; cuivis par generi et titulis virtus. Rem hungaricam difficillimis temporibus cum omnium administratione (admiratione?) et gratulatione conservavit et amplificavit. Die 23 Aprilis ipso St. Georgii profesto An. Dom. 1600 pie defuncto cum vixisset annis 47. M. 7. D. 13. Maria Fugger Kirchbergae et Weissenhorni Baronissa Marito de republica deque se optime merito cum IV superstitibus liberis moerens.

147. ábra. Pálffy szobra.

A szobor előadása nem igen dicséretes, hanem van mégis állásában és arczkifejezésében katonai magatartás, és az erély és bátorság meglehetősen sikerült kifejezése.

f) Pethe de Hetes siremléke. Szólottunk ezen püspökről, mikor a győri székes-egyházzal foglalkoztunk. Gamsnál „Series Episcoporum a b. Petro Apostolo“ czimü Regensburgban 1873. megjelent k. 372. l. ezeket olvassuk: 1598 translatus Varadinum Mart. Pethe de Hetes † 3 X. 1605 (simul eppus Jaurin.) Arch. Eppus Colocensis translatus Varadino.

A vörös márványu életnagyságu szobor Ujlakyénak oldalképe a szentélyben; különben is ehez és általán a püspöki szobrokhoz a siremlékeken hasonló; csakhogy Pethe szakállosan és bajuszosan jelenik meg, jobbjában püspöki keresztet, baljában könyvet és pedumot tart. Mitrája már igen magas: ruházatának redőzete meglehetős plastikai. Meghalt 1605-ben Bécsben, hanem eltemették Pozsonyban.

Alaptervünk (110-ik ábra) szentélyében *a*) betüvel van jelezve három esztergami érseknek sirhelye, melyet régibb adatok utmutatásánál 1859-ben felfödöztek. Az ásatást Knauz Nándor a „Religio“ azon évi folyamában (23. sz. 185. s k. l.) irja le. Az ásatást szeptember 12-én kezdték meg, és legelőször akadtak a 103. élte évében elhalt Széchenyi György tetemére, melyet téglabolt alatt a

földben találtak. Tovább kelet felé ugyanis téglabolt alatt akadtak két koporsóra, melynek egyikében Lippay György, másikában Pázmány Péter volt eltemetve. Az utóbbinak hulláját ekkép irja le Knauz: „Arczbőre összeszáradva bár, és orr meg ajk nélkül megvan még, s fején a jezsuita formáju háromszegletes, egyszerü, fekete posztóból készült quadratum, mint arczképein láthatni. Csontja, valamint Lippayé is, többnyire megvannak még: nem ugy Széchenyinél, hol alig találtunk valamit ruháján kivül: mit egyébirant annak tulajdonithatunk leginkább, hogy oly öreg korában halt meg. — De folytassuk Pázmányról. Haja, szakálla és bajusza ép még, bár természetesen többé nem teljesen. Hullája fölött veres damask reverenda terül, mely közepéig gombokkal ellátva, onnan egész végéig nyitva áll, és kabátformáju; collaréja nincs, hanem reverendájának gallérja pótolja helyét, ugy, mint a jezsuiták maig is hordják. Lábán egyszerü bőrczipők. — Pázmány koporsójának hossza 6′, szélessége pedig 1′ 2″. A magasságot, összeesve találván a koporsókat, meg nem mérhettük. A sirbolt egyik falán téglákkal berakott nyilást találtunk (mely más, hanem üres sirboltba vezetett). Minderről még az nap (szeptember 13-án) ő eminentiájához számos aláirással hivatalos jelentés tétetett; a sirbolt pedig további rendeletig deszkákkal betakartatott, melyek azonban, minden eshetőségek elkerülése végett, hivatalosan lepecsételvék". Később mindkét sirboltot ismét beboltozták. Pázmány hullájánál ékszerek vagy egyházi rangjára vonatkozó jelvények, a ruhán kivül, nem találtattak; Knauz legalább ilyenekről nem tesz említést, mig a két más koporsóban talált ilyenekről szól.

Végre Könyöki arról értesit, hogy Báthory István nádornak is volt sirköve e templomban, azonban ezt csak töredékben találták, egyikén a név volt bevésve, s ez jelenleg megforditott elhelyezésben alaptervünk β-vel jegyzett oltárnak egyik lépcsőfokát képezi.

Az egyház pecsétje.[1])

Az egyház pecsétje ábrázol erődhomlokzatot nyitott kapuval, melynek két oldalán egy-egy négyszögü torony emelkedik. A két torony közt áll a jobbjával áldozó Krisztus, kire keresztes nimbusa után ráismerünk. A pecsét körirata ez:

148. ábra.
Egyházi pecsét.

† S : ECCLESIE : SALVATORIS : I POSO :

azaz: Sigillum Ecclesiae Salvatoris in Poson.

Feltünő, hogy az üdvözitő utáni czim a legrégibb ezen egyházra vonatkozó okmányban, melyet fentebb idéztem, nem fordul elő, ott Honorius pápa 1221-ben kelt bullájában csakis a Castrum Posoniense-ben álló ecclesiáról egyszerüen szól. Ugy tetszik, ezen czímhez csak később járult sz. Márton czíme is; miért is Ecclesia S. Salvatoris et S. Martini mondatik. Az itt adott pecséten még csak az üdvözitő neve áll, s igy ezt régibbnek, valószinüleg még XIII. századbelinek tekinthetjük. Az egyház pecsétjét a káptalan és a prépost is használta. Rómer megjegyzi, hogy a legrégibb káptalani pecsét egy az 1283-ik kelt okmányon függ (l. Pozs. és körny. 248. l.). Azonban nem tudom, vajjon Rómer az itt adott pecsétet érti-e? Ugyanazon lapon adja Rómer Pozsony városának két pecsétjét, nagyobbat és kisebbet. Mindkettő igen hasonló az egyház pecsétjéhez, mennyiben itt is nyitott kapu oldalán egy-egy sarktorony jelenik meg; azonban az üdvözitő alakja helyett, a kapun tul és fölébe harmadik, a nagyobb pecséten a két szélsőnél sokkal tömörebb to-

[1]) E pecsétet publicálta Ipolyi a bécsi „Mittheil." V. köt., 291. lapján.

rony emelkedik. A körirat az egyházéihez hasonló betükben mindkettőn : „Sigillum civitati(s) Posoniensis“. Mivel itt a „civitatis“ czím fordul elő, a város pecsétje valószinüleg későbbi az egyház pecsétjénél.

Egyházi készlet.

Monstrancia. Szentség-mutató.

Ide tartozik mindenek fölött a hires pozsonyi monstrancia, mely csinos rézmetszetü másolat kiséretében meg van ismertetve a bécsi „Mitth. d. k. k. C. Comm.“ I. köt. (1856. évf.) 206. s k. l. Rómer az itt is reproducált fametszetben adja „Pozs. és környéke“ 307. l., de nem irja le közelebb, hanem az olvasót a bécsi leirásra utalja, hol Weisz Károly értekezésében ezeket mondja:

149. ábra. Monstrancia.

„A monstranciák használata egykoru az urnapjának installatiójával, mely a vienni conciliumon 1311. rendeltetett el. A monstranciák, melyekben az ur teste ostya-alakban ünnepélyes díszmenetekben vitetett, fenséges rendeltetése az aranymíveseket mesterségük legmagasabb fokának kimutatására késztette. Eleinte a monstranciákban, az egyházi szerek közt, a szerkezeti elv legtisztábban volt kifejlesztve, és csak később, miután a középkori épitészet maga a díszités kedvéért hanyatlott, az ornamentatio a monstranciákban is elnyomta az összhangzó stylszerü alakok felépitését (Aufbau)“.

Ezen véleményhez nem egészen járulhatunk. A művek anyagának vannak külön követelései; mi a kőépitészetben czélszerü és aesthetikai, nem mutatkozik ilyennek az érczből készitett művön, hol az anyagnak a kalapács és vésőnek engedő hajlékonysága, hacsak ki nem zárja, legalább kevésbé mutatja alkalmazhatónak az épitészetben szükséges ridegebb idomot, nevezetesen az egyenes vonalu toronyfiakat, melyek helyett a növénydisz sokkal inkább ajánlkozik.

A pestbudai árvizkárosultak javára rendezett kiállitáson volt alkalmunk a pozsonyi és a járfalvi [1]) monstranciát egymás mellett láthatni; amaz architectonikai szellemben, ez inkább tektonikaiban, inkább az érczanyag követeléseinek megfelelőleg van felfogva: a járfalvi is hajdan pozsonyi, a clarissák templomáé volt, honnan vétel után Járfalvára jutott. A pozsonyiban tulnyomó az épitészeti szellemben egyenesen felszálló toronyfiak sokasága, a járfalviban ritkább a toronyfi, távolabb áll egymástól, mi által az egész sokkal könnyebb, hogy ugy mondjam, szellemibb áttörött jellemet nyer, mit még inkább fokoz az, hogy felső része mintegy növénydiszen emelkedik, és a toronyfiak közti, és a könnyüded tetőzetek alatti tért is, növénydisz foglalja el. Nincsen meg a járfalvi szárán, stilusán, a pozsonyi kápolnaszerü „nodus“ sem, mely a kezelést nem teszi kellemessé: de vannak a tabernaculum körül szentek alak-

[1]) A járfalvi monstranciát, „szentség-mutatót“, leirta Rómer, annak rajza kiséretében a „Győri tört. és régész. Füzetek“ 1. köt. (1861) 97—104. lapján. E rajzban főképen a következők igazitandók: A szüznek lábánál az eredetiben megjelenik magyarországi sz. Erzsébet, alatta koldus; Rómer másolatában sz. Erzsébet el van hagyva, és a koldus mint Krisztus, azaz „pieta“-nak eleven alakjaként tünik fel. A legfelsőbb az „Ecce homo“-t ábrázoló Krisztus alatt elmaradt a másolatban a nagyobb szobor oldalán térdelő kis angyal. Különben is a rajz nem adja az eredeti műérték jellemét sem.

jai, melyek, nem fülkékben, hanem szabadon állanak igen könnyüded toronyfiak közt, és egészen áttörött sisaktetők alatt. Igaz, hogy a görbe vonalu ormozatok és a hajtogatott toronyfi-sisakok, minőket a járfalvi monstrancián látunk, a csúcsíves épitészetnek csak hanyatlási korában fordulnak elő, s innen vitettek át monstranciánkra is. Azonban mi a kőépitészetben kárhozandó, az nem ilyen az ércztárgyakban is, s ezért mondhatni, hogy mesterünk épen ezen átvételben találta a neki való talajt. Nézetem felvilágositásául 150. ábránkon adom a járfalvi monstranciának egyik részletét. Ez azon folyondár, mely a felső résznek, a tabernaculumnak egyik oldalát hordja, kis csigájával csatlakozik a szárhoz, nagy virága pedig hordja a tabernaculumnak fölötte való részét, főképen a két szélső toronyfiat, mely közt és melynek oldalán szoborkák állanak. A folyondár fölött csigázó erős szalag a tabernaculumnak alapját képezi. Az indák és levelek hajlását valóban kecsesnek mondhatni. A kőépitészetben is alkalmazható ily alakzás, de nem, mint itt, egészen áttörötten, hanem csak félig áttörött mérműben, melyben a tömör háttér a hozzá ragaszkodó folyondárnak, indának és levélnek létét és tartósságát biztositja.

150. ábra. Részlet a járfalvi monstranciából.

A járfalvi monstrancia 0,94 m. mérvén csak kevéssel alacsonyabb a pozsonyi 1,08 magasságánál, amannak legnagyobb szélessége 0,26, ezé 0,36 m., és mégis a processióknál a plébánus maga viheti a járfalvit, holott a pozsonyit két pap hordja a pontifikáló előtt.

Weiss a pozsonyi monstranciát a sedleczivel (Csehországban) hasonlitja össze, és ennek, bár kisebb, adja a felsőbbséget; én a járfalvival hasonlitván össze, az utóbbit minden tekintetben jelesebbnek találom, sőt jelesebbnek a sedleczinél is, melyet alkalmam volt az 1873-ik bécsi világtárlaton látni, és helyben a pozsonyival és járfalvival összevetni. Egyébiránt megjegyzendő, hogy Weiss a járfalvi monstranciát alig ismerte, mikor a pozsonyit leirta.

Pozsonyi monstranciánk, mint valamenynyi más, áll három részből: lábból, szárból és az ugynevezett tabernaculumból. Lába nyolczszirmu rózsát képez, melynek levelei felszállva, keskenyülve a szárba mennek át; a szárnak van három gombja, „nodusa“, az alsó egyszerü, a középső kápolnácskát utánozva, a megfogó kéznek nem igen alkalmas pontot nyujt, a felső gomb ismét egyszerü. E fölött terjeszkedik szét a tabernaculum, melynek közepén áll kristály szekrényke, mint azt az egyház rendeli, hogy az ostya abban látható legyen. A hengerdob alaku kristály szekrénykében van a félhold alaku „lunula,“ melybe az ostyát elteszik. Ezen fő rész fölött, és mintegy azt koronázó, száll fel két emeletben egy tornyot vagy kettős kápolnát utánozó épület, épitészeti sisakjával és betetőző keresztvirággal. A főépitménynek van két, mintegy a levegőben lebegő szárnya, mindegyikét számos toronyfi, ormozat, sisak

és keresztvirág képezi: a toronyfiak közt vannak, valamint itt, ugy a fentebb emlitett álépületkében is szent szoborbák, melyek azonban, igen kicsiny mérvök miatt, nem állnak helyes arányban a monstrancia épitészeti részeihez. Egészben állithatni, hogy monstranciánkban a tabernaculum rögtöni kiterjedése, kiszélesitése, nélkülözi a kellő átmenetet a szárból, szárnyai nélkülözik az alapot, melynek hiányában a középtesthez csakis ragasztva tünnek fel, mig a járfalviban megvan az átmenet és megvan a felépitésnek kellő alapja.

Keresztelő medencze.

A keresztelő medenczéről Rómer ezt jegyzi meg (Pozs. és körny. 309. l.):

151. ábra. Keresztelő medencze.

„Mint a rézöntésnek egy régibb, nagyobb művét közöljük (Könyöki rajza után) a főtemplom keresztelő kútját. Magassága 2′ 10½″, szélessége felül 2′ 4‴, hossza 1½″-nyi. A felirás igy hangzik: † ano § doi § mi° § cccm° § ir° (egy keretben a sas szent fénynyel, a szalagban IOHAIOVS?) tercia Feria (a keretben a szárnyas oroszlán a szalagban LVCAS?) ante § die § viti § m° (a keretben a szárnyas tinó, a szalagban MARCVS?) sactvs § martinvs § (szárnyas angyal, a szalagban MATAVS) vlreich rauchen barter § pei § des § zeiten i § n § r § i;

azaz: Anno domini MCCCCIX. tertia feria ante diem Viti martiris. Sanctus Martinus Ulreich Rauchenbarter pei des zeiten. Jezus. Nazarenus. Rex. Judaeorum.

A keresztelő medencze díszitménye áll a feszület mellett álló sz. János és a bold. szűzből, kik lombozat között háromszor ismételtetnek.“

A feszületet Máriával és Jánossal igen gyakran találjuk keresztelő medenczéinken, igy Bártfán, Késmárkon [1]), Lőcsén [2]), és másutt; sőt ezen ábra az egymáshoz közel fekvő városok medenczéin annyira hasonlit egymáshoz, hogy ugyanazon mintából kikerültnek tetszik. Felső Magyarországnak keresztelő medenczéi (kivéve a régibb kassait) többnyire a XV-ik század végéből származnak, és azok növénydiszeiben, kivált a lőcseiben már renaissance-féle alakzatok is fordulnak elő, ellenben az e század elején készült pozsonyiban a tiszta csúcsíves styl még az uralkodó. Ez főképen kitünik 152. ábránkon, mely az elválasztó csigatekercses indának egyik levelét nagyobb mérvben adja. Itt kettőt veszünk észre: hogy a levél stylizált cserfa levél, és hogy ez tökéletes négyegbe van foglalva, mi mindkettő a stylt igen határozottan jelzi, és szorosan egymással jár; mert a levél a természeti mintázásától eltérő idomát főképen az által ölti, hogy szorosan négyegbe foglaltatik, és csak alsó végén csatlakozik inkább mintájához, midőn t. i. keskenyedve, szára két

152. ábra.

[1]) L. az „Archaeol. Közlemények“ IX. köt. II. füg. 96. és 98. l. Myskovszkynak „Adalék a régi magyar keresztelő medenczék ismeretéhez“ czimü czikkében.

[2]) L. a „Magyarorsz. régészeti emlékek“ II. köt. II. részét „Lőcsének régiségei“-nek 120. lapját.

oldalát követi. A levélnek középső és három kisebb dudorodása utánozza a cserfa leveleken is előforduló hasonló, hanem csekélyebb dudorodásokat, melyek bogárszúrás után erednek. Ily dudorodásra nagyon szüksége volt a kőből faragott leveleknél; mert ez adta meg azoknak testet, mely ismét tartósakká tette, megóvta a könnyü letöréstől. Ha a levél részeinek elosztása a szabályos négyegben történik, medenczénk virágai szint oly szabályosan körbe vannak foglalva, melynek vonalát a virág szirmai elérik; e szirmok is szabályosan stylizált alakban jelennek meg, és ezek is dudorodással vannak ellátva.

153. ábra.

A keresztelő medenczék alakja követi a kelyhek kifejlődését: miről meggyőződhetünk, ha az „Arch. Közl." fenn idézett czikkének ábráit egymással hasonlitjuk. Annak oka az, hogy nem csak ritualis rokonság létezik e két egyházi szer közt, hanem hogy rendeltetésük is, t. i. folyékony anyagnak felvétele, ugyanazonos. Tehát látjuk, hogy mindkettő

154. ábra. Ajtózörgető.

áll lábból, szárból és cuppából; a különbség főképen az: mivel a kehely könnyü kezelésre van rendelve, szárának aránylag hosszabbnak, magasabbnak kell lenni; ellenben a medencze nagy cuppája erős alapot, tehát rövid szárat és szétterjedő lábat követel magának.

A szabályos befoglaló idomok az öntött művekből átmentek nagyrészt a kovácsoltakra is, ugy hogy a XV-ik században ezek is épitészeti idomokat öltöttek. Ennek tanuságául itt látjuk a pozsonyi templomnak igen csinos ajtózörgetőjét, melynek az ajtóhoz szögözött része, lapja, szintén szabályos négyegbe van foglalva; mig kiszökő részei már is szabadabb, a mozgásra inkább alkalmas alakot vesznek fel. Igy a lapos leveles ág átmegy testes görbülésbe, s igy csatlakozik azon rudacskához, mely körül a szivalaku tulajdonképi zörgető-gyürü forog. Ennek alakja a megfogásra igen alkalmas idomu, midőn a kéznek két ujja igen jó helyet talál a gyürüben, a hüvelyk pedig igen jó támaszt a gyürü alsó vastagodásában.

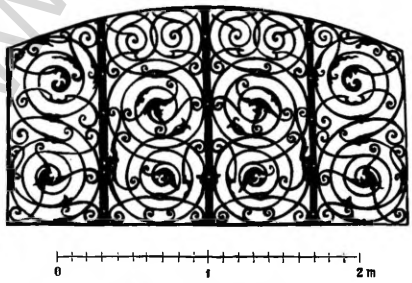

155. ábra. Rácsozat.

Ezen a pozsonyi domban előforduló rácsozatban az épitészeti elem egészen el van hagyva és az anyag hajlékonyságának követelése szabadon és önállólag követve. Még az egyenes vonalu léczek vagy rudak sem hasonlók a toronyfiakhoz vagy támakhoz, minőket oly gyakran látunk alkalmazva a monstranciákban is. Itt a görbe vonal és az ebből keletkező kör és csigatekercs a mérvadó, és ehez csatlakozik azon phantastikus elem, mely a görbe vonalakat madár-torzképből származtatja, és elefánt csőrbe átmenő torzfejekkel végzi. A kisebb indák részint a tér összhangzó kitöltésére, részint a nagy csigatekercsek erősitésére vannak alkalmazva, vi-

rágok és levelek csak igen gyéren fordulnak elő: igy az egész távozik valamint az építészeti alakzástól, ugy minden természetes mintától is. Efféle idomzáshoz csatlakozik díszitményeiben a renaissance.

A pozsonyi domnak van sok régi és ujabb kelyhe, mint ez Rómer e szavaiból is kitünik (id. m. 307. l.): „Van még ezen szentegyháznak számos szép kelyhe — miszerint a pozsonyi káptalan egyházi készletét országunk egyéb ilyen gyüjteményei mellé bátran állithatjuk.“ A kelyhek külön monographiát érdemelnek. Ilyent bevárva, itt adok egy, a templom hajdani készletéről szóló régi okmányt:

Inventarium der Pressburger Domkirche v. J. 1425; mitgetheilt von Dr. Gustav Heider in den Mitth. d. k. k. C. Comm. Jahrg. 1857. S. 151 u. ff.

p. 152. Das Verzeichniss der kirchlichen Geräthe und liturgischen Gewänder umfasst den Raum von drei Seiten. Dieses führen wir im Nachfolgenden unseren Lesern vor:

pag. 1.

Item quatuordecim Calices cum patenis deauratis.
I. decem Corporalia cum custodÿs et peris.
I. unam peram cum leonibus deauratis pulchram.
I. quatuor Ampulne (sic) argentee.
I. unum Turribulum argenteum deauratum cum quatuor Catenis argenteis.
I. unam Crucem argenteam deauratam magnam.
I. iterum unam Crucem magnam deauratam cum duabus ymaginibus et pede argenteo deauratis.
I. una magna Monstrancia argentea deaurata plena cum Reliquÿs.
I. una magna Monstrancia Cuprea deaurata cum Sex ymaginibus argenteis pro Corpore Xpi et reliquÿs.
I. quatuor Monstrancias argenteas deauratas cum Reliquÿs.
I. una ymago argentea deaurata sancti Vrbani cum Reliquÿs.
I. una Crux argentea deaurata cum ligno sancte Crucis et pede argenteo deaurato.
I. due ladule parvule cum Reliquÿs.
I. ymago lapidea beate Marie virginis.
I. una tabula magna cum Reliquÿs.
I. una magna pelvis pro cena dominj.
I. una parva Crux cum ligno dominj a superiorj deaurata cum pede argentea.
I. quatuor Cussini serico subducti.
I. unum pulvinar magnum cum panno serico et deaurato (sic).
I. quinque Altaria portabilia consecrata et unus lapis non consecratus.
I. unum Mensale cum serico contextum pro Cena dominj.
I. septem pannj de serico subtili in modum manutergiorum quorum sex sunt deaurati.

pag. 2.

Item Decem ornatus festivales infrascriptj.
I. primo unum ornatum de panno rubro aureo cum Cruce magna cum ymaginibus de perulis (gyöngy?) et humerale similiter de perulis et eorum attinencia.
I. unum ornatum pluvei (sic) coloris aureo (sic) cum cruce aurea et Clipeo de perulis et humerale similiter de perulis et eorum attinencia.
I. duo ornati (sic) cum eorum attinencijs flavei (sic) coloris qui habent Duas Cruces de perulis et humeralia de perulis.
I. unum novum integrum ornatum Rubei coloris e samito (bársony, Sammt) cum cruce aurea.
I. unum ornatum integrum brunati coloris cum cruce aurea.

www.terc.hu

I. unum ornatum integrum flavej coloris sericum attlas vocatum cum magna cruce sericea deaurata cum ymaginibus apostolorum.
I. unum ornatum integrum Rubei coloris de panno serico cum pretextu de perulis.
I. unum ornatum novum flavej coloris aureum cum magna cruce aurea et ymagine crucifixi.

Nota.

I. Decem ornatus feriales integros cum suis attinencijs ex quibus duo vel tres dati sunt pro sepultura Sacerdotum.
I. unum integrum ornatum viridi coloris cum cruce deaurata.
I. unum ornatum viridi coloris examito (sic) cum suis attinencijs.
I. unum integrum ornatum de serico viridi coloris cum pretextu aureo.
I. unum ornatum integrum de integro panno aureo.
I. unum ornatum integrum de panno serico deaurato.
I. unum ornatum integrum de serico viridi coloris cum cruce aurea.
I. unum ornatum integrum de serico Rubeo antiquo cum cruce flavei coloris.
I. unum ornatum integrum de serico Rubeo diversi coloris et cruce parva aurea.
I. unum ornatum integrum de serico clauci (glauci) coloris cum cruce sericea aurea.
I. unum ornatum integrum de panno sericeo aureo.
I. due Casule quadragesimales quarum una est alba et una Rubea.
I. undecim Cappe in toto.
I. Tredecim Dalmatice subsequentes.

pag. 3.

Item due Dalmatice flavei coloris sericeas deauratas (sic) cum Clipeis et luminibus argenteis deauratis pro festivitatibus.

I. una flavea dalmatica de examito.
I. due dalmatice viridi coloris de examito.
I. due dalmatice de serico viridi coloris.
I. due dalmatice de serico Rubei coloris.
I. quatuor dalmatice de pannis Aureis.
I. una campanula sacristie.
I. due palme pro die palmarum.
I. velum quadragesimale cum suis funibus.
I. unus longus pannus sericeus diversi coloris pro choro ecclesie.
I. una ymago Crucifixi que portatur in die parasceve.
I. in Anno domini 1426 die dominico proximo post festum circumcisionis dominj Nobilis vir Maternus de Ronsow in Bohemia pro anima uxoris sue domine Magdalene filie domine Borssonis de dicta Bohemia ad honorem dej et gloriose virginis Marie dedit ecclesie sancti Martini in Posonio unam Casulam et duas dyalmaticas (sic) purpureas deauratas Rubri coloris cum alba humerali Stola et omni apparatu. Et optavit ac voluit ut in omnibus festivitatibus beate virg. gloriose eisdem divina peragantur.
I. Dominus Georgius de Rozgon Comes posoniensis presentavit unum ornatum nigrum de Sameto cum duobus Crucibus de perlis et unum Calicem cum patena deaurata ob memoriam quondam Nobilis viri Michaelis Jakchy in ecclesia S. Martini tumulati, qui quidem calix cum patena connumeratus est superius inter alias calices.
I. unam Crucem deauratam cum pede, quam donavit ecclesie beatj Martini quidam dicalciator vulgariter abzieher, quam Crucem habuit dominus Martinus plebanus pro 9 libris magnis et denariis quas idem dedit aurifabro pro labore et deauracione ac complemento argenti.

www.tibc.hu

A káptalan levéltára.

A káptalan igen nevezetes könyv- és levéltárát a templom északi toronyszárnyának felső emeletén őrzi. Van annak egy, XIV. századból származó könyvjegyzéke, melyet Ipolyi az „Uj Magyar Muzeum“ 1856. évf. 161. s k. l. közli. „Ezen könyvtár XIV. századi állapotát“, mondja I., „állitja előnkbe egy könyvjegyzék, mely Pozsony városának hazánk történetbuvárai által már Gyurikovics (Hormayr. Archiv.), Jászay (Magyar N. Napjai a mohácsi vész után) és mások közleményeiből dicséretesen ismeretes dús levéltárában foglaltatik.“

171. l.: „Ha már azonban a jegyzék sem a könyvek mennyiségére, sem azok minőségére nézve ki nem elégitene, a mint csakugyan a várakozáson alul áll, tekintve a pozsonyi káptalan könyv- és levéltára ismeretes számos kincseit, melyeknek nyomát itt hiába keressük, ugy, vegyük észre, hogy itt csupán rövid, majdnem csak egy százados, még pedig csupán a XIV. századra terjeszkedő időszakbóli állapota nyilatkozik előttünk“.

186. l.: „Látjuk, mily gonddal jegyzi össze elrejtésül Jakab őrkanonok a káptalani könyvtárt a háborus husszita berohanások alkalmával: nehogy ismét talán hasonló sors érje, mint 1271-ben Ottokar seregei által elpusztitása alkalmával. A könyvjegyzék egyik másolata, biztosság végett, a város levéltárába tétetik le, hol ismét a béke helyreállta után is gondosan átiratik a város jegyzőkönyveibe. — Ezen véletlen alkalommal mellékesen értesülünk Pozsonynak azon nevezetes időszakában, midőn városunkban, mint a magyar király ideiglenes lakhelyén, Zsigmond császár és király alatt egymás után néhány év alatt a római birodalom és Csehország rendei tarták ismételve gyüléseiket — városbirája és polgármestere Eilausenrock János és Laschport Jodok voltak, kik a város ezen jegyzőkönyvének 1432-ben kezdeményezői voltak“.

Az emlitett könyvjegyzék pedig kelt 1425-ik február hó 24-én.

A CLARISSÁK TEMPLOMA.

Rakovszky István, a pozsonyi városi levéltárban tett tanulmányai nyomán a „Pressb. Zeitung“ 1877-ik évfolyamában „Alterthümliche Ueberlieferungen von Pressburg“ czím alatt e templom történetének vázlatát ekként közlötte.

Az egyetlen apáczazárda, mely Pozsonyban a középkorban létezett már 1232-ben, cistercita apáczáké volt, kik ezt 1297-ig lakták. III. András király 1299-ben ide clarissákat vezetett be, és a zárdának adományozta Alsó- és Felső-Jánokot, Boldogfalvát, Diószeget, Nagy-Magyart, Tarnokot és Ujhely-Jókát. Neme a dáma-zárdáknak volt, és apáczái az ország első családaiból véttettek fel, de leggazdagabb pozsonyi polgári családokból is; mert egyik főnöknője „die Hewglin“ azzá 1414-ben lett választva.

1515-ben nagy tüzvészben a zárda leégvén, Ulászló király ujraépitésére 1000 frtot utalványozott a harminczad jövedelméből, azonban a polgároknak is kellett e czélra 150 forinttal hozzájárulni. 1526-ig az apáczákat birtokukban senki sem háboritotta; de ekkor a budai clarissák, a török előtt menekülvén, a pozsonyi zárdába jöttek, honnan a török közeledése miatt, Nagy-Szombatba vonultak.

I. Ferdinand, miután Pozsonyban két

ispotály lebontatott, megengedte, hogy lakói az elhagyott zárdába szállittattassanak; de II. Miksa parancsa az apáczákat ismét visszahelyezte. 1619-ben, a török által elűzve a margitszigeti domonkos apáczák, kik előbb Nagy-Váradon, utóbb N.-Szombatban letelepedtek, jöttek ide, s magukkal hozták b. Margit, IV. Béla király leányának ereklyéit is. Egynémelye a clarissák rendébe lépett, mások megmaradtak, mig az utolsóval 1637-ben e rend egészen kihalt.

Ugyanezen évben Pázmán Péter az uj zárdának épitkezését megkezdte, de ezt csak utódja Losy Imre fejezte be, különben Széchenyi primás is a rendet nagyban pártfogolta.

II. József császár a rendet 1782-ben feloszlatta, az apáczák részint az Orsolyák, részint az Erzsébetiekhez, részint magánházakba vonultak. Römer euphemisticus kifejezése szerint: „mások a kolostoron kivül a magányt keresték". (Pozs. és körny. 283. l.)

1786-ban a kir. akademiát a zárdába szállásolták.

A torony még 1700-ban kősisakkal birt, melyet, mint földmozgás által károsultat, a mostanival fel kellett cserélni, mint ezt ebbeli fölirata tanusitja:

Venerabilis Abbatissa Eva Barbara Balassa restauravit a. MDCCII.

Römer (Pozs. és körny. 319. s k. l.) még több, a rend történetére vonatkozó adatot, kivált Fehérből idéz, melynek fontosabbjai, az épületekre vonatkozók, ezek:

C. D. IV. I. 138. A. Chr. 1258. Andreas, Comes Posoniensis, monialibus S. Clarae molendinum cum duobus lapidibus in villa Clischna misericordialiter confert; item 60 jugera, a Comite Osl in villa de Eurs emta.

C. D. VI. I. 70. A. Chr. 1290. Capitulum Posoniense Comitem Buken, Sororibus Ord. Cisterc. de Posonio terram dudum donatam restituisse testatur.

C. D. VI. II. 68. A. Chr. 1297. Andreas Monialibus S. Clarae quasdam Possessiones, a Monialibus Ord. Cisterciensis relictas possidendas confert. Quod cum quaedam Dominae sorores religiosae de ordine cistercien. in claustro ante civitatem Posonien. degentes, viam universae carnis, vocante Domino, sint ingressae, et a multis temporibus retroactis, ad dictum claustrum religiosae Dominae eiusdem ordinis redire neglexerint .... easdem possessiones ... religiosis Dominabus, Monialibus Ord. S. Clarae Virginis ... duximus conferendas.

C. D. VIII. II. 573. A. Chr. 1324. Bolesław Archiep. Strigon. privilegium Bonifacii PP. VIII. pro Monialibus Clarissis ratione suae immunitatis a decimis republicat. Poson. Dom. Judica.

C. D. X. VI. 358. Sigismundus privilegia Sororum S. Clarae confirmat A. 1421.

C. D. X. VIII. 648. Mandatum Sigismundi, ut civitas Poson. pro revehendis Posonium Tyrnavia monialibus, metu Hussitarum profugis, currus suppeditet. A. 1435.

A nép a clarissákat magyar apáczáknak nevezte.

A régi zárdaépületekből még csak a templom áll fenn, melynek felsőbb rétege a csúcsíves styl utolsó korát mutatja, tehát legnagyobb részt II. Ulászló ujraépitésének műve; ámbár tagadhatlan, hogy az egésznek elrendezése, valamint falteste, egy régibb egyház maradékainak tekintendők.

Templomnak nevezzük, nem pedig egyszerü kápolnának; mert van, még pedig igen nevezetes tornya, és mert szentélye, bár ez szélességére nézve, az osztatlan hajó folytatásának tekinthető, attól mégis erős diadalívvel van elkülönitve.

A templomnak hossza űrben nem egyenlő; északi fala hosszabb a délinél; miért is Könyöki rajzában a templom közép hosszát

tengelyén $11{,}50 + 23 = 34{,}50$ meterre vette, a szélességet ürben pedig 7 meterre mérte. Ha már most az utóbbi mérvet vesszük egységnek $= \mathfrak{U}' = 7$ m., ezt ötször véve $= 35$ m., ez lesz a templom hossza [1]), mely e szerint fel van osztva:

a szentélyzárásnak fentője mér . .	$\frac{1}{2}\mathfrak{U}'$	$= 3{,}50$
az első szentélyosztályig (ellentámasz)	$4\,\mathfrak{K}$	$= 1{,}52$
a szentélynek első osztálya (travée) .	$8\,\mathfrak{K}$	$= 3{,}04$
a szentélynek második oszt. (travée) .	$8\,\mathfrak{K}$	$= 3{,}04$
a diadalív vastagsága	$\frac{1}{2}\mathfrak{a}$	$= 0{,}83$
a hosszhajó 1-ső osztálya	$4\,\mathfrak{G}$	$= 2{,}80$
„ 2-ik „	$2\,\mathfrak{k}'_1$	$= 5{,}01$
„ 3-ik „	$2\,\mathfrak{k}'_1$	$= 5{,}01$
„ 4-ik „	$2\,\mathfrak{k}'_1$	$= 5{,}01$
„ 5-ik „	$\mathfrak{K}'_{II}$	$= 5{,}32$
a templom összes hossza ürben . .		$35{,}08$
tehát csak 0,08 centimeter több 5 egységnél		$= 35{,}00$

Egyébiránt meg kell jegyezni, hogy itt egészen szokatlan mérvek fordulnak elő; ezek $8\,\mathfrak{K}$, $2\,\mathfrak{k}'_1$ és $\mathfrak{K}'_{II}$. Ehez hozzájárul még a toronynak a szokottól egészen eltérő alakja és állása.

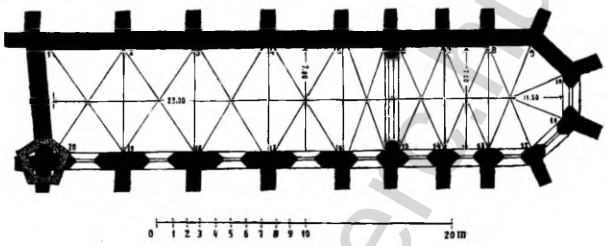

156. ábra. A clarissák temploma.

A templom a 3-ik magassági sorba tartozik (l. a 22. l.), azaz $\mathfrak{D}'' = 12$. 12 metert mér a hosszhajó padolatától boltozatig. Szentélye csak egy lépcsőfokkal van emelve, s innen $\frac{1}{2}\mathfrak{U}' = 3{,}50$ magasságában van mellpárkány, mely felett a faltövek $4\,\mathfrak{E} = 4{,}20$ egyenes magasságban (a kapitael helyetteseit, a gyámköveket is, beleértve) emelkednek. A hosszhajóban nincsenek faltövek, hanem a gerinczek gyámkövekből származnak, mely gyámkövek a szentélyeivel ugyanazon magasságban vannak elhelyezve.

A zárfalak erősek, Könyöki rajzán $\frac{1}{2}\mathfrak{A} = 1{,}18$ meterre mérem, mi a diadalív $\frac{1}{2}\mathfrak{a}$ vastagságához ugy áll, mint $\sqrt{2}$: 1-hez.

A támak hossza $2\,\mathfrak{D} = 2{,}57$ szélessége $\mathfrak{d} = 0{,}91$; ez utóbbi tehát ugy áll a hosszhoz, mint $1 : 2\sqrt{2}$-hez; mert $0{,}91 \times 2{,}828 = 2{,}57\ldots$ Nevezetes a szentély egyik támának domborműve.

A kereszt nimbus által jellemzett Krisztus sziklán ülve, lábait szivárványra támasztja, emelt jobbjával határozatlan tárgyat egy lebegő angyaltól veszi át, balja fölött a légben borjufej jelenik meg; a borjufej alatt Krisztusnál sokkal kisebb köpenyes alak összekulcsolt kézzel imádkozik.

Templomunk északi oldalán nincsen ablak, a szentélyzárás és a déli oldal ablakainak béllete igen hasonló a dom-szentélyablak bélleteihez, ugy tetszik, hogy midőn a mintát itt vették, az ablakok az 1515-ik restauratióhoz tartoznak.

Ide tartoznak alkalmasint a gyámkövek is; valamennyie vagy alakos, vagy lombdíszszel körülvett. A szentély két gyámkövén látjuk a négy evangelista jelvényét, más gyámköven egyes fejet vagy álarczot, az utóbbiak egyikének szájából, mint a sopronyi káptalanházban, két leveles ág szökik ki. Egészben véve e gyámkövek már a csúcsíves styl utolsó korából valók.

A diadalív tagozása (157. ábra) még a régibb templomból megmaradt, oda mutat tagjainak zömök és szigorubb alakja. Ellenben a styl végső idejéből valók a hosszszentély két osztályának azon gerinczei (158. ábra), melyek hármas számmal emelkednek a gyámkövek fölött. Ezeknek középső tagját

[1]) A templom nyugati falának nem épszögi vonalát, alkalmasint egy, az épitkezés korában itt már létező, tehát régibb épületfal okozta.

a nevezetesen kiszökő két pálczát, fölöslegesnek mondhatni; mert a három körtve tökéletesen megfelel a hevedernek, és a két átlógerincznek, a félkörtve pedig a falgerincznek. Hasonlók ezek a pozsonyi sz. János-kápolna faltöveihez, csak hogy az utóbbiak tömöttségük által czélszerűkké válnak, mig templomunkéi nevezetes bemélyedésükkel már eltérnek a szigorubb alakzástól. Az összehasonlitás világosan mutatja az utat, melyet a styl elkorcsosodásában követett, még a jobb régibb példák utánzásában is.

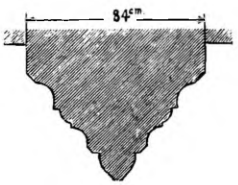

157. ábra.

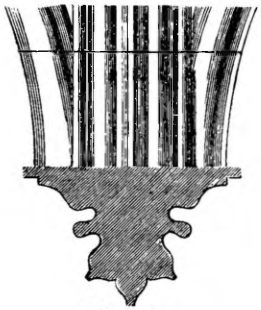
158. ábra.

A hosszhajó keleti gerinczei igen soványak és tulmenők az egyszerüségen, mig a két utolsó osztálynak gerinczei szigorubb alakzatot mutatnak; mintha vagy a régibb

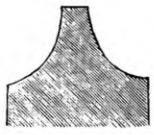
159. ábra.

160. ábra.

épületből a tüzvész után felmaradtak, vagy régibb gerinczek mintájára készültek volna. Az itt uralkodó körtvealak minden esetre megelőzi a XVI-ik századbeli elkorcsosodást.

156. ábránk mutatja az egyetlen toronynak felállitását a hosszhajó délnyugati sarkán ugy, hogy itt négy támaszpontot nyert, kettőt a templom déli és nyugati falán, kettőt az e két falból kiszökő támon; azonban e négy támaszpont még nem volt elegendő, miért is e két tám és a templom két fala közé hatalmas gyámkövet helyeztek a torony alá. Ez, a két tám és a templom déli fala hordja a toronynak négy ötödrészét, s igy csak magában a templomban levő kevesebb, mint ötödrésze marad alá támasztás nélkül. Hozzájárul, hogy a torony ötszögének középpontja a déli tám tengelyének azon pontjára esik, hol ez a templom falához csatlakozik, s igy a torony hasonlithatlanul nagyobb sulya a templomon kivül levő alsó részeket nyomja, mit a bécsi autographiákon jobban láthatni, mint alaptervünkön; mert ezeken $2\frac{1}{2}$ hüvelyk felel meg egy bécsi ölnek, s igy a rajz a valóságos mérvnek csaknem $\frac{1}{36}$-da. A torony ötszöge, — ötszög-torony alig fordul elő másutt, — oly körbe van beirva, melynek fentője nem többet mér $2\mathfrak{F} = 5{,}42$ bécsi lábnál ($2\mathfrak{F}$ a sorozatban $\frac{1}{4}\mathfrak{U}'$ helyett áll); miért is természetes, hogy a szük toronyban a felszállás elég kényelmetlen; de ily szükülést kivánt a toronynak, mintegy légbe állitása. Falainak legnagyobb vastagságát az autographiák csak 2 bécsi lábra adják, mi a sorozatnak $\frac{1}{2}\mathfrak{D} = 2{,}03$ megfelel, holott a toronyfalak vastagsága rendesen, mint a pozsonyi domé is, kétszer akkora, t. i. egész $\mathfrak{D}$ szokott lenni. Ezekből kitetszik, mily elmésen, takarosan és mégis biztosan van e torony tervezve. Alkalmasint a pozsonyi ferenczieknek ugyanis ritka alaku hatszögü tornya felserkenté a miénk tervezőjét, mintegy versenyre, melyben az őt megelőző mesterei még tul akart tenni, s igy nem valószinütlen, hogy a clarissák tornya a ferenczieké, azaz 1461 után emeltetett.

Itt következik a toronynak felrajza; clichéjét a bécsi középponti bizottságnak köszönjük, mely rajzát kisebbitve átvette az autographiák több, mint négyszer akkora rajzából. Látjuk, mint emelkedik a támak toronyfiai mögött a hatalmas gyámkő, melyen tornyunk felszáll.

Mielőtt a magasságok analysisához fogunk, kettő megjegyzendő: 1-ször az autographiákban — midőn ide állvány nélkül nem férhettek — a harmadik emelet felső részét csak szemmel mérték, azonban nézetem szerint elég helyesen 3′ 6″-re rajzolták: ezzel tehát az egész magasságot kell pótolni; 2-szor az autographiákban az egyes tételek összeadása $4\frac{1}{2}$″-el nagyobb összeget ad, mint az összes mérvben, t. i. 7 öl, 1 láb. 7 hüvely van feljegyezve.

Azonban a gyámkőnek rajza, a léptéken mérve, kisebb a melléje tett 5′ 6″ számmértéknél. Ezeket tekintetbe véve, a magasságok analysisét ekképen felállittatni felülről kezdve:

A felső emelet fel nem jegyzett magassága:

számokkal feljegyzett magasságok:

3′ 6,0″ = 3,50′		
3′ 0,0″ = 3,00′		
9′ 9 0″ = 9,75′	Felső emelet	$\mathfrak{U}' = 22,15'$
5′ 8,0″ = 5,66′		
6′ 4,5″ = 6,38′	Középső emelet parkányzata kezdetéig	$\mathfrak{B} = 6,11'$
13′ 9,0″ = 13,75′	— Alsó emelet	$\mathfrak{A}'_1 = 13,76'$
5′ 0.5″ = 5,04′	— Gyámkő	$\mathfrak{C} = 4,98'$
Összesen 47′ 1.0″ = 47,08′		Összesen 47,00′

Feltehetjük, hogy ezen 47 lábnyi magasság egy tagban volt tervezve, azaz a négyeg átmérőjének három kettedére; mert a templom 22,15′-nyi egysége 1,414 sorozva, ad 31,32..′ és ennek három kettede = 46,98 bécsi lábat.

Ha már most az alakzást tekintjük, szembetünő, hogy tornyunk idomai még régibbek és szigorubbak, mintsem azok, melyeket a templom a XV-ik században történt ujraépitése teremtett. A gyámkő nagy fontossága jelentésére sok, igen tömör, többnyire henger- és szalagtagból van alkotva, gyengitő horonyok, melyekre ide s tova összekötés végett szükség volt, csak gyéren, s ekkor is csekély mélyedéssel vannak alkalmazva.

Az alsó emelet díszesitését a két sarktámnak köszöni, melynek szigorubb német stylben tartott nagy toronyfia felszáll a második emeletig: az utóbbinak párkánya alatt van csinos lóher-fries. Ezen emeletnek csak egyik oldalát igen egyszerü csúcsíves ablak töri keresztül.

A középső emelet, szomszédaihoz mérve, alacsony ugyan, hanem kifogás nélkül a legdíszesebb, mert itt vannak gyámköveken elosztva azon szoborkák, melyek a keleti bölcsek tisztelgését, magok nemében remek művekben, ábrázolják. E szobrok hazánk legkitünőbbjei közé tartoznak, és bizonyosan méltók, hogy mielőtt még tovább károsodnak, legalább gypszöntvényük igen jó példa-

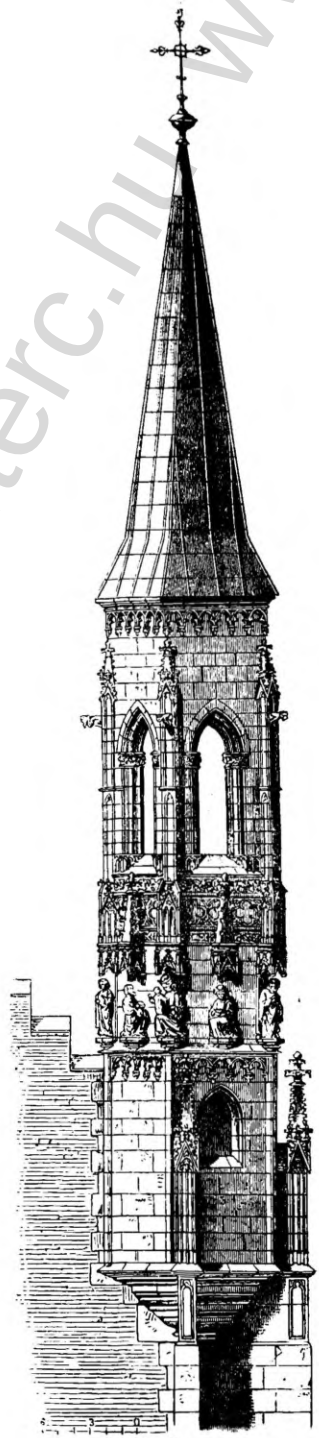

161. ábra.

ként a n. muzeumba jussanak, mert még a XIV. század jó korának bélyegét viselik magukon. A szobrok fölött vannak csinos dísztetők (Baldachin), még pedig kettősek: az egyik az ötszög oldalai közepén levő sor szigoru stylü sisakkal végződik, mig a másiknak vizirányos lapján a felső osztály saroktámai emelkednek.

Mi most következik, elüt a közönséges elrendezéstől: mivel itt négy lobbos fries fölött, négyszirmu nagyobb rózsa, e fölött ismét lombozatos párkányzat és ennek sarkaiban alacsony lóherosztályu kartám (Brustwehr) van alkalmazva. Nehéz volna itt meghatározni, e négy tagnak melyike számitandó a közép, melyike a felső osztályhoz; hacsak e tekintetben a magasságok fentebb adott analysise nem adna utmutatást, mely szerint mindez a felső osztály ablak alatti díszének, friesének kell tekinteni.

A felső osztálynak minden oldalát igen csinos karcsu ablak töri keresztül, melynek bélletét valóságos, lábbal és kapitaellel ellátott oszlopkák képezik; a kapitael dísze csúcsíves stylü keresztes levelekből áll: az ablak íve pedig rendszeresen egyenoldalu háromszög fölött van szerkesztve. Az ötszög minden sarkára a toronyfal megerősitése végett, díszes tám van alkalmazva, alól a középosztály dísztető sisakjának megfelelőleg, ormozattal ellátva. E támak sisakja alatt, a testből mindenféle állatok szöknek ki, melyek azonban itt inkább ékesitésként, sem mint vizokádó rendeltetéssel fordulnak elő. A koronapárkányzat alatt, mely szemmérték után talán alacsonyabbra van véve, mint minő a valódi, csinos liliomokba végződő lóherfries szökik ki a falból.

A torony uj födele förtelmes foghagyma idomu. Fametszetünk ezt stylszerüleg restaurálva mutatja, az autographiák szerint; azonban megjegyzendő, hogy ezen restauratio, ámbár stylszerü, mégis szegényesnek tetszik a torony igen díszes alsó részének tekintetében. E szerint ide csak áttörött díszes sisak tehető.

Összevetve a clarissák templomára és zárdájára vonatkozó történeti adatokat azon következésekkel, melyeket a templom styljének tanulmánya nyujt: mindkettő oda mutat, hogy, bár a XIII-ik században a clarissák és cisterciták rende már létezett Pozsonyban, a mai templom még sem épült fel e században. A templom elrendezése a XIV-ik századra mutat, tornya pedig még biztosabban e századnak második felére, azonban nincsen az idézetek közt okmány, mely e században történt épitésre vonatkoznék, hacsak ilyennek nem tekintjük Boleslaus esztergomi érsek 1324-ben kiadott levelét, melyben az apáczák szabadalmát a tized fizetéséből megerősiti. Gyanithatni, hogy az apáczák ezen megerősités szükségét épen épitkezésök költségei ötletével indokolták; de ez hypothesis, mig a templom elrendezése biztosabban a XIV-ik század derekára utal.

1515-ben a zárda a templommal (?) együtt leégett, és azon jelentékeny összeg, melylyel II. Ulászló és Pozsony városa az ujraépitéshez járult, bizonyitják, hogy itt nagyobb munkát kell értenünk, és mégis olvassuk, hogy Pázmán „az uj zárdának“ épitését 1637-ben megkezdte; de nem olvassuk, hogy a zárda kevéssel ezelőtt nevezetesebben károsult volna. Miből következtethetjük, hogy az 1515-iki költségek inkább a templomnak, leginkább megkárosult felső részeinek ujitására fordittattak, u. m. a boltozatra, gerinczeire és azok gyámköveire és az ablakokra, melyek bélletei a dom szentély-ablakok bélleteire emlékeztetnek. Valószinüleg a hajó két utolsó (nyugati) osztálya is kevésbé károsult. Gerinczei (l. 160. ábránkat) sokkal szigorubb stylüek, mint akár a hajó többi, akár a szentély-osztályéi, sőt az emlitett két osztály

gyámkövei is egyszerűbbek a tovább kelet felé alkalmazottaknál. A diadalív béllete is megmaradt. A koronapárkányzat horonya helyett későbbi karnies jelenik meg.

SZ. KATALIN KÁPOLNÁJA.

Oly épületkével van dolgunk, melynek épitése a XIV-ik század első tizedében, valamint okmányok, ugy stylje által is biztositva van: csak hogy eredeti állapotában nem jutott ránk, s erről ma csak némely tagjai tesznek tanuságot.

A két, eredetére vonatkozó okmány Fehérnél a kiadó kiigazitásával a következő: (C. D. VIII. I. p. 623) A. Ch. 1311. Fundationalis Francisci Monachi de Columba, super Capella S. Catharinae Posonii in platea S. Michaelis in Domo Conventus S. Crucis in Austria, a se erecta.

Quia facta Sapientum semper debent matura consilia praevenire, ego Frater Franciscus, Monachus de Columba, Commensalis Capellanus Reverendi Patris ac Domini Fratris Gentilis, Cardinalis, Apostolicae Sedis Legati, profiteor tenore praesentium universis, quod divina inspiratione et devotione ammonitus et preventus, de licentia et Consensu Domini Cardinalis antedicti, atque Abbatis mei Monasterii, nec non Venerandi Patris Domini Thomae Archiepiscopi Strigoniensis et Praepositi Posoniensis ac Plebani eiusdem, de consensu et bona voluntate Venerabilis Domini Abbatis et Conventus Sanctae Crucis in Austria, Ordinis Cisterciensium, Pataviensis Dioecesis, in Curia, quam habet dictus Abbas et Conventus in Posonio, unam erexi Capellam propriis sumptibus et consecrari feci, in honore Beatae Virginis Katharinae, ob memoriam mei et omnium mihi commendatorum sive progenitorum, defunctorum pariter et vivorum, quam etiam Capellam intendo dotare rebus mobilibus et immobilibus jam habitis sive imposterum habituris, sicque eandem Capellam dono et assigno ex hinc libere Deo et Monasterio S. Crucis, nullum jus mihi vendicando in antea vel praemissum, sed totum offero simpliciter antedicti Abbatis voluntati et graciae, meque ipsum cum meis antecessoribus ipsorum fraternitati totaliter recommendo. Igitur ut saepe nominatus Conventus nullam sustineat in posterum tentationem seu gravamen per me, vel per alium quempiam, dono eis praesentem literam Sigillo Domini Nycolai Abbatis Scotorum in Vienna, atque Domini Praepositi Posoniensis firmiter roboratam. Datum in Posonio Anno Domini MCCCXI° in die Beati Jacobi Apostoli.

És:

(C. D. VIII. I. p. 624.) A. Chr. 1311. Fundationales Conventus Monasterii S. Crucis in Austria super Capella S. Catharinae Posonii in platea S. Michaelis in Domo conventuali erecta.

Quia facta Sapientum semper debent matura consilia praevenire: Nos frater Joannes, dictus Abbas totusque Conventus Monasterii S. Crucis Cisterciensis Ordinis Pataviensis Dioecesis consta(ta)re volumus praesentibus quibus expedit universis, quod Frater Franciscus nostri Ordinis Monachus de Columba Capellanus Commensalis Reverendi Domini Gentilis, Cardinalis Apostolicae Sedis Legati, Capellam erexit atque consecrari fecit cum suis expensis, nostro tamen adminiculo aliquali in area curiae nostrae in Posonio, quam Capellam intendit dotare rebus quas habet vel imposterum habebit sua vo-

luntate, ipsamque nobis sine omni exceptione ac nostro Monasterio libere assignavit, Nos itaque pro tanto beneficio ipsum semper et suos vivos sive mortuos prosequemur omni gracia et favore, ipsamque Capellam inofficiabimus sicut convenit fieri in Vienna et in aliis Curiis nostri Ordinis, atque Domubus. Ad nulla tamen specialia nos volumus obligare. Ipsius autem Fratris Francisci devocionis (az eredetiben Fehérnél „admonitionis") nunquam erimus immemores, atque aliorum fundatorum Capellae supradictae, nec non Domini Cardinalis praenominati atque Reverendi Patris Domini Thomae Archiepiscopi Strigoniensis, ipsorumque progenitorum, sed et Beatissimae Virginis Catharinae in cuius honore ipsa fundata et consecrata est Capella superius memorata, pro quorum omnium salute, reverentia et honore tam in Capella, quam in Monasterio nostro jugis celebrabitur memoria in aeternum. Ipse autem Frater saepe nominatus nos non poterit ad aliqua ex jure vel debitis cogere vel arctare. Super quibus eodem Fratri saepe nominato damus hanc nostram literam nostri sigilli caractere consignatam. Datum in Posonio a. d. MCCCXI in die Beati Jacobi Apostoli.

Ezekhez járul a kápolnának rövid története, melyet Steiger Jakab capucinus barát egy, a zárdában levő, 1773-ban szerkesztett iratból kivont, és a „Das Recht" czimü lapban (1874. évf. 194. és 195. sz.) közzétett. E szerint II. Béla király már 1131-ben a sz. kereszti cistercita zárdának curiát ajándékozott, melynek telkén később sz. Katalin kápolnája felépült; ezt 1311-ben saját költségén épittette Columba, a cistercita rendnek sz. kereszti tagja és Gentilis cardinalis fivére. 1509-ig az anyazárda gondoskodott a kápolnáról és az abban tartott isteni tiszteletről; mikor Mihály apát az imolát és az ahoz tartozó Prácsa (Weinern) helységet Pozsony városának 24, évenkénti forintért bérbeadta; 1523-ban Vilmos apát az egészet a városnak 1500 forintért végképen eladta, azonban oly feltétellel, hogy a kápolnában az isteni tisztelet folyvást tartassék. 1626-ban Pázmán, miután a kápolna károsult állapotát megvizsgálta, a pozsonyi tanácsot figyelmeztette a vételi szerződésben elvállalt kötelességére.

I. Lipót császár a capucinus rendet kedvelvén, annak sz. Katalin kápolnáját 1674-ben átadatta. Szomszédságában két házat zárdának rendeztetett el; azonban ez a barátok mindnyáját magába nem fogadhatván, a városon kivül fekvő capucinus zárdát a mult század elején alapitották. A rendnek megmaradt a kápolna ellátása, melyben a mise mindennap reggel 10 órakor olvastatik. A kápolna minden, kivéve utczai oldalán, magány házaktól van körülvéve. Szabad homlokzata egészen át van alakitva, de bensejének több részlete még az eredeti.

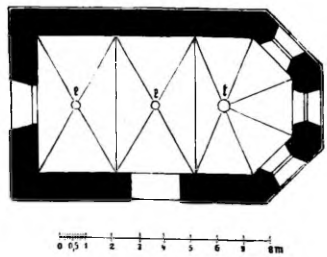

162. ábra. Sz. Katalin kápolna alaptervе.

Egysége 520 meter, és hossza az igen szokatlan 3 𝔎𝔯 = 9,69 meterre van véve, melyet igy részletezhetni:

a szentélyzárásnak fentője . . .	$\frac{1}{2}$ 𝔄 = 2,60
ellentámasztás	2 𝔏 = 1 10
első hajó-osztály	$\frac{1}{2}$ 𝔇" = 3,00
második hajó-osztály	$\frac{1}{2}$ 𝔇" = 3,00
a kápolna összes hossza . . .	9,70 m.

Magasságát Könyöki $\frac{3}{4}$ 𝔇" = 6,75 meterre mérte, tehát itt is van eltérés a szokástól, ámbár ezen eltérés is a sorozat keretében maradt. Oka ennek főképen az épület kicsinysége.

Eredeti a kápolnában boltozata, a még igen szigoru idomu gerinczezettel, és a ha-

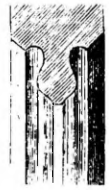

163. ábra.

164. ábra.

sonlólag ó-csúcsíves stylü három zárköve, melynek egyikében az itt másolt alakot lá-

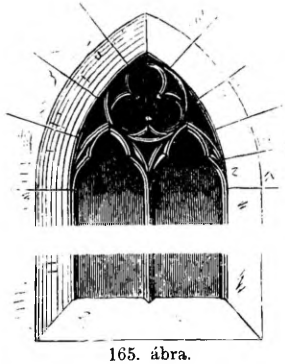

165. ábra.

tunk, t. i. közepén hatszirmu rózsát, melyet ötszirmu virág vesz körül, ennek levelei, hegyükön vissza vannak hajtva, mint ez a kora csúcsíves stylben igen gyakran látható.

Végre eredeti még az egyetlen, a szentélyzárás közepén megmaradt ablak is. Ez két osztályu, egyszerü béllettel és választékkal, az osztályok tompa lóherrel végződnek, mely fölött körbe zárt körlevelü lóherét látunk. Megjegyzendő, hogy Könyöki rajzaiban általán a csúcsív hegye nem egy, hanem két zárkőből áll. Ha ez valóban ugy van, ezt franczia szokás utánzásának kell vennünk, a német iskola itt csaknem kizárólag két zárkövet alkalmaz, mi mindenesetre jobb szerkezetnek felel meg.

166. ábra.

A boltgerinczek nem töveken, hanem gyámköveken emelkednek, de ezek még igen durvák, az épitkezési koron tul is ó-zamatuak; midőn alakuk egy felfelé mindinkább táguló egyszerü habvonal alakuak.

Van két bejárás, az utczáról és a magányház pitvarából, mindkettő uj.

A régi sekrestyét a háztulajdonosok átváltoztatták; a mostani, szentély melletti uj és igen kicsiny.

A POZSONYI VÁROSHÁZ.

Rakovszky a „Pressb. Zeitung"-ban közlött czikksorozatának azon részét, mely a pozsonyi városházra vonatkozik, külön nyomatban e czim alatt adta ki: „Das Pressburger Rathhaus und der Stadtrath" stb. Emlékünk időbeli főviszonyait R. iratából a következőkben kivonom.

1280-ig a város ügyeit a régi Pauerné özvegytől vett városházban intézték el, de ez esztendőben Jakab volt városbiró örököseitől házának felét 447 arany forintért vették, s ez most uj városháznak neveztetett el. Csak 1421-ben sikerült az emlitett háznak más felét is megszerezni: „directam medietatem nove domus magne, hic posony in foro existentis, a parte domus Megerl habitam, cum hostio ferreo cancello, vulgo Eysengetter appellato."

1434-ben a tanács a régiből ezen uj házba már átköltözött volt, ámbár az előbbit még tovább is, mintegy 1478-ig használta.

1442. Rozgony István, várkapitány a várost lövödözte, és ez alkalommal a város-

házát is megkárositotta, mint ez a számos ácsmunkákra forditott költségből kitünik.

1449. átépités történt, nevezetesen a felső rész falrovatkáit letörték; nehánya azonban maig megmaradt.

1451. cseréptéglával befedték; ugy szintén vasrácsot helyeztek az ablakok elébe: „Im Rothaws des Netz für dy Fenster, mit Eysen zäun" (einzäunen); üveg táblákkal is elláttak.

1457-ben a sikátort és a kaput ujra beboltozták: „Samstag In vigilia pasche, hab wir gehat Im Rothaws pey den Mawrern 4 aribater, di gehantreicht habn den mawrern den Swipogen, Stain, Zigl und was not ist gebesen." Ez időben a városházban volt a harminczadi hivatal is; és itt mértek sert is, melyet maga a város árult.

1496-ban nagy átépités történt: „Awsgaben auf das Rathaws dy trachstain und werichstuffel zu den Erkkern, und stain zu den venstern zu hawen, und das Dachwerch zu dekhen" „Montag nach quasi modo geniti, paul plwemel salbander an den Rathaws gemawert, und die Erker gesezt."

1498. „Caspar Schlosser hat gemacht ain eysnin tür Im Rathaws oben an das newe gypl des Zygl tach."

1510-ben a torony kis harangot kapott. Jelt adó harangja már 1442-ben volt a város ostromoltatása alkalmával készülve és felaggatva.

1533-ban a torony és ház homlokát falképekkel dísziteték. „Die wochen Luce, Chamerer geben aus Bevelg der Hern, Hansen Maler, den ratthurn, und Rathaws zu malen 15 Thl."

1511-ben és 1512-ben emelték a városház hátsó részét.

1581-ben épitették a kapitányi hivatalhoz vezető boltos járdát.

1599-ben kapta a tér felé néző homlokzat mai alakját: „Das dachwerkh über der Ratstuben und schranen auszupessern, auch das gemäuer herab alles zu überdünchen, Sechs stainen fenster einzusetzen."

1434-ben városházunkban pénzverdét rendeztek be: „Und das ist not gebesen (t. i. faszállitás) zu der Münczkamer als man da Im Rathaws wold machen." (Hihetőleg tehát csak faépület volt. Nem tudjuk, mikor szüntek meg a pozsonyiak pénzt verni.)

1472-ben említés tétetik a konyháról, mely igen szükséges volt a városházban sok lakadalom ellátására.

A kápolnát 1443-ban „heiltum" név alatt épitették. E kápolna a toronyban volt elhelyezve: „Item hab ich gebn ain, der den thurn Im Rothaws kärt hat, der In des heiltum leit. (Liegt mondja R., de a torony alig feküdhetett a kápolnában, világosan az ügy meg van forditva, t. i. hogy a kápolna feküdt a toronyban, mi annyiszor fordul elő a középkorban. Itt tehát értelmi hiba van az eredeti szövegben.)

Mátyás király halála után az osztrák hadjáratban használt hadi szereket Pozsonyba lehozták: „Des Kunigs Zeug püxen, pulwer und pheil, den man vormals herabbracht hat, als man Kornneuburg, und andere geschlösser hat abtreten, und denselben Zewg, Im Rothaws zu behalten geben" stb.

1492-ben emlittetik a városházban a hiteles mérleg. Itt volt egy száraz malom is, melyet használtak, mikor a várost ellenség ostromolta. Itt volt a posztónyirók műhelye, melyért a mesterek bért fizettek a városnak.

I. 1442-ben a háznak már toronyórája volt: „Item Mittichen vor thome Apostoli, hab wir gehabt 1 zymergesellen, der Im newen thurn das dach zugedackt hat, und dy fenster zu dem Horer" (R. a „Horert" a latin „horá-tól" származtatja). A torony lépcsőit csak 1445-ben épitették, azelőtt lábtón kellett felszállni. 1485-ben a torony-

ban már két harang volt. 1507-ben emlitettnek kiszökő fa sarktoronykák. 1533-ban a torony fa-kar támát vasassal helyettesitik: „zalt Hans Tiergarten Maler, das eisen gatter am rats thurn rott anzustreichen 1 Thl. 4 Sch.“ A torony felső emeletén volt a levéltár, melyben Bél Mátyás még az 1547-ik évszámot látta. 1550-ben a torony három sarkán egy-egy napóra volt. 1571-ben a torony fajárdáját a még meglevő kőjárdával helyettesitették: „Diessmal das Stainwerch zum ganck am Thurn, den Stainmetz ausgedingt per 95 Thl.“

1579. János festész az igazság istennőjének alakját ujitja: „Zalt Hansen Maler, das er am Rathaws, Imaginem Justitie renovirt 2 Sch.“

1676-ban a torony sarkán levő sz. Mária szobrát állitottak fel: „Dem Lorentz Püro Bildthawer, von den Stanern (Steinerne) Frawen Pildt am Rathaws Thurn zu machen, laut abraytung, so mit ihm durch Herrn Anthony Cagniana gedingen worden 20 fl.“ „Stefan Sárosy bemalte es für 6 Thl. 1734 erhielt desselbe sein heutiges Aussehen und die noch vorhandene schwulstige Inschrift.“

II. A tanácsterem. Régi időben nagynak vagy az urak szobájának (Stube) nevezték, legelőször emlitik 1439-ben, mely esztendőben festett kárpitokat vesznek számára: „Item und umb 15 elln leynbatt zu Sliemen (Vorhang) in dy gross stuben In das Rathaws per 9. d. Item und davon ze malen den Caspar Maler 75 d.“ 1445-ben uj üvegtáblát kellett az ablakokban bevágatni. A tanácsterem három részre volt elkülönitve: a tulajdonképi tanácskozási helyiségre, a város irodájára és az ugynevezett Schranne-re. „Item schuef der purgermaister den zymerlewten 1 pint wein, als die dem Statschreiber, In der Herrn stubn Im Rothaws, die kamer verschlagen, pei den Ofen“. (1547) „Item hob wir genommen von Ulrich Kromer, 1 ℔ minium, zu den grossen Gatter, vor die Herrn stuben, Im Rothaws auswendig, das man das Rot angefaribt hat, um 24 d.“ 1530-ban még állott a nagy glacirozott kályha e teremben, és 1545-ben csillár függött le mennyezetéről. 1577-ben a termet tágitották, és uj kályhát szereztek számára: „Geben zw erweyterung der Rathstuben“ „den 23. September, als die zymerlewte, den newen poden ausgezymert, hantraichern zalt — — Den 3 octobris in die Neu Ratstuben ain grien glasurten Ofen mit Pildern khauft 5 Thl. 5 Sch. — Mer bei dem Zigelstadl, schöne Zigeln, damit man die Ratstuben gepflastert, auszuspieszen 2 Thl. 6 d.“ „Meister Andree Lutringer, Steinmetz zu Teutschen Altenburg, zu stainin Thür, mit friesz und übersims zalt, so man zur Rathstube und Ratthurn gebraucht per 14 fl.“ — A főadat pedig ez: „Müt Maister Jacob Thaeb (kit mint a templom épitészét is emlegetnek) maurer, abgerayt und zalt, dasz er an der Rathstuben die schaidtmawer abgebrochen, dy Stubn erwaytert, und gegen der schran ein new mawer awfgeführt, in ansehung der vüllen arbait daraufgangen 35 Thl.“

A tanácsteremnek, még ma is meglevő, mesterséges mennyezete ez idő táján készült; mert ez iránt 1577-ik jan. 18-kán két asztalos legénnyel szerződtek az akkor nevezetes 90 tallérnyi összegért ugy, hogy a mesterembereknek ezen kivül minden, a munkához tartozó tárgyakat külön szállitottak: „Den 18 January hat eyn Ersamer Rath, den Lorentz Metzler, und Eliasen schlemmer, Tischlergeselln angedingt, und In der Ratstuben ain Boden, das gesimbs um und um ein Almer (almáriom) beim Tisch mit aller zugehörung, ein gewürffelte Türr, und ain verklaidung über den khasten, darin die Schublädl sein zu machen, dazue soll man inen geben auser den Werkzeig, alle Nottust, und 90 Taller.“ Következik az e

munkákhoz való áruk felszámitása; nevezetesen a válogatott deszkáké, terpentiné, firniszé stb. „In der Stubn das gerüst, so die Tischler zum Boden aufgeraicht (aufgerichtet haben), wieder abzuprechen 1 Sch.“

Volt itt ekkor egy felköltő óra is: „Ainen khlain Urmacher, Jakob Schiltekchen, zalt ain zaithweckendes urlein zu pessern“. A terem falai kárpittal voltak ruházva.

III. A választott polgárok terme, die Schranne, emlittetik 1449-ben, nevezik Gemainstubn-nak is. Abban mindenféle képek voltak felaggatva: „ain Mappa Mundi 1545 zalt hansen thiergarten maller, Arborem consangvineitatis auffs Rathaus zu malen 5 Sch. — Zalt Hansen thiergarten ain taffel zu mallen, darauf die Aw (?) gelegenhait, mer auff Begern der Herrn, der Füss gelegenhait zu entwerffen, gebn 2 Thl.“ — 1569 „Chamerer zalt Hansen Haberkorn Tischler, vor die Begrabnusz Kaiser Ferdinandi auf leinbat aufgezogen, und dieselb auf der Schran aufgemacht, 1 Thl. 20 D.“ „1556 zalt ain ungarische mappa auff die schrann per 2 Thl. 4 Sch.“ 1577. e terem boltját ujra befestették: „Den 14. Dezembris, zalt einen Mallergeselln, so den Boden awf der schran von newen gemalt, dazu man im von gemainer Stat alle Farben gebn, in Parem Gelt 8 Thl. 1 Sch. Dem gesindt trinkhgeldt 2 Sch.“ Ez volt az akkori szokás; még Dürer is külön számitja a használt festékek árát, és nemcsak a művész segédei, hanem még szolgálói is (maga Dürer neje is) kaptak borravalót vagy egyéb ajándékot, rendesen ruhaszövetet. Igaz, találjuk a festékekre nézve itt is: „zalt dem gedachten Maller, zu diesem gemäl aus Herrn Caspar Liechtenpergers Gewölb, Kreiden, Mönich, Zinober, Pleygelb, Bergplab (blau), Indrich, schmaltax (Schmalte?), genumen bracht 6 Thl. 7 Sch. 9 D. Mer den Caspar Hoffinger 1 ℔ Berggrien 2 Sch. 3 ℔ Pleyweis 4 Sch.“

Mikor és ki által készült a pompás ajtó-szekrény, mondja R., nem tudhatni pontosan, legrégibb emlitése történik 1649-ben, hol ujnak nevezik: „Item am 6. aprilis, den Tischler und Schlosser, als der Neue Kasten in der Schran beschlagen worden, den zu vertrinkchen geben 2 Sch. 15 D.“ 1674 liesz man die Malerei vertünchen. „Als die Schran aufgeweisznet worden, vor die deputirten Herrn zu einem Mittagmal Angewendt 1 Thl. 4 Sch. 18 D. — I. J. 1695 aber dem reichen Stucatorplafond sammt den Frescomalereien anfertigen, der noch in unseren Tagen dem Gebäude zur grössten Zierde gereicht. Die Rechnung desselben Jahres nennt uns die Künstler: dem Bastiano Corati Orsati, Wälischen Stokhatorerarbeiter, wegen verrichteter Arbeit in der neu gewölbten Schranenstuben zalt 100 fl. facit 125 Thl. Dem Sebastian Coraty, Orsatti, Stokhatorer, wegen verrichter Arbeit in der Schranen, gedungener maszen zalt 54 fl., id est 67 Thl. 4 Sch. — Den 5. decembris, dem Johannes Drentwerth, Mahler von Augspurg, wegen verfertigter Mahlerarbeit, in der Schrannen, zahlt laut Quittung Gedungener Maszen 100 fl., id est 125 Thl.“

E teremhez közvetlen csatlakozik a mai iroda, a régi számvevői hivatal (Raitstube), melyben az ünnepélyes lakomákat tartották, és melyben 1530-ban a város pánczélainak része is fel volt állitva. Itt is voltak képek: „In die Raitstuben die Schlacht von Sixo auf leinwath zu ziehen 2 Sch.“ — 1590-ben a még meglevő két emléktáblát állitották fel: „Erstlichen des Herrn Francisci Kapornaky seeligen, In Stain gehawen, und In der Raitstuben aufgestellt Wappen, mit golt zu belegen, und die Buchstaben mit Farben zu erheben 1 Thl. 7 Sch. — 1595 In der Raitstuben den Kupferstich der awfgegebenen Festung Gran Khawfft 2 Sch. Dann weiter 4 Contrafact, von Nuszpawmholz eingefaszt 1 Thl. 5 Sch.“

A számvevőszék szomszéd helyisége 1559-

ben volt a levéltár: „In das newe gewelb neben der Raitstuben, Newe pudeln, und stellen, zu den Chamerprechern gemacht, davon 14 Thl.“

András, lutheranus papok voltak fogva. Már 1370-ben, mert a városnak akkor külön fogháza nem volt (daz dy Stat chayn aigen vanchnuse, gefängniss, noch scherig-

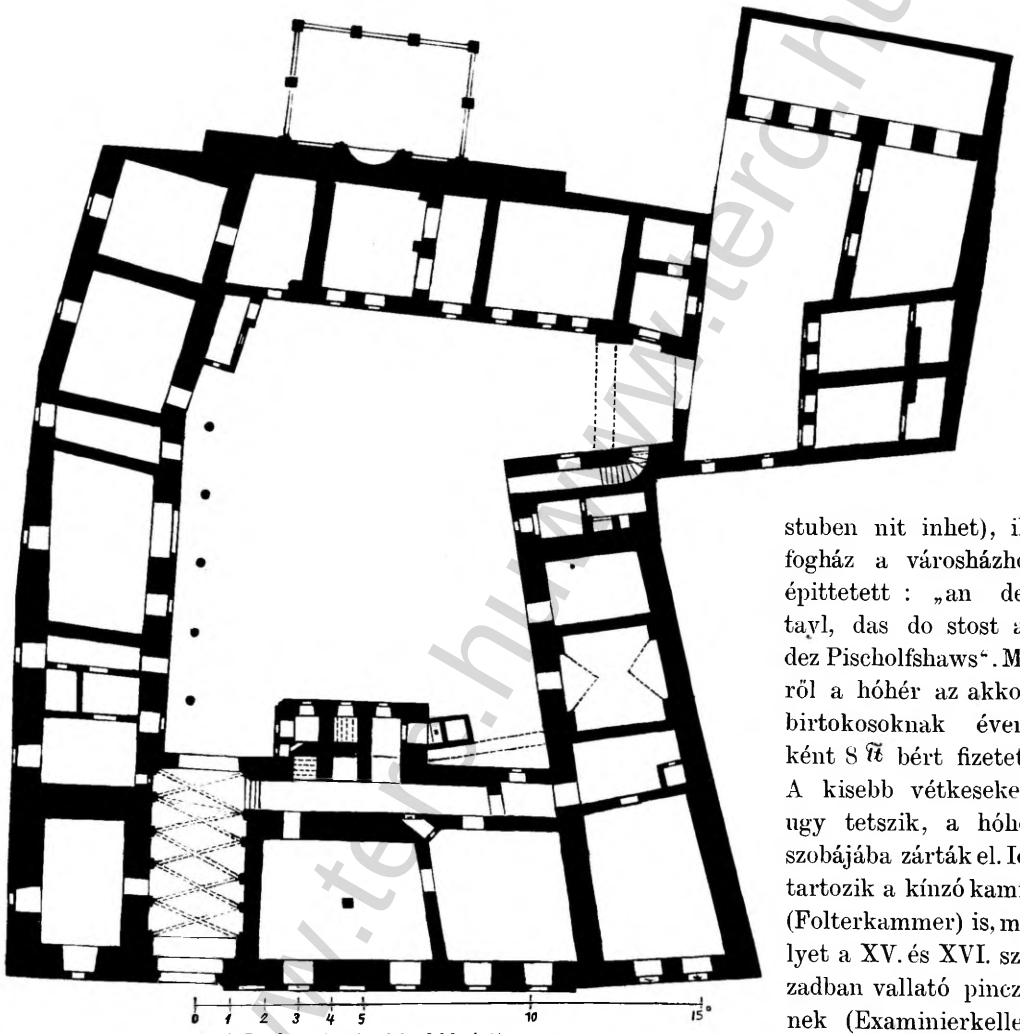

167. ábra. A városház földszinti terve.

stuben nit inhet), ily fogház a városházhoz épittetett: „an den tayl, das do stost an dez Pischolfshaws“. Miről a hóhér az akkori birtokosoknak évenként 8 ℔ bért fizetett. A kisebb vétkeseket, ugy tetszik, a hóhér szobájába zárták el. Ide tartozik a kínzó kamra (Folterkammer) is, melyet a XV. és XVI. században vallató pinczének (Examinierkeller) neveztek. Ez a mai

Nevezetesek a tömlöczök is. Az eredetieket Rakovszky a velenczei doge palotaéival hasonlitja össze. Az egyiket oroszlán-veremnek (Löwengrube), mást fekete kamrának neveztek: az előbbiben 1672-ben, számkivetésök előtt Titus Dávid és Rieser

képviselők terme alatt feküdt, és jelenleg fatárnak használtatik.

Az idők viszontagságától sokat szenvedett pompás tornáczot Motkó Ferencz városkapitány inditványára restaurálták, a tanács a képviselők termét pedig a pozsonyi

takarékpénztár Ede Tódor tanácsos inditványára restauráltatta.

A pozsonyi városház, mint előrebocsátott történetéből kitetszik, különböző időben, mint fő-, azaz nyugati homlokzata. Két alaptervünket Feigler épitész készitette, és Könyöki másolta, többi ábráink a bécsi autographiák nagyobb, kisebb részt Könyöki raj-

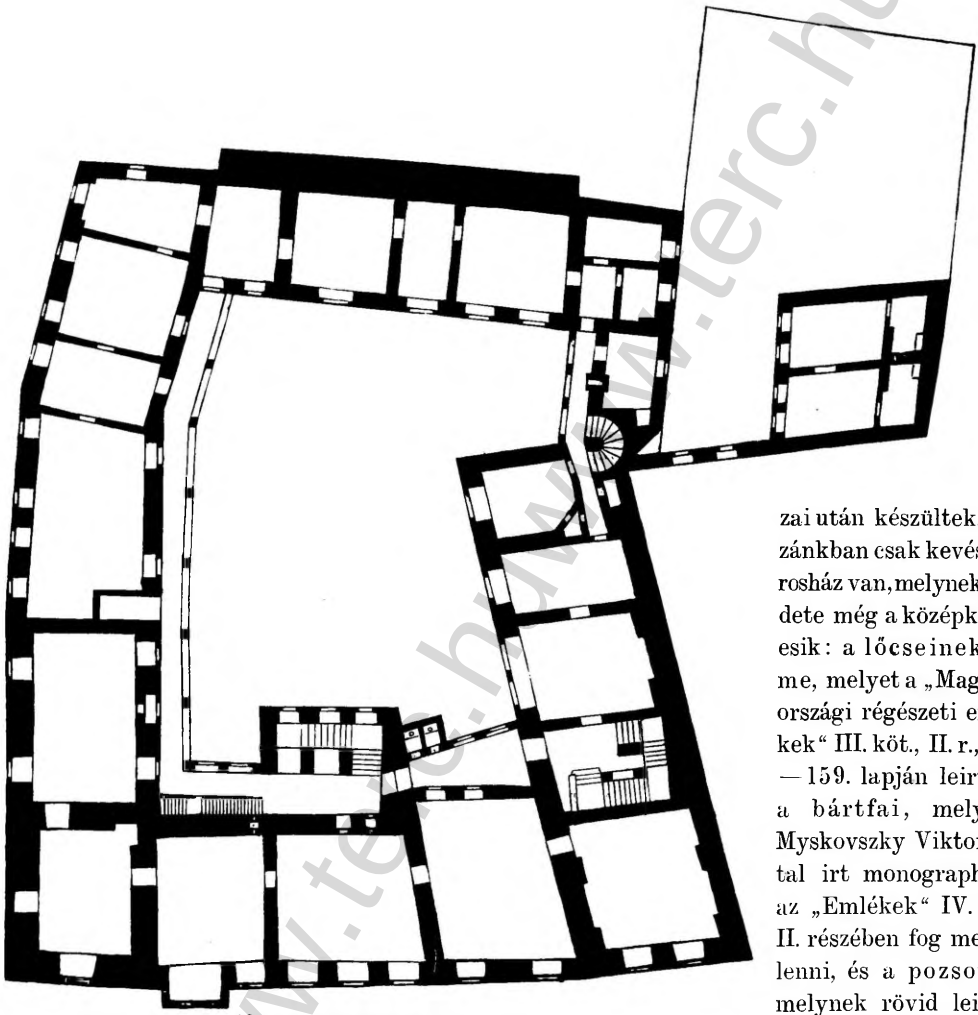

168. ábra. A városház felső emelete.

zai után készültek. Hazánkban csak kevés városház van, melynek eredete még a középkorba esik: a lőcseinek zöme, melyet a „Magyarországi régészeti emlékek“ III. köt., II. r., 152—159. lapján leirtam. a bártfai, melynek Myskovszky Viktor által irt monographiája az „Emlékek“ IV. köt. II. részében fog megjelenni, és a pozsonyi, melynek rövid leirása itt következik.

különböző házakból állott össze, legujabban ujra egy házat vettek a régihez, és amabban a képviselők termét rendezték el. Érdekes czélunkra nézve csakis a régi háznak a főtér és a szűk városház-utcza felé forditott része, sőt az utóbbi is, mint később koru, kevésbé,

Az egész szabálytalan négyszögöt képez, melynek déli oldalához más négyszög csatlakozik; közepén van tágas, a hivatalok és a városügyek egyéb igazgatására szolgáló helyiségekkel körülvett udvar, s igy eltér a középkori városházak szokásos elrendezésétől,

mely szerint az épület elszigetelve állván, és az udvart nélkülözvén, hivatalos helyiségei megszakadás nélkül egymásba nyílnak. Ilyen a főtéren minden oldalán szabadon álló lőcsei- és a bártfai városház, mindkettő tömör testet képez.

A nyugati résznek ismét legnevezetesebb része az igen díszes pitvar. Fentebb láttuk, hogy a tanács 1434-ben ezen „uj“ épületbe átköltözött, és hogy 1457-ben a régi pitvart

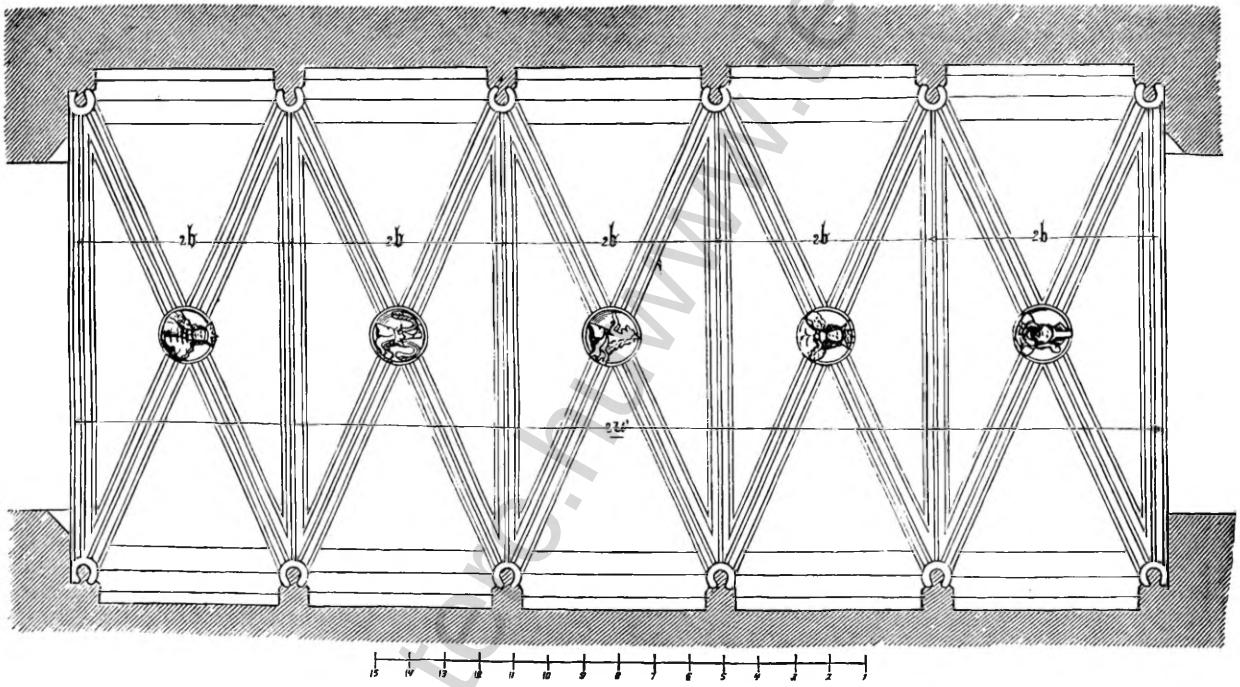

169. ábra. A városház pitvara.

ledöntötték és ujat épitettek: „wurde“ der alde gang „abgebrochen Samstag In vigilia pasche“ etc. A pitvar stylje pedig ezen korszaknak tökéletesen megfelel, sőt tovább menvén, ezen pitvar adta az alapszámot, az egységet, mely után az épület főarányait határozták, vagyis inkább átidomitották. Azonban az átépitést az 1457-ik esztendőn tul is folytatták; mert még 1496-iki számadásokban is van szó kövekről az erkélyek számára, melyekből ma csak a kapu fölötti létezik.

A pitvarnak szélessége ürben tesz 15,125 bécsi lábat, és ez az egység, melyből a főarányokat származtatták; igy e pitvar hossza, kevés hiány nélkül, mér 2 egységet, vagyis 30,25 lábat, mely ismét öt, $2\mathfrak{b} = 5{,}89$ lábat mérő arkádra van osztva; mert $5{,}89 \times 5$ ad 29,45 lábat, tehát valamivel kevesebbet két egységnél. Az arkádok hossza a heveder tengelyei közt van mérve, melyeken a két egység még valamivel tul terjeszkedik a hevederek a tengelyeken tul levő részével.

Ha a városház főhomlokzatát (170. ábr.) tekintjük, látni fogjuk, hogy annak két emeletének mindegyike igen közel az egység mérvével bir magasságában, és hogy födele $\mathfrak{D}' = 21{,}38'$ magas; végre hogy a fentő, melylyel a kapunak íve huzva van, $\mathfrak{H}' = 7{,}66'$ hosszu, ha t. i. ezt a talaptól (vom Sockel)

ívének hegyéig mérjük. Itt megjegyzendő, hogy rajzunkban a 𝔤 betünél elmaradt a vonalka, mely ezt a kisebb háromszög átlójává teszi, s hogy igy egyszerü 𝔤 helyett 𝔤'-nak kell állnia.

Visszatérve a pitvarba, észrevesszük, hogy ez öt arkádból áll, melynek faloszlopai $2\mathfrak{D} = 5{,}56'$ magasak.

Az idézett mérveket az autographiákigy van az is, hogy 170. ábránkon az emeletek magassága valamivel csekélyebb, mint az egység; de hol egyszerre, ugy szólván, egy tagban történt az épitkezés vagy átidomitás, ott, mint egész pitvarunkban az arányokat következetesen és pontosan származtatták a megállapitott egységből.

Pitvarunkat díszesnek mondjuk. Alján mindenütt van kőpad, melyre a várakozók

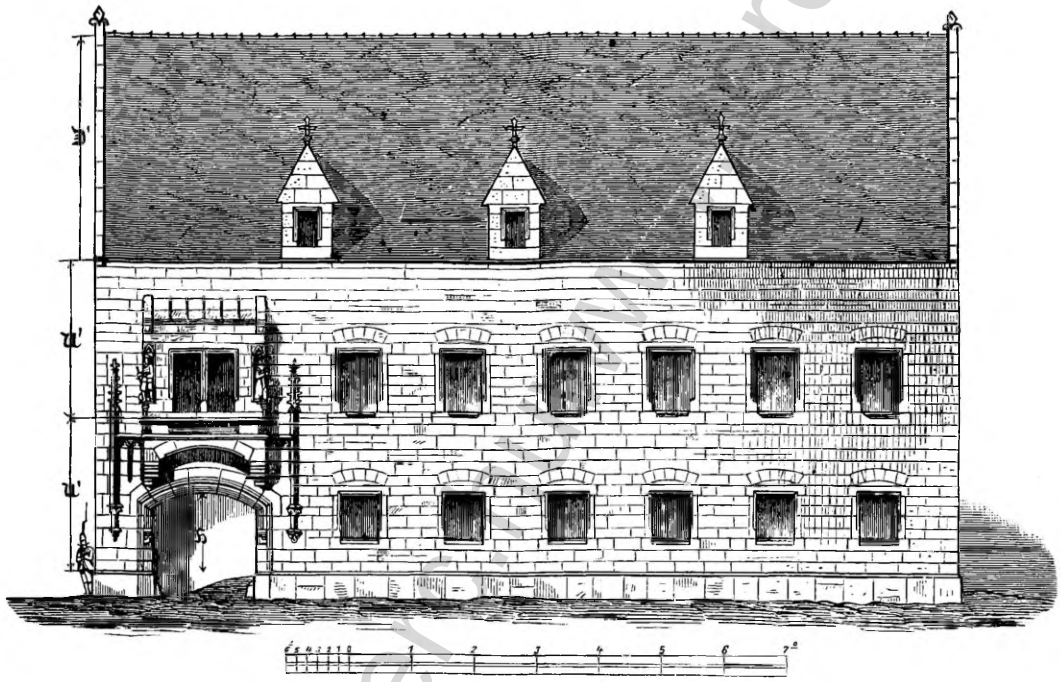

170. ábra. Főhomlokzat.

ban elég biztosan mérhetjük, s igy látjuk, hogy a rendszer, mely szerint a templomok arányait meghatározták, érvényesek maradtak a községi házak arányainak meghatározásában is. A középkorban minden az uristenért és az ur segitségével történt, s igy az egyház mindenkor volt a mérvadó. Természetes, hogy egy már meglevő háznál az arányok nem lehettek oly szorosan pontosak, mint egy alapjától emelt templomnál, hol minden részletet előre megalapithatott tervezője; és leülhettek. Vannak igen díszes faloszlopai és nagyon csinos boltozata is.

A faloszlopok lába a csúcsíves styl által átidomitott, inkább metszővé tett, attikai oszlopláb, melyen sima, nem ifjodó törzs emelkedik. A kapitaelek levelei változnak, de kasukkal együtt kecses alakot képeznek. Nevezetes a kapitaelek fölötti rakvány, mely az oszlopot $\frac{2}{3}$-el magasabbra teszi; mert csak innen ágaznak szét a boltgerinczek, hárman a boltot hordozzák, egy-egy fél gerincz, min-

den oldalon, a fal melletti, mintegy félkörives frieset, és az ez előtti köríves falhevedert képezi. Nevezetes, hogy ez utóbbi nem csúcs-, hanem köríves, holott csúcsos is lehetett volna, ha közvetlen az oszlopok vállkövéről huzatik, sőt ezt akkor épen egy egyenoldalu háromszög fölött lehetett volna szerkeszteni. Ugy tetszik, hogy, valamint az oszlopok felmagosodását, ugy a körív használatát a pitvar csekély magassága, és azon körülmény követelte, mely szerint igy a hátfal nagyobb kiterjedésben jelenhetett meg.

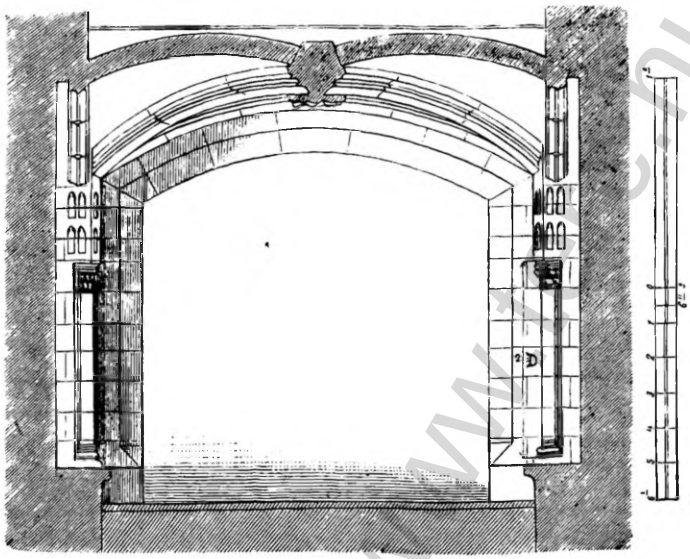

171. ábra. Keresztszelvény.

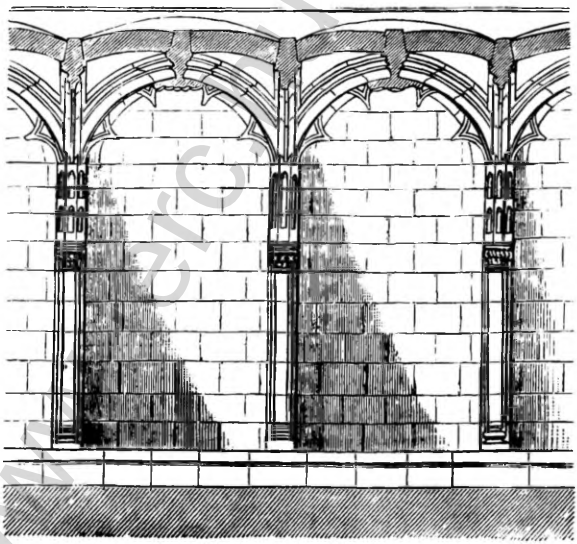

172. ábra. Hosszszelvény.

A boltozat egyszerü ugyan, és gerinczei is igen egyszerüek, de másrészt e boltozat különös érdeket nyer öt, szabadon lefüggő (hängende Schlusssteine) alakos zárkövei által, melyek majd mellképet, majd czímerrészletet ábrázolnak. E zárkövek nincsenek azon rendben, melyben azokat az autographiák és utánok rajzunk is adja, hanem kezdve az utczai bejáráson, igy következnek egymásra:

1. Robert Károly és nagy Lajos strucztollas sisakja, két toll közt a lópatkót csőrében tartó, növekedő struczmadár.

2. Koronás-fátyolos női fő.

3. Koronás női fő, jobbra-balra venyige szőllőfürttel.

4. Sisak növekedő kutyával, a kutyának vagy farkasnak az oroszlánéhoz hasonló sörénye van; fején pedig koronaféle látszik.

5. Sisak emberfővel, mely mitraféle föveget hord.

A három első zárkő ábrájának vonatkozása az anjoui házra világos. Félre nem magyarázható a strucz-jelvény, mig a két koronás női fő nagy Lajos nejére és leányára czélozhat. Mindamellett, valamint a történelmi adatok, ugy a styl is tiltja, hogy a pitvar

építkezését az Anjou-k korába tegyük; legfölebb megengedhető, miszerint az ábrák azon hálának kifejezéseként tekintendők, melylyel a pozsonyiak, kivált nagy Lajosnak, sokféle, a városnak tett jótéteményeiért tartoztak. A negyedik és ötödik zárkőnek vonatkozását nem ismerem.

A pitvarnak ezen beboltozása után nem rögtön folytatva lett a kapu fölötti erkély építése, mit az erkélyekre 1496-ban fordított, és a számadásokban felhozott költség bizonyit, és mit onnan is gyanithatni, hogy az erkély két zárkövének egyike a kapuöregívnek felső részébe belevág, és igy az erkély középtengelye nem felel meg a kapu középtengelyének, hanem amaz kissé észak felé van mozditva. Hasonlólag az erkély közelebb áll a kapu oldalán felfutó toronyfiak északiéhoz, mint a délihez. Az autographiákban, s innen vett rajzunkban sem fordul elő ezen ferdeség; mert itt inkább szabályosságra, symmetriára volt figyelem, s ezért a homlokzat ablakai is egyenmérvüleg vannak elosztva, holott, mint ez két alaptervünkön is látszik, a hat-hat ablak nincsen egyaránti távolságban egymástól elrendezve. A középkor kevésbé ügyelt arra, mit manap symmetriának neveznek, és kevesebb sulyt fektetett a két szárny megegyezésére; ezért a pozsonyi városházban is a kapu nem áll az épület közepén, minek következtében az alsó emelet, nem mint nálunk, két részre van elszakitva, hanem a helyiségek folytonosan következnek egymásra, közvetlen közlekedésben vannak egymással; mi minden esetre kényelmesebb, mintha, midőn az épület egyik szárnyából másikába át akarunk menni, ezt csak a pitvaron keresztül tehetjük.

Az erkély csak keveset szökvén ki, két sarkának erős gyámköve közti lapos iven emelkedik. Ezen iv alatt olvassunk:

SI DEUS PRO NOBIS QUIS CONTRA NOS.

Következik alacsony ablakpad (Fensterbank), melynek felirata ez:

NON EST SAPIENTIA NON EST
PRUDENTIA NON EST CON
SILIUM CONTRA DOMINUM.

Ezen felirás két oldalán egy-egy „fasces"-t tartó gyermekalak látható, s ezek küloldalán következik a sark fülkének lábazata. Az autographiák ide szobrocskákat helyeztek, melyek azonban nem léteznek. A két fülke közt nyílik az erkély-ablaknak három, az autographiákban és rajzunkban csak két osztálya, melynek bélletén máris egymáson keresztül nőtt pálczatagokat látunk. Az ablakok jelenleg állanak púpos táblácskákból, a német Bozentafel-nek nevezi: minden osztály közepén van egy festett czímer, de mindez új. Az ablak fölött van dús tagozatu koronapárkányzat, s e fölött kis cseréptető. A faragott részek csinosak, főleg a kapu oldalán felszálló toronyfiak, melyek levélcsomón nyugosznak. Mesterségesebbek még ezeknél a kapu gyámkövei, állatalakban. Ezek fölött eleinte egyenes vonalban emelkedik a kapu öreg-íve, mely csak nagyobb magasságban meggörbülve veszi körül a kapunyilásnak tulajdon ívét. A kapu az erkély és azok függelékei a városház elég dús díszrészleteit képezik.

Főhomlokzatát hat-hat, még régi bélletel körülvett ablak némileg élénkiti. Ezen ablak nem csúcsíves, hanem felül egyenesen van zárva. Az egész homlokzat be volt festve, mit a legközelebbi tatarozás alkalmával látni lehetett; azonban a képeket oly megrongált állapotban találták, hogy még azok tárgyaikra sem lehetett ráismerni. Ma a főhomlokzat hosszabb, ehez még két ablak jobbra jár, azonban, mivel ez nem a balra fekvő hat ablak bélletét birja, az autographiákban el lett hagyva, ugy szintén a torony is, mely az épület délnyugati sarkát képezi. Hogy pedig

170. ábránk homlokzata egyszerre készült, ezt nemcsak egyforma ablakaiból következtethetni, hanem abból is, hogy az utolsó, délfelöli ablak mellett gyámkövön álló szakállos férfi-szoborka jelenik meg, paisot tartván, melyen az országos czímernek kettős-keresztje látható. E szoborkának ruházata és stylje pedig tökéletesen megegyezik a XV-dik század végének ruházatával és styljével. Ugy tetszik, ezen erkélyes és hatablakos homlokzat volt azon félháznak homlokzata, melyet 1280-ban Jakab, néhai város-biró örököseitől vették; a második 1421-ben vásárolt félházhoz pedig tartozott a tovább dél felé látható homlokzat, mely rajzunkon el van hagyva. A homlokzat födele magas ugyan, hanem mégsem annyira, mint, a hónak könnyebb legördülése miatt, a tetőket a középkorban emelni szokták. De e tető sincsen bizonyos dísz nélkül; mert ilyent neki csinos béllettel ellátott három ablak szerez, s ez nem a legrégibb példány, mely megczáfolja azon állitást, mely szerint Mansarde találta fel a tető alatti mansardoknak nevezett lakhelyiségeket. Ilyen tető alatti lakszobák a középkorban mindennapiak voltak, kivált erősitett városokban, hol a körfal véde alatt lakni akarók, egyebet nem tehettek, mint lakást a magasban keresni.

A pitvaron át az udvarba menőnek jobbjára esik a lépcsőház, baljára vannak az északi szárnynak arkádjai. A középkornak, kivált közhasználatra rendelt házai azzal is különböznek mai házainktól, hogy amazok a lépcsőházakat rendesen a házon kivül állitották fel, mi két okból történt, részint térkimélés, részint a bel-helyiségek jobb és kényelmesebb eloszthatása végett. A mai épitésznek egyik legbokrosabb feladata a lépcsőknek czélszerü elrendezése, mig a középkori mester e tekintetben sokkal csekélyebb nehézséggel küzdött, sőt még díszesitésében is könnyebben járhatott el, midőn egészen önálló épületkével volt dolga, melyet kényekedve szerint kiterjeszteni képes volt. A tulajdonképi épületen kivül vannak elhelyezve a lépcsők a lőcsei és bártfai városházaknál is, sőt az utóbbinak, mint a pozsonyinak, van külön, az épület testéhez kivül csatolt lépcsőháza is.

E lépcsőházban felmenve, állunk kurta sikátorban, melynek két, jelenleg a pozsonyi muzeum tárgyai elhelyezésére szolgáló terem felel meg: a muzeum harmadik terme a toronyban fekszik, s ez előtt a sikátor nincsen folytatva, de folytatva van egy negyedik, a levéltárt magába fogadó terem előtt. Földszint a sikátor hosszabb egyenes vonalban terjeszkedik el, hanem második emeleten egyenes vonala rövidebb, és szögbe törvén, déli végén megszünik, s itt ajtó van törve, mely a régebben vett ház felét az 1421-ben hozzávett más felével köti össze.

Tanulmányunk tárgya az első emelet azon három helyisége, melyben a pozsonyi muzeum van elhelyezve. Az első helyiség a toronyban fekvő kápolna. A toronyról eddig nem szólottunk; mert ez az autographiákban, s igy ábránkon sem jelenik meg. Ugy tetszik, hogy a torony nem volt még az 1280-ban vásárolt házban; ilyent magánházban joggal nem igen kereshetünk, kivált nálunk nem, hol tornyos magánház példája, minő gyakori volt a franczia városokban, nem fordul elő, vagyis nem maradt ránk, bár régi okmányok ilyenről, mint ritkaságról tesznek említést. E torony, bár nem igen magas, mégis erősebb falakat kivánt, s ilyennek láthatók is alaptervünkön. Más oka, miért nem hisszük e tornyot magánházhoz csatoltnak, annak második emeletén levő kápolnája. Végre, mint fentebb láttuk, ezen torony 1442-ben mint uj torony van emlitve; de ez évben a toronyban már óra és harang is volt. Tornyunk tehát egyenesen városházi toronynak tartandó, és épitése megelőzte az épületnek

a század dereka körül megkezdett átépitését. E toronynak fődísze a kápolna ablaka, melyet Könyöki rajza után, 173. ábránk ad. A kápolna elég jól van keletelve, ugy, hogy oltára, szemközt e nyugati ablakkal, keleten állott. Az ablak kétosztályu, mely nem, szokás szerint, csúcsívvel, hanem egyenes vonalu és kettős orommal záródik; ezen orom alatt vannak a csúcsíves ablakokban szokásos lóherek és ötlobbos rózsák, de ezek sem

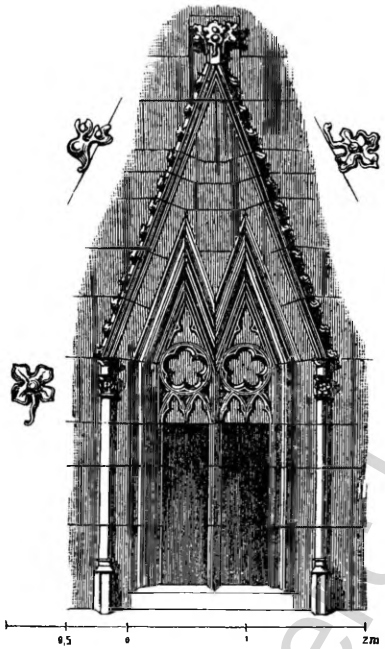

173. ábra. Kápolna-toronyablak.

egészen, hanem csak félig áttörött mérműben. E kettős-ablakot körülveszi a két csinos oszlopkán nyugvó meredek főorom, melynek szára díszes levélcsokrot hord, és melynek hegye a szokásos keresztvirággal végződik. Az egész ablak-architectura még a XIV-dik század szigorubb jellemét viseli magán.

A kápolnából a hajdani tanács — jelenleg középső muzeumteremben vezet egy igen pompás vasajtó, melyre nézve Könyöki, ki Rakovszkyval a tatarozási munkák vezetésével volt megbizva, ezt mondja[1]): „Első teendőnk volt a tanácsteremben levő életnagyságu arczképeket, melyek a falakat elboritották, eltávolitani; ez alkalommal egy gyönyörü vasajtóra akadtunk. — Az ajtó a tanácsteremből a toronyszobába vezet, hol hajdan a városház kápolnája volt. Innen magyarázható, hogy őseink nem kiméltek költséget, s ezen helyiséghez méltó vasajtót állitottak. Ezt illetőleg megjegyzendő, hogy a 14 (toló) zár egyetlen ügyesen készitett kulcscsal nyilik, és minden részeiben ép. A hátnézeten levő díszitmények alapjai, melyek a zárok összeköttetését fedik, kék, a díszitmények pedig vasszinüek és csiszoltak; az ajtónak ezen oldala jó karban találtatván, ugy hagyatott. Előnézete ellenben piszkos szürke olajfestékkel volt behuzva; a mint a boritékot eltávolitottuk, azon örvendetes tényről szereztünk tudomást, hogy az ajtó síkja (alapja) fekete volt, a díszitmények pedig kivétel nélkül megaranyozva voltak. Ennek folytán az ajtó ujitása ugy történt, mint az hajdan volt, t. i. a sík ismét fekete festékkel befestetett, a díszitmények és a kilincs pedig megaranyoztattak".

Ehez hozzáadandó, hogy ajtónk mindkét lapján, ámbár már 1577-ben készült, még mindig látható a csúcsíves stylnek hagyományos befolyása. A régibb styl általán tovább tartott a mesteremberekneél, mint az épitészeknél; igy látjuk, hogy mikor ezek a csúcsíves stylt már egészen elfogadták, a mesteremberek, kivált az aranyművesek műveiket, főképen az ereklyetartókat, a franczia „chasse"-okat még mindig román stylben készitették; s igy volt az később a lakato-

[1]) Könyöki a „magyarországi műemlékek id. bizottságának" a kérdéses ajtónak, a hajdani tanácsterem mennyezetének, és a hajdani képviselők terme ajtószekrényének, leirással felvilágositott igen csinos rajzát beküldte. Kiegészitésül adom saját, 1879. julius hóban tett szemlélésem eredményét.

soknál is, kik még a renaissance teljes kifejlődése korában is ragaszkodtak a csúcsíves alakokhoz. Habár nem teljesen, hanem még nagyrészt ajtónknál is van alkalmazva a lakatos munkájának csúcsíves tekercse, melynek végét tulnyomólag torzfejek képezik; vannak e fejek közt sisakkal födöttek, és vannak, melyeken a magyar typus félreismerhetlen, nemcsak külön alaku bajszában, hanem egész alakzásában is. Renaissance-féle felfogáshoz közelebb állanak azon növénytekercses és szintén végökön torzfejekkel ellátott kék lemezek, melyek alatt a zárak elrejtvék, és melyekből csak a tollózár nyulik ki. A főzár szintén még a csúcsíves rendszert követi, mely szerint három, egymás mellett fekvő, és egyszerre a többi tizenegygyel mozgó tolózárral bir. A főoldalon a renaissance-féle alakzás inkább mutatkozik: a fejek nagyobb mérvüek: vannak azok közt egészen phantasticusak, melyeket semmi természetes állatra illeszteni nem lehet; a lombozat is egészen elüt a csúcsívestől, van két renaissance-féle edény, és a zár és kilincs sem emlékeztet csúcsíves motivumra.

A fentebb felhozott adatok után 1577-ben készült a tanácsterem erkélye, de ugyanakkor tágitották a tanácstermet, sőt ekkor készült volna e terem mennyezete is: egyuttal fallal különitették el e termet a képviselőkétől: „Miit Maister Jakob Thäb maurer, abgerayt und zalt, dasz er an der Rathstuben die schaidtmawer abgebrochen, dy Stubn erwaytert, und gegen den schran ein new mawer aufgeführt, in ansehung der vüllen arbeit das aufgangen 35 Thl." Ezt, szemközt 167. és 168. ábráinkkal, kissé nehéz érteni: megkisértem e helynek magyarázatát. Fel kell tennünk, hogy a pitvar déli falán nem emelkedett fal a második emeleten, hanem hogy nagyobb terem terjedt el a kápolna déli falától egészen odáig, hol a földszinti alapterven pillért látunk, ez igen valószinüleg hevederívet hordott, melyen a második emeleten a tanácstermet a számvevőségi szobától (Raytstube) elkülönitő fal emelkedett. A teremnek ily kiterjedését kivánni látszik azon körülmény, mely szerint abban nemcsak a tanács, hanem 1577 előtt a képviselő testület is tartotta üléseit, sőt a kályha melletti, mintegy ketreczben (emlitve van farácsozatának befestése vörösre), a város jegyzője hivataloskodott. Ha már most feltesszük, hogy Thaeb mester a földszinti pillér fölött álló falat, mely a nagy termet a számvevő hivataltól elkülönitette, „die schaidtmawer abgebrochen", elhordta és más falat a pitvar fölötti fal fölött huzott, akkor igaz, a tágitás nem vonatkozik a tanács-, hanem a képviselő-teremre: de jóllehet, hogy amaz mégis az által lett tágasabbá; mert elkülönitésében most több tért nyert, a tanácsosok abban kényelmesebben mozoghattak. E nézetet támogatja azon körülmény, mely szerint a tanácsterem mennyezete 1577-dik minőségében ránk maradt. Erre nézve mondja Könyöki:

„A felső padozat (mennyezet) Rakovszky ur által megirt adatai szerint (Das Pressb. Rathhaus u. d. Stadtrath S. 13.) 1577-ben készült, és a góth geringzes boltozatba vasakkal van beakasztva, és négy fanemből, t. i. tölgy, dió, lágy és köris fából áll. A tárgy jó karban levén, csak a fényes máz eltávolittatott, melylyel be volt huzva, és azután beolajoztatott. A felső padozathoz tartozó fries ujabb koru és csak tölgyfából készült."

Ezen mennyezet fiókmű, Fachwerk, minőt a renaissance az antik épitészet ugynevezett „phatnomata, sanidomatá"-ból átvett, áll kisebb nagyobb bemélyedt és bekeretelt egyszerü négyegekből és paralellogrammákból, melyek közé kitöltésül T betü alaku mélyedések vannak téve. Az igen egyszerü alakok csinos tekintetét nem magok, hanem természetes szinök változatossága teszi, mennyire t. i. a fának eredeti szinváltoza-

tossága élénkséget és tetsző árnyékolást hoz magával.

E terem a muzeum közép nagyságu terme.

Következik a legnagyobb 1577 óta egész ujabb időkig a városi képviselőség gyülekeztének szolgáló terem, az, mely 1577 előtt középfallal két helyiségre volt osztva. Itt is a mennyezet elárulja, hogy e terem kiterjedése 1577 óta nem változott. Erről Könyöki mondja:

„Kétséget nem szenved, hogy a mellette (a tanácsterem mellett) levő csarnoknak, melyben a városi képviselők hajdan gyülekeztek, szinte góth boltozata volt, de ez (a bolt) 1696-ban eltávolittatván, helyette dongaboltozat alkalmaztatott."

Itt azon különösség fordul elő, hogy a tanácsterem és ezen helyiség közti ajtó az utóbbiban nem mint ajtó látható, hanem szekrényben van elrejtve. Fentebb R. után adatokat idéztünk, melyek szerint ezen ajtószekrény 1649 körül készült; mert akkor neveztetik ujnak: „Item am 6. aprilis, den Tischler und Schlosser, als der Neue Kasten in der Schran beschlagen worden, den zu vertrinkchen geben 2 Sch. 15 D." 1674-ben itt a falakat bemeszelték, hanem 1695-ben csinos festett, még ma is létező stuccoval díszitették mennyezetét. Könyöki a szekrényről irja:

„Ajtós-szekrénynek azért neveztetik, mert az első bal ajtó a csarnokból a tanácsterembe vezet, s csak többi két része szolgál szekrényül. Az egész tölgyfából készült, a szárnyas angyalfejek és festonok részben aranyozva, részben ezüstözve vannak, egyes részei pedig, u. m. a levelek és gyümölcsök, lazur szinekkel gyöngéden vannak behuzva. Ily módon készültek az allegoricus szoborkák is, ruharészeik lazur szinekkel be vannak vonva, a húsrészek hússzinüek. Az első szoborkának czímeres paisa, a szobrocskák között álló korona-díszitmények fekete szinüek és szélei aranyozvák. A vasrészek ónnal vannak behuzva, kivéve a zárakat, melyeknek síkja (alapja) kék. díszitményei pedig csiszoltak".

Szekrényünknek, még styl tekintetében is, van két része: az alsót, bár elég késő még szerény renaissance-féle alaku, mig a felső már is teljesen uszik a jezsuiták barok idoma özönében. Alsó részének három ajtaja korinthi oszloppal van bekeritve, melyek törzsalján venyigék vannak kifaragva, a többi törzs sima, nem cannelirozott; két oszlop közt van két egyszerü bemélyedt négyegfiókmű, és még a lakatos munkatekercsei sem oly szövevényesek, hogy azoknak görböléseit nem lehetne elég könnyen követni és feloldani. Az oszlopok fölötti architrav sima és keskeny, a friesben elég csinos festonokat látunk, melyek fölött a fogrovatos korinthizáló koronapárkányzat betetőzi a szekrényt. Közvetlen az oszlopok vállkövei fölött szárnyas angyalfők, és ezek fölött akanthusféle rakvány képezik, amazok a gyámkövet, ezek a szekrény tetején álló négy szobornak talapját. Az első szoborka jobbjával igen czifra paisot tart, Pozsony városa ráfestett czímerével, baljában kettős keresztet emel. Mit jelent ezen allegoricus alak, alig magyarázhatni: vajjon Pozsony városának vallásos Geniusát-e? A második szoborka kétfejü jobbjában kelyhet tart, baljával oszlopra támaszkodik. Itt is meglehetős zavar uralkodik: mert a kettősfej az eszélynek szokásos jelvénye, egyik fejjel a multat tekinti, másikával a jövőt látja; de ehez azután nem illik az erőnek jellege, az oszlop, és nem a kehely. A harmadik alaknak értelme világos, mert szokásos. Jobbjában mérleg, baljában könyv vagyon; ez a törvényre hivatkozó igazságnak allegoriája. A negyedik jelentése is világos; bal czombján oroszlán ágaskodik, mely ellen jobbja kardot emel; ez volna tehát az erő-

nek, a vitézségnek allegoriája. Valamennyi alak szárnyas; mesterök a szárnyak kiterjesztésével az egésznek bizonyos élénk silhouettet akart adni; mely szándékát a négy alak közti három felszökellő dísz is elárulja. Ez már a legkivallottabb barokságnak szüleménye, melynek sem egyes részei, sem egésze valami logikailag magyarázható alakkal nem bir, hanem egyedül áttöréssel és emelkedéssel akar hatni. A részlet sem csiga, sem kagyló, sem szárny, sem phantasticus különféle állatból, vagy állat- és növényből összeszerkesztett test, minőt a megelőzött stylek és módok alkalmaztak. Egészben véve sem a természetben nem találunk valamit, mit ehez hasonlitani lehetne, sem a művészetben, mit szerkezeti czélból itt feltaláltnak mondhatnánk. Egyes egyedül állithatni, hogy ilyféle alakzások, távolról tekintve, némi festészeti hatásra tesznek szert; miért azokra, művészeti szemponton, pálczát törnünk kell.

Végig mentem a városház nyugati szárnyának helyiségein, melyek még az 1280. vásárlás utján a város birtokába átmentek, és megkisértém azoknak időnkénti változtatását megmagyarázni, valamint régibb butorait is leirtam. A déli és keleti szárny, régészeti tekintetben érdektelen, amaz a város publico-politikai igazgatásának, ez gazdasági czéloknak szolgál. Érdekesebb e kettőnél az északi szárny több hivatalos helyiségeivel; nem ezek, hanem előttük végig futó, az udvart tekintő loggiák tekintetéből. E loggiákat 1575-ben épitettek, földszint és második emeleten nyolcz arkádokból állanak. Ugynevezett toskanai oszlopokon emelkednek köríves hevederek. Az ívek fölött nincsen a szokásos gerendázat, de van a földszintiek fölött a második emeletnek tömör kartáma, a magasabbak fölött igen egyszerü párkányzat. Az oszlopok fölött az ívek oldalnyomását erős vasrudak semlegesitik. A loggiák mögött emelkedő belső főfalon még megmaradtak félköríves rovatkák, melyeket másutt eltávolitottak.

E szárny keleti része előtt még megvannak a régi tömlöczök, melyeket szintén megnéztem. Egy középső keskeny sikátor két oldalán nyilnak, minden világosságtól megfosztott keskeny és alacsony helyiségek, melyekben a fogoly állapota igen szánalomra méltó volt. Jelenleg e cellákat, mint tömlöczöket már nem használják, legfölebb, ha éjjeli háborgatókat egy éjjen át ide bezárnak.

HÁZAK.

Régi házak Pozsonyban igen csekély számmal maradtak fenn, sőt ezeknek csak részleteiben kitünik az eredeti alakzás. Römer „Pozs. és Környéke“ (293. s k. l.) több régi házakat idéz, melyekről okmányos adatok megvannak, hanem magok eredetiségökben többé már nem léteznek. Ugyanezen czikkében Römer figyelemre méltó jegyzéseket ad, melyekben a pozsonyi házak különösségeit tárgyalja. Miután feladatom nem, Pozsony elenyészett emlékei történetének leirása, hanem a még meglevők rövid magyarázata, levéltári kutatásokkal csak annyiban foglalkozhatom, mennyiben ezek a fennmaradt emlékekre világot deritenek.

Régi háznak részlete még megvan a hosszu utczában (207. sz. a.); ez csúcsíves stylü pitvara, mely minden oldalán hat ívből áll, harmadika és negyedike közt van egy, hat szirmu virággal diszitett zárkő. Az ívek gerinczei mintegy kettős, egymás alatti körtvéből szerkesztvék, mi igen késő erede-

tök mellett szól. A házat, mivel itt volt eddig a pozsonyi katonaságnak hivatalos helyisége, „Commendantenhaus“-nak nevezik. Legujabban megvette az „első pozsonyi temetkezési intézet“, mely a házat uj lakházzá átépiteni, és e szerint pitvarát is lebontani szándékozik. Könyöki a pitvar megtartása iránt sikertelenül vetette magát közbe : Rómer e házról csak ennyit mond (i. m. 296. l.) : „A kir. parancsnoksági ház, Commendantenhaus, melynek kapualja góth boltozatával és ülőhelyével szemlélésre méltó, a hosszu utczában fekszik.“

A főtéren 6. sz. alatt áll egy ház, melynek pitvarában több csúcsíves fülkék voltak, de egyet kivéve, a többi jelenleg be van falazva. A ház homlokzatán, a főtér felé kiszökő erkélyen csúcsíves alakzások tünnek fel. A kapu későbbi, renaissance stylü. Két toscanai oszlop közt nyilik a 11 ékkőből alkotott félkörbe zárt kapunyilás, a zárkövön ember-, a két oszlop talapján oroszlánfő elég jól van kifaragva. Az oszlopok kül oldalán a csürlőded-csiszolásu gyémánt mintájára faragott erős kövek fordulnak elő. A kapu fölötti felirás ez: „Valentinus Ehrenleitner C. R. M. Camerae H. Consil.“ és az 1595-ik év.

Más, az előbbihez hasonló kaput (csakhogy itt az oldaloszlopok hibáznak), látunk a Mihály-utczában 161. sz. a. Itt az épitkezőnek czímere is megvan a kapu zárköve fölött. A koronapárkányzat felirása ez: „Has aedes M. Po. ex fundamento erexit Andreas Signer Anno. 1648. Virtute parta durant.“

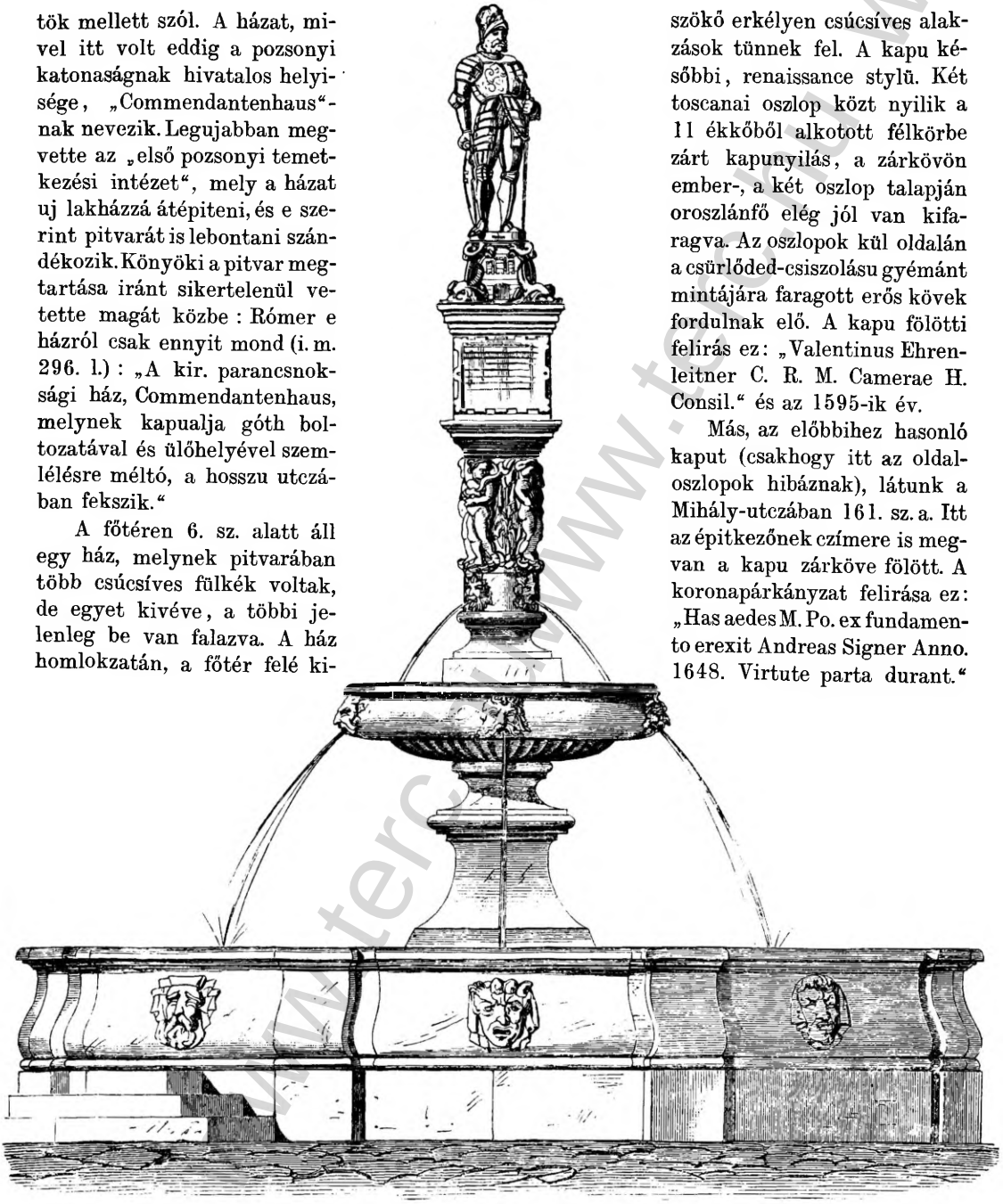

174. ábra.

Díszkut.

Végre szólnom kell a várostéren álló díszkutról, mert ezt hazánkban páratlannak mondhatjuk; miért is az autographiák sikerült rajza után adom. Ezen kut emelése előtt a várostéren régibb kut állott, talán épen a mienknek helyén, mi Rakovszky, a város levéltárából vett következő adatából kitünik, igy mondja: „Die Rechnung von 1439 gedenkt schon des Brunnens am Hauptplatze: Item habn wir gebn dem Mathes mit der Mütter (Muttermal) Im und sain geselln, das si den Prun gefäribt habn, vor dem Ulrich Kromer auffm Platz davon 3 Sch. 10 Den.“

A jelenlegi kutról ezeket találjuk feljegyezve Rakovszky által (Alterthümliche Ueberlieferungen von Pressburg a Pressb. Zeitung 1877. évf. 16. számában): Der Röhrbrunnen am Hauptplatze wurde 1572 so hergestellt, wie er heute aussieht. Die Bleiröhren von Fabian Heinrich, Schlosser zu Wien, sie wogen 81 Zentner, wofür ihm 13 Thl. 3 Sch. 25 Den. gezahlt wurden. „Den 29-ten May Ist Andree Lutringer Steinmetz von Teutschen Altenburg hieher beruefft, mit den man wegen eines neuen Rohrkastens gehandelt. Den 4. Juny, als man den hölzernen Röhrkasten abprechen sollt etc. 1580. Nachdem sich der pilthauer sehr beklagt, das im fuer sain arbait kein trinkghelt worden, da verschueffen dy Herrn im zu gebn 5 fl.“

E kort tanusitják a kuton levő feliratok is:

Sacratiss. Max. Aemilianum II.
Rom. Imperatorem. Bohemiae Regem.
Archiducem. Austriae.
Diademate. Regni. Hungariae
Anno. Chri. MDLXIII. Die VIII. Men. Sept.

Posonii Inauguratum
Viator!
Ubi. Te. Hoc. Fonte. Recreaveris
Memento!

Regi. Ac. Regno. Hungariae
Prosperitatem.
Fonti. Perennitatem. Praecari
Tandem salvus abito.

Quid Leo Bojorum Prisco Diademate Splendens?
Quid Romanae Aquilae Japidum Migrastis Ad Istrum?
Quis Pisone Suo Claram Vos Duxit Ad Urbem
Pannoniae? Novus Est Rex Maxilianus Aemilianus
Huncce Sequuntur Tria, Qui Dat Sceptra Nec integer
Annus
Et Majora Dabit, Cui Trinum Numen Et Unum
F. Anno Domini MDLXXII.

Maesa Sua Laetos Agitat Cum Rege Triumphos
Caesaris Exsultat Moenus Amore Novi
Et Savus Dravus Cum Danubioque Tibiscus
Digna Suo Pariter Carmina Rege Canunt
Imperat His Fluviis Placide Maximilianus
O Utinam Euphratis Gangis Et Addat Aquas
F. Anno Domini MDLXXII.

O Ingens Caroli Filia Caesaris
Ingentis Maria Et Tradita Caesaris
Gnato Connubii Foedere Caesari
Fontis Nympha Sacri Caesare Cum Tuo
Hos Divo Latices Protege Limpidos
Ut Vos Somnifero Murmure Praedicent
F. Anno Domini MDLXXII.

A szobrászati mű hasonlithatlanul jobb e verseknél; fölötte tetsző karcsu silhouettje után a renaissance styl gyöngyének mondhatjuk. A tetején álló lovag II. Miksa király arczképének tekintetik. E szobor és az alatta való felirásos talap be van festve és aranyozva. A kecses pyramidalis épitkezés különösen feltünik a felső és alsó vizmedencze egymáshozi arányában. Mindkettőn jól faragvák az álarczok. Az egész szerencsésen jó karban maradt ránk.

Rómer, többször idézett értekezésében a városon kivül álló két emlékről szól: „Az egyik a bold. szüz szobra, az u. n. disznótéren. Pusztán és elhagyatva (szobra is eltünt) áll az idő barnitotta emlék, a szemét és sár pusztájában.“ (291. l.)

és 292. l. „Záradékul még egy keresztet kell emlitenem, mely a virágvölgyi temető bejárata előtt áll, és egy ritka esemény által épen megmaradt.“

SZ.-GYÖRGY VÁROSNAK

PAROCHIALIS TEMPLOMA.

Sz.-György a három kisebb Pozsonymegye városai közt, legközelebb fekszik Pozsonyhoz, a vasuton félóra alatt elérhetni. Sz.-György városról Szekcső Tamás ezt irja „Pozs. és környéke“ czimü, 1865. megjelent k. 115. l.:

„Sz.-György már IV. Béla idejében kiváltságos hely volt; sz. kir. várossá azonban csak 1647-ben tétetett; II. Mátyás alatt épültek fel keritő falai, s azon időre esik virágzási kora is. De azóta többszörös tűzvész, leginkább pedig 1663-ban a török kegyetlen pusztitásai,[1]) melyek elől még a plébánia templom sírboltjai sem maradhattak sértetlenül, a városnak bekövetkezett lassankénti alábbsülyedését okozták. Jelenben bortermesztésen kivül, a város még terjedelmes erdeiből és néhány malmokból huzza jövedelmét. Sz.-Györgynek határa mintegy $\frac{5}{8}$ □ mértföldre becsültetik, s legnagyobb részét erdő és szőllőkert foglalja el. — A városnak nyugati oldalában, a hegység tövében egy dombon az egykori sz.-györgyi várnak, az u. n. Fejérkőnek romjai láthatók. A vár eredetéről kevés bizonyosat állithatni; a monda szerint eredetileg a templariusok műve volna; később a sz.-györgyi grófok lakhattak fényes termeiben: most azonban régóta csaknem végkép összeomlott állapotban nyugszik“.

Sz.-Györgynek csak egy régi emléke van[1]), a városon kivül alacsony dombon fekvő

parochialis temploma.

Az épület kis, alacsony, kéthajós csarnoktemplom, melynek szentélye alatt van altemplom: mint alaptervünk mutatja, az egész igen rendetlen; ugy tetszik, épitésze az épszögnek nem volt nagy barátja. E templomhoz hozzá van csatolva a sz.-györgyi grófok temetkezési kápolnája, és az e mellett szintén később koru nyilt előcsarnok. Az épitkezést alig vihetni vissza a XIV-ik századba, a sz. háromsághoz czimzett kápolna pedig csak 1465 körül épült.

E templomnak van több sajátsága: nevezetes az altemplom jelenléte; mert altemplomok alkalmazásával a külföldön már a XIII. században hagytak fel, azonban nálunk altemplomok, mint az idevaló, még a XV-ikben is fordulnak elő, u. m. a szepesi csötörtöki kápolnában, az eperjesi parochialis templomban és másutt.

[1]) Számos ásatásaim alkalmával arról győződtem meg, hogy a törököt sírok pusztitásáról igazságtalanul vádolják; kik pusztitották el a sz.-györgyi és bazini kriptákat, a következőkben fogjuk látni.

[1]) Sz.-Györgynek története, mennyire ez az emlékekre vonatkozik, párhuzamosan jár Bazin történetével; miért is mindkettőről Bazin emléke tárgyalásánál röviden fogok szólani. A templomnak rajzait készitette Steindl Imre tanár felügyelete alatt Bartholomaidesz Gyula.

www.tiert.hu

Második sajátsága a csak kettős hajó; azonban ezt alkalmasint az eredeti terv tökéletes ki nem vitelének kell tulajdonitani: legalább a szabad északi töveknek a déli zárfalban ugyanazonos faltövek felelvén meg, következtethetjük, hogy nemcsak északi, hanem déli mellékhajót is szándékoztak épiteni; mitől hihetőleg költséghiány miatt elállottak. Hasonló esetet találunk a kis-szebeni (Sáros vm.), szintén csak kéthajós parochialis templomban; a sz.-györgyiben e hiányt némileg kipótolja a sz.-györgyi és bazini grófok kápolnája és az e melletti előcsarnok.

A harmadik sajátság, ugy szólván, kettős orgona-karzata, melynek nyugati része az egész templommal egykorulag készült el, mig a keletinek hozzácsatolása csak későbben történt. Ezen karzat alatt van lefektetve (alaptervünkön x betü alatt) hazai sírköveink egyik legremekebbje.

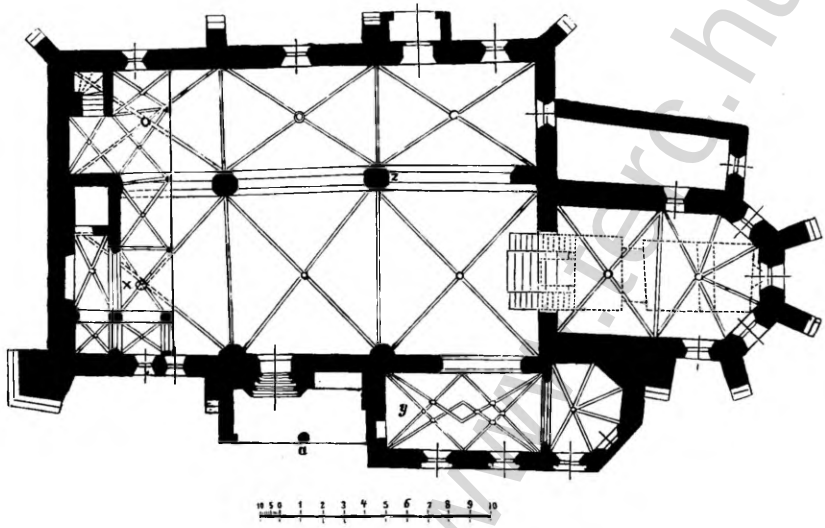

175. ábra.

Negyedik sajátságnak vehetjük a későbbi nyilt előcsarnokot. Valamint az orgonakarzat későbbi csatolásának, ugy az előcsarnoknak pillére is már a renaissance-féle alakzásban részesül; midőn itt az u. n. toscanai rendszert látjuk alkalmazva.

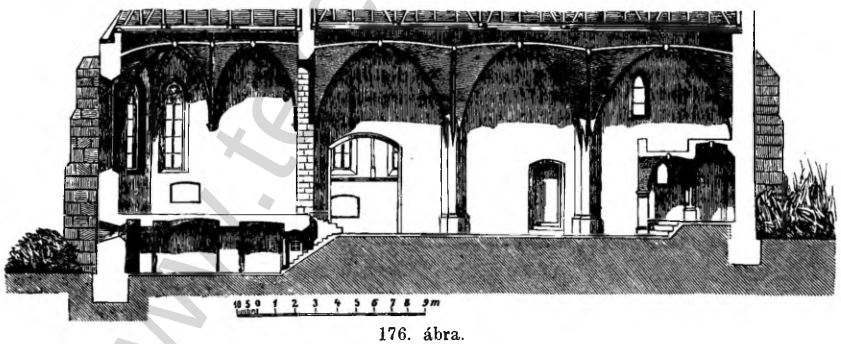

176. ábra.

Arányok.

Templomunk egysége 𝔄′ mintegy 8,75 meter. Ezen egységet négyszer találjuk hosszában, ha t. i. beletudjuk a szentély- és a hosszhajó nyugati falának vastagságát is; a templom egész hossza tehát, mi elég kevés, $4\mathfrak{A}' = 35{,}00$ meter. Csekély hossza nincsen pótolva két mellékhajó szélessége által sem, ámbár az egyik meglevőnek szélessége az elvi félegységnyi mérvét felülmulja; mert $4\mathfrak{c} = 5{,}57$ metert mér. Némileg pótolja a hiányt az egységnek nagysága, mely közel 28 bécsi lábat mér, és igy oly kis templomnál, mint a miénk, elég feltünő. Pótlásnak tekinthetjük végre az osztályok (travée) tágasságát is; midőn ezek sokkal nagyobbak az elvi félegységnél, azaz $2\mathfrak{K}' = 7{,}24$ meter. Ha ezt a tövek $2\mathfrak{J} = 1{,}16$ meternyi átmérőhez hasonlitjuk, ennek mérvét valamivel többször mint hatszor fogjuk találni az osztályok hosszában; e hossz tehát közepett áll a pozsonyi dom öt és a sopronyi sz. Mihály-templom hét aránya közt. Az első osztály Sz.-Györgyön valamivel nagyobb a következő kettő egyenlőnél. A tő hasonlóképen, mint a pozsonyi domban, egyszerüen nyolczoldalu. A boltgerinczek, a hajóban, gyámkő nélkül, közvetlen a tő oldalából szöknek fel. A szentélyben faloszlopok nincsenek, de vannak gyámkövek, melyeken a boltgerinczek emelkednek. Ha a boltot a hosszhajóban a tő-talapzattól fölfelé mérve, a szentélyben pedig a padlótól mérve kezdetjük, mindkét esetben az egyenes magasság a bolt kezdetéig lesz $2\mathfrak{B} = 4{,}83$, a boltnak egész magassága pedig a templom padlójától mérve $\frac{3}{4}\mathfrak{D}'' = 10{,}10$ meter. Az északi zárfal támai hossza $4\mathfrak{g} = 2{,}47$, szélessége $\mathfrak{G} = 0{,}87$ m.

A szentély rendesen a nyolczszög három oldalával van zárva. Támainak hossza eltér az északi zárfal támainak mérvétől; mert hosszuk $\mathfrak{A} = 2{,}95$, mig szélességük ugyanaz, $\mathfrak{G} = 0{,}87$ m. A fal vastagsága különböző helyen különböző, átlag $\mathfrak{f} = 1{,}06$ m.

Az altemplom boltozata ujabbkoru, mit már a bejárása oldalain álló, u. n. toscanai oszlopok is bizonyitanak. Hossza kevéssel csekélyebb a szentély hosszánál; de szélessége csak $2\mathfrak{b} = 3{,}41$ metert mér, a felső szentélynek $2\mathfrak{A} = 5{,}91$ m. szélessége arányában. Tizenhárom lépcső vezet a hosszhajóból le az altemplomba, és hat lépcsővel magasabb a szentély padlója a hosszhajóénél. Az altemplom tehát alacsony és boltozatának eredeti magasságát sem tehetni többre, mint $\mathfrak{A} = 2{,}95$ meterre. Az altemplom zárása nem követi a fölötte való szentélynek hatoldalu zárását, hanem kelet felé egyenes fallal végződik.

A sz. háromság kápolnájának van saját, a templométól különböző 3,70 meternyi egysége, melyet azonban az utóbbiból is származhatni; mert a templom egységének $4\mathfrak{c}$-je $= 3{,}71$ m. A kápolna hossza ürben három ilyen egységet $3\mathfrak{A}' = 11{,}13$ m. mér; keleti zárása háromoldalu a nyolczszögből, hanem nem igen szabályos; van diadalívvel a hajótól elkülönitett szentélye, és ez rendes ellentámasztott fél csillagbolttal bir, mig a hosszhajó boltozatát kevésbé szabályos csillagalakunak kell mondanunk. A gerinczek találkozási pontja zárkövein mindenütt czímerpaisot, egészben nyolczat látni. E kápolnának van nyugati részén karzata, mely alatt fekszik Serédi kőkoporsója (alaptervünkön *y* betüvel jelölve). Az ablakok kétosztályuak és csúcsuk lóher-mérművet mutat; azonban az ablakbéllet már bonyolódott, és a lóher-mérmű is tompa alaku. Mindez megegyezik az épitmény fentebb adott késő korával, mely azonban még nem esik a csúcsíves styl teljes hanyatlásába.

A templomnak főoltára renaissance stylü, díszitve van több reliefcsoporttal, melyek közt

főhelyen áll a patronus sz. György csoportja. Az anyag be nem festett fehér homokkő, de az alakok egyes részei aranyozvák. A munkát a középszerűnél jobbnak mondhatni, az alakok köpczösök és rövidek ugyan, hanem arczaikban némi, a cselekvényhez mért kifejezés is látható. A ruházat, de főképen a fegyverzet, a XVI. század jellemét viseli magán.

A szentélyben van egy, a főoltárhoz hasonló más oltártöredék is, ez ábrázolja a három keleti bölcset. E kép fölött félkör oromban látjuk a szűzet Krisztussal keblében.

Van itt fülkében egy régibb szent sír is, ujabb oszlopokkal: és még egy oltártöredék, mely a szűznek halálát ábrázolja. Alakjai fában vannak faragva és befestve. E töredék a késő csúcsíves stylnek még figyelemre méltó munkája.

A kápolna egyik ablakában régi ablakfestésnek csekély töredékei is fennmaradtak.

Miután a templomnak nincsen tornya, külön harangtornyot épitettek oldalán, melyben egy, a XV-ik század végében öntött harang van felakasztva.

Egészben véve a sz.-györgyi templomnak, valamint technikai kivitelét, ugy anyagának választását és előkészitését is hanyagságról kell vádolnunk.

Sz.-györgyi és bazini György grófnak koporsója.

Ezen koporsóról tüzetesen értekezett Gyurikovics a m. t. Akademiában.[1]) Widter Antal a bécsi „Történelmi társaság" másod elnöke, Ipolyi közbenjárásával, fényképezte az emléket, és kérésemre e photographiát elküldvén megengedte, hogy ennek igen sikerült phototypiája, e munkához csatoltassék.[1])

Az emlékkő, — vörös márvány, — jelenleg az orgonakarzat alatt van letéve, hossza 1° 2′ 8″, szélessége 3′. Felirása a következő:

„In Anno Domini MCCCCLXVII feria quarta ante festum beati Ambrosii episcopi obiit spectabilis et generosus vir ac magnificus dominus . . . de S. Georgio et de Bozyn etc. hic sepultus. Ejus anima requiescat in pace".

A hézagot, melyet az alsó jobb sarknak már régen történt letörése okozta, Gyurikovics „Georgius" keresztnévvel tölti ki, és mondja, „hogy a templom belsejében balról a szentgyörgyi grófok tágas, és majdnem az egész templom hosszasága szerint elnyuló kriptája van, mely II. József uralkodása idejéig sok kőkoporsót foglalt magában. Akkoron számos törött sirkövek s egyéb romok s töredékek a templomból kihordattak, és a templomban látható garádicsok és lépcsők kiigazitására fordittattak: két jeles és nagyszerü egész siremlék pedig a templom jobbik oldalán 1465. szent-györgyi gróf György által emelt sz. háromság kápolnájába tétetett által", honnan (az egyik) később mostani x) helyére jutott.

„A kőkoporsó fedelén emelt munkával (domborműben) egy páncélos férfi látszik, hősi alakban, melynek magassága sarkától a fej tetejére nézve, 5′ 8″, a csákót is oda számitva, 1° 2″. Bal kezében pálczát, jobbjában zászlót tart, melyen hat sugáros csillag látható: lábaival pedig oroszlánt tapod, mely-

[1]) L. a m. Akad. Értesitő 1847-ik évfolyamának 369 s k. l.

[1]) Ezen, és a két pozsonyi siremlék phototypiája Divald József műhelyében készült, mely e három mutatványával kitünően ajánlkozik, hol az eredetinek leghübb sokszorositása van szóban. (L. IV. táblánkat.) Alaptervünkön az emlék mostani helye x) betüvel van jelölve.

FÉNYKÉPNYOMAT-DIVALDI K. EPERJESEN

nek képe az ember képéhez nagyon hasonlit. Bal oldala mellett pais van, melyen hat sugaras csillag, a szentgyörgyi grófi család czímere látható, rajta drága kövekkel ékes, a császári diademához hasonló arany korona fekszik, nem pedig, mint némelyek vélekednek, papi süveg (infula), nem is méhkas, mely körül méhraj szállong. A pais mellett igen csinosan vésett, páva tollakkal díszes forgó látszik".

„György gróf" V. László király halála után nem Hunyady Mátyást, hanem Fridrik császárt iparkodott magyar királyi székre emelni, mely ragaszkodásáért Fridriktől nemcsak dicséretet nyert, de czimerének bővitését is. Az illető czimeres oklevél, mely Bécsben 1459. évi junius 19. kelt, a megbővitett czimert ezen szavakkal irja le: „Arma vestra haereditaria, videlicet scutum flavum, stella aurei[1]) rubrique colorum et galea torneamenti simili in summitate ejusdem, cum operimentis et superinductitiis similibus aurei et rubri coloribus redimitis atque adornatis, pro majori domus et honorum vestrorum decore decrevimus quadam singulari corona exornare, ita videlicet, quod ex nunc in antea perpetuis temporibus supra galeam scuti vestri coronam auream praecise ad modum diadematis Imperialis elevata arma vestra haereditaria circumdantem atque amplexantem, cum fasciculo pennarum adinstar caudae pavonis in cacumine coronae collocato, deferre possitis et valeatis, per haec arma vestra hujusmodi meliorando" stb.

Ezen oklevél magyarázza az igen pompás sisakdiszt, melyet emlékünkön láttunk: de ez még világosabban tünik ki egyik czimerében azon megjelenendő német könyvnek, melynek kecske czimere alkalmat adott a sopronyi benczések temploma restauratorának meghatározására. Ezen czimeren a korona felemelkedő abroncsával (Bügel) igen szabatosan van ábrázolva: az abroncs alatt előtünik a korona szövetsapkája, melyet mitrának tartottak, és a grófi czimernek sajátos hatágu csillaga, sőt a korona közepén még kis keresztke is látszik, hanem a korona fölötti pávatollas forgó hiányzik. A czimer alatt ezen aláirást olvassuk:

Grauff von Bässingen Her zuo altemburg in ungerr.

Tekintve az emléknek műértékét, kimondhatjuk, hogy ez hazánk sirtábláink legkiválóbbjainak egyike, hacsak nem legjobbja. A szakállatlan és bajusztalan arcz tökéletes finomul bevégzett arczkép, melyet igen szabadon dolgozott hosszu hajazat körülvesz. Keletkezési korának megfelelőleg, kitünő szorgalmat és hűséget forditott mesterünk a fegyverzet pontos és szabatos ábrázolására, ugy, hogy annak még apróbb szögeit is megolvashatjuk. A finom munka kitünik kivált a sodronyos ingen, melyet a szobor mellvérte alatt hord, de kitünik magán a mellvérten, a könyök- és térdkalács-véden, a vas kesztyün és czipőn, melyek mozoghatás végett apró lemezekből vannak szerkesztve. A mellvért jobb oldalán megjelenik azon hám, mely a lándzsa helybentartására szolgált: ez alatt látszik a tőr markolata. A kard hossza egyenes, czifra és igen hosszu markolata két kézzel megfogható és kezelhető. Emelt jobbjában a gróf zászlót tart, melyet igen egyszerü családi czimerképe: vörös és aranyos hatágu csillag látható. Különösen csaknem négyeges posztó (?) sapkája, melyen kiszökő hatszirmu rózsáról, násfa gyanánt, három bojt- és gyöngysor függ le. A fegyverzés fölött diszitett perimével drága köpenyt hord, melynek szárai czifra zsinórral nyaka alatt vannak összekötve. Az alak, kora sirkövein látható szokás szerint, ugyszólván kettős helyzetben, egyut-

[1]) Itt hiba van: mert arany csillag csak kék vagy vörös mezőre illik.

tal állva és fekve van ábrázolva; midőn a feje alatti vánkos fekvést jelez, hanem oroszlánon álló lábai valóban álló, nem pedig fekvő helyzetben vannak felfogva; a fekvés már a hosszu csillagos sarkantyu által lehetlenné válik. A kezek magatartása is inkább álló, semmint fekvő emberhez illik. Ezekkel ellentétben a fej annyira nehezedik az alája tett sarkain bojttal ellátott vánkosra, hogy abban mintegy nimbust képező ránczok erednek. A lovag nem holt, hanem élő alakban van előadva, mire már nyitott szemei is utalnak. — Gyurikovics megjegyzése szerint az alak lába alatti oroszlán emberi arczczal bir. Ez tulajdonképen nem emberi, hanem az oroszlánnak a középkorban szokásos conventionalis arcza, mely régibb mintáról véve, fenntartotta magát, és kellett hogy fennmaradjon oly művészeknél, kik életökben oroszlánt nem láttak. Conventionalis tehát nemcsak az állat arcza, hanem sörénye is, mely csupa mesterkélten fodrozott fürtekből áll.

Serédi Gáspár sirköve.[1])

„Miután a bazini és sz.-györgyi grófok családja Kristóffal 1543-ban kihalt, Ferdinand király a pozsonymegyei birtokát Serédi Gáspárnak 53 ezer forintban elzálogositotta; de azt Gáspár nem teljes 4 évig birta, mert 1550. márcz. 1. meghalálozott.“

Ugyanezen szent-györgyi templomban, jeléül annak jobbik oldalához ragasztott, a sz. háromság tiszteletére felszentelt kápolnában, az oratorium alatt áll egy, mind történeti, mind műtekintetben igen nevezetes emlék. Ez Serédi Gáspárnak, Magyarország felső részei főkapitányának sirköve. Nagyszerü mű, csinos, sima márvány kőből készült; maga a koporsó 1° 1′ 4″ hosszu, 3′ 3″ széles és 3′ 9½″ magas. A fedelen diszesen kivésett hős képének magassága épen egy öl. A felirások nem góth, hanem gömbölyü latin kisded betüvel a kőbe vésvék, s ily tartalmuak. A kőkoporsó jobbik oldalán eme vers olvasható:

„Me Seredina tullit tellus, Fernandus habendas
Rex donavit opes, dum fera bella domat.“

Bal oldalán pedig:

„Rara fides rebus dubiis, operosaque virtus
Acceptum Regi me fecit esse meo.“

Keskeny oldalán a lábak alatt áll:

„Joannes Alagy nepos curavit.“

Fedelén feje felett:

„Absorpta est mors in victoriam. Georgius de Sered f. f.

Ugyanazon fedelen a lábaknál olvastatik:

„Monumentum spectabilis ac magnifici Caspari de Sered, comitis de Sancto-Georgio et Bazin ac Capitanei partium superiorum R. Hungariae etc. qui obiit 1. Martii 1550.“

A felfogás hasonlit az előbben tárgyalt sirkövéhez, de koránt sem éri el annak műértékét, hanem a sirkő kivitele közel áll Gáspár testvérének Györgynek azon sirkövéhez, mely a bártfai templomban látható. Serédi György 1552-ben halt meg, mint ezt emlékének ebbeli felirata: „Magnificus dominus Georgius de Sered obiit die 23 mensis Aprilis Anno Domini 1552.“ tanusitja. Az utóbbi sirkőnek fametszeti mását adja Myskovszky Viktor a bártfai templomról irt monographiájában a „Magyarorsz. régészeti emlékek“ IV. köt. I. rész 113. lapján.

Mordax és nejének sírtáblája.

Emlitem ezen igen csinos, bár kis mérvü sírtáblát, szorgalmas kidolgozása miatt. Ez az első tőbe van befalazva, hol helyét alaptervünkön *z* betü jelöli. Domborműve kelhei-

[1]) L. az id. „Akad. Értesitőben“ (1847. évf.) Gyurikovics értekez. 372. l. Alaptervünkön emlékének mostani helye y) betüvel van jelölve.

mi kőbe van faragva, csekélyebb értékü keretét homokkő teszi. A dombormű fölött:

Quos Deus conjunxit, homo non separet.

A térdelő házaspár közt lábtó, melyen távlatilag felfogott három angyal felszáll, az alsó az imádkozó nőre mutat. A felhőkben az atyaisten és négy angyalfő. A két czímer egyikén András-keresztbe tett kapa, másikán három ásó- vagy szántóvas.

Az aláirás ez:

Hie ligen Begraben die Edlen vesten Jacob Mordax underhaubtman d. Schlosz Brespurg der den 19. Octo: Und Agnes Graffin sein Hauszfrav so den andern tag Novemb. im 1572 iar in Gott Entschlaffen sein. Gott welle sie und uns alle durch Christum Jesum zu den Evigen Leben aufferwecken. Amen.

Coniugio et tumulo Deus hos coniunxit in uno,
Et post fata manet coniugialis amor.

www.terc.hu

BAZIN.

Bazinnak történetére vonatkozólag „Pozs. és körny." czimü könyv, Szekcső Tamás által irt czikk 117. l. ezt olvassuk:

„A városnak (Bazinnak) ó-kori története ugyanis szorosan összefügg e férfinak (Illyésházy Istvánnak) életével. Miután t. i. Bazin a sz.-györgyi grófok a XVI. században történt kimultával, először Zápolya János birtokába jutott, azután Ferdinand király által a koronajavakhoz csatoltatott, nemsokára ismét más földesurak magánbirtoka lett, s ezek közül bizonyos Krusithius emlittetik, kinek halála után a bazini és sz.-györgyi uradalom annak özvegyére, Pálffy Katalinra, maradt zálogképen. Az özvegy a nevezett birtokot második férjére, Illyésházy Istvánra, ruházta át, ki azelőtt mint katonatiszt a Krusithius ezrednél szolgált, s a nevezett birtokosnak saját ajánlatára nőül vette. Miután azonban a bazini és sz.-györgyi lakosok nehezen viselhették az uraság nyomását, azért 1598-ban Rudolf királyhoz kiváltási jogért folyamodtak, s egyszersmind az uradalomért járó 140.000-nyi tallérból álló zálogdíjt kifizetni igértek, mire Rudolf Bazint és Sz.-Györgyöt sz. kir. városokká tevé. Azonban Illyésházy ezen eljárás ellen erélyesen tiltakozott, s e miatt sulyos pörváddal sujtatván, idegen tartományba menekülni kényszerült, és Trencsénen át Lengyelországba futott, hanem majd Bocskaytól tanácsadójául hivatva, az országba ismét visszatért. A megalakult békeszerződés után, melynek létrehozásában Illyésházy mint közvetitő a császári és Bocskay-párt között hathatósan résztvett, Illyésházy a bazini és sz.-györgyi uradalom birtokába ünnepélyesen ismét visszahelyeztetett, és miután mint Magyarország nádora 1609-ben meghalt volna, örököse Illyésházy Gáspár vette át az uradalmat. A két város ismét folyamodott II. Mátyás királynál és Thurzó nádornál a nevezett uradalom átvételi jogáért; és 1615-ben csakugyan egy királyi rendelet folytán a két város lőn a nevezett uradalomnak birtokosa. De a két város adósságtól nyomatva, a kiváltási díjt kifizetni képtelennek érezte magát, s mind Bazin, mind Sz.-György, az átvételi jogot az adósság alóli fölmentési kérelemmel együtt a királynak kézbesitette át; a kérelem elfogadtatott. — 1626-ban II. Ferdinand a sz.-györgyi és bazini várhoz tartozó jószágokat, a két város kivételével, az akkori koronaőrnek, Pálffy Istvánnak engedte által, ki összesen 310.000 frtból álló zálogdíjt fizetett a kincstárnak. Az uradalom Czajla, Goinod, Kis- és Nagy-Senkvitz, Limpach, Schweinsbach és Tót-Gurab falukból állott; mire a nevezett család az uradalmat III. Károly királytól, a fejedelmi ház iránt, többszörösen tanusitott hü ragaszkodása jeléül, a grófi czímmel együtt, örökös birtokba vette át. Bazin pedig és Sz.-György csak 1647-ben nyerte meg az országgyülési képviseleti jogot, te-

hát csak azon évben ismertettek el valóságos királyi városoknak. A városnak további viszontagságai igen hasonlók Sz.-György sorsával".

E rövid történelmi vázlatból kitetszik, hogy Bazinnak egyetlen régi emlékét, t. i. parochialis templomát, polgárai alig voltak képesek épiteni.[1]) Ehez járul, hogy a sz.-györgyi és bazini grófok czímerei abban többször fordulnak elő, nevezetesen a szentélynek zárkövein. E szerint a templom épitését, legalább az ahoz szükséges költségnek

Mindamellett, hogy a bazini templomot a bazini és sz.-györgyi hatalmas és dusgazdag grófok bőkezüségének tulajdonitjuk, el kell ismernünk, hogy ennek kivitele is épen oly hanyag, mint a sz.-györgyié. A középhajó tövei nincsenek szabályosan elrendezve, igy e hajó majd szélesebbé, majd keskenyebbé, osztályai majd hosszabbakká, majd rövidebbekké válnak; másrészt a késő koru boltok, valamint a szentélyben, ugy a hosszhajóban is különféle, többnyire nem tetsző alakokban jelennek meg. A szentély boltja három hat-

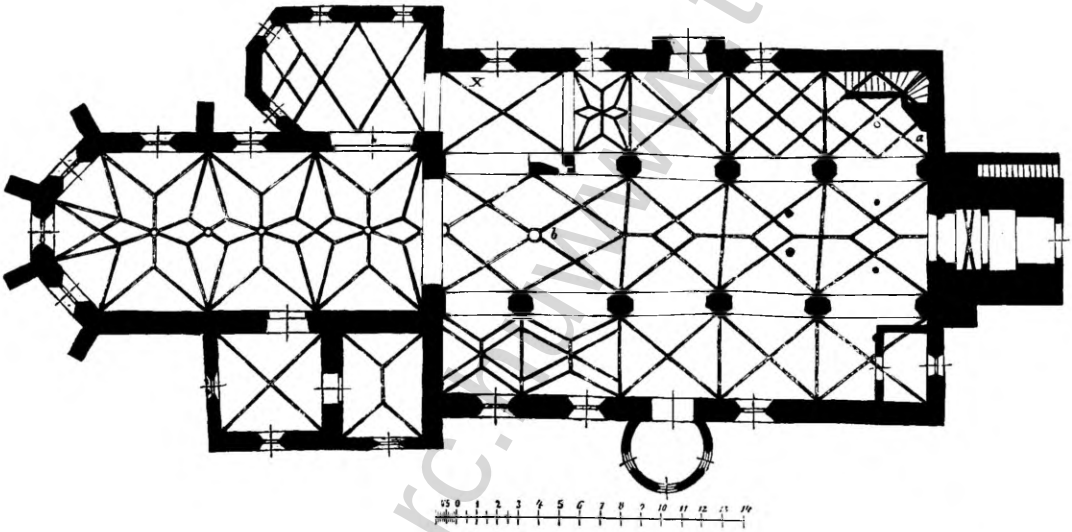

177. ábra. Bazin templomának alapterve.

legnagyobb része vitelét e grófoknak fogjuk tulajdonitani. A család 1543-ban halt ki, a templomnak tehát régibbnek kell lenni, de nem sokkal régibbnek; mert részletei, kivált boltozása és a tervnek igen hanyag kivitele már is a styl hanyatlásának idejére utal. Keletkezését tehát legkorábban a XV-ik század vége felé tehetjük, oly feltevéssel, hogy akkor sem készült el egészen, hanem épitkezését még a XVI-ik században is folytatták.

[1]) Alaptervünk rajzát készitette Steindl Imre tanár felügyelete alatt Bereczk Sándor.

águ csillagidomu, de a csillag ágai különböző nagysággal birnak, és a szentélyzárás gerinczei épen ezért nincsenek kellően ellentámasztva. Egészben észrevesszük, hogy itt több tekintetben a pozsonyi dom birt befolyással. Itt is, valamint Sz.-Györgyön is, a pillérek nyolczoldaluak, csakhogy mindkét templomban egész oldallal vannak forditva a templom tengelyéhez, mig Pozsonyban ezt hegyükkel teszik. Valamint Pozsonyban, ugy Bazinban is a templom nyugati homlokán egyetlen, a középhajó szélességének megfelelő

torony áll. csakhogy Bazinban kevésbé, mint Pozsonyban birja az erődités jellemét.

Templomunk szentélye a nyolczszög három oldalával van zárva, és itt megmaradtak a támak is, melyek a hosszhajóban eltüntek. Különös beboltozása miatt a szentély zárása nincsen, mint más templomokban, világosan elkülönitve a hosszszentélytől. A hosszház háromhajós, ötosztályu; négy tő-sor áll a főhajó minden oldalán; hanem igen feltünő, hogy a déli sor első pillére alakjában egészen távozik a többitől; ez t. i. nem nyolcz-, hanem csak négyoldalu, egy hosszukás négyszög, mely déli oldalán mintegy ki van vájva, és északnyugati sarkán áttörve, az áttörés hegyén oszlopka áll. Ezen, maga nemében egyetlen alakzást csakis annak tulajdonitjuk, hogy ez által kilátást nyithassanak az Illésházy-féle kápolnából a templom középhajójába; és e szerint következtetnünk kell, hogy valamint e pillér csak egyidejüleg épülhetett a kápolnával, ugy az általa hordott boltozat is csak akkor készülhetett el, s innen magyarázható a boltozatnak rendetlen idomzása is. A kápolna a hosszszentély déli oldalához épült, és hogy annak a szentélylyel tágabb közlekedést szerezhessenek, az utóbbinak déli zárfalát nevezetes hosszban törték át. Magát a kápolnát kelet felé három oldallal zárták, támakat itt már nem alkalmaztak.

A szentély északi oldalán fekvő sekrestye uj, épitési költségeinek fedezésére az Illésházyaknak, miután csontjaikat kihányták, önkoporsóikat eladták. Ezt nem a török tette.

Uj szintén a harmadik hosszosztályhoz épitett kápolna, mely az északi mellékhajóból csaknem egész körével kiszökik.

A torony falai igen erősek, daczára, hogy csak legalsó emeletén van boltozás, a magasságban az emeletek csak fapadlóval vannak elkülönitve egymástól. Hol a torony észak felé a hosszhajó zárfalához csatlakozik, ott még támrészlet is erősiti alját, mig déli falvastagságában a felső emeletekhez vezető lépcső van alkalmazva.

Egyházunk egységét = 𝔘', középhajójának szabálytalan kivitele miatt pontosan meghatározni nem lehet, közelitőleg az 𝔘' mintegy 6,70 metert mér. Ha ezen mérvet, kezdve a szentélyzárás falának külső felületétől a tengelyen nyugat felé visszük, a torony végső végéig leend hét és fél ily 𝔘' = 50,25 m. Ebből esik:

	meter
a szentély hosszára a diadalív nyugati végéig	3 𝔘' = 20,10
a hosszhajó hosszára a torony kezdetéig	3½ 𝔘' = 23,45
a torony hosszára keletről délre .	1 𝔘' = 6,70
Összesen	7½ 𝔘' = 50,25

Ezen hosszarányokban is a bazini mester a pozsonyi dom példáját követte, csakhogy Pozsonyban a 7½ 𝔘'-nyi hossz ürben, itt pedig a zárfalakat is betudva van mérve. Nem kell-e ebből következtetnünk, hogy a bazini templom csak a pozsonyi szentély meghosszabbitása után épült, azaz 1461 után?

A bazini mester nem volt bátor, mert templomának falvastagsága a szükségesnél sokkal nagyobb; de félénksége mutatkozik hosszhajója osztályainak kurtitásában is. Ezek legbátrabban épitett emlékünkben, a soproni sz. Mihály-féle templomban a tövek átmérőjét hétszer mulják felül, Sz.-Györgyben hatszor, a pozsonyi dombon ötször, itt pedig csak négyszer. Ehez hozzá kell venni, hogy a tövek átmérője, valamint a hosszfalak vastagsága is 2 𝔣 = 1,16 meter, mely mérv a tizedik helyen áll a sorozatban a 2 𝔍 sz.-györgyi átmérő fölött (a bazini 2 𝔍 tesz 0,89 metert).

Végre a magasság is igen csekély, mivel ez a szentélyben a padlótól a boltig nem mér többet 𝔇' = 9,47 meternél.

Illésházy István siremléke.

Erről Gyurikovics ezt irja[1]): „Midőn Illésházy István nádor 1609. máj. 5. élete 69. évében Bécsben meghalálozott, hátramaradt özvegye Pálffy Katalin férje végakaratát pontosan teljesiteni igyekezvén, holt testét aug. 5. nagy ünnepélyességgel a bazini anyatemplom jobb oldala mellett általa épitett kápolna alatt készült pompás gyászboltban eltakarittatá, és egy bécsi ügyes szobrász által fehér salzburgi márványból faragott életnagyságu szobrot nemcsak halotti tisztesség megadása jeléül, de a hosszu időkre fennmaradandó emlékezet okáért ugyanazon kápolnában felállitá. A szobor hat lábnyi magasságu férfiut, akkori divatu hadi, jelesül lovag öltözetben ábrázol, miből kitetszik, hogy Illésházy nádor magas termetü s vaskos testalkatásu volt: az arczvonások hü hasonlatosságot mutatnak. — A nemzetségi emlékirásokból bizonyos, miszerint a bécsi szobrász, remek munkájáért, az özvegy nádornétól 1200 tallérral jutalmaztatott meg. — Az Illésházy István bazini pompás sirboltjáról egy érseki rendelvény 10. lapján ezen nevezetes emlités tétetik: „Infra Capellam est Crypta longa 3½ orgias, lata 2 orgias, 2 pedes quam exstruxisse supponitur Comes Stephanus Illésházy, cui is et Consors ejus Catharina Pálffy post mortem illati sunt, stanneis tumbis inclusi ambo. Cum tamen in sartis tectis ejus Capellae Familia Illésházyana nullam habuisset curam, Crypta haec successive ad Jura Ecclesiae transivit, Parochique omnem, qui Taxam deposuit, eo sepeliri admiserunt. A. 1772 Parochus Cryptam visitans cadaveribus repletam deprehendit, quae cum plene resoluta fuissent, repositis ad unum angulum corporibus, eam integre mundavit, stanneas praelibatorum Comitum tumbas, in superficie jam prius superioribus annis absectas, cum annutu Generalis Vicarii Ladislai Bányay repositis ad angulum corporibus evacuavit, ipsum stannum Campanarum fusori Tyrnaviensi pro 221 fl. 55 den. vendidit, quos ad creatam noviter Sacristiam et reparatam veterem expendit. Repurgata Crypta, illata sunt eo rursus 4 Corpora, sed adveniente de regulandis Cryptis Ordinatione Regia (Regulatio haec Coemeteriorum et Cryptarum per Consilium R. Lttle de 21. Sept. 1777. emanavit) Parochus interiorem ingressum occlusit, relicto lapide cum Inscriptione et Insignibus gentilitiis, nullum amplius eo sepelivit.“ Következik Gyurikovicsnál a hosszu sirirat, mely Illésházy szobra oldalán a falra alkalmazott két réztáblára van vésve. A hely alaptervünkön *a* betüvel van jelezve.

A helyszinén a szobor anyagának nem salzburgi márványt, hanem kelheimi követ találtam. A szobor nem bir különös műértékkel, félkör fülkében áll, mely fölött „Justitia,“ jobbra „Charitas,“ balra „Spes“ szobra. A feliratos tábla dagályos hexameterekben Illésházyt dicsőiti. Ezen emlékhez tartozott a déli hajó délkeleti végén látható tábla, mely Krisztus feltámadását ábrázolja, szintén kelheimi kőből, és hasonló technikával faragva. Mostani helyét alaptervünk x betü jelöli. Valamint *b* betü helyén a templom padolaton „Storkwt“-nak azon sirtábláját jelzi, melyről a sopronyi benczések templomában látható kecskeczimernek tárgyalása alkalmával szólottam.

E templomban van eltemetve egy bazini gróf is, ki 1522-ben halt meg. Az egyházat tehát a bazini grófok, az Illésházyak és Pálffyak temetkezési helyének állitják.

[1]) A m. Akad. Értesitő 1847. évf. 235. s k. l.

MODOR.

Modor városának okmányokra alapitott rövid történetét az igazgató tanács megbizásából kiadta Dr. Verédy Károly „A modori m. k. állami tanitóképezde harmadik értesitvénye“ czimü, Pozsonyban 1875-ben megjelent könyvecskében, melyben tárgyunkra nézve vonatkozólag olvassuk:

„Bizonyos, hogy Modor, mig sz. kir. várossá lett, sok viszontagságon ment keresztül. Legrégibb okmány, mely Modorról megemlékezik, s melynek eredetie a nyitrai káptalan levéltárában őriztetik, II. Géza királyunk korából való, ki 1158. évben a nyitrai Zoérard és Benedekről czimzett templomok több rendü adományon kivül adja Modor villáját is, mondván: „Donavi etiam (Ecclesiae nitriensi) villam meam Modor, condicionalem prope Regnum Theutonicorum prope montem existentem, ubi falcatores mei existebant.“ Modor ezen korszakban csak egy uri lakból és a fenntebb emlitett „falcatores“ házakból állott. 1287-ben Henrik pozsonyi grófhoz tartozott; mivel pedig fiai, Apor erdélyi vajdával szövetkeztek, ki ezen országot s különösen Pozsonymegyét tüzzel vassal elpusztitotta, Kún László azt János pozsonyi grófnak, hü szolgálata jutalmául s Turna (Terling) s Nyék falvaiban szenvedett károk megtéritése fejében adományozta.“ (7. l. és 9. l.) „Modor városának eredetileg állandó ura nem volt, később ugyan különféle birtokosai lettek, kik közül az utolsó Országh család volt, ennek kihalta után 1586-ban Modor ismét a királyi kincstárra szállott, nehogy azonban a jövőben ő felsége a király mint legmagasabb kegyur azt ismét eladja vagy elajándékozza, a lakosok egyszer s mindenkorra hat ezer forintot s ezen felül évenként 640 forintot készpénzben s bizonyos mennyiségü fát kötelezték magukat a kincstárnak kiszolgáltatni. Ezen királyi bért a kincstár egészen 1610-ig szedte, mely esztendőben azt a Pálffy család nyerte el. A Pálffy család egyik nőivadéka ezen kir. bért Lippay érseknek alapitványképen adományozta, ki azt a bécsi Pazmaneum nevü papnöveldére forditotta. 1687-ben Fényessy egri püspökre szállt, ki ismét azt a nagyszombati collegiumra forditotta. És mai napig köteles a város ezen évi bért 240 frtot a mai pénzértékben évenként az egri káptalannak fizetni. Ámbár a káptalan csak peres végrehajtás utján juthat követeléséhez, miután a város hivatkozva arra, hogy a többi város ezen kir. bér fizetése alól felmentetett, s igy azt tovább fizetni vonakodik.“

Ehhez a „Pozs. és Körny.“ czimü könyvből hozzáadandó: (119. l.) „A városnak hajdani körfalai és három tornyos kapuja még nagyobbára felállnak; az erődítmények 1610—46-tól származnak. — A nyugati, vagy bazini kapun az ország és a város czimere látható; utóbbi két részre osztott paisból áll, melynek egyik felében aranyszinü talajon egy három csúcsu dombon három fürttel ellátott szőllőgerezd látható; a másik, bal fe-

lén, veresszinü talajon látható három keresztsáv (pólya) pedig azon három patakot jelképezi, melynek egyike (mint Kassán) a belvárost, a többi kettő a külvárost futja keresztül.“

121. l. „Rudolf király által Modor a sz. kir. városok sorába emeltetett; de országgyülési követeit gróf Illésházy István az 1600-ki országgyülésből kirekeszté, s az országgyülési képviseleti jogot csak 1613-ban nyerte. Azon sanyargásokat és viszontagságokat, melyeket a felvidéki városok az 1609—20-ki s főleg 1705-ki belháboruk miatt szenvedtek, Modort is nagy mértékben sujtották.

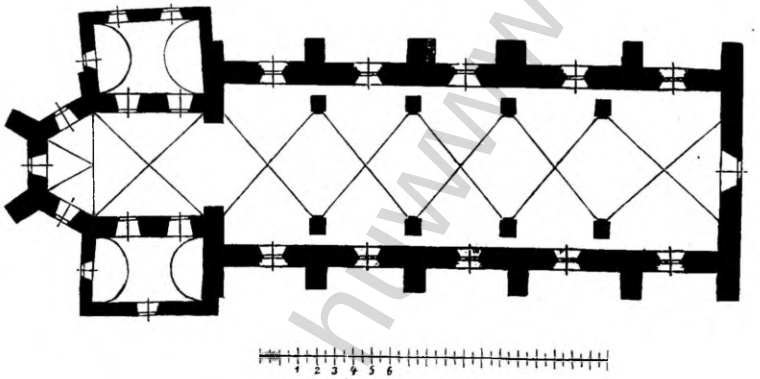

178. ábra. Modor templomának alapterve.

1729-ben pedig tüzvész pusztitotta el a várost.“ Azóta Modor nem birt régibb virágzására emelkedni.

Nem hallgathatom el e város egyik épitészeti sajátságát, mely ha másutt, kivált a Szepességen is fordul elő, még sem lép fel oly következetesen és hasonló nagy számmal, mint itt. Ez a lakházak kiszökése egymás előtt, mely a nagy utczát, alaprajzát tekintve, fokozatos lépcsőként tünteti fel. Minden ház szomszédánál több lábbal belépvén az utczába, hosszabb homloka párhuzamos az utcza tengelyével, de mivel szomszédja kissé visszavonul, van ablaka azon részén is, mely az utcza tengelyéhez épszög alatt áll. Ezen épitkezés czélja, hogy a lakos nemcsak maga elébe, hanem az utczán végig is láthasson a nélkül, hogy kénytelen volna fejét az ablakon kitolni. Némelyek szerint ezen épitkezés még a háborus időkből maradt, és védelmi okokból keletkezett.

Modornak van egy, a csúcsíves styl legutolsó korából származó temploma,[1]) mely a mai temető közepén a városon kivül áll; és ezért rendesen nem isteni tiszteletre, hanem halotti szertartásra használtatik. E templom, bár késő eredetü és sajátságos, a szokásos csúcsíves templomokétól eltérő alakzással bir, mégis nevezetes szabályos terve miatt, mely tekintetben felülmulja valamint a sz.-györgyi, ugy a bazini templomot is.

E templomot álháromhajósnak és oly szentélylyel ellátottnak mondhatjuk, melynek zárása a hatszögnek három oldalával bir, mi annál szembetünőbb, mert a zárás gerinczeit ellentámasztó gerinczek nem léteznek. Tornya nincsen. Falai és támai igen erősek.

Ha a fölötti egyszerü pillérek tengelyei közti szélességet mérjük, lesz egységünk = 𝔘′ = 6,40 meter és a templomnak egész hossza hat ily egység 6 𝔘′ = 38,40 meter, nem ür-

[1]) Alaptervünket készitette Steindl Imre igazgatása alatt Bereczk Sándor.

ben, hanem hozzávéve a keleti és nyugati zárfalak vastagságát is, mely egész hosszmérv következőleg a részletekre van osztva:

		meter
a keleti zárfalak vastagsága . . .	4 𝔨	= 0,98
a szentélyzárásnak fentője	2 𝔟	= 2,49
hosszszentély	4 𝔈	= 5,77
a diadalív vastagsága	4 𝔨	= 0,98
a hosszhajó négy osztályának együtt véve	𝔬	= 20,50
az ötödik osztálynak hossza	𝔘'	= 6,40
a nyugati zárfalnak vastagsága . .	2 𝔊	= 1,28
a templom egész hossza . . .		38,40

Itt valamivel találkozunk, mire eddigi vizsgálatunk alatt nem akadtunk, t. i. arra, hogy a templom négy osztályának hossza nem rendszeresen az elméleti sorozatnak egyik száma után, hanem ugy van határozva, hogy a többi rendszeresen meghatározott részek összege levonatván az előre megalapitott hat egységnyi hosszból, a fennmaradó összeg egyszerüen négygyel van felosztva, és annak egy része = 5,125 meter egy-egy osztálynak adva. Ennek tanuságául felhozom a rendszeres sorozatnak két, az 5,125 meterhez legközelebb álló tagját 2 𝔎' = 5,299 m. tulnagy; 4 𝔟 = 4,998 meter pedig nem elég nagy; tehát itt a szabálytól eltérő eljárást látunk; mert 2 𝔎' és 4 𝔟 közt nincsen szám, hanem van hézag, melyet csak a teljesen szokatlan 8 𝔊-vel = 5,128. lehetne kitölteni.

A pillér négyegének oldala 4 𝔩 = 0,80; ha már most az osztály hosszát 5,125 felosztom 0,80-al, leend $\frac{5,125}{0,80} = 0,64$, tehát a pillér átmérője többször, mint hatszor találtatik az osztály hosszában. E körülmény tanuságot tenne a mester bátorságáról, ha a pillér nem állana igen közel az igen erős hosszfalhoz és a szintén erős támhoz, de ezen falvastagság 2 𝔊 = 1,28 épen kétszerese a kölni dom 𝔊-nyi falvastagságának, és a tám hossza 2 𝔟 = 2,49, szélessége pedig 2 𝔥 = 1,04.

A boltozat ujabb és a csúcsíves boltozattól egészen eltérő; mert e styl értelmében a pillérek egyikétől a másodikához hevederív állnék be, az ál-mellékhajó osztályait pedig, mint ez a margitszigeti templomban volt, dongabolt fedezné.

Megjegyezni való, hogy a templom csekély értékü anyagból van épitve, s hogy igy a mester kénytelennek érezte magát, mi anyagának minőségében hiányzott, mennyiségével pótolni.

hu www.terc.hu www.terc.hu www

NAGY-SZOMBAT (TYRNAU).

E városról Szekcső Tamás ezeket irja „Pozs. és környéke“ 126. s k. l.

„Nagyszombat a legrégibb városoknak egyike Magyarországon. A legrégibb oklevelekben Zumbat, Zumbathely nevezete alatt fordul elő; később más hasonnevü helyiségektől megkülönböztetése végett Nagy-Szombat-nak neveztetett. Eredetét, vagy csak kőfalakkal való megerősitését ugyanazon Constancia lengyelországi özvegy királynénak, III. Béla leányának köszönheti, ki Vöröskő várát épitette. (?) IV. Béla 1238-ban egy arany bulla erejénél fogva királyi várossá emelte; az okmány azonban a régi levéltárral a tatárok pusztitása alkalmával a lángok martaléka lőn. 1267-ben a nevezett király megujitotta az adott szabadalmakat egy ujonta kibocsátott okmány által, melyben egyszersmind az előbbinek sorsáról emlités tétetik. Gerencsér falu birtokába a város ugyanazon király kegyelméből jutott. Az Ottokar ellen viselt háborúban a helység több izben elfoglaltatott és elpusztittatott, de a béke helyreálltával számos csehek, németek és magyarok telepedtek le Nagyszombatban és a várost ujra kiépiték. A királyoknak gyakori látogatásai a városnak tekintélyt és előnyöket szerzének. Egy ideig Csák Mátének birtokába esett, ki az innét elterülő Mátyásföldet uralta; de 1311-ben tőle ismét elvétetett. A városnak nagy jóltévője volt I. Lajos király; mert ez minden vámfizetéstől fölmentette, s Bélától nyert ama kiváltságát megerősitette, miszerint egészen a morva határszélig szabadon fát vághatott és követ fejthetett; oltalmazta továbbá a szent-györgyi és bazini grófok, és a vöröskői Volfárthok erőszakoskodásai ellen; végre a mostani főtemplomnak alapkövét tette le; de ennek épitését, 1380-ban sept. 11-kén itt történt halála után, csak Zsigmond király végezte be.“ — (127. l.) „A török háborúk idejében, miután Buda és Esztergom az ellenség kezére került, Nagyszombatba vonult az esztergomi főkáptalan, s ott 1820-ig maradott. Ezen korból származnak Nagyszombatnak több nagyszerü egyházi épületei: nagy jelentőségü várossá emelte főleg azon iskola, melyet Oláh Miklós főérsek 1543. alapitott, s később Pázmán Péter bőkezüen pártolva, a jezsuiták vezetése alatt az egyetemek sorába emelt. — Szomoru sors érte Nagyszombatot a XVII. században viselt belső háboruk miatt. Bocskay kezére kerülvén, hadi működéseinek központjává lesz; a zsitvatoroki békekötés következtében rövid nyugalmat élvez a város, de nemsokára Bethlen foglalja el, és sarczolással terheli; majd ismét 1621. Bouquoi vezér hatalmába keriti, s két év mulva ismét Bethlen hóditja meg. Többszörös pestis, csaták és tüzveszélyek által a legszánandóbb sorsra jutott a város. 1682-ben Tököli foglalta el, s a jezsuitákat, kiket mint lázongókat vádoltak be, Somolyóra fogságba vitette, eltávozásuk után három napra rettentő tüzvész emészté fel a várost, mely mellett sok emberélet is elveszett.“ (128. l.) „A XVIII. század elején Rákóczy serege fog-

lalták el a vidéket. A békés évek bekövetkezte után Nagyszombat lassanként felüdült sok szenvedett csapásai alól, de hajdani jelentőségére többé vissza nem juthatott."

Igen sajátos Nagyszombat címere, t. i. egy szerencsekerék (Glücksrad, rota fortunae, rota fatalis, rota nativitatis nostrae, roue symbolique, roue de fortune). A szerencsekerékről Dr. Heider Gusztáv tüzetesebben szólott a bécsi „Mittheil. IV. köt." (1859. évf.) 113. s k. l. Megjegyzi, hogy az emberi élet viszontagságait már az antik világ is a keréknek forgásával, mely a magasságot mozgásában alacsonyitja, majd a legalacsonyabb pontot legmagasabbá teszi, hasonlitotta össze. Többek közt idézi Amm. Marcellinus 14. 11: „Assumptus in amplissimum fortunae fastigium versabiles ejus motus expertus est, qui ludunt mortalitatem nunc evehentes quosdam in sidera, nunc ad Cocyti profunda mergentes" és 31. 1: „Fortunae volucris rota adversa prosperis semper alternans." Az ó-keresztyénség a kerék képét nem használta, de használták ujra a XII. század óta, melyben legelőször előfordul a landsbergi Herad „Hortus deliciarum" czimü kéziratában, mely Strassburg legujabb ostromlásában elégett. Itt maga a szerencse istennője a kereket forgatta, melynek legmagasabb tetején király ült, jobb oldalán felszálló, balján lebukó, lenn pedig földön fekvő alak volt ábrázolva. Rendesen ezen alakok mellé ily felirat jelenik meg: Regnabo (Spes); Regno (Gaudium); Regnavi (Timor); Sum sine Regno (Dolor).

Azonban a keresztyénség itt nem állapodott meg, hanem a kereket más emberi viszonyok jelképéül, nevezetesen mozgását a korok fejlődésének jelképezésére használta, s itt többnyire négy felszálló, három leszálló kort vett fel, pólyás gyermekét, fiuét, fiatalét, férfiét, koros férfiét, aggastyánét és haldoklóét.

Végre a sorsot összekötötte a felsőbb gondviseléssel, melyben már nem Fortuna asszony, hanem Krisztus igazitja a kerek forgását; és ilyen értelmü a nagyszombati czímer-kerek, melyről igy szól Heider (119. l.):

A keresztyén szellemben átalakult szerencse-kereknek legjelentékenyebb példája, melynek képe e szellemnek teljes világos magyarázata miatt, joggal e nemü ábrák élére állitható; a XIII. század második feléből származó nagyszombati szerencsekerek

179. ábra.

† S. M. CIVIVM DE ZVMBOTHEL felirata még ki van egészitve e szavakkal: CVM ROTA FORTVNE, s ez bizonyitja, hogy efféle kerekek is, ámbár nem a szó legszorosabb értelmében, még a szerencsekerekek sorába tartoznak. Közepén a megváltó keresztnimbusos fejét látjuk e felirattal: ET DEVS IN ROTA, e fölött a küllők közt, melyek a külső kört a belsővel oszlopkák alakban összekötik, jelenik meg az A és W betü, és lejebb, ugyanis a küllők közt jobbra félhold, balra nyolczágu csillag. A magyarázat világos. Az élet változatosságának szilárdan álló középpontja Krisztus (et deus in rota), ő mindennek kezdete és vége (A és Ω); a kerek fel- és alászállása (nap és hold, a csillagot inkább napnak kell tekinteni) az ő akarata szerint, isteni rendelete értelmében történik.

SZ. MIKLÓS TÁRSAS KÁPTALANI ÉS PAROCHIALIS EGYHÁZ.

Rupp Jakab „Magyarországi helyrajzi történetének“ (Pest 1870) I. köt. első felének 95. l. e templomról ezt olvassuk:

„Ezen, jelenleg társas egyház egyszersmind a magyar, német és tót hivek használatára szervezett plébánia-templom. E templom keletkezete egykoru a város eredetével. Már 1211-ben azt I. János érsek jövedelmeivel együtt a káptalannak ajándékozta. A hagyomány szerint 1380-ban a Nagyszombatban meghalt I. Lajos király ujra kezdte épittetni, Zsigmond pedig folytatta, s ezen időben emlittetik karzata bel oldalán létezett Sz.-György kápolnája. — Legtöbbet kö-

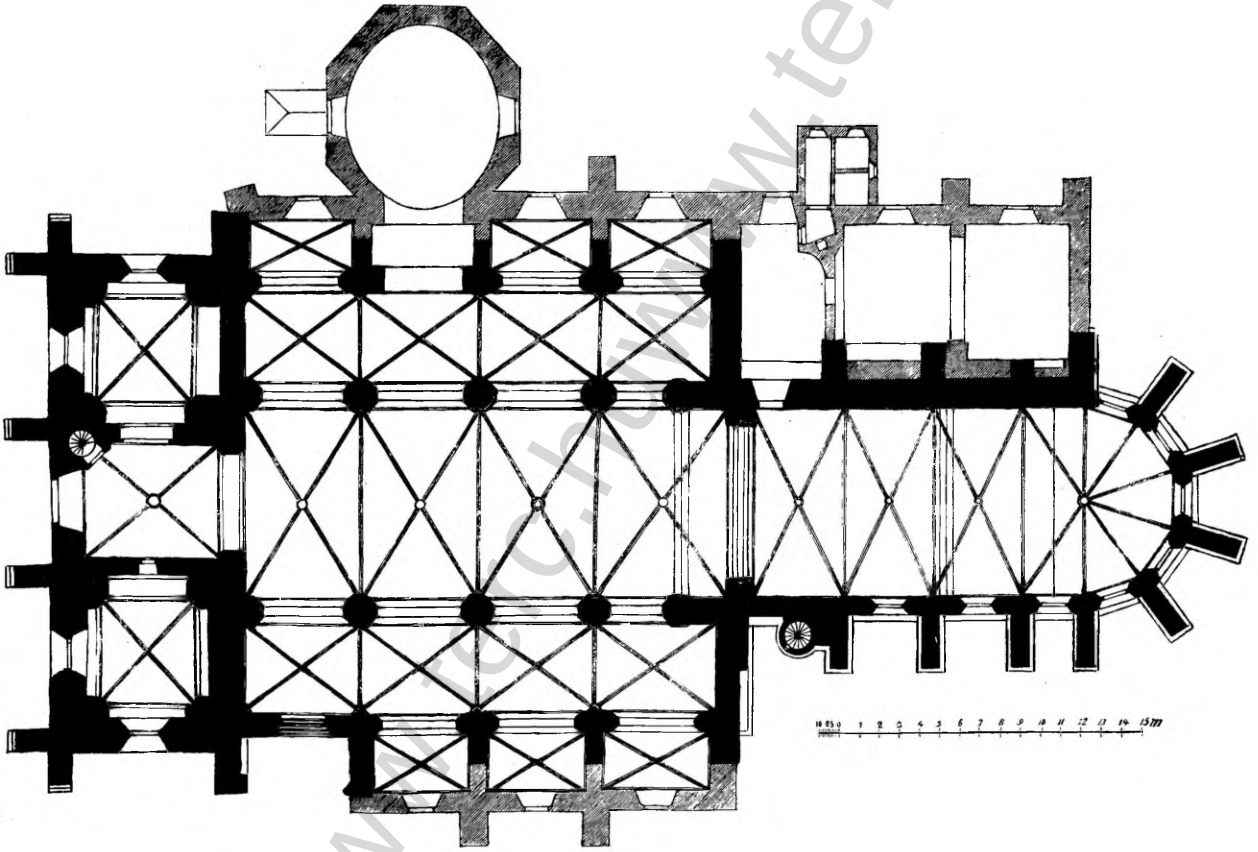

180. ábra.

szönhet mindazáltal az egyház Pázmán Péternek, — ki 1629-ben 140 ezer rénes forintot forditott a templom felékesitésére; ez alkalommal a templomot megnagyobbitotta,

s két kápolnával, márvány talapzattal, uj padokkal, szószékkel, oltárokkal és sekrestyével szerelte föl. A templom kelet felé nyuló szentélyében levő főoltárt 1701-ben az ott eltemetett Robik Alajos kanonok ékesitette föl; de mostani alakját a főoltár herczeg Batthyány bibornok, esztergomi érsek, alatt nyerte. E templomban van tovább egy, 1745-ben Eszterházy Imre primás által nagy költséggel épittetett Nagyasszonyunk kápolnája." (96. l.) „Esztergomnak a törökök által 1543-ban történt elfoglalásakor, Várdai Pál, esztergomi érsek, rendeletére, az esztergomi tergomi érsekek földi maradványai. A világi nagyok közül pedig itt nyugosznak gróf Forgách Zsigmond nádor, gróf Forgách Ádám és homonnai Drugeth György országbiró. A templom eredetileg gót épitmény vala; de a később kori számos, s nem épen alkalmas hozzáépitések s javitások alig hagytak meg valamit gót modoru külsejéből. Belseje három hajóból áll, s a főhajót a mellékhajóktól 8 oszlop választja el."

Templomunk keletkezési kora elég biztosan tudva van. Mint N. Lajos épitkezése a XIV-ik század második felébe esik; mi mellett

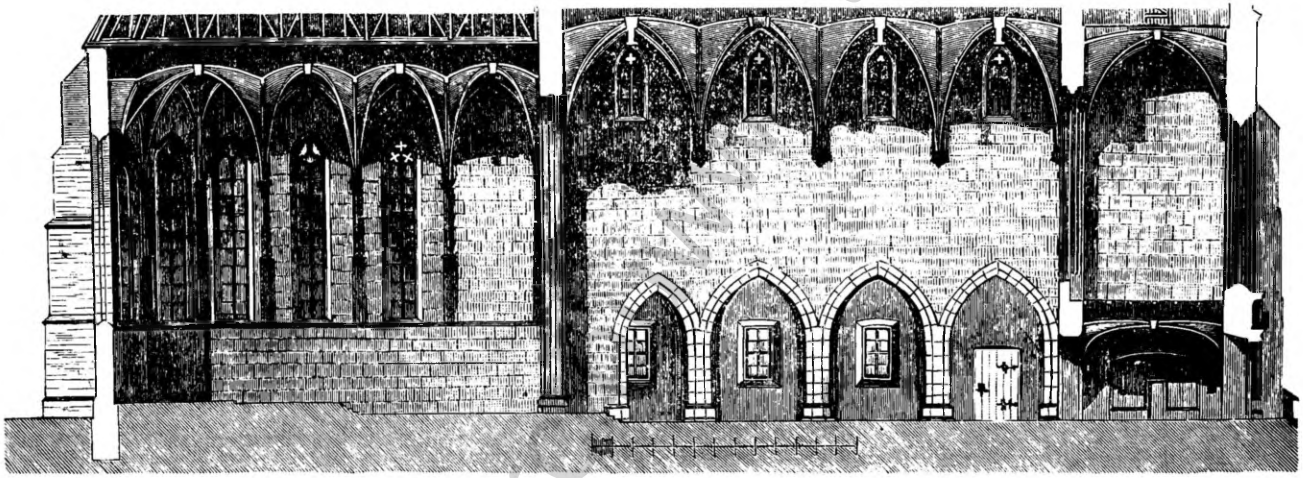

181. ábra.

főkáptalan Nagyszombatba költözött, s onnét csak 1821-ben tért visza, Rudnay Sándor, esztergomi érsek, később bibornok, intézkedése következtében ősi székhelyére, Esztergomba; Nagyszombatban pedig a préposital együtt 6 kanonokból álló társas káptalan szerveztetett, melyet azonban csak Kopácsy József, primás, s esztergomi érsek iktatott be 1844-ik évi január 1-sö napján. — A templom sirboltjában szendergik a halál álmát Várday Pál, Oláh Miklós, Vrancsics Antal, Kutasy János, Forgách Ferencz bibornokok; Losy Imre, Telegdy Miklós primások és esz-

stylje is elég világosan szól; sőt ennek több tekintetben feltünő szigora az egyháznak még korábbi keletkezésére is mutatna, hacsak nem tudnók, hogy nálunk a styl fejlődése mindig későbbre esik, vagy is inkább, hogy a styl változását és módositását mindig később vettük nyugatról, hol ez fejlődött. Kivételt itt egyedül azon épületek tesznek, melyek szemlátomást külföldi mesterek által terveztettek és emeltettek.

A nagyszombati templom fölötte érdekes szabályossága miatt, mely párhuzamosan jár részleteinek szigoru alakzásával, s igy abban

a XIV-ik század styljének igen tanulságos példányával birunk. Igaz, hogy hosszoldalai a későbbi hozzáépitések által, ugy föhomlokzata uj kapuja által ki van vetkőztetve eredetiségéből, valamint pár ablak is későbbi halhólyagos mérműwet kapott; de egészben, kivált belsejében, az egyház megtartotta tanulságos szerkezetét. Mint királyi épitkezés, nem ugyan dusgazdag, de mégis egyöntetü, céljának megfelelő. Tágas szentélye, a kassaihoz hasonlólag, nem a szokásos szegényebb három, hanem a gazdagabb ötoldalu zárással a tizszögből bir; hosszszentélye is mutatja, hogy itt már eredetileg számos papság elhelyezéséről volt gondoskodva. A hosszhajó kurta ugyan, de nagy 10,80 meternyi (mi több 34 bécsi lábnál) egysége szélességével pótolja hosszának csekélységét. Ennek, a szélesség szaporitásának, megfelelőleg templomunk nem csarnoktemplom, hanem a basilika értelmében két alacsonyabb mellékhajó közt magasra emeli főhajóját. Bir végre két erős, tömör toronynyal, mely nem képezi magyar szokás szerint a mellékhajók hosszabbitását nyugat felé, hanem e hajónál szélesebb, és attól egészen el van választva. A torony közti csarnoknak kapuzata uj, ugy szintén a déli kapuzatnak előcsarnoka is, mely két eredeti tám közé szoritott dongabolttal van födve.

Arányok.

Az egység = 𝔘′ = 10,80 meter, mi megfelel 34′ 2″ bécsi és 36′ 6″ régi rómainak. [1])

Itt a hosszházhoz nemcsak a keleti és nyugati zárfalak, hanem még a keleti homlokzat támhosszai is a meghatározásba vannak bevéve, s e szerint a részletek hossza a következő:

	meter
a szentély keleti zárfalának vastagsága 4 𝔫	= 0,89
a szentélyzárásnak fentője . . . . 4 𝔠	= 4,59
az ellentámasz . . . . . 4 𝔤	= 3,06
a hosszszentélynek 1-sö osztálya . . 4 𝔢	= 4,59
„ „ 2-ik „ . . 4 𝔠	= 4,59
„ „ 3-ik „ . . 4 𝔢	= 4,59
a diadalívnek egész vastagsága . . 4 𝔩	= 1,36
a hosszhajó 1-sö osztályának hossza . 4 𝔈	= 6,49
„ 2-ik „ „ . 2 𝔅	= 5,96
„ 3-ik „ „ . 2 𝔅	= 5,96
„ 4-ik „ „ . 2 𝔅	= 5,96
a hosszhajó és toronycsarnok közti fal egész vastagsága . . . . . 4 𝔩	= 1,36
a torony közti csarnok ürhossza . . 4 𝔠	= 6,88
a nyugati tám hossza . . . . . 𝔨′	= 3,16
a templom egész hossza . .	59,44
5½ 𝔘′	= 59,40

A különbség tehát csak 0,04 m.

A szentélynek szélessége pontos számitás után volna = 9,6559...

A hosszhajó szélessége ez:

az északi mellékkajó szélessége . . 2 𝔞	= 5,16
a középhajó szélessége . . . . . 𝔘′	= 10,80
a déli mellékhajó szélessége . . . 2 𝔞	= 5,16
a hosszhajó egész szélessége . .	21,12

tehát a mellékhajók szélessége nem éri el a félegységet, de ahoz közel jár; mert 2𝔞 közvetlen áll a sorozatban a félegység alatt.

A nyolczoldalu tőnek átmérője 2 𝔎 (mint a kölni domban) = 1,17. A hosszhajó három osztályának mindegyike 2 𝔅 = 5,96 mérvén, az átmérőt 5 szorozván lesz 5,85; tehát az osztálynak hossza csak 0,11-al hosszabb öt tőátmérőnél, s igy a tervben a mester nem mutat rendkivüli bátorságot.

Ehez hozzájárul az épületnek csekély magassága is, mely a hosszhajóban a tövek talapjától a bolt hegyéig 𝔇″ = 18,70, és ugyanannyi kivülről is, a talaptól a tetőig; de ennél alacsonyabb a szentély magassága, mely a talaptól a tetőig csak mintegy 17,30 mér.

[1]) A magy. eml. id. bizottságának a nagyszombati főtemplomot ábrázoló rajzait készitette Steindl tanár felügyelete alatt Trozonyi Géza. Ezek előadják az alaptervet, a templom hosszszelvényét és déli homlokát. A két előbbit adja az eredeti ½ kisebbitésében két fametszetünk.

A szentély magassága ez:

a boltozat magassága mérve mintegy . . .	5,70
a faloszlopnak felső része	4 f = 3,74
a faloszlopnak alsó része	2 € = 3,24
a talap le a padlóig	k' = 4,47
összesen . .	17,15

Csupa, nem szándékos esetnek tekinthető, hogy ezen 17,15 meternyi mérvnek az antik sorozatban találunk egészen megfelelő tagot, t. i. ½III-ban, azaz $1{,}5909 \times 10{,}80 = 17{,}17$.

A falak vastagságai a következők:

a szentélyfalé (a zárásé és a hosszszentély déli oldaláé, mert az északi oldaláét ujabban vastagabbá tették) 4 n = 0,89;

a hosszhajófalak vastagsága valamivel nagyobb, ½ D = 0,99;

a tornyok falvastagsága nem mindenütt egyenlő, hanem többségben c = 1,71-re vehető;

a torony közti csarnok nyugati falának vastagsága pedig 2 g = 1.52.

A szentély támainak hossza	4 G = 3,53
„ „ szélessége . .	4 n = 0,89
a hosszhajó támainak hossza . . .	a = 2,58
„ „ szélessége . .	½ € = 0,81
a nyugati támak hossza	k' = 3,16
„ „ szélessége	½ b = 1,05

A szentély támának magasságai:

felső kajács . . . a = 2 g	= 1,53
4-ik osztály . . . b = 4 g	= 3,03
kajács . . . . . c = K	= 0,58
3-ik osztály . . . d = 4 g	= 3,03
kajács . . . . . e = L	= 0,43
2-ik osztály . . . f = 4 G	= 4,32
kajács . . . . . g = 2 M	= 0,34
1-ső osztály . . . h = 4 f	= 3,74
összes magasság . .	17,00

A toronytám magasságai:

felső kajács . . . a = €	= 1,62 [1])
3-ik osztály . . . b = 4 f	= 3,74
kajács . . . . . c = 2 p	= 0,30
2-ik osztály . . . d = k'₂	= 4,74
kajács . . . . . e = 2 p	= 0,30
1-ső osztály . . . f = 2 B	= 5,96
összes magasság . .	16.66

[1]) Itt hiba van a faduczban : D helyett € -nek kell lenni.

A szentélyablak magassága:

csúcsíve kezdetéig . . . 4 D = 7,94 m.
ürszélessége . . . . . 4 l = 1,36 „

tehát az egyenes magasság csaknem hatszor akkora, mint ürszélessége.

Az ablak alatt a talaptól kezdve egész az ablak egyenes vonala kezdetéig (pied droit) A = 3,65 meter.

Ha egyházunk szentélyét tekintjük, fel fog tünni faltöveinek hasonlatossága a pozsonyi ferenczieknek szentélyével (v. ö. 90—95. számu ábráinkat a 181-ik szám alattival). Mindkettő, nem közvetlen a padlótól, hanem egy magasabban fekvő mellpárkánytól emelkedik; a ferenczieké gyámkövön, ez a nagyszombatiakon hiányzik ugyan, de a ferenczi gyámkövek alakzása mintegy átvéve jelenik meg a nagyszombati kapitaeleken, hol elég ritka többszögü rakványt, mintegy szekrényt képez. A ferenczi faltövek feltünőleg kurták; Nagyszombatban azokat szükségképen meg kellett hosszabbitani;

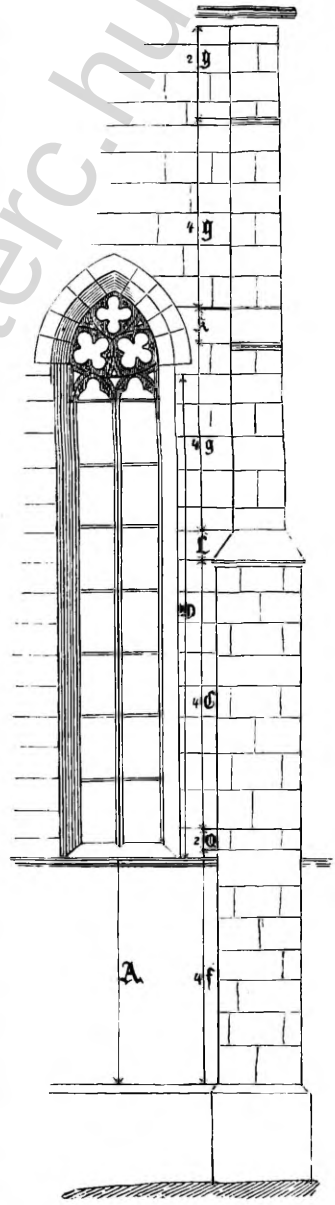

182. ábra.

azonban itt is kurta két részök mindegyike, és hosszabbakká, magasabbakká csakis e két rész összetétele által válnak. A faloszlopok kapitaeljeiről igen finom gerinczek szállnak fel, karcsu testöket templomunk egyik sajátságának kell tekintenünk. A zárkövek mindenütt szabadon lefüggnek. A szentély ablakai német szigort mutatnak, midőn szélességükkel nem franczia módra, a támok közti tért áttörik, hanem keskenyek, és másrészt magasságukkal sem szállnak fel annyira, menynyire ezt a szentély emelkedése engedi.

Szigoru stylünek mondhatni a diadalív szelvényét is, mely két pálczatag és két nagyobb lécz közé egyszerü horonyt foglal.

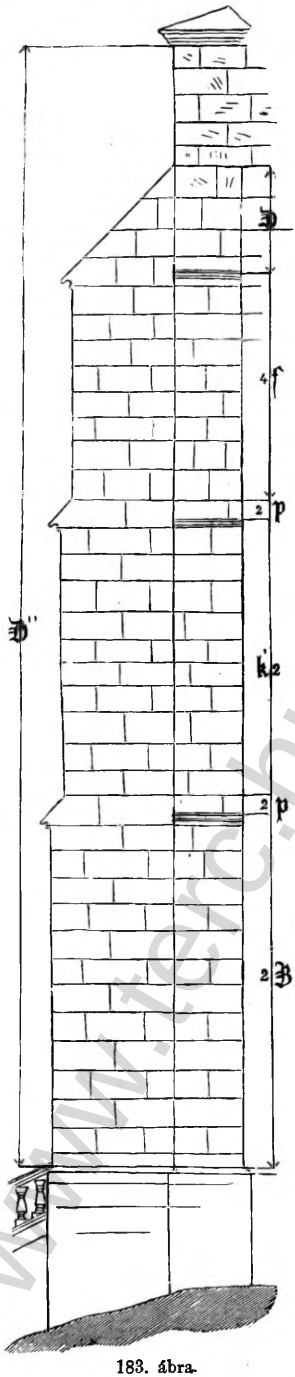

183. ábra.

De ennél még szigorubb a hosszhajó szervezete. A tő a régi egyszerü nyolczszög, mely az ékesség rovására nálunk oly gyakran és oly hosszu idő alatt fordul elő; de ezen tő igen alacsony is, nem emelkedik fel magasra, mint a pozsonyi domban, és még a felette levő válívek is alig szállnak tul az ugynevezett egyptomi csúcsíven, midőn alapuk aránya nyilvonalához ugy áll, mint 8 : 5½-hez, vegyük ehez a magas ablakok kicsinységét, s ebből a középhajó falának meglehetős ódonszerü tekintetére fogunk ráismerni. A nagy falfelület igen ajánlkozott falképek alkalmazására; azonban ilyenek nyomait eddig itt nem találták. A boltgerinczek itt is feltünőleg gyöngédek, mi igen feltünő a fal tömör tekintete irányában. E falgerinczek magasan az erős tövek fölött, és minden összeköttetés nélkül azokkal, emelkednek oly gyámköveken, melyek leginkább többoldalu szekrényhez hasonlitanak; ezen szekrénykék alatt vannak többszögü kis gulák. Három osztálynak zárköve mélyen lefüggő, a negyedik helyett elég nagy gyűrü van kiüritve a csillár-felhuzáshatása és leereszthetése miatt. A magas ablakok nemcsak alacsonyak, hanem keskenyek is, mérmüvök, ugy tetszik, még a szigorubb eredeti, vagy az eredeti mintájára van tatarozva. Mint ide nem tartozók jelennek meg a későbbi kápolnák lenn a tövek közt látható egyenes zárásu ablakai.

A hosszhajó és a torony közt feltünik roppant nyilás, melynek szelvénye még az eredeti: áll középső erős pálczatagból, két horonyból és az összekötő kajácsokból. A torony magas boltozata hasonló a hosszhajóéhoz, gyöngéd gerinczei szintugy szekrényalaku gyámköveken emelkednek, és zárköve is lefügg. Ellenben a torony alsó boltozata, mely az orgonakart hordja, ujabb koru.

A szentély kivülről is megtartotta eredeti tekintetét. Eredetiek még az ablakok és az egyszerü támok is. Ezeknek ereje hosszuk-

ban inkább, mint szélességökben keresendő, mely utóbbi csak egyszer ifjodik, meglehetős magasságban, de ifjodik hosszában háromszor a tám, még pedig egészen sima kajácsok közbevetésével, a legfelső kajács igen közel a koronapárkány alatt végződik, mely utóbbi ujabb tatarozás szüleménye.

Kivül csakis a hosszhajó fenn tünik fel eredetiségében, lenn azt a későbbi kápolnák takarják el. Feltünő, hogy ívtámakat nem alkalmaztak, minőket a franczia styl a magas boltok támasztására szükségeseknek tartott, ilyenek Kassán sem fordulnak elő. Hihetőleg ezt mindkét templom német mestere gyakorlatának kell tulajdonitani, ki a csarnoktemplom elrendezését átvitte az alacsonyabb mellékhajóval ellátott épületére is. A hosszhajó déli homlokán a nyugati kápolna mellett látható az eredeti kapuzat, melynek béllete pálczatagokból szerkesztve, és egyenoldalu háromszög fölött huzott csúcsívvel zárva van.

A torony négyege szabályszerüleg a főhajó magasságáig emelkedik, azontul nyolczszögbe van törve, és megmaradt e nyolczszögnek két alacsony emelete, a harmadik kezdetére a jezsuita-kor kedves foghagymaalaku tetőjét rakták. A nyolczszög emeletének alacsony voltát is inkább őszerünek tekinthetjük; különben a négyszög három-, és a nyolczszög emeletének egy egy-ablaka csinos és szabályos csúcsívvel van zárva.

Templomunk főhomlokzatát képezi két tornya, és az azok közti épület. Itt a főkapuzat uj; de a többi még az eredeti. A középső test három emeletből áll, a másodikon nyilik az eredeti három osztályu egyszerü mérművel ellátott és tompa csúcsívben zárt nagy ablak, melynek béllete gazdag tagozatu ugyan, hanem mégsem ujabb a XIV-ik század végénél vagy XV-ik elejénél. Ezen második emelet a főhajó magasságáig emelkedik, de van e fölött még a hosszhajó magasságán tulérő (mintegy spanyol) fal, és e fölött alacsony orom is, minő másutt is, p. o. a sz. denisi templomon Páris szomszédságában, és a strassburgi münsteren fordul elő. E fal közepén két keskeny csúcsíves ablakkal van áttörve. Hogy pedig itt még eredeti épitkezéssel van dolgunk, bizonyitja az ablak melletti két vizokádó, melynek egyike letört, mig az északi kendővel födött nőfejet mutat, melyen négylábu szörny áll. Ez jelképes ábra, minőt már a XIV-ik században is mind ritkábban alkalmaztak.

Nevezetesebb síremlékek.

A síremlékek, melyek az elhunytnak oszlopos fülkékben elhelyezett alakját ábrázolják, és nagyobbrészt vörös márványban faragvák, a későbben a templomhoz épitett kápolnákban következőleg vannak elrendezve:

Nyugaton kezdve a déli kápolnákban:

Oláh Miklósé, † 1568; vixit 72; vörös márvány, finom munka. Czímer egyszarvu rózsákkal.

Kuthassy Jánosé, † 1601; vixit 56; vörös márvány, durvább munka. Az alak korinthi pilasterek közt.

Lósy Imréé, † 1642; vörös márvány, az alak korinthi oszlopok közt.

Pázmánnak csakis emléktáblája, † 1637.

Georgius Drugeth-é de Homonna, † 1620; vörös márvány, korinthi oszlopok közt. Erről alább bővebben.

Keleten kezdve, az északi kápolnákban:

Verantius Mihályé, † 1573; vixit 69; vörös márvány, ioni oszlopok közt.

Joannis Cherödi administr.; kelheimi kőben; az elhunyt feszület előtt térdelve, vörös márványba faragott toscani oszlopok közt; † 1592, vixit 54.

Forgách Ferencz cardinalisé, † 1615; vörös márvány, korinthi oszlop közt, melyek törzse fekete márványból van faragva.

A primások síremlékei igen hasonlók valamint a főalak elhelyezésére és ruházatára, ugy dagályos feliratoikra nézve is; ezektől eltér Drugeth emléke, mely Pálffy, a győri hős pozsonyi síremlékén látható fegyverzetének összehasonlitása miatt is érdekes. Különben az egésznek elrendezése oszlopos fülkében eszméjét adja annak, hogyan vannak szerkesztve a primások sírkövei. Az itt eltemetett Drugeth Györgyről Nagy Iván „Magyarország családai stb.“ munkájában, többnyire Wagner „Collectanea genealogica“ stb. III. Decasa után ezt olvassuk:

184. ábra.

III. György fiatalságában Bocskay részén állván, a vallás-szabadság buzgó védője volt. Nótát kapván, miután 1610. Pázmán befolyása őt katholika vallásra térité, és Zemplénmegye főispánja (kir. komornokmester. országbiró stb.) lett, hatalmas ellenkezőjévé vált előbbi elveinek, heves védője uj vallásának. 1611-ben többekkel szövetkezve a bécsi békekötés lerontására, az erdélyi fejedelem hatalmát megtörendők. Forgách Zsigmond alatt Erdélyre törtek, de Bethlen Gábor által tökéletesen megverettek. 1619-ben Lengyelországban Rákóczy Györgyöt megtámadta, és Homonna körül megverte; de Rákóczy később szintén győzelmet vett Drugethen. és őt Lengyelországba visszaüzte, hol 1620-ki junius 21-én, kora 37. évében halt meg. Eltemettetett Nagyszombatban.

A sírirat Wagner III. Decasa 52. l. ez:

Illustrissimus Dominus Dominus Georgius Drugeth de Homonna Judex Curiae Regiae, Comit. Zemplin et de Ungh Comes, Eques auratus ac Sacr. Caesar. Regiaeque Majestatis intimus Consiliarius et Cubicular. Obiit 1620 die 21 mensis Junii aetatis suae 37. sepultus Tyrnaviae.

O magni Drugeth manes! hic patria patrem,
Arma virum, pietas plangit avita ducem:
Toxicat hunc livor fidum Regique Deoque
At nunc tota Deo pocula fonte bibit.

A felfegyverzett alak, az akkori divat szerint, nem mint meghalt fekve, hanem állva, és mintegy tánczmesteri mozdulatban van ábrázolva, fején a többi levágott hajazatból csak egy középső üstök emelkedik. arczvonásai egyéniek ugyan, hanem művészeti érték nélküliek, mellét pánczél, vállait vasvédek födik; ily védek láthatók felső és alsó karján, és felső czombján is, de könyökén, térdén és alczombján nincsen vaslemezvéd, visel nem egészen testhez tapadó nadrágot, nem egészen térdig érő bő csizmába

dugva. Jobbja kormánybotot tart, balja kardja markolatát fogja. Térdig érő köntöse csaknem egészen a pánczéljával és felczomb védjével van eltakarva. A pánczél fölötti elébb divatos köpeny vitéz-övvé (Schärpe) zsugorodott össze. A czímerpais három csatot hordó pólyával van osztva, mely fölött négy, alatt három rigó (merlette) jelenik meg. [1])

Ezen emlék szobrászati munkája alig sorolható a jobbak közé, a hanyatlás és a rosz jezsuita ízlés már nagyon észrevehető azon. A fegyverzés tekintetében érdekes észrevenni, hogyan tette le a régibb vasember egymás után védő vaslemezeit.

Dr. Thallóczy Lajos egyetemi magántanártól kaptam ily hátirattal ellátott kéziratot:

„Sepulti in parochiali Ecclesia ad S. Nicolaum Ep. Tirnaviae; conscripsit Stephanus Nemecskay Praepositus et Canonicus Tirnav. 1865".

Ebben az egyházunkban a XVI. század óta, hacsak nem valamennyi, legalább igen sok eltemetettnek neve van felirva, főhelyen az idézett primásoké.

Nevezetes e kéziratnak megjegyzése, mely sajnos világot vet azon bánásmódra, melyet a mult században a régi emlékek és elhunytak tetemei iránt viseltettek. A jegyzés ez:

„Cryptae in Ecclesia parochiali Tirnaviae sunt apertae sub Michaele Okolicsányi Parocho Tirnav. Anno 1760 usque 1771. Quid in illis deprehensum? nescitur, sed videntur corpora sepultorum ibidem Archi-Episcoporum e tumbis ejecta esse, quia sub Ludovico Schwarczer Parocho Tirnav. a. 1771 usque 1778 repertae sunt ibidem tumbae stanneae vacuae, quae sunt ablatae et liquefactae, et stannum venditum 1303 f. 88½ denar. et pecunia civitati tradita.

quanta barbaries!!!

et hoc factum est spectante metropolitano Capitulo et amplissimo magistratu civico!"

A NAGYSZOMBATI CLARISSÁK TEMPLOMA.

A legrégibb, a nagyszombati clarissák zárdájára vonatkozó okirat származik IV. Bélától, azonban ez is csak transsumtum.[2])

„Bela dei gratia Hungariae, Dalmatiae, Croatiae, Ramae, Servae, Galliciae, Lodomeriae Cumaniaeque Rex, omnibus in Christo pie inventibus salutem in eo, qui est salus omnium et vita. Quoniam ut ait Apostolus

[1]) Van a bártfai parochialis templomban egy síremlék (l. a „Monumenták IV. köt., I. rész, VI. táblájának 18. ábráját), melyen ugyanis egy Drugethnek alakja látható. Erre Thaly Kálmán, paisának három rigója után, mint ilyenre ráismert, egyuttal figyelmeztetvén, hogy ezen Drugeth, Homonnára tartó utjában, Bártfán az ott dühöngő pestisnek áldozatává lőn. Ez Nagy Iványnak II. Bálintja (Valentinus) „1603 már Zemplén vármegye főispánja és később Bocskaynak tábornoka volt. Ő foglalta el Érsekujvárt. Bocskay után erdélyi fejedelem akart lenni. Egy érdekes történelmi naptárt hagyott maga után magyar nyelven. Bocskay halála után a császár hűségére térve, Mármaros megyének is főispánjává tétetett, nádornak is ki volt jelölve: 1608. országbiró lőn. Meghalt 1609. november 7-én, kora 32. évében, megmérgesités gyanuval", azaz a pestisben. Myskovszky Viktor, a bártfai templomról irt monographiájában („Monumenta" IV. köt.), a sírkövet német lovagénak mondja, mert a czímerképet bár kereste, nem tudta találni.

[2]) Exemplar litterarum Regis Belae supra Possessione monialium tirnaviensium Boleraz nuncupatae, confirmatae per Andream (III), qui fuit successor Ladislai, qui fuit Stephani, qui fuit Belae.

omnes stabimus ante Tribunal Christi recepturi, prout quisque nostrum gesserit in carne. Idcirco oportet nos seminatores in terris, quae reddenda Domino cum multiplicato fructu colligere valeamus in coelis. Hac igitur consideratione inducti universorum notitiae praesentium ac posterorum harum serie voluimus fieri manifestum: quod nos saluti animae nostrae invigilare cupientes, divini numinis interventu ad sustentationem dilectarum in Christo sororum Regulam ex ordine beati Francisci profitentium quae in Tirna ad famulandum Deo sunt collocatae, contulimus villam Baralach cum omnibus redditibus ac pertinentiis suis, silvis videlicet, pratis, aquis et aliis exemptam a Jurisdictione Comitis seu Judicis de Posonio, sicut ipsa villa de Thirna, de cujus membris dictam villam Baralach excepimus, est exempta. Quam nos a dilecta sorore nostra Constantia Regina Bohemiae illustri comparavimus, perpetuo ab eisdem possidendam cum omnibus utilitatibus suis supradictis. Ut igitur haec nostra donatio nullis unquam temporibus valeat in irritum revocari, sed salva et inconcussa remaneat, praesentes in perpetuam rei firmitatem concessimus litteras dupplici sigilli nostri munimine perenniter roboratas. Datum Anno Domini 1247. Idibus Novembris Regni autem nostri Anno decimo tertio."

Következik az adomány területének meghatározása.

Az ötvenes években a torony mostani hagyma alaku sisakja kijavittatott, mely alkalommal a toronyról levették a keresztet és az ez alatti gömböt, mely utóbbiban egy, 7 pecséttel ellátott okmányt találtak. Tartalma körülbelül a következő: Rex Bela donat monialibus Sanctae Clarae possessiones Kletvan (Klesován), Balarach (Boleráz), et quidem exprimit se in privilegialibus, quod duas has possessiones a sorore sua Constantia ita sicut villam Tirnaviensem redimerit. Exmisit pro conscriptione metarum dictarum possessionum villicum Tirnaviensem. Bene subscriptum est privilegium per episcopum Smaragdum anno Domini 1248.

Rupp Jakab [1]) igy kezdi zárdánk és templomunkról szóló czikkét: „A Sz.-Ferencz harmad rend szabályát követő apáczák eleinte Sz.-Demjén kolostorától, melybe sz. Klára egész 1252. bekövetkezett haláláig zárkózott, Sz.-Demjén rendje Sz.-Erzsébet elzárkózott testvéreinek hivattak, minthogy ezen, a nevezett klastromban élt Erzsébet apácza, még sz. Klára élete folytán 1231-ben meghalálozván, 1235-ben a szentek közé iktattatott. Később azonban Sz.-Klára apáczáinak, vagy rövidebben klarissáknak neveztettek."

Ezen rend és kivált nagyszombati zárdája külön kedvencze volt nemcsak számos magánosainknak, hanem több királyainknak, kiknek adományai hosszu sorát Rupp elszámlálja. Oly gazdagok voltak ezen apáczák, hogy 34 lovast voltak kötelesek kiállitani, mitől őket csak Lipót 1683-ban mentette fel. Azonban sokat szenvedtek is belháboruinkban, nevezetesen Tökölyi és Bethlen alatt. Templomuk és zárdájuk több izben leégett. „1740-ben Berényi Klára főnöknő a templomot megujittatta és sírboltot készittetett. — 1773-ban az apáczák száma 30-ra korlátoztatott. Azonban II. József császár eltörlő rendelete által maga a Sz.-Klára rend is megszüntetett. Jelenleg katonai gyógyintézetül használtatik, különösen elmebetegek számára."

Maga a zárda, mely jelentékeny kiterjedéssel birt, egészen át van alakitva, és csakis a szentély közelében maradt fenn egy kápolnaszerü épület, melyet két emeletre osztva, kettős hálóteremül használnak, de helytele-

[1]) Magyarország helyrajzi története I. köt. I. fele 98. l.

nül kriptának neveznek. A kápolna zárása jelenleg az intézet kertjében látható, a nyolczszög három oldalával bir, és sarkán még a tám is megmaradt, melyet a templom sarkán mindenütt letörtek. Megmaradtak itt még az ablakok csúcsívei is, de azok mérművét kitörték.

A templom arányai és alakjai.

Megmaradtak az eredeti templomkának falai a torony alatt és a hosszhajóban, és megmaradt a szentély, kivéve támait, melyeket letörtek. Hogy pedig a hosszhajó falai az eredetiek, bizonyitja az északi hosszfalban látható régi kapuzat. Az egységet Könyöki a hosszhajó szélességében 8,95 meterre mérte, mi igen közel 30 régi római lábnak megfelel.

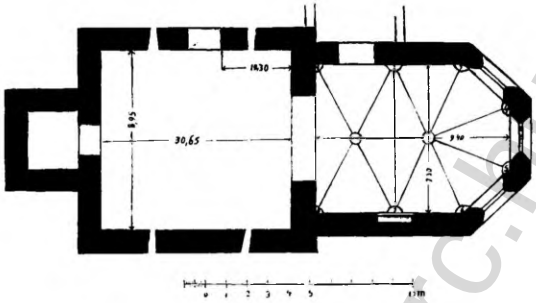

185. ábra.

Ezen egység szerint a hosszak a következők:

		meter.
a szentély keleti zárfalának vastagsága	½ a	= 1,065
a szentélyzárásnak fentője	2 C	= 4,008
az ellentámasz	2 f	= 1,548
az egyetlen szentélyosztály	4 e	= 3,803
a diadalív vastagsága	2 J	= 1,190
a hosszhajó (mérve)		30,650
a nyugati falnak vastagsága	½ a	= 1,065
a torony ürhossza	4 g	= 2,532
a torony nyugati falának vastagsága	½ a	= 1,065
a templom összes hossza		46,926
	5¼ U'	= 47,188

A 0,262 meternyi különbség itt elég nagy, hogy az egyes részletek összeadásával, összegével nem lehetünk megelégedve: de megjegyzendő, hogy a torony nyugati falának minden esetre erősebbnek kellett lenni, mint a szentélyzárásé, és hogy oda a mérő nem férhetett, ha tehát ezen falat csakis ½ k' veszszük, leend egész hosszunk 46,926 + (a ½ k' és ½ a közti különbség) 0,231 = 47,157, azaz 0,031 kevesebb, ha pedig a toronyfalak meghatározásában gyakran előforduló E = 1,432 vesszük, lesz az egész hossznak számára 47,293, tehát 47,293 — 47,188. 0,105 több, mint 5 ¼ U'.

A hosszhajó osztályainak hosszát részletezni nem lehet: mert a hosszhajót az ujitásban egy tagban vették, s igy méretét csak a valóban megmért 30,650 meterre tehetem.

Rajzunkban a szentélynek magassága adva van 9,40 meterre, azonban itt sem ta-

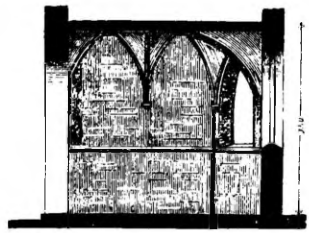

186. ábra.

lapot, sem koronapárkányzatot nem látunk, melyek a restauratio alkalmával leverettek: közelitőleg itt a magasságot a levésüzött talaptól egész a koronapárkányzatig, ezt is beletudva, U' = 8,95 meterre vehetjük; belül a padolattól az ablak kezdetéig 2 D = 3,293, a bolt kezdetéig pedig G' = 4,537 meterre.

Ezen magasság alatt feküsznek a gyámkövek. E gyámkövek többsége levelekkel körülvett emberfejeket, vagyis inkább álarczokat ábrázolnak, a levelek többnyire a csúcs-íves styl szokása szerint átidomitott, stylisált cserfalevelek. Hasonlókat látunk a sopronyi benczés templom káptalanháza osz-

lop-kapitaelén (58. ábra); csakhogy Nagyszombatban e levelek alakja kevésbé szigoru, mint Sopronyban. Ily leveleket, kevés módositással használtak nálunk a XIII. század végétől egész a XVI-ik századig. Ezek tehát a kor meghatározásában nem nyujtanak elég biztos jelleget; de ilyent találunk a gyámkövek fölötti geriaczek idomában, nevezetesen azoknak sekély és hosszu horonyaiban, melyek végén összekötő tagul keskeny lécz van alkalmazva: mi minden a XV-ik század elég késő idejére mutat.

De oda mutat még sokkal inkább az egyetlen fennmaradt régi kapuzat, melynek béllete pálczatagok, léczek és sekély horonyokból áll, tehát az oszlopokat nélkülözi. E kapunak fejlődése igen feltünő, midőn üres (semmi tympanummal el nem látott) csúcsa magasabb az ajtó egyenes nyilásánál, mely alig magasabb egy meternél: pedig itt nem tévedhetni; mert az eredeti talap párkányzatával még megvan. Különös még az is, hogy a külső pálczatag alatt még megvan gyámkőféle tag, melyet csaknem kardmarkolathoz hasonlithatunk. Az ajtó csúcsának üresnek kellett maradni, hacsak magasabb embernek kényelmes bejárást akartak engedni. E csúcs az egyenágu háromszög fölött van szerkesztve.

Hihetőleg, mint apáczazárda templomokban szokás volt, annak nyugati részén, a mostani orgonakarzat helyén eredeti karzat volt az apáczák számára.

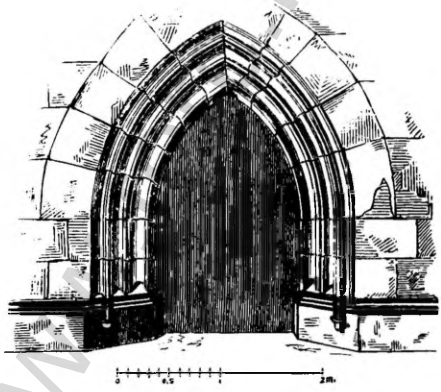

187. ábra.

A torony, valamint alakjában, ugy magasságában is egészen jelentéktelen.

SZ. ILONA TEMPLOMKÁJA.

„A város déli részén, az alsó kapu közelében sz. Ilona emlékére szentelt régi templom van a hozzá kapcsolt polgári ápoldával, elszegényedett, beteg és elaggott nagyszombati polgárok ápolására, melyet a polgárok jótékonysága emelt, s igen jó állapotban tart fenn 20 betegágyat, s nehány év előtt megujitott és csinos oszlopokkal ékesitett“ [1]).

E templomka [2]) eredeti állapotában csak egy osztatlan hajóval birt, melyhez a hosszszentély és annak zárása csatlakozott. E zárás a hatszög három oldalával, hanem nem egészen szabályosan van szerkesztve; valamint a hosszszentély is annyiban szabálytalan, hogy keleti végén szélesebb, mint nyugatin. A szentélyen kivül eredetiek még a falak, a nyugati homlok és a sekrestye, az e fölött emelkedő igen alacsony, hanem széles toronynyal. E részek a XV-ik századbeli épitészeti jelleget viselik magukon, mig a hosszhajót később egészen átépitették, ujra beboltozták, és keleti osztályához észak és

[1]) Rupp „Magyarorsz. helyrajzi története“ I. k., 1. fele, 119. l.

[2]) ½. kisebbitett duczunk eredetiét Steindl Imre tanár igazgatása alatt rajzolta Steinhauer László.

dél felé egy-egy ágat csatoltak. s igy a templomkát kereszthajóval ellátták. E kereszthajó mindegyik ága fölött kis toronykát emeltek. mi által az egésznek tekintete közel jár a középponti templomok (Centralkirchen) tekintetéhez. Az egésznek hossza, beletudva a szentély kelęti falát és a nyugati kapuzatoldal pilastereit is, mér pontosan három egységet = 3 𝔘′ = 22,80. miután az egység 7,60 meterre, mintegy 25½ régi római lábra van határozva.

A szentély magassága igen csekély. mert

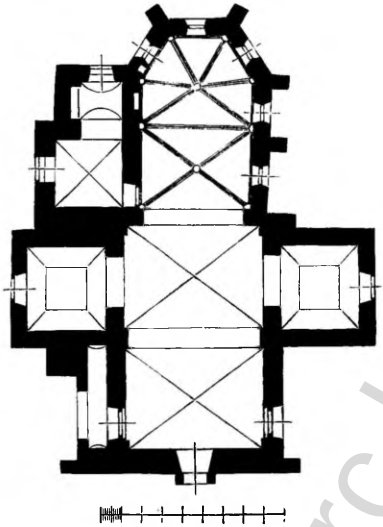

188. ábra.

csak 𝔘′ = 7,60-t mér, de az ujraépitésben a hosszhajó magasságát nagyobbra emelték.

Legnevezetesebb ezen templomkának nyugati homlokzata. Ajtónyilása igen egyszerü ugyan, hanem e fölött van három lóherrel zárt fülke, a középső magasabb az oldalfülkéknél, és ebben áll sz. Ilona, sz. Constantinus anyja, jobbjában tartván a sz. keresztet, melyet, a legenda szerint, neki sikerült Jeruzsalemben feltalálni és kiásatni. A korona fején, császárnénak jelzi, ez alatt van bő redőzetü fátyol, ruhája hosszu, bokáig érő, e fölött bő köpenyet hord, mely nyakán ötszirmu rózsa-alaku fibulával van összetartva. Arczának kifejezése jámbor, fejét jobb felé hajtja. Ruhájának redőzete nem szegletes, hanem mégis igen gazdag és inkább kerekvonalu. Jobb keze letört, baljával a keresztre mutat. A styl, melyben elő van adva, a XV. századbeli, még pedig e század elég késő korában divó. Az oldalfülkék kisebb szoborkái ujabbak. Befestésnek vagy feliratnak nincsenek nyomai.

Könyöki, kinek rajza után duczunk vésetett, a templomkáról mondja: „E kis gót, keletezett és sz. Ilonának szentelt templom

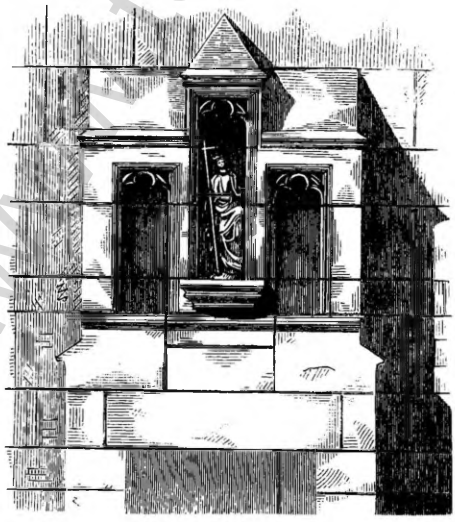

189. ábra.

mellé a mostani polgári ispotály van épitve; egyebet e templomra vonatkozót nem tudtam kipuhatolni, mint azt, hogy két öreg szűz Nagyszombat városához közel fekvő Bölmut praediumot adományozta a templomnak, s hogy a templom mögött évek előtt történt ásatások alkalmával, Zsigmond király idejéből való arany érmek találtattak. A templom és ennek homlokzatán látható ajtó faragott kőből készült, jó karban van, a közép fülkében sz. Ilona, az épitménynyel egykoru, a másik két fülkében is van két, ujabb korból származó sz. szoborka“.

NAGY LAJOS KIRÁLY HALÁLOZÁSI HÁZA.

Nagy Lajos király 1382-ik évi szeptember hó 11-én halt meg Nagyszombatban, a város levéltárában őrzött okmánya szerint a szigeten, a hagyomány szerint a sarkantyu-utczában levő egyik házban. Könyöki azt véli, hogy itt két ház van, melyet a szigeten levőnek mondhatni, miután ezt a Tirna földalatti csatornában körülfolja. E két, 281. és 282. szám alatti házat Könyökivel megvizsgáltuk, de egyikében sem találtuk régi helyiségnek nyomát. Az egyik ház kapuja fölött van feliratos tábla, melyen ez olvasható:

„E házban hunyt el Magyarország dicső királya Nagy Lajos 1382-ik szeptember 11-én.

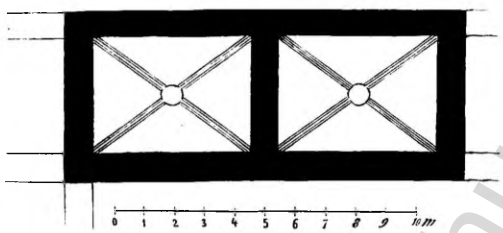

190. ábra.

Emléktáblával jelölte a pozsonyi Toldy-kör, nagyszombati kirándulása kegyeletes emlékéül 1879-ik april 14-kén".

Könyökinek, a rajzok készitése végett, ujra kellett kirándulni Nagyszombatra, és miután Thaly Kálmán állitotta, hogy a Toldy-kör látogatása alkalmával régi helyiséget látott a kérdéses házban, megkértem Könyökit, vizsgálja meg még egyszer és tüzetesebben a két háznak minden zugát. S igy történt, hogy a 281. szám alatti ház udvarán az itt adott falerakásra használt két kamrára akadt, melyek mindegyike ürben $5\frac{1}{4}$ meter hosszu, $3\frac{3}{4}$ m. széles és 4 m. magas; be van födve egyszerü keresztbolttal, melynek gerinczei is igen egyszerüek, t. i. sarkán levágott hosszukás prismát képeznek, a zárkő tarcsa alaku, minden dísz nélküli. Az ajtó, mely jelenleg az udvarból a kamrába vezet, uj, és azon ajtó, mely az egyikből egy szomszéd szobába nyilt, be van falazva, ugy, hogy alakjára nem ismerhetni.

Ha az egyszerü boltot és tömör, csaknem durva gerinczeit tekintjük, alig kétkedhetünk XIV-ik századbeli eredetébe; másrészt

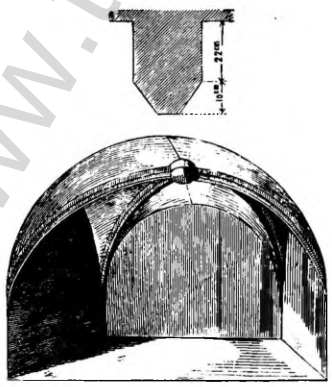

191. ábra.

pedig már azon körülmény is, hogy a két kamra oly szilárdan van beboltozva, valamint a korra nézve, nem csekély kiterjedése valószinüvé teszi, hogy a ház, melynek részét képezte, nem épen mindennapi volt, hanem már a kornak tisztességesebb épületei közé tartozott, s hogy igy a hagyomány talán nem csalatkozik, midőn Nagy Lajosnak itt történt haláláról szól, habár ebből még nem következik, hogy a gyászos jelenet helyisége épen e kamrák egyikében történt: mert hiszen nem tudjuk, vajjon e háznak nem volt-e felső emelete? Végre megjegyzendő, hogy a két ház hajdan egy ház lehetett, és hogy kettőre csak később osztatott.

www.terc.hu www.terc.hu www.terc.hu

TARTALOM.

Lap

Bevezetés 1
Építészeti arányozás 5
A sorozat alkalmazása 9

GYŐR.

GYŐRI SZÉKESEGYHÁZ 13
AZ U. N. HEDERVÁRI KÁPOLNA 21
PÜSPÖKI KETTŐS KÁPOLNA 24
A FÖLD ALATTI FOLYOSÓ 27

SOPRONY.

SZ. MIHÁLY ARKANGYAL TEMPLOMA 31
SZ. JAKAB KÁPOLNÁJA 43
A BENCZÉSEK SOPRONYI TEMPLOMA 47
A KÁPTALANHÁZ 66
SZ. JÁNOS TEMPLOMA (a bécsi utczában) 75
SZ. LÉLEK TEMPLOMA 76

POZSONY.

A POZSONYI VÁR 77
A POZSONYI VÁRNAK DÍSZ-KAPUJA 88
A FERENCZIEK POZSONYI TEMPLOMA 95
A templomnak leirása és arányai 99
A torony 103
SZ. JÁNOS EVANGELISTA KÁPOLNÁJA 106
Arányok 108
Alakzás 112
A POZSONYI SZ. MÁRTONHOZ CZÍMZETT KÁPTALANI, PLÉBÁNIAI ÉS KORONÁZÁSI TEMPLOM 117
Történeti vázlat 117
A pozsonyi domnak általános leirása 122
A domnak főarányai 126
Különségek 128
Oltárok 129
Temetkezési helyek vagy síremlékek 129
Részletezés. (Nyugati rész) 130
Északi rész. A főkapu 134
Az észak-keleti díszes ajtó 139

www.terc.hu

Lap

Sz. Anna kápolnája 143
Hosszhajó. (Északi és déli rész) 144
A hosszhajó-tám arányai 148
Keleti rész 150
A templom déli oldala 155
Nevezetesebb sírkövek a pozsonyi sz. Márton templomában 156
Az egyház pecsétje 161
Egyházi készlet. (Monstrancia) 162
Keresztelő medencze 164
A káptalan levéltára 168
A CLARISSÁK TEMPLOMA 168
SZ. KATALIN KÁPOLNÁJA 174
A POZSONYI VÁROSHÁZ 176
HÁZAK 190
DÍSZKUT 192

SZ.-GYÖRGY VÁROSNAK

PAROCHIALIS TEMPLOMA 193
Arányok 195
Sz.-györgyi és bazini György grófnak koporsója 196
Serédi Gáspár sírköve 198
Mordax és nejének sírtáblája 198

BAZIN 200

Illésházy István síremléke 203

MODOR 204

NAGY-SZOMBAT (TYRNAU) 207

SZ. MIKLÓS TÁRSAS KÁPTALANI ÉS PAROCHIALIS EGYHÁZ 209
Arányok 211
Nevezetesebb síremlékek 214
A NAGY-SZOMBATI CLARISSÁK TEMPLOMA 216
A templom arányai és alakjai 218
SZ. ILONA TEMPLOMKÁJA 219
NAGY LAJOS KIRÁLY HALÁLOZÁSI HÁZA 221

www.terc.hu

www.terc.hu www.terc.hu www.terc.hu